HENRI H. STAHL

AMINTIRI ŞI GÎNDURI

lui Dumitru Sandu
amintiri dintr-o vreme
pe care regret că n-a apucat-o
ca să știe ce mare cu adevărat
o cercetare sociologică
H. H. Stahl

3.VII.981

HENRI H. STAHL

AMINTIRI ŞI GÎNDURI

din vechea şcoală a „monografiilor sociologice"

EDITURA MINERVA

Bucureşti — 1981

SUMAR

CUVÎNT ÎNAINTE

Paginile pe care le înfăţişez nu sînt, propriu-zis, „memorii", lipsite fiind de intenţii autobiografice; ci sînt o încercare de a descrie şi analiza critic un vast curent cultural, desfăşurat în perioada dintre cele două războaie mondiale, cuprinzînd mii de oameni, în special tineret, animaţi de gîndul de a duce o acţiune în favoarea ţărănimii.

Avînd în această mişcare rosturi care mi-au îngăduit o cunoaştere deplină a doctrinei, acţiunilor şi oamenilor ei, socotesc util să-mi consemnez amintirile, pentru a o putea judeca, nu din manifestările ei publice, ci prin viaţa sa intimă.

Ceea ce îmi pare cu atît mai necesar cu cît curentul acesta se înscrie ca o etapă importantă în seria luptelor purtate în apărarea ţărănimii.

Se ştie că înainte de schimbările revoluţionare intervenite după august 1944, ţărănimea noastră a trăit în cele mai nedrepte condiţii de viaţă socială, la un nivel cultural, economic şi spiritual, deplorabil; ceea ce explică de ce au existat, începînd încă de la revoluţia din 1848, curente de apărare a acestei clase.

În condiţiile acelor vremuri, ele se mărgineau însă a nu fi decît „reformiste", de atenuare a stărilor celor mai supărătoare, pe calea unor acţiuni „culturale", avînd deci, din acest punct de vedere, asemănări funciare cu ceea ce fusese „narodnicismul" rus, în variantele sale locale, „sămănătoriste" şi „poporaniste".

Nu asupra lor voi insista. Va fi suficient să semnalez doar că pînă în a treia decadă a acestui veac mai

dăinuia încă, la noi, aşa-numitul curent „haretist", iluzorie nădejde că se pot face reforme structurale ale societăţii noastre, prin „luminarea" poporului, adică prin „răspîndirea cunoştinţelor folositoare", prin mijlocirea unor „apostoli" şi „misionari culturali".

Faţă de acest „haretism", mişcarea culturală de care mă voi ocupa reprezintă însă o reală cotitură, din păcate nu în sensul depăşirii limitelor „reformismului" şi nici prin părăsirea credinţei că prin „cultură" se pot obţine rezolvări ale marilor conflicte de clasă, dar în tot cazul prin preconizarea tezei juste că orice reformă socială urmează a fi întemeiată pe o prealabilă cunoaştere ştiinţifică a realităţilor care trebuiesc reformate.

Potrivit acestui nou punct de vedere, grava problemă a ţărănimii urma să fie mai întîi studiată, cu ajutorul tuturor ştiinţelor sociale particulare, grupate laolaltă în disciplina „sociologiei", pentru ca astfel acţiunea să aibe la bază o cunoaştere ştiinţifică. Părtaşii acestui nou tip de „reformism", care încerca o îmbinare a „cunoaşterii" cu „acţiunea", puse „în slujba naţiunii", au depus o muncă rodnică, în dublul domeniu al creării unor metode şi instrumente de cercetare socială şi în cel al experimentării unor tehnici de acţiune.

Cum în zilele noastre se urmăreşte, din ce în ce mai stăruitor, aplicarea ştiinţei sociale la conducerea societăţii, spre trepte din ce în ce mai înalte, socotesc că e interesant să reconsiderăm vechile noastre tradiţii, dat fiind că fără cunoaşterea lor e foarte mare riscul de a lua de la capăt, în mod inutil, unele experienţe gata făcute; după cum şi închistarea în marginile tradiţiei ar fi o inversă greşală.

Tradiţia trebuie considerată ca un punct obligatoriu de pornire, după cum şi depăşirea ei, calea necesară oricărui progres. Cu condiţia ca din tradiţie să se scoată o învăţătură; în dublul sens al cuvîntului: „învăţătură", ca acumulare de cunoştinţe şi informaţii, dar şi ca „învăţătură de minte", căpătată pe urma unor experienţe din care poţi afla ce anume se cade a fi

continuat şi ce trebuie părăsit, din tot ce s-a făcut altădată. Este ceea ce aş dori să fac, în paginile care urmează.

Dar în afară de aceste „învăţăminte", mă simt îndemnat a povesti şi cîte ceva despre satul romanesc cel vechi, azi dispărut; căci fără înţelegerea vieţii de acum o jumătate de veac, va fi greu să se înţeleagă care au fost şi de ce au fost atît de grave frămîntările din sinul grupului de „reformişti" sociali, care a şi sfîrşit dealtfel a se scinda în curente adverse. Voi fi totuşi obligat a da şi cîteva informaţii despre mine însumi, însă numai în măsura în care pot explica de ce şi în ce mod m-am integrat acestei mişcări, fiind uneori poziţii de care rămîn personal răspunzător.

E de la sine înţeles că, pentru a reînvia acest trecut şi a-l judeca în lumina zilelor de azi, voi folosi nu numai amintirile mele, ci şi notele luate mai de mult, corespondenţa purtată cu unii şi cu alţii, tipăriturile şi documentele pe care le-am mai putut păstra.

I

PERIOADA PREMERGĂTOARE PARTICIPĂRII MELE LA „MONOGRAFIILE SOCIOLOGICE"

În anii imediat următori primului război mondial, toate cursurile Facultăţilor de Litere, Filozofie, Drept şi Matematici se ţineau în vechiul local al Universităţii din Bucureşti. Studenţii aveau astfel posibilitatea — pe care azi nu o mai au — de a audia şi alte cursuri decît cele la care se aflau înscrişi.

De pildă, în sala „Nr. IV", vestită pentru că aci îşi ţinuse prelegerile Titu Maiorescu, şi în cele alăturate, puteai asculta pe marii profesori ai vremii, precum N. Iorga, V. Pârvan, N. Titulescu, S. Mehedinţi, C. Dissescu, G. Ţiţeica, D. Pompeiu şi mulţi alţii. Nu aveai decît să nu părăseşti localul pentru a-i putea audia pe rînd, venind la un program de ore astfel alcătuit, încît să se poată perinda toţi în aceleaşi săli.

Cei care o doreau, puteau astfel să-şi lărgească orizontul preocupărilor dincolo de strictul necesar pentru obţinerea unei diplome de specialitate. Ceea ce am şi făcut, cu toată stăruinţa.

Terminînd, la vîrsta de 17 ani liceul, m-am înscris în 1918 la Facultatea de Drept, pe care am absolvit-o în 1921. După ce am făcut armata, m-am înscris în barou şi am continuat a urma cursurile de doctorat în economie politică.

Între timp, Facultatea de Litere şi Filozofie se mutase în noul local de pe Edgar Quinet. Ca simplu audient, am continuat a frecventa şi acele cursuri, în special de istorie şi filozofie, care îmi păreau a fi cu mult mai interesante decît cele de ştiinţe juridice,

fiind mai legate de preocupările mele personale, care mă îndreptau spre Facultatea de Litere și Filozofie.

De fapt mi-am dat curînd seama că făcusem un calcul greșit crezînd că licența în drept îmi va putea asigura o carieră în lumea tribunalelor, cîtă vreme simțeam în mine mai mult vocația de „profesor" și de „cercetător" științific. Crescusem doar într-o familie în care, de două generații, toți fuseseră profesori; așa că în biblioteca de acasă, foarte bogată, nu găseai decît cărți de istorie, filozofie și literatură, nicidecum de drept.

Tatăl meu era fiul lui Iosif Stahl (1820—1890). Orientalist, cunoscător a 12 limbi, era autorul unui *Taschenwörterbuch der deutschen und walachischen Sprache*, tipărit în București, în 1855, și al unui dicționar turco-german, rămas în manuscris, precum și a unei serii de manuale de învățat limbi străine. Tatăl meu, Henri Stahl (1877—1942), cunoștea de asemenea 6 limbi, fiind tot profesor, specializat în probleme de istorie, autor printre altele, al unui *Manual de paleografie slavă*, deținînd catedra de expertiză grafică la „Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie" de pe lîngă Arhivele Statului.

Făcîndu-și studiile la București, fusese elevul lui Niculae Iorga și mai mult decît atît: colaboratorul și ferventul lui admirator. În casă la noi am avut astfel prilejul, încă din copilărie, să-l cunosc pe N. Iorga și să mă leg eu însumi de el, cu o admirație fără margini. Îl știam de mic copil, fiindcă Iorga, într-o anume perioadă de timp venea săptămînal la noi la masă, iar alteori, pentru a lucra nopți întregi cu tatăl meu, la redactarea unor cărți pe care le dicta plimbîndu-se prin odaie, tatăl meu avînd grija de a da manuscrisului o redactare ca pentru tipar.

Primele mele amintiri despre acest extraordinar om nu sînt din cele mai plăcute, căci avea obiceiul de a mă lua cu amîndouă mîinile de cap, să mă ridice pînă la înălțimea lui, ca să putem sta de vorbă, față la față. Mai tîrziu, cînd am intrat la școală, mi-a dat și cărți de citit. Întîlnindu-mă o dată la Librăria Suru, m-a întrebat ce carte aș vrea. Am spus: „Caragiale!", la care Iorga a rîs și mi-a dat un Jules Verne. Mai tîrziu însă, m-a îndreptat spre istorie. Se pare că i-au plăcut paginile pe care le-am scris, în 1928, despre Vrancea, altfel nu-mi explic de ce, în unul din seminarille lui, a făcut o amplă introducere bibliografică asupra literaturii consacrate formelor devălmașe de proprietate a satelor germane, parcă anume spre folosul meu.

Dar faptul că în cele din urmă m-am îndreptat spre sociologie, nu l-a mulțumit. Întîlnindu-mă pe săiile facultății, m-a întrebat: „Ce mai faci?", adăugind: „Lasă, lasă! Nu-mi spune. Las-că știu", cu un ton de reproș și dezaprobare.

L-am urmărit însă statornic, la cursuri și conferințe, mereu uimindu-mă atît de erudiția lui, cît mai ales de darul lui de a spune, care era pur și simplu uluitor. Puterea de sugestie a oratoriei sale, rar cred că a mai avut-o cineva. Dealtfel, Iorga ar fi putut fi și un admirabil actor. Căci ceea ce nu se știe de multă lume, e că avea și darul de a imita glasurile și gesturile oamenilor, ceea ce făcea ca povestirile lui, de pildă la masă, să fie mici scenete comico-dramatice, după cum era cazul, în care vedeai defilînd oamenii zilei. Închizînd ochii, te puteai crede la o ședință a Camerei, asistînd la un dialog între Brătianu, Duca și A. C. Cuza sau cine știe ce altă victimă ocazională. Dealtfel, același dar îl avea și fiul său, bunul și caldul meu prieten, Mircea. Dar despre Iorga ar fi atîtea de povestit, încît cu părere de rău închid aci șirul amintirilor.

În tot cazul, în biblioteca de acasă, lucrările lui Iorga se aflau în foarte mare număr, precum și revistele sămănătoriste (dar și cele din Transilvania) astfel că ele au constituit lectura mea cea de temei, adică cea a primei tinereți, pe care dealtfel am continuat-o și mai tîrziu, lectura lui Iorga avînd pînă astăzi farmecul pe care numai Michelet îl mai are, pentru mine, prin darul lor de a reînvia trecutul în așa măsură încît îți pare că oamenii care au fost sînt contemporanii tăi, iar dramele lor, propria ta dramă.

Crescut în această atmosferă, era normal să-mi rămînă multe din ale *Sămănătorului*. Nu reneg nici acum această formaţie din tinereţe, căci oricît de iluzorie ar fi fost credinţa poporaniştilor că ar putea obţine rezultate, politice şi sociale, prin „apropierea de popor", nu e mai puţin adevărat că această „iluzie" era profund umană şi progresistă.

Că am fost deci ispitit de „sociologia rurală" se explică şi prin formaţia mea de acasă. Dar şi ca „cercetător de teren" am avut ceva de adus cu mine, atunci cînd am intrat în curentul „monografiilor sociologice". Căci tatăl meu, îndrăgostit de istoria oraşului Bucureşti, obişnuia să cutreiere străzile şi mahalalele, fotografiind, luînd însemnări, pe care le-a folosit în cartea sa *Bucureştii ce se duc*. Ne lua deseori şi pe noi, copiii, adică pe mine şi pe sora mea Henriette, îndemnîndu-ne, odată întorşi acasă, să facem „compuneri" despre ce am văzut şi făcut.

Avea un dar deosebit de a sta de vorbă cu oamenii simpli, bătrîni şi tineri, cîştigîndu-i prin simplitatea cu care le sta la egalitate, vorbind pe limba lor, în duhul mentalităţii lor. Imi aduc aminte că pentru a capta bunăvoinţa unor copii (cea mai bună cale pentru a o căpăta şi pe a părinţilor), le împărţea zaharicalele cumpărate de la negustorii ambulanţi de pe vremuri. De el mi-am adus aminte, mult mai tîrziu, cînd vrînd să adun o ceată de copii, ca să aflu dacă în regulele lor de joacă există sau nu prilejul unui studiu al „dreptului" copilăresc, am înălţat pe unul din dealurile satului un zmeu măreţ, care a jucat rolul de magnet pentru o întreagă droaie de copii, mai mici şi mai mari.

Dar pasiunea lui era mai ales reconstituirea a ce fuseseră cîndva Bucureştii. Cu hărţi vechi în minte, cutreiera mahalalele, vorbea cu bătrînii, strîngea informaţii, avînd în special o deosebită plăcere în citirea pisaniilor de prin biserici şi a epitafelor de pe morminte. De la el am învăţat tehnica prin care se pot scoate copii de pe inscripţiile săpate în piatră. Folosea hîrtie groasă şi negru de fum. Ulterior, am recurs la pasta de hîrtie muiată, din care obţineam un mulaj negativ, folosit apoi pentru turnarea în ghips a inscripţiei. Mai tîrziu, ca adolescent şi apoi ca om matur, l-am însoţit în excursiile lui „monografice", cînd a strîns materialul pentru scurtele lui schiţe despre localităţi ca Breaza sau Covasna.

Cît despre „sat" şi „ţărani" am avut pusă pecetea nu numai a „semănătorismului", ci şi unele experienţe directe, de scurtă durată, totuşi puternice, la o vîrstă cînd nu mai eram copil, dar nici încă adolescent. E vorba de anii negri din 1916—1917 cînd Bucureştii se aflau sub ocupaţie germană. Tatăl meu, locotenent în rezervă în Regimentul Mihai Viteazu, plecînd pe front, luase ca ordonanţă pe un ţăran din comuna Falaştoaca, Iordache, care l-a însoţit pînă pe linia de foc, de unde l-a adus în braţe, rănit şi leşinat, pînă la primul post de ajutor. De acest brav ostaş, care luptase şi el alături de ofiţerul lui, ne-a legat apoi o nedezminţită şi lungă prietenie, pe noi toţi din familia lui şi a noastră.

În preajma ocupării Munteniei de armatele germane, Voica, soţia lui Iordache, de frica nemţilor, a cărat la noi acasă o căruţă întreagă de alimente şi ţoale. Voica aceasta este de fapt cea despre care sora mea, Henriette Yvonne Stahl, a scris primul său roman, *Voica*. Din cînd în cînd, Voica venea în Bucureşti să vadă ce se mai întîmplă. Cum nemţii puseseră straşnică pază la barierele oraşului, ca să împiedice aducerea clandestină de alimente de la ţară, Voica m-a luat cu ea în drumurile ei, de la Falaştoaca la Bucureşti, în scop de a ne aproviziona cu cîte ceva din ce se mai putea găsi la ţară. Era uimitoare tehnica ei de a intra şi ieşi din oraş, pe la mahalale, străbătînd prin curţi de oameni, ferind şoselele. Calmă, tăcută, cu ochii mereu la pîndă, Voica se strecura printre patrule, ca şi cînd neam de neamul ei n-ar fi făcut altceva decît contrabandă prin „vama cucului".

Mai spre sfîrşitul războiului am mai mers o dată, cu un grup de colegi (eram acum în a şaptea de liceu), cu trenul, pînă la Comana şi de acolo pe jos, la Falaştoaca. Am rămas mai multe zile în sat, Voica arătîndu-mă la lume, spunîndu-le că sînt „băiatu lu' don' locotenent

C-da 5723 coala 2

a' lu Iordache", şi mă amesteca în toate ale ei, în viaţa aceea mohorîtă a satului, cînd bărbaţii sînt plecaţi şi nimeni nu mai ştie dacă sînt sau nu mai sînt în viaţă. În lumea asta de femei, bătrîni şi copii toate zvonurile şi spaimele trec din casă în casă, din gură în gură. E de ajuns ca una din bătrîne să spună alteia: „a venit al tău, în somn, az'noapte, la fereastră", pentru ca „semnul" să fie luat în seamă şi toate cele ale mortului să fie făcute. Îmi voi aduce aminte pînă mult mai tîrziu de această imagine a „satului", de străveche viaţă obştească, în toate cercetările mele cu caracter „folcloric".

O altă înrîurire, de cu totul altă factură însă, am avut-o prin fratele meu, cu opt ani mai mare decît mine, Gaston Boeuve (frate numai după mamă) care în luptele politice era cunoscut sub numele de Şerban Voinea (1893—1972). Prin el am aflat de gîndirea marxistă, în împrejurări care merită a fi amintite, dat fiind că şi ele explică ceva din pasiunea mea pentru ştiinţele sociale. Încă din fragedа lui tinereţe fusese antrenat în „mişcare" şi crescuse pe lîngă C. Dobrogeanu-Gherea, al cărui discipol s-a socotit a fi pînă la sfîrşitul vieţii lui. Implicat în procesul din Dealul Spirii, după represiunea din 13 decembrie, a stat o vreme ascuns. Ţineam legătura cu el. Îşi pregătea o fugă prin Bulgaria, care n-a reuşit; astfel că, la deschiderea procesului, s-a prezentat în instanţă, alături de ceilalţi tovarăşi ai lui.

Dar cea dintîi lecţie de teorie marxistă pe care o ţin minte datează de atunci, cînd mi-a explicat ce este „plusvaloarea absolută" şi cea „relativă". Nu era momentul prea potrivit, dar de atunci am început a discuta cu el diverse probleme de materialism istoric. Nu numai că Voinea ştia foarte multă carte, dar avea şi un deosebit talent de profesor, găsind întotdeauna mijlocul necesar pentru a face limpede orice problemă, oricît de încurcată ar fi fost, abil mai ales în a te învăţa nu „fapte" şi nici „idei", ci meşteşugul de a mînui ideile în relaţia lor cu faptele.

Cum începuseră să mă preocupe probleme de istoria literaturilor, discuţiile noastre se purtau asupra întrebării dacă aceste creaţii „spirituale" cresc de sine,

idee din idee, sau sînt, dimpotrivă, doar reflectarea unor probleme sociale care, ele, schimbîndu-se necontenit, se reflectă mereu altfel în gîndul oamenilor. Apoi am extins şi precizat problematica discuţiilor noastre la domeniul istoriei dreptului. Ocupîndu-mă în special de problema „proprietăţii", de la originile ei pînă în zilele noastre, susţineam că acest drept variază în legătură cu natura obiectului de proprietate, dreptul de proprietate asupra unui rob, de pildă, fiind altul decît asupra unui teren, asupra unei sume de bani sau a unei acţiuni într-o societate anonimă. Voinea, dimpotrivă, apăsa pe ideea că „proprietatea" este o relaţie socială, deci de la om la om, nu între om şi un obiect şi, ca atare, ceea ce hotărăşte natura oricărui drept de proprietate sînt relaţiile sociale; în speţă, cele dintre clase.

Cînd Voinea a plecat în Franţa, spre a-şi desăvîrşi studiile, am continuat a purta cu el o lungă corespondenţă, din care mai păstrez încă o sumă de scrisori. Era, de fapt, un adevărat „curs prin corespondenţă", eu trimiţîndu-i texte, pe care mi le înapoia cu adnotări, contra-texte, indicaţii bibliografice, cu note critice despre valoarea diverşilor autori, printre care, desigur, figura în primul loc Karl Kautsky.

Începînd din 1926, corespondenţa mea cu el a luat o altă întorsătură. La Paris fiind, Voinea redacta lucrarea sa de critică polemică împotriva lui Ştefan Zeletin, care a şi apărut sub titlul de *Marxism oligarhic*. Pe măsură ce redacta cîte un capitol, mi-l trimetea la Bucureşti, cu rugămintea de a-l citi, a-l analiza critic, verificînd toate citatele. Căci Voinea le folosea doar din notiţele sale, nu direct din volumele respective, pe care, în bună parte, nici nu le putea găsi în Franţa. Am fost deci obligat să citesc şi eu întreaga bibliografie, destul de vastă, folosită în această apărare a tezei lui Gherea, împotriva unui „sociolog" care ar fi vrut să folosească concepţia materialismului istoric pentru a dărîma nu numai pe Gherea ci şi întreg socialismul din România, înlocuindu-l nu prin „poporanism", cum încercase Stere, ci printr-un „neoliberalism" sui generis. Cum *Marxismul oligarhic* se tipărea în ti-

pografia Brănişteanu, din pasajul din fața Palatului Telefoanelor de azi, am cunoscut acolo pe Ilie Moscovici şi pe Pop, uneori venind şi Ştefan Voitec. Ilie Moscovici a ajuns astfel să fie adevăratul meu dascăl într-ale socialismului. „Tovilie" m-a adus astfel în grupul care se aduna săptămînal, seara, cu dr-ul Simion Iagnov, cu soții Măgură, Paul Marc şi Spiegler, pentru a discuta felurite probleme şi, printre altele, a pune la cale înființarea „Cooperativei de librărie C. Dobrogeanu-Gherea". Ilie Moscovici mi-a cerut apoi să țin conferințe la sediul partidului şi mi-a încredințat şi cîteva din procesele Confederației Generale a Muncii, în lipsa avocatului Dîmboviceanu. Am pledat astfel un proces la Braşov din partea Confederației. Tot de la Ilie Moscovici căpătam şi cărți, printre care îmi aduc aminte de *Agrarfrage* a lui Kautsky ca fiind una care m-a influențat în mod deosebit.

Pe Simion Iagnov îl cunoşteam mai de mult. În 1922, fiind amîndoi la Viena, m-a luat să ascult conferințele lui Otto Bauer şi să văd cu ochii mei ce realizase „Viena Roşie" în materie de acțiune socială.

Eram mai puțin în legătură cu grupul comuniştilor, deşi fusesem bun coleg cu Lucrețiu Pătrăşcanu, la facultate, şi păstrasem prietenia lui Herbert Silber, cu care urmasem liceul.

În Cooperativa noastră de librărie am cunoscut dealtfel şi pe Constantin Stere, care o vizita uneori şi ale cărui păreri le expunea şi pentru noi, cei cîțiva tineri care ne aflam destul de des în mica librărie socialistă. Dar tot Ilie Moscovici rămîne cel care a avut asupra mea cea mai puternică influență. Interesîndu-se de ce aflasem în 1927 în Vrancea despre comunitățile devălmaşe de acolo, m-a invitat să fac, la sediul partidului, o comunicare (8 octombrie 1927) ; de fapt cea dintîi făcută în public despre problemele „democrației țărăneşti" de la noi, în legătură cu marile probleme ale „comunităților agrare", considerate de unii sprijin, de alții piedici în instaurarea socialismului.

A mai avut înrîurire asupra mea şi prilejul de a afla cîte ceva despre „sociologia juridică", de la Eugen Ehrlich, considerat pe bună dreptate creator al acestei discipline. Tratatele lui de bază, mai puțin cunoscute la noi, sînt totuşi retipărite azi în America, socotite fiind, încă, deschizătoare de drumuri. Ehrlich, profesor la Universitatea din Cernăuți, e cel dintîi jurist care a făcut cercetări asupra dreptului obişnuelnic românesc din Bucovina, pe calea chestionarelor ; deci cu o metodă mai „sociologică" decît cea folosită, în aceeaşi vreme, de către istoricul George Popovici. În vara anului 1921, în vacanță fiind la băile Olăneşti, am asistat, timp de o lună, la convorbirile purtate, zi de zi, la masă, de către Eugen Ehrlich cu Şerban Voinea şi cu fruntaşul socialist bucovinean O. Grigorovici şi soția sa Tatiana Grigorovici, socotită ca cea mai erudită femeie din mişcarea socialistă din Austria, ca autoare în special a două broşuri de largă răspîndire mondială, despre *Lupta de clasă* şi *Teoria plusvalorii*, dar şi prin teza sa de doctorat, avînd ca temă problema : pentru ce Lassale n-a putut înțelege teoria plusvalorii a lui Marx.

Am aflat astfel, măcar că în linii foarte vagi, cîte ceva despre procesele de destrămare ale Imperiului habsburgic şi despre existența posibilă a unei „sociologii a dreptului", a unui „drept viu", adică ale normelor folosite efectiv de către oameni, cuprinzînd pe cele cutumiare ; dar nu numai atît. Evident, din asemenea convorbiri nu am putut reține prea multe. Decît, în tot cazul, certitudinea că mă aflam în fața unui cu totul alt mod de a vedea decît cel ce mi-l puteau da cursurile Facultății de Drept. În 1922, conferința mea „de stagiu", la care erau obligați noii înscrişi în barou, a avut ca temă „Concepția materialist-istorică a dreptului" şi în ciuda acestui fapt a fost totuşi răsplătită cu un „premiul doi".

Trebuie să adaug că, pentru a-mi cîştiga existența, încă de la vîrsta de 18 ani am crezut util să ocup, prin concurs, un post de stenograf parlamentar, nu numai foarte bine plătit, dar avînd şi avantajul de a nu te ocupa decît doar cîteva luni pe an, cît timp țineau şedințele, restul timpului fiindu-ți liber, astfel

că puteam să-mi văd de preocupările mele, din ce în ce mai axate pe probleme de științe sociale. În felul acesta am putut să mă încadrez și în lucrările de „monografii sociologice" ale profesorului Dimitrie Gusti.

Despre campania din 1925 a profesorului Gusti am aflat prin Ion Costin, care mi-a povestit că profesorul organizase o „excursie științifică" în satul Goicea Mare din județul Dolj. Plecase adică cu un grup restrîns de studenți pentru a face în acel sat „anchete sociale". Ceea ce distona față de moravurile Facultății de Filozofie, ai cărei profesori aveau obiceiuri mai mult sedentare. Desigur, făceau excepție cîțiva, precum Pârvan și Simion Mehedinți, care luau cu ei grupe de studenți, în cercetările lor de teren, admirabilă metodă care explică de ce acești doi mari profesori au reușit să creeze școli românești de arheologie și geografie, de reală valoare.

Avea oare profesorul Gusti gîndul să creeze, tot pe această cale, o școală românească de sociologie? M-a ispitit gîndul că, încadrîndu-mă într-o astfel de echipă, puteam mai ușor rezolva problemele care mă frămîntau: unele privitoare la probleme de „sociologie juridică", altele însă de „istoria socială" a clasei noastre țărănești; sau, mai clar spus, privitoare la formele sociale de organizare ale acestei clase.

Problema mă preocupa în special în urma citirii *Neoiobăgiei*. Mi se părea că Gherea știa prea bine ce este „capitalismul" și felul cum pătrundea el într-o țară „înapoiată". Dar că, despre această țară „înapoiată" știa prea puțin, doar atîta cît putuse afla din citirea lucrărilor lui Radu Rosetti și C. Garoflid, care nici ei nu mi se păreau a fi înțeles prea bine despre ce era vorba, viața satelor noastre neputîndu-se cunoaște doar din documente și din experiență personală, ci numai prin cercetări asidue și riguros științifice, făcute la teren. Mai curînd credeam că N. Iorga văzuse clar problema satului „tradițional", fiind în tot cazul mai aproape de adevăr decît C. Giurescu, care pur și simplu nega posibilitatea existenței unei țărănimi organizate în sate devălmașe libere. Echipele profesorului

Gusti mi s-au părut deci un prilej binevenit pentru a încerca să completez eu însumi, prin cercetări făcute la fața locului, problemele aflate în dezbatere între Gherea și anti-gheriști, Iorga și anti-iorghiști.

Cu toate acestea nu am luat imediat contact direct cu profesorul Gusti, ci abia în 1926, indirect, prin asistentul catedrei de sociologie, Gh. Vlădescu-Răcoasa care, oarecum în pofida mișcărilor legionare, care începuseră să se agite în Universitate, luase inițiativa organizării unei „Grupări Universitare pentru Societatea Națiunilor", ulterior condusă de Tudor Vianu.

Cum profesorul Gusti se pregătea să țină o conferință, la Brăila, despre Grundtvig și școlile țărănești din Danemarca, Vlădescu-Răcoasa, știind că mînuiesc stenografia, m-a întrebat dacă n-aș vrea să viu și eu la Brăila pentru a nota conferința. Am plecat deci toți trei și am avut atunci cel dintîi prilej de a-l asculta pe profesorul Gusti expunîndu-și însuflețit credința că, față de starea îngrijorătoare a țărănimii noastre, era o datorie să se facă ceva. Pentru ridicarea nivelului de viață, materială și spirituală a lumii rurale, școlile țărănești, așa cum le crease Grundtvig, i se păreau a fi utile. Se știe în ce largă măsură a realizat el, mai tîrziu, rețeaua de școli țărănesti din țară.

Profesorul Gusti avea un real talent de „causeur" (ceea ce nu se poate spune și despre darul lui oratoric). Ne-a vorbit în tren, la masă, seara la hotel, despre prima lui echipă de monografie sătească, încercată la Goicea Mare, pe care o vedea amplificată în anii următori, în cadrul Seminarului său de sociologie, pe un profil „interdisciplinar". În acest sens antrenase, în prima lui campanie, pe un student în medicină, D. C. Georgescu, care avea să devină unul din cei mai de seamă membri al „statului major" al campaniilor monografice. Dar dorea să aibă și un jurist, astfel că aflînd că urmam cursurile de doctorat în drept, m-a întrebat dacă nu aș vrea să vin și eu în campania pe care o pregătea pentru vacanța de vară, în satul Rușețu din jud. Brăila.

nografie *sociologică*", avînd cu alte cuvinte dorinţa de a nu fi o simplă descriere de fapte, ci o sistematizare a lor, pe baza unei concepţii teoretice.

Nu m-am putut lămuri totuşi ce anume dorea să obţină profesorul Gusti: întemeierea unui nou sistem de sociologie, prin confruntarea lui experimentală cu realitatea? O „sinteză" a tuturor disciplinelor sociale particulare, într-o concepţie de sociologie unitară? Sau o sinteză doar a „sociologiilor parţiale"? O cunoaştere şi explicare a situaţiilor reale constatabile pe teren, ca bază pentru o viitoare „reformă socială"? Sau toate laolaltă? Şi în acest caz cum se putea ajunge, pe baza unor „monografii" parţiale, la o viitoare „sociologie a naţiunii"?

Ceea ce am reţinut deocamdată din cele lămurite mie prin convorbiri cu Prejbeanu şi din citirea „planurilor de muncă" şi a „chestionarelor" elaborate în 1925 şi ameliorate apoi în seminariile din 1926 conduse de Vlădescu-Răcoasa, era doar ideea „interdisciplinarităţii", adică a necesităţii de a cerceta realităţile sociale cu ajutorul tuturor disciplinelor sociale particulare. În interpretarea mea, sistemul „cadrelor" şi „manifestărilor" nu putea fi altceva decît un inventar al tuturor acestor ştiinţe sociale particulare. „Cadrul cosmologic" pentru mine nu era decît un alt nume pentru „antropogeografie", „cadrul biologic" echivala cu „demografia, biologia socială şi sănătatea publică", „cadrul istoric" era, de fapt, disciplina „istoriei", iar „cadrul psihologic" era disciplina psihologiei sociale. „Manifestările", la rîndul lor, nu erau decît alte numiri pentru disciplinele „economiei politice", a „ştiinţelor juridice", a „folclorului", „etnologiei", „etnografiei", a „ştiinţelor camerale".

Că, dînd această interpretare a „sistemului" gustian, adoptam o poziţie schizmatică, nu mă tulbura cîtuşi de puţin, esenţial pentru mine rămînînd faptul că, integrat într-o echipă interdisciplinară, aveam posibilitatea să iau contact direct cu realităţile sociale, ca să le studiez în propria mea concepţie despre viaţa socială, adică aşa cum ştiam din materialismul istoric

pe care îl învăţasem, folosind, pentru a corela informaţiile privind structura economică de bază cu întreg eşafodajul suprastructural, toată seria tehnicilor elaborate de disciplinele sociale particulare clasice. Acest mod personal de a interpreta problema cercetărilor interdisciplinare avea ulterior să se precizeze, stabilindu-se o demarcare precisă între concepţia mea despre rosturile sociologiei şi cea a profesorului Gusti, deosebiri care vor deveni mai acute pe măsura trecerii anilor.

Dar ceea ce, în primul rînd, îmi era foarte clar încă din acest prim contact cu „şcoala", era de natură pur practică. Rezulta, din analiza campaniei din 1925, că profesorul Gusti dăduse fiecărui echipier cîte o sarcină precisă: aceea de a analiza satul Goicea din punctul de vedere al fiecărui „cadru" şi „manifestare" în parte. Cum sferele problemelor astfel delimitate depăşeau cu mult posibilitatea de cuprindere a cîte unui singur om, fiecare echipier se mărginise să facă doar un fragment din planul de lucru, oprindu-se la o „problemă" aleasă în conformitate cu preocupările lui personale, sau impusă de însăşi viaţa locală.

În aceste condiţii, materialul strîns era prea lacunar ca să poată duce la o viziune globală a realităţilor sociale. Pe de altă parte, fiecare problemă parţială nu fusese suficient de „sociologic" studiată, adică în legăturile sale multiple cu societatea globală. Dificultatea unei sinteze, sau măcar a unei coordonări a muncii interdisciplinare, era agravată şi prin faptul că fiecare echipier îşi notase observaţiile în caiete personale de note zilnice, mai mult „jurnal" decît „dosar" de lucru. Mi-am pus deci întrebarea dacă nu s-ar putea găsi o modalitate mai bună pentru a asigura o muncă mai coordonată a echipei „interdisciplinare", în vederea obţinerii unui dublu scop, pe care mi l-am precizat astfel: pe de o parte, controlarea şi diriguirea *„administrativă"* a muncii fiecărui echipier în parte, astfel ca întreg planul de cercetare să poată fi asigurat şi,

care se numea Seneca! De fapt, era un volum din „Biblioteca pentru toți", dar care, pentru omul nostru, era totuși o „epistolie", de mare folos lui, căci suferind de inimă, își alina durerile făcînd din ea o cataplasmă (uscată, ca să n-o strice).

De data aceasta, echipierii dispuneau de un „plan de cercetare" — 25 de pagini șapirografiate, elaborate în Seminar în timpul iernii din 1926.

Pe această schemă, Gusti, în fiecare seară, distribuia sarcini pe „echipe", notările făcîndu-se însă tot în carnete personale. Dar marea inovație în tehnica muncii noastre a constat în organizarea, seară de seară, a unor seminarii de coordonare a lucrărilor, în care se analizau problemele, metodologice și tehnice, pe baza informațiilor strînse peste zi.

Țineam ședințele într-o sală a școlii primare din sat, în ceea ce numeam a fi „sala luminoasă", căci era singura care dispunea de o lampă cu gaz. Termenul de „sală luminoasă" a rămas dealtfel în limbajul nostru drept echivalent al oricărei ședințe de seară, chiar atunci cînd ulterior ne-am înzestrat cu „petromaxuri" ceva mai acătării, precum dealtfel și cu cele necesare pentru a ne organiza propria noastră bucătărie.

Au fost alcătuite, și atunci, tot atîtea echipe cîte erau necesare potrivit schemei de principiu admisă, dar care și ele s-au transformat rapid în echipe pe „probleme" parțiale. Una din cele mai plină de învățăminte aparținea marei și copleșitoarei probleme a economiei politice, pe care o vedeam atacată pe calea, ajunsă clasică, formulată de Le Play, cea a „bugetelor familiale". Amintim că Virgil Madgearu publicase în revista *Independența economică* din 1925 o lungă notă despre Ciaianov, privind „teoria economiei țărănești", economie de autoconsum, nepotrivită cu economia capitalistă a pieței.

Pe Virgil Madgearu îl cunoscusem dealtfel cu cîțiva ani înainte. Ținuse în 1919 prelegeri serale de economie politică în localul liceului „Mihai Viteazu" din str. Știrbei Vodă, în cadrul unor cursuri de formare a conducătorilor de cooperative. Cum la acea vreme

directorul liceului, profesorul Roman, mă însărcinase să țin prelegeri de stenografie la clasele ultime ale liceului, Madgearu m-a rugat să-i stenografiez cursul; lucru ce am și făcut.

Pe atunci, Virgil Madgearu era abia la începutul carierei sale politice, dar se arăta a fi un foarte mare profesor. De la el am prins cele dintîi noțiuni clare despre sistemele marginaliste opuse economiei marxiste. Avea obiceiul, la terminarea lecțiilor, să plece în plimbare cu mine, tînăr student de 18 ani, ca să controleze dacă lecția fusese clară sau ba. Îmi punea deci întrebări, ca la un examen, dar sfîrșea deseori prin a-mi da explicații suplimentare.

Îl mai văd și astăzi cum era — slab, îmbrăcat cu un modest macferlan, anchetîndu-mă și asupra a ce se întîmpla în facultate. Cînd i-am spus că tînărul profesor Bazilescu ținea un curs despre „teoria valorii", mi-aduc aminte concluzia lui: e semn prost cînd un profesor tînăr atacă de-a dreptul una din cele mai grele probleme ale economiei politice. L-am mai întîlnit apoi, în 1926, cînd am avut nevoie să controlez cîteva citate din *Der moderne Kapitalismus* al lui Werner Sombart, ca să văd dacă Zeletin le folosise corect, cerîndu-i să-mi dea volumele pe care eu nu le aveam. Dealtfel Virgil Madgearu era unul dintre fruntașii Institutului Social Român, cel care a urmărit tot timpul rezultatele cercetărilor noastre, dîndu-ne îndemnuri și sfaturi.

La Rușețu deci, discuțiile purtate în controversă, se centrau pe problema „bugetelor", întrebîndu-ne: mergem pe un buget calculat în bani sau pe unul calculat în cantități de bunuri, produse, consumate-vîndute, cumpărate sau obținute și cedate prin troc, marfă contra marfă, sau contra muncă prestată. Sau mergem pe unul în care, realitatea să fie respectată ca atare, în sensul că ceea ce fusese efectiv vîndut sau cumpărat în bani, să fie consemnat în bani, iar ceea ce fusese consumat în natură, să figureze în cantități neevaluate în bani? Seri de-a rîndul am discutat ipotezele posibile, înfățișate pe baza unor încercări făcute în diverse

gospodării țărănești, sub forma a două proiecte: „bugetul Bucur" și „bugetul Constantinescu", plus altele, sugerînd poziții intermediare.

Ca întotdeauna, prof. Gusti nu și-a impus părerea, ci a dispus să se facă bugete experimentale, atît de un tip cît și de altul, ca să le putem compara și judeca critic. Învățămîntul metodologic pe care încă de atunci ni l-a insuflat, și pe care îl socotesc încă plin de virtuți, este de a nu primi nici un fel de teorii sau tehnici scoase din cărți, înainte de a le fi experimentat și de a fi încercat să creezi tu însuți ceva mai potrivit pentru realitățile pe care le cercetezi.

Gusti pretindea să știm carte. Era obligator să fii la curent cu teoria problemei, istoria doctrinelor intrînd în bagajul sociologului de teren. „Bugete" nu se cădea a fi lucrate decît de cel ce știa pe Le Play, pe Engel, pe Ciaianov. Dar dincolo de această „erudiție" exista realitatea socială, marea noastră învățătoare.

Deseori invoca chipul în care aveau loc, în Evul Mediu, doctoratele: candidatul era supus unei formalități simbolice foarte sugestive. Era pus mai întîi să deschidă în mod solemn o carte (liber apertus), în semn că știe carte. Apoi să o închidă (liber clausus), în sensul că de aci înainte urmează să judece prin propriile lui puteri. Nimeni nu avea deci dreptul să închidă cartea, înainte de a o fi deschis, precum nici de a rămîne veșnic mut înaintea cărții deschise. Față de această „realitate", înaintea căreia te aflai după închiderea simbolică a cărții, erai dator să încerci a merge înainte, pe calea făuririlor teoretice, fără supărare dacă ajungeai la concluzia că ai redescoperit America și fără prea multă mîndrie dacă erai „original".

Dealtfel, „originalitatea", în ceea ce ne privea, era rodul unei situații cu totul speciale: aveam în fața noastră realitatea vieții rurale românești, deci o realitate de care nici un alt sociolog din lume nu se ocupase, avînd deci șanse mărite de a fi „originali". De altă parte, creația noastră originală era colectivă, rod al unor dezbateri seminariale, în care un dascăl diri-

gia un grup de ucenici, așa că nu se mai putea ști cine era autorul unei idei. Chiar dacă cineva avea totuși o idee personală, ea era creată în atmosfera prielnică a echipei de cercetare colectivă. Nici unul dintre noi nu și-ar fi putut pune problema, de pildă, a bugetului țărănesc, dacă nu ar fi lucrat în echipă și pe cazurile concrete a mai multor familii țărănești. Și nici profesorul nu ar fi putut spune ceva original dincolo de erudiția lui de bibliotecă, dacă nu ar fi avut colaborarea ucenicilor săi. Îmi amintesc că obișnuiam a asemui etica muncii noastre cu ceea ce aflasem despre atelierul lui Leonardo da Vinci: tot ce se cîștiga de către ucenici și maestru se punea într-un coș atîrnat de grindă; cine aducea bani, cobora coșul și punea banii; cine avea nevoie de bani, cobora coșul și lua. Așa și „știința" noastră era comună: unii puneau mai mult, alții mai puțin sau deloc, dar isprava era a colectivului, fiecare dintre noi simțindu-se mîndru de a participa la o operă de creație originală.

Atîta vreme cît un profesor se mărginește a transmite elevilor săi un bagaj de cunoștințe tradiționale, un climat de creație științifică nu se poate crea. Dar meritul cu totul excepțional al profesorului Gusti a fost credința că școala românească de sociologie ar avea menirea de a constitui, pentru prima oară în istoria doctrinelor sociale, o „sociologie științifică" a realităților sociale în general, în special a celei românești, bază pentru o viitoare sinteză a „sociologiei națiunii" în totalitatea sa. Aceasta, pe argumentul că eram singurii care încercam să lucrăm într-un colectiv interdisciplinar, pe o problemă inedită, cea a Țării Românești, a cărei istorie, dramatică, dar pasionantă tocmai prin complexitatea ei, nu avea seamăn pe lume. Greșită sau negreșită, această credință a profesorului a insuflat, în mintea și în sufletul nostru, mîndria de a fi părtași la o temerară încercare de a ne avînta spre o sociologie care să stea în fruntea celei mondiale, cu hotărîrea ca „sociologia românească" să ajungă a fi cea dintîi sociologie științifică din lume.

C-da 5723 coala 3

Acum, după o jumătate de veac, ne putem da seama că puterile noastre nu au fost la înălțimea dorințelor noastre; sau poate că împrejurările istorice ne-au fost potrivnice. Dar nu e mai puțin adevărat că acest scop, oricît de utopic ar fi fost, ne-a diriguit în tot timpul, ca un crez în care un grup de oameni au crezut, fiecare din ei socotindu-se responsabil, deopotrivă cu ceilalți, de reușita unor munci de care ne simțeam personal și solidar răspunzători. Poate că aci stă secretul izbînzilor lui Gusti. Tinerii, pînă la o anume vîrstă, simt în ei o imensă capacitate de creație, uneori nejustificată prin darurile și puterea lor de muncă. În tot cazul, ei au dorința de a fi luați în serios și puși la o treabă serioasă. Dacă profesorul Gusti și-ar fi folosit elevii ca pe niște „operatori de anchetă", obligați să-i strîngă materialul necesar operelor lui, studenții ar fi lucrat desigur conștiincios, ca să-și treacă cu bine examenele. Dar el a făcut altceva: ne-a luat tovarăși la o muncă colectivă, fiecare din noi avînd partea noastră de răspundere, propriul nostru domeniu de cercetare și de creație, profesorul făcîndu-ne să credem în puterile noastre, fiindu-ne îndrumător, dar și colaborator, în egala măsură în care noi înșine îi eram colaboratori. În ce ne privește, aveam certitudinea că un profesor atît de erudit cît era el, va fi capabil să înfăptuiască, împreună cu noi, sociologia ideală și, în același timp, mîndria că la această treabă lucra nu cu „bătrînii" din Institutul Social Român sau din Academia Română, ci cu noi, cei tineri. Pe umerii noștri deci, nu pe ai generației mai vechi, apăsa răspunderea unei misiuni de o așa mare importanță, care solicita din partea noastră putere de muncă, entuziasm și, mai ales, o etică, fără de care, dealtfel, nici nu se poate crea nimic.

Faptul că profesorul nostru, personalitate atît de marcantă a vremii, obișnuia să ne trateze cu titlul de „domnule coleg", întotdeauna cu o deferență care mergea, cînd era cazul, pînă la un vădit respect, ne dădea un sentiment de mîndrie. În echipă eram deci „colegi" cu marele profesor, membru al Academiei, de care mulți alții, mai bătrîni, aveau o „temere reverențioasă", ca față de cel pe care îl constatau a fi mai învățat decît ei, oricare le-ar fi fost meseria. Căci Gusti știa filozofie ca un doctor ieșit din școlile filozofice germane, citind pe greci și latini în original. Știa economie politică mai mult decît mulți alții, de specialitate chiar, elev fiind al lui Karl Bücher. Știa drept, cît oricare dintre marii noștri juriști. Știa psihologie ca unul care își dăduse doctoratul cu Wundt. Oricare ar fi fost problema pusă în discuție, în domeniul științelor sociale, Gusti îți era superior, mai ales prin memoria sa excepțională, care ținea proaspătă o erudiție extraordinară, capabil fiind să-ți spună, sistematic, numele autorilor care se ocupaseră de o anume problemă, unde, în ce volum, în ce revistă, deseori și la ce pagină puteai găsi informațiile necesare. Și totuși, acest savant și adînc filozof, în cadrul ședințelor de seminar din „sala luminoasă" ți se înfățișa ca un modest cercetător, în căutare de adevăr, lucrînd cot la cot cu tine, îndrumîndu-te, așa cum ar trebui să facă orice maestru cu ucenicii săi, atunci cînd sînt prinși cu toții în frigurile creației, într-o muncă luată pe răspundere comună. Gusti era totuși, aparent, distant, păstrînd adică o politețe care ni se părea uneori ostentativă, distanță cuvenită totuși între oameni de vîrste deosebite și de nivele științifice altele. Era cu toate acestea extrem de atent față de orice elev al lui pe care îl socotea de bună credință, bine pregătit și cu destulă putere de muncă, ca să nu-i mai trebuiască decît să fie șlefuit și ajutat să meargă, pe răspundere proprie, în aventura pasionantă a cercetătorului științific. Și „șef de școală" a putut fi, pentru că pentru el suprema bucurie consta în succesele personale ale elevilor lui.

Mi-aduc aminte cum, într-o seară, luîndu-mă de braț, să ne mai plimbăm pe ulițele satului, spre Cîlniștea cea leneșă, care abia curgea, din băltoacă în băltoacă, pe această cîmpie a Bărăganului, m-a întrebat cum stau cu cercetările mele. Lucrasem la lămurirea dreptului familial cutumiar și trecuseră cîteva

zile de cînd problemele înzestrării și moștenirii mă frămîntau, fără să le pot da de capăt. În viața familiilor din Rușețu, codul civil era inexistent. Moștenirea, ca instituție juridică, nu funcționa, înlocuită fiind prin înzestrare. Iar înzestrarea era cu totul altceva decît ce prevedea Codul Civil : nu un act făcut „ad oneram matrimonii sustinenda", din pura bunăvoință a părinților, ci un drept al celor tineri (numai băieți, nu și fete) de a lua în stăpînire o cotă-parte din averea comună a familiei, de îndată ce ajungeau la vîrsta cînd puteau să-și întemeieze propria lor gospodărie. Faptul că întreagă această situație putea fi teoretizată sub forma unui concept de „devălmășie familială", opusă dreptului civil burghez, nu îmi era încă foarte clar. Ceea ce vedeam însă ca fenomen general, era că acest tip de proprietate comună a unui grup familial, dublat de o gospodărie comună, se afla în plin proces de dezagregare, sub impactul relațiilor cu piața, care agrava o serie de conflicte între generații. Tinerii, nu numai băieții ci și fetele, sprijinindu-se pe cele prevăzute în Codul Civil, revendicau dreptul lor la moștenire, potrivit unor alte criterii decît cele ale obiceiului pămîntului, rezultatul „modernizării" vieții locale fiind un proces de anarhizare a relațiilor sociale, efect al crizei sociale de trecere de la un sistem de viață socială la altul. În speță, satul de foști clăcași ai Rușețului, împroprietăriți, se aflau prinși în ruajul unei violente pătrunderi a relațiilor capitaliste. Clarificarea teoretică a problemei nu o voi avea dealtfel decît ulterior, în special în urma cercetărilor făcute în Vrancea, în care „comunitatea familială", stăpînirea de-a valma a unui patrimoniu familial, se lămurea prin încadrarea sa în sistemul devălmășiei sătești. La Rușețu, în cele dintîi zile mai ales, șocul primului meu contact cu realitățile efective, cunoscute direct, așa cum erau ele „vii", iar nu numai cum rezultau din citirea textelor de legi, era atît de puternic, încît a fost urmat de o perioadă de descumpănire și ezitare teoretică în a accepta realitatea în toată plenitudinea ei. Am expus

nedumeririle mele profesorului Gusti, în plimbarea [illegible] de care am pomenit.

Nu știam de unde să apuc problema și cum să fac legătura între cunoștințele mele teoretice și realitate. Am ajuns deci că singurul lucru pe care reușisem să-l înțeleg, era că nu înțelesesem încă nimic. Mă așteptam ca profesorul să scoată, magistral, o soluție gata făcută, pe care să mi-o predea spre punere în aplicare. Mare mi-a fost însă mirarea și tare m-a pus pe gînduri răspunsul pe care l-am primit atunci : o amintire despre Ernst Mach, care afirmase că „a înțelege ceea ce nu înțelegi" este începutul oricărei înțelegeri. Și într-adevăr am înțeles atunci că răspunsul nu-l voi căpăta de nicăieri de-a gata, ci va trebui să-l scot eu numai din realitate, profesorul neputînd face altceva decît să caute, alături de mine, ca să-mi poată da un lucru mai de preț decît toate adevărurile gata făcute, anume unealta cu care se pot găsi adevărurile. Lecție pe care nu o voi uita-o niciodată și pe care aș fi bucuros s-o fi putut da și altora, ca pe un secret profesional care se trece de la o generație la alta, prin contact direct, în care elevul învață că orice aflare la răscruce, cînd mintea ta nu găsește răspunsurile necesare în bagajul cunoștințelor acumulate, este prilejul unei posibile răzbiri dincolo de marginile a ce se știe, măcar cu un pas mai departe pe calea științei. Dar cu o condiție : să știi ce nu știi și *pentru* ce nu știi. Aveam printre noi cîțiva colegi învățători. Unul din ei, cînd se discuta vreo problemă privind viața satului, întrebîndu-ne cam care ar putea fi adevărul, ridica degetul și spunea : „Știu eu, domnule profesor". Asta spre enervarea lui Gusti, care îi replica : „Dacă știi, atunci ce mai cauți în cercetare ?"

La Rușețu, deci, am învățat, nu numai eu, ci mulți alții, lecția modestiei cercetătorului, care, atît în cercetările de laborator, cît și în cele de teren, trebuie să uite tot ce știe, aducînd „acele la zero", plecînd deci de la gol, pentru a umple acel gol cu rezultatele unei îmbinări între realități și gîndul nostru critic. Este marea și eterna problemă a trudei de a face inte-

ligibilă realitatea, ridicînd empiria la nivelul elaborărilor teoretice. Pe de altă parte, în îndrumarea elevilor săi, Gusti respecta poziţiile filozofice deosebite pe care le avea fiecare. Singurul lucru pe care îl cerea era: o pregătire ştiinţifică prealabilă şi o totală bună-credinţa în muncă, inclusiv o etică mergînd dincolo de simpla deontologie profesională. Încolo, niciodată, nici cea mai mica indicaţie că i-ar fi plăcut să fii de acord cu el în poziţiile lui politice şi nici măcar în cele pur teoretice.

La sfîrşitul campaniei Ruşeţu, vizitîndu-l acasă, la Bucureşti, Gusti, care verificase în discuţii cam ce citisem din literatura marxistă, probabil mulţumit de felul cum lucrasem la teren, n-a găsit ceva mai bun de făcut decît să-mi dăruiască o fotografie a lui Marx. E o fotografie mai rară, înfăţişînd un Marx bătrîn, cu părul şi barba albă, pe care o am şi acum, la loc de cinste, pe biroul meu de lucru, ca semn de recunoştinţă pentru Gusti, dar şi ca îndemn să stărui pe această linie de gîndire marxistă, sugerat mie prin gestul profesorului meu.

Întors acasă, tot am reuşit să scriu ceva despre regimul proprietăţii la Ruşeţu. Gusti a dat textul, să-l citească, lui Andrei Rădulescu, colegul său din Academie şi din Institutul Social Român. Nu cred că Andrei Rădulescu va fi fost prea încîntat şi de acord cu cele spuse de mine, dat fiind că el era un jurist de strictă obedienţă, problema interesîndu-l mai mult ca „drept cutumiar", pe care îl vedea cercetat prin metoda „chestionarelor juridice", nicidecum pe calea sociologiei juridice, aşa cum încercasem să fac. Dar Gusti a dat lucrarea mea şi lui David Mitrany, care a folosit-o în cartea sa *The Land and the Peasant in Rumania* din 1930, carte excelentă dealtfel, de curînd reeditată într-o nouă ediţie americană. Şi pentru că veni vorba de această lucrare, alcătuită de un străin, cea dintîi în care e folosită o informaţie a şcolii româneşti de sociologie, aflată încă şi astăzi pe masa de lucru a cercetătorilor problemelor româneşti, subliniez faptul că noi, cei de acasă, eram la acea vreme prinşi

mai mult în colectarea de informaţii despre viaţa noastră socială, decît în elaborarea de sinteze. Dealtfel, străinii aveau posibilitatea de a-şi tipări lucrările în limbi de circulaţie mondială şi la edituri de mare faimă, precum cea folosită de Mitrany, „Carnegie Endowment for International Peace" din Oxford. Întocmai de altfel ca şi alţi cercetători străini, precum Emmanuel de Martone, Marcel Emerit şi mulţi alţii, ale căror lucrări circulă şi azi în lume, în timp ce ale noastre sînt aproape necunoscute, noi neexistînd în lumea ştiinţifică pentru bunul motiv că nu tipărim în limbi universal cunoscute. Cum îmi spunea recent prietenul N. Georgescu-Roegen, savant american de reputaţie mondială, „Sînteţi ca flamanzii: scrieţi zadarnic într-un dialect neinteligibil". Şi totuşi! Am avut şi avem sociologi, istorici, filozofi, care ar fi meritat o soartă mai bună. Şi nu numai ei, dar cîţi alţii, oameni de ştiinţă pozitivă, n-ar fi avut dreptul să li se recunoască întîietatea în anume domenii, dar care, neintrînd în circulaţia ideilor mondiale, au rămas necunoscuţi şi — ceea ce e şi mai rău — nerecunoscuţi nici la noi în ţară, căci e valabil, se pare, dictonul că „nimeni nu este profet în ţara lui".

În tot cazul, grupul monografiştilor care au depus o muncă enormă, deseori creatoare, nu a ajuns a fi cunoscut decît prin cîteva puţine publicaţii, precum *La Science de la réalité sociale*, publicată de Gusti în 1941 în editura „Presses Universitaires de France", prin seria revistei *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, în anii cînd a fost publicaţie oficială a Asociaţiei Internaţionale de Sociologie, precum şi prin *Nerejul* meu, din 1939. Adevărul este că, în această privinţă, şcoala românească de sociologie nu şi-a făcut deplin datoria. Gusti avea o neexplicabilă reticenţă faţă de publicarea rezultatelor noastre, pe care mereu dorea să le îmbunătăţească, nesocotindu-le încă mature. Cu greutate l-am putut convinge, noi, cei din imediata lui preajmă, să consimtă a edita revista *Sociologie românească*, care nu a început să apară decît în 1936, deci după 10 ani, cuprinzînd un material de real interes, în majoritatea

lui aparţinînd studenţilor care lucraseră în echipele noastre, totuşi infinit mai puţin decît ce se afla în dosarele noastre şi care dealtfel a rămas nepublicat pînă acum, pierzîndu-se între timp.

Cîtă deosebire între Gusti şi Iorga, din acest punct de vedere: Iorga era de părere că tot ce scrii are valoare în momentul cînd îl scrii, chiar dacă ştii că, amînînd, ai putea îmbunătăţi textul iniţial. Dar un text are valoare şi prin momentul cînd apare şi ca atare nimic din ce ai lucrat nu trebuie să rămînă sub obroc. Pe cînd, dimpotrivă, Gusti nu dorea decît opere finale, de sinteză, deplin gîndite şi pînă la capăt duse, ideal irealizabil şi, în tot cazul, nerealizat în ceea ce îl priveşte şi ne priveşte şi pe noi colaboratorii lui.

În 1926, nimeni dintre noi nu se gîndea încă la o publicare, necum în limbi străine. Aveam credinţa că ne aflăm abia în faza muncii de laborator, pe un şantier neorganizat încă, astfel că aminam pentru mai tîrziu orice tipărire. Totuşi: Ce am scris despre Ruşeţu în 1926 s-a tipărit în 1937, ceea ce înseamnă că ar fi putut fi tipărit şi la vremea redactării lui. Ce ne fermeca, în 1926, la Ruşeţu, era însă posibilitatea de a experimenta, pe risc propriu, metode şi tehnici de investigaţie socială. În această privinţă, încă din 1926 putem consemna cîteva tehnici noi, precum cea de a folosi statistica în analiza unor fenomene sociale. Astfel, pentru a lămuri gradul de integrare în piaţă a gospodăriilor ţărăneşti, am recurs la procedeul de a stabili inventarul, absolut complet, al tuturor obiectelor aflate în casa celui căruia îi făceam bugetul: unelte de cîmp, casnice şi de artizanat, îmbrăcăminte, icoane, cărţi, totul, absolut totul, pînă la cea mai mică cîrpă sau lingură de lemn, întrebînd despre fiecare cum şi cînd s-a procurat, prin muncă proprie, prin schimb, prin cumpărare, de la cine, unde şi cu ce preţ, astfel ca o prelucrare statistică să fie posibilă, pentru a vedea, cronologic şi cantitativ, ce putea fi dătător de seamă pentru o „economie naturală" şi ce pentru o „economie de schimb". Inventarierea nu numai a obiectelor, ci şi a opiniei celor interogaţi despre ele, era şi un prilej de a înţelege mai adînc psihologia oameni-

lui, semnificativă fiind în primul rînd incapacitatea lor de a preţui în bani valoarea obiectelor fabricate de ei înşişi, adică a cantităţii de muncă necesară şi a preţului acestei munci.

Dar învăţămîntul cel mai de preţ tras din această primă campanie a mea a fost în continuare sentimentul că ceea ce ne lipsea era o tehnică a muncii în colectiv. Şedinţele din „sala luminoasă" nu răspundeau complet necesităţii de coordonare a muncilor individuale, în cadrul unui plan de ansamblu. Am hotărît deci că asupra acestei probleme îmi voi concentra de aci înainte străduinţele metodologice şi tehnice. Dar pe profesorul Gusti îl preocupau şi probleme de altă natură decît de „cercetare". Pentru dînsul, cercetarea avea o dublă valoare: în sine, ca muncă ştiinţifică propriu-zisă, dar şi ca posibilitate de a trece de la cunoaştere la acţiune. Personal, cred că ceea ce l-a interesat în special la Ruşeţu a fost tocmai o asemenea problemă.

Ruşeţul era un sat de foşti clăcaşi, aşezaţi pe un domeniu al Coroanei, în care fusese instalată o fermă zootehnică, de fapt crescătorie de cai de rasă. Cîtă vreme fusese aci domeniul Coroanei, dr. Kalinderu, ca administrator al ei, îşi aplicase planurile lui „culturale", foarte bine intenţionate, dealtfel, dar absolut sterile. Profesorul Gusti a cercetat „biblioteca" donată şi organizată de acest Kalinderu şi constatase spre uimirea, dar şi spre indignarea lui, că se puteau găsi acolo volumul în limba franceză al lui A. D. Xenopol despre *Teoria istoriei*, o serie de clasici latini şi greci în traducere franceză, precum şi operele „erudite" ale acestui academician dr. Kalinderu, despre „portul bărbii la romani", ceea ce evident era de un ridicol desăvîrşit, dar şi semn al unei totale lipse de înţelegere a problemei culturii săteşti.

Emanoil Bucuţa, care venise şi dînsul în ultimele zile la Ruşeţu, pusese satului un diagnostic foarte sugestiv, spunînd că Ruşeţul nu este un „sat", ci o „dejugătoare", adică un popas nestatornic a unei adunături întîmplătoare de oameni, fără tradiţie şi fără nădejde de viitor. Cred că avea dreptate. Eram ispitit deci să stă-

rui pe marea problemă a pătrunderii capitalismului în satele de clăcaşi, pe linia sumar schiţată de mine în referatul meu despre „regimul de proprietate rurală din Ruşeţu", de fapt în continuare pe linia — gîndeam eu — a teoriei lui Gherea despre „neoiobăgie". Totuşi mă atrăgeau în primul rînd nu „satele dejugătoare" şi cele „tradiţionale", de tip „arhaic" care speram să fi păstrat mai limpede urmele a ce vor fi fost toate satele noastre, înainte de dezagregarea lor prin efectul exploatării lor, mai întîi feudale şi apoi capitaliste.

La sfîrşitul campaniei, împreună cu Em. Bucuţa am făcut o excursie „sociologică" pînă la Brăila şi apoi în deltă. Bucuţa va continua să urmărească atent întreaga noastră muncă, fiindu-ne un preţuit colaborator. Pasionat de „drumeţie", Bucuţa era un fermecător tovarăş de drum, comentator a tot ce vedea, povestindu-le cu marea măiestrie pe care o dovedeşte şi în scrisul său, cu stilul său atît de perfect, uneori enigmatic, dar tulburător de sugestiv. Nu uit chipul în care ne-a convins, urmărind munca pescarilor din deltă, că apostolii lui Isus nu puteau fi altceva decît asemenea pescari, cărora li s-a spus „vino cu mine şi te voi face pescar de oameni". Tot de la el mi-a rămas obiceiul pe care îl păstrez, în amintirea lui, ca intrînd într-o biserică să caut sus, pe bolta pronaosului, icoana lui „Emanoil Pantecrator" care, de deasupra ta, mereu îţi aduce aminte că trebuie să fii „pescar de oameni", adică nu egoistul care lucrează pentru sine, ci dascălul a cît mai multora, spre cele ce se cuvin, ca ştiinţă şi ca omenie.

Discuţiile din „sala luminoasă" de la Ruşeţu au continuat apoi în cursul anului 1926—1927, în cadrul seminarului pe care, în acel an, l-a condus personal profesorul Gusti, luîndu-se rînd pe rînd toate problemele studiate la teren şi discutîndu-le, la toate nivelele, teoretice şi concrete, într-un grup foarte mare de studenţi, care se arătau din ce în ce mai interesaţi de experienţele noastre.

E regretabil că profesorul nu a continuat a conduce personal seminarul de comentare a campaniilor, sarcina această revindu-ne din ce în ce mai mult nouă, celor

...epusem a forma în jurul lui un fel de „stat ma-
...ortit apoi să ia amploare şi rosturi din ce în ce
... cu roluri diferenţiate, mie revenindu-mi în 1929
... de a ţine un „curs-seminar" de pregătire a vi-
...r participanţi la cercetări.

...n aceste şedinţe seminariale s-a hotărît şi planul de
... pentru 1927, alegîndu-se drept loc de muncă sa-
... Nerej din Vrancea, de a cărui copleşitoare impor-
... voi vorbi pe larg.

CAMPANIA DIN NEREJ-VRANCEA (1927)

După campania din Rușețu și lunga ei analiză critică purtată în seminarul condus de profesorul Gusti, la care am participat activ, mi s-a precizat problema propriului meu rost la asemenea campanii.

De fapt, ceea ce mă preocupa era să lămuresc o problemă de *istorie socială* a țării, care la Rușețu, abia începuse să mi se clarifice : anume cea a marelui proces social de pătrundere a „capitalismului" în viața satelor noastre. La Rușețu, surprinsesem acest proces doar sub forma unei dezagregări și dispariții a vechilor norme ale obiceiului pămîntului, privitoare la viața de familie, sub impactul Codului Civil. Problema putea și trebuia însă privită într-o mai largă perspectivă, luînd în considerare nu numai „familia" ci și „satul", adică forma socială globală în care familiile se aflau cuprinse ca simplu detaliu.

Din ce în ce mai clar înțelegeam cîtă dreptate avusese C. Dobrogeanu-Gherea atunci cînd formulase teoria pătrunderii „capitalismului" într-o țară „înapoiată", integrarea acesteia în „orbita" capitalistă, ducînd la formațiunea socială „hibridă" a „neo-iobăgiei". Numai că sursele de informație de care dispunea Gherea aveau însă în vedere exclusiv satele clăcășești, prea puțin și prea neclar fiind luate în considerare satele „libere" răzășești și moșnenești. Ele formau totuși o treime din satele din Moldova și Muntenia, așa cum rezulta din *Statistica răzeșilor*, elaborată de către Petre Poni în excelenta sa lucrare din 1921. Această la-

cină se cerea neapărat completată, studierea satelor libere răzășești impunîndu-se metodologic ca fiind absolut necesară înțelegerii și a satelor clăcășești ulterioare.

Căci, dat fiind că aceste sate „libere", neexploatate „feudal", nu puteau să se fi născut în vremurile noastre, am crezut că era logic să cred că ele existau încă mai de mult, dînd astfel dreptate lui N. Iorga, în ciuda tezei opuse a lui C. Giurescu. Actualele sate răzășești și moșnenești trebuiau deci considerate drept „enclave" de veche țărănie liberă, supraviețuitoare nu numai în cadrul unei orînduiri feudale, ci și a celei capitaliste.

„Sat liber" era însă tot o caracterizare insuficientă a formațiunii sociale de care urma să mă ocup. „Liber" însemna doar lipsa unui exploatator local. Dar caracterul proceselor de producție exploatabile rămînea nedefinit. Această formă socială căreia i-am dat ulterior numele de „sat devălmaș", am caracterizat-o deci în legătură cu problema centrală a proprietății ; nu însă a oricărei „proprietăți", ci doar a proprietății mijloacelor principale de producție care, în speță, erau cele ale pămîntului". Sistemul de folosire în proprietate a acestui „pămînt" fiind cel al „devălmășiei", analiza acestui sistem de proprietate urma, credeam eu, să mă ajute în înțelegerea întregului ruaj al vieții sociale respective.

În acest scop mă pregătisem printr-un studiu atent al literaturii de specialitate, privitoare la problema „comunismului primitiv", citind nu numai lucrarea clasică a lui Fr. Engels despre *Originea familiei, proprietății și a statului* dar și întreaga bibliografie acolo semnalată, începînd cu Lewis Morgan, pe care îl aveam în ediția germană Dietz, cu Ludwig von Maurer, ale cărui lucrări le-am găsit (cu paginile încă netăiate) în Biblioteca Academiei (dăruite, desigur de autor, căci el menționează printre titlurile sale și pe acela de membru al Academiei Mihăilene), pe August Meitzen, care de asemenea avusese legături cu sașii din Transilvania, publicînd și studii cu privire la satele acestora, pe Haxthausen, care și el amintea de satele de mazili din Basarabia, pe Tagany, istoric al comunităților agrare din

Ungaria, cu referiri dese la composesoratele româneşti, transilvănene, precum şi mulţi alţii, de mai secundară importanţă.

Realizarea planului meu de lucru, închinat studiului satelor devălmaşe, impunea însă ca viitoarele „monografii" să fie făcute în asemenea sate, răzăşeşti şi moşneneşti, şi nu în sate de clăcaşi. Nu mă îndemna deci la o asemenea alegere o simplă dorinţă de „pitoresc" sau de „tradiţional" — aşa cum am fost acuzat, ulterior, de unii critici, care nu şi-au dat osteneala să înţeleagă despre ce era vorba, ci de o judecată critică foarte clară şi foarte justificată.

N-aş vrea să afirm că programul cercetărilor monografice care au urmat, cîţiva ani de zile, a fost determinat exclusiv de mine. Totuşi, cuvîntul meu a trebuit să aibe o greutate oarecare, căci nu a putut rezulta din simplu hazard faptul că după Ruşeţu a fost aleasă Vrancea ca loc de studiu, adică o regiune care avea faima de „răzeşie" clasică, socotită de Cantemir drept „republică ţărănească", după care a urmat „Vechiul Ocol al Cîmpulungului Moldovenesc", adică cea de-a doua „republică" pomenită de Cantemir, apoi „Ţara Oltului", de asemenea ţară clasică a composesoratelor româneşti, apoi judeţul Gorj, în care masa satelor libere era copleşitoare şi, în sfîrşit, Orheiul, de asemenea regiune de puternice sate de ţărănie liberă. Aveam în această listă de cinci sate, un program satisfăcător de studiere a „devălmăşiei", în diversele ei forme, pe care l-am urmat cu stăruinţă, completînd, în perioada dintre campanii, lista acestor sate cu incursiuni, din loc în loc, în scop de comparări de situaţii, incluzind încetul cu încetul şi o listă de sate clăcăşeşti.

În 1927, satul ales în Vrancea a fost Nerejul, care — pentru motive pe care le voi arăta— avea să devină matca tuturor teoriilor şi marea pasiune a vieţii mele cărturăreşti. N-aş putea spune că în alegerea acestui sat am avut singur amestec, satul Nerej fiind propus şi de colegul C. D. Constantinescu-Mirceşti, de loc din preajma Vrancei, care făcuse o „vizitare" a regiunii, luînd acolo o serie de fotografii extrem de impresionante, cu ajutorul fotografului Berman, cel care participase şi la campania din Ruşeţu.

Nerăbdător fiind de a ajunge cît mai repede în Vrancea, m-am oferit să plec, însoţit de colegul Rom. Cotaru, cu cîtăva vreme înainte de întreaga echipă, ca să organizez cazarea noastră în gospodăriile ţărăneşti de acolo, sala de mese şi, mai ales, sala de clasă unde aveam să ne instalăm sediul. Am plecat din Odobeşti, pe jos, pe valea Putnei, de acolo prin Andrieş şi am urcat Dealul Răgului, din vîrful căruia începea Vrancea, intrarea în acest ţinut fiind semnalată printr-o poartă pe care trebuia s-o deschizi şi s-o închizi în urma ta, deşi nu era nici urmă de vreo prelungire a ei prin garduri. Era deci o poartă pur simbolică, prin care acest colţ de ţară ţinea să manifeste şi în felul acesta autonomia sa locală, deosebirea sa totală faţă de tot ce nu era Vrancea, ci ţară de clăcaşi oropsiţi, nu de plină libertate ţărănească.

Ca să ajungi, pe vremea aceea, în Vrancea, trebuia, pe jos, să mergi o zi şi o noapte, să treci Putna cu piciorul prin vad, cam de vreo 30 de ori; sau cu carul cu boi sau droşca cu cai, dacă aveai norocul să le găseşti. Cu greutate a sosit deci şi echipa întreagă, după o noapte petrecută la Focşani, primiţi şi găzduiţi fiind acolo de autorităţile locale, care ne-au pus la dispoziţie şi mijloace de transport, organele militare dîndu-ne şi un cort şi cîţiva soldaţi să ne fie de ajutor înt-ale organizării noastre gospodăreşti.

Porneam deci într-o „expediţie" care părea tuturor foarte aventuroasă, satul Nerej fiind înfundat într-o vale izolată, lipsită de cele mai stricte necesităţi ale unei vieţi „moderne". Cu atît mai îndrăzneaţă fusese hotărîrea de a alege Nerejul ca loc de cercetare sociologică, cu cît echipa noastră era de data aceasta destul de numeroasă, în total 22 de echipieri, printre care 9 studente. Instalarea în casele oamenilor s-a putut însă face relativ uşor, dată fiind primirea frăţească de care am avut parte în toate casele pe care le alesesem pentru găzduire. Profesorul s-a instalat, întocmai ca şi noi, într-o odăiţă modestă, dintre cele mai curăţele ce s-au putut găsi, cu fîntînă în curte,

deci cu posibilitatea de a se spăla dimineața. Am evitat totuși de a-l gazdui la vreunul din chiaburii din sat, negustori și antreprenori de fierăstraie, care dealtfel nici nu s-au arătat prea bucuroși de sosirea noastră și nici dornici de a ne primi. La fel a fost cazat, în aceleași condiții „arhaice", și profesorul Francisc Rainer, care se alăturase echipei, venind cu întreaga aparatură necesară studiilor sale de antropologie, precum și cu ajutoarele sale, dr. Horia Dumitrescu și soția.

Ceilalți echipieri s-au instalat și ei, fiecare cum putuse, mai bine sau mai rău, fetele ceva mai aproape de școală, studenții pînă la destul de mari depărtări, unii în Nerejul Mare, alții în Nerejul Mic, cele două „vetre de sat" așezate pe dreapta și pe stînga Zăbalei. Nu însă în „cătunele" risipite pe dealuri, la mari distanțe, care într-adevăr nu erau accesibile decît cu greu.

Echipa era formată, desigur, de o parte din cei care lucraseră la Goicea și la Rușetu, 12 la număr, și din alții care acum luau pentru prima oară contact cu cercetările noastre. S-au adăugat echipei doi studenți vrînceni, Ion Diaconu, care avea să ajungă a fi un excelent folclorist, format la școala lui Ovid Densusianu, autor al unor lucrări de reală valoare, deși deseori în controversă cu școala „monografică", și Ion Ionașcu, care și el va ajunge profesor universitar și istoric de seamă, tot disident însă față de școala monografică. Am avut chiar impresia că acești doi vrînceni aveau oarecum sentimentul că erau frustrați în drepturile lor de a monopoliza studierea Vrancei, ținutul lor natal, dar și „feuda" lor științifică. Dar poate mă înșel și, în tot cazul, cu Ion Diaconu am continuat a avea cele mai bune relații de reciprocă stimă.

Odată instalați, am și început munca, mai sistematic decît la Rușetu, cu sarcini ceva mai bine precizate și cu o conducere mai fermă. Dar și cu greutăți neprevăzute. Fiind acum în număr mai mare, am socotit că aveam posibilitatea de a proceda la executarea unui recensămînt, deci la o investigare din casă în casă. Formulare statistice nu aveam însă pregătite. Abia

atunci, în 1927, au fost elaborate cele dintîi formulare ale Seminarului de Sociologie, anume ticluite pentru a strînge informațiile pe care le socoteam necesare unei anchete „sociologice". Au fost făcute două propuneri din partea monografiștilor: formularul Bucur și formularul Costin-Constantinescu. A fost ales formularul Bucur, după ce îi făcurăm cîteva modificări.

Cu mare greutate am obținut de la jandarmeria locală un șapirograf pe jumătate uscat, cu ajutorul căruia am tras numărul necesar de formulare, foarte murdare, abia lizibile, pe hîrtie proastă, imperfecte ca redactare, care nu se pot asemui nici pe departe cu formularele tipărite în urmă. Dar pe vremea aceea trăiam o perioadă eroică a monografiei și nimeni nu se uita la asemenea mici neajunsuri. Pe ploaia „pu-tredă" care tocmai începuse să cadă, ploaie măruntă de munte, formularele noastre se udau, scrisul de pe ele se lăbărța, inexperiența noastră făcînd să se adauge ștersături peste ștersături și adaosuri, cu creionul chimic murdar. Totuși, atunci am descoperit noi, mulțumită acestor petece de hîrtie mucedă, metoda cea adevărată a monografiei, cheia și lacăta experienței noastre sociale: anume, trecerea din casă în casă, iscodirea și cotrobăirea, în același timp înduioșata și neobrăzată, a vieții întregi a oamenilor, așa cum sînt ei, cu păcate tăinuite și trufii pe te miri ce.

Satul pe care îl cunoșteam astfel era pentru noi uimitor de altul decît acela pe care-l puteam bănui. În precedentele noastre cercetări făcusem greșeala de a lua legătură cu satul numai pe ici, pe colo, pe fragmente alese sau scoase la iveală de un șir de întîmplări. Acuma însă ne aflam în fața celei dintîi încercări de a trece prin laminorul observației casă după casă, fără alegere, satul întreg, așa cum era el. Aceasta este, cred încă, metoda cea adevărată și contribuția cea mai de seamă a monografiei sociologice, cel puțin în ce privește formarea unei psihologii speciale, cea a „monografistului" cercetător al realităților sociale. Trecerea din casă în casă cuprinde în sine și unele primejdii, un conflict cu satul fiind cu putință. Mai

C-da 5723 coala 4

ales cînd satul era de tipul celui cercetat în 1927 într-o regiune ca a Vrancei. Pentru cineva din zilele noastre e greu să-și închipuie cam care era psihologia și mentalitatea oamenilor de atunci, necrezut de străină de orice viață „modernă".

Spicuiesc astfel, din cronica echipei, cîteva fapte semnificative:

„Dra Stamate comunică că sîntem socotiți adventiști, dl Cioran fiindu-ne preot. Dl profesor confirmă cele spuse de dra Stamate, întrucît și dsa a avut o convorbire cu o fată din Nerej, pe care o poftise, după înființarea bibliotecii aduse de echipă, să vină să citească ceva cărți, fata drept răspuns i-a spus că nu poate citi cărți de ale noastre, fiindcă sîntem adventiști, fiindcă numai adventiștii dau cărți fără de bani."

„Se apropie sfîrșitul lumii, cum scrie în Apocalips, că va veni vremea cînd se vor însemna toate pe hîrtie."

„Săteanul Beza a spus că mulți împărtășesc părerea că sîntem chemați de dl Costică Macovei (chiaburul satului), primar al comunei, pentru a interveni sau face pe orice cale ca să li se ia pămînturile."

„Sîntem veniți aci în sat cu fonduri date de la stat pentru a verifica dacă se pot pune noi impozite. Vina nu e a noastră, ci a statului, căci statul, dacă nu ar lua impozite, nu ne-ar putea plăti nici pe noi."

„Dl profesor Gusti comunică că o fată din Nerej i-a spus că studenții ar fi amendat pe fetele care s-au gătit de sărbătoare, iar pe dînsul, socotindu-l ca învățătorul studenților, l-au întrebat dacă le dă voie să se gătească ori nu la biserică."

„Mai multe fete, cărora li s-a cerut să formeze un grup spre a fi fotografiate, au răspuns că ele nu vor să fie fotografiate, întrucît fotografiile vor fi împușcate, astfel că ele, în acest chip, vor fi omorîte."

E lesne de înțeles de ce o leacă de amărîtă deznădejde a putut cuprinde echipa, față de această neîncredere a satului, la care s-a adăugat și sentimentul de copleșitoare amăreală pe care ți-l aduce totdeauna

contact direct cu dramele umane. Găsești atît de multe, atît de grave probleme în fiecare casă, atît de deosebite unele de altele, încît nu mai știi de unde să începi și încotro să mergi. La Goicea, la Rușețu, problema nu ni se pusese, căci luasem legătura doar cu cine ne plăcea nouă și cu cine ne primea bine. Aș îndrăzni să spun că era în psihologia noastră ceva din metoda pe care astăzi încă o practică adepții lui Le Play. Aceștia aleg din întreg satul o singură familie și din seria problemelor familiei, doar pe cea a „bugetului", socotit dătător de seamă pentru toată viața socială, metodă sumară de interpretare matematică, contabilă în cazul lui Le Play, a socialului, care permite calculări, de cele mai multe ori străine de fondul problemelor sociale, care sînt oamenii și dramele lor. Cînd voiam să aflăm ceva și despre satul întreg, făceam apel la cei care, tot în terminologia lui Le Play, se numesc „autoritățile sociale", adică oamenii care, prin viața lor, au o experiență socială bogată. În felul acesta este ușor de a lucra. Dar a trece din casă în casă e mult mai greu, pentru că îndată îți dai seama că fiecare casă este o altă lume și fiecare om în parte este el însuși o „autoritate socială". Față de imensitatea și nesfîrșita schimbare a problemelor pe care le întîlnești, casă de casă, te simți dezarmat. Ajungi uneori a te plimba pe ulițele satului fără a mai îndrăzni să reîncepi o anchetă.

De aceea, metoda trecerii din casă în casă te silește să te înarmezi cu o psihologie specială și cu o tehnică de lucru anume, ale cărei greutăți sfîrșesc prin a fi prilej de mici izbînzi răscumpărătoare, prin desăvîrșirea unei virtuozități în statul de vorbă cu oamenii, în darul de a afla repede ceea ce dorești să știi și, în același timp, deschizîndu-ți-se calea fermecată a încercărilor de teoretizare a masei de fapte culese, care în ciuda diversității lor permanente se dovedesc a fi clasabile pe categorii logice.

Dealtfel, fiecare din echipierii, care aveau în ei darurile necesare pentru asemenea depășiri a empiriei, își găsise o „problemă proprie", căreia să-i închine

toate puterile de muncă și de gîndire. Nu toți erau însă la acest nivel de pregătire și de talent (căci există și în știință talente și netalente). Nu uit atitudinea jalnică a unuia dintre echipieri, care mă ruga: „Domnule Stahl, nu știi dumneata cumva o problemă?" Sau a altuia care era disperat că nu regăsea în sat nimic din schemele teoretice ale lui Durkheim. Noroc însă că vreo cițiva au pus aci, la Nerej, începutul unei munci științifice care își va da roade pînă mult mai tîrziu. Astfel Traian Herseni aci a început studiile lui de sociologie pastorală, iar Xenia Costa-Foru, cele de sociologia familiei.

Specializarea pe „probleme" impunea însă și necesitatea unei distribuții mai raționale a muncii colective. Aci, la Nerej, a fost părăsit sistemul notării pe caiete individuale a informațiilor și trecerea la sistemul „fișelor", care se puteau clasa pe probleme. Ulterior, la Fundul Moldovei, vom începe și clasarea tuturor fișelor în „biblioraftur" și „dosare de redactări parțiale", despre care vom mai vorbi. Se ridica astfel o problemă de etică profesională: fiecare fișă purta iscălitura celui care o alcătuise și, ca atare, autorul fișei avea un drept de „proprietate științifică" asupra ei, care trebuia neapărat respectat. Dar pusă în dosare colective, informația din fișe aparține întregii colectivități, oricine putînd-o folosi în redactările sale, cu condiția să citeze fișa folosită, așa cum sînt și citatele extrase din volume tipărite. Plagiatul, racilă atît de greu de scos din moravurile noastre „științifice", era astfel combătut cu grijă, fiind condiția esențială a oricărei munci științifice, mai ales colective. Desigur, uneori foloseam colaborări tacite, rugind pe unul sau pe altul dintre coechipieri să redacteze un fragment din memoriul nostru, rămînîndu-i dator să-l ajuți și tu în anume aspecte ale problemei pe care le stăpîneai mai bine. Dar asemenea colaborări tacite erau rodul unei frățietăți între oameni care, mînați de aceleași idealuri, se simțeau solidari răspunzători, unii pentru alții, la mersul fecund al cercetărilor comune.

Obiceiul, devenit „tradiție", al ședințelor seminariale, urmate seară de seară sub conducerea profesorului Gusti, a fost păstrat; cu mult folos dealtfel, căci în aceste ședințe din „sala luminoasă" (de data asta în adevăr „luminoasă", grație petromaxurilor cu care ne înzestraserăm), fiecare echipier lua contact cu munca făcută peste zi de ceilalți echipieri, se dezbăteau probleme teoretice și practice și se stabilea programul de muncă din ziua următoare.

Dar în ciuda distribuției de sarcini pe „cadre și manifestări", fiecare echipier în parte lucra și pe cont propriu, materialul informativ care ne sosea seară de seară putînd forma obiectul unor studii parțiale, deosebit foarte interesante, dar sectare, adică rupte de o viziune totală a satului, neintegrabile într-o sinteză finală. Era clar, de pildă, că ceea ce lucra profesorul ...mur era, fără îndoială, o valoroasă lucrare de antropologie, străină însă de preocupările noastre de sociologie. De asemenea, ce lucra Traian Herseni, pe vremea aceea încă student, proaspăt încadrat în rîndurile monografiștilor, putea forma temeiul unei „sociologii a păstoritului", dar numai atît. Cît puteau atinge cercetătorii „culturalului" nu erau decît tot studii pe probleme parțiale: Stanciu Stoian, de pildă, studia „școala și învățătorul" din sat; Ion Diaconu, folclorul" și „limba vorbită", în timp ce eu îmi vedeam de propriile mele preocupări de sociologie a dreptului și de istorie socială.

Rostul pe care mi-l găsisem în viața echipelor impuse a se preciza: era de a pune la curent pe cît mai mulți cu problematica specifică unor cercetări sociologice, concepută așa cum o vedea profesorul Gusti, ca o analiză multifactorială a celor patru cadre și patru manifestări, aplicabilă în cazul fiecărei cercetări parțiale, ca și întreaga cercetare a satului ca „unitate socială".

Munca colectivă fusese organizată dealtfel tot pe schema „cadrelor" și „manifestărilor", însă doar în linii mari, care trebuiau acuma detaliate, redactîndu-se pentru fiecare un chestionar și planuri de muncă mai

desăvîrşite, decît cele elaborate anterior, în 1925 şi 1926. De data aceasta însă, aveam a ne conduce nu numai de „teorie", ci şi de experienţa unei confruntări între „planul" teoretic şi „realităţile concrete". Am colaborat astfel la punerea la punct a diverse „instrumente de lucru", precum cele două chestionare ale Xeniei Costa-Foru, pe ideea că problema „familiei" urma a fi analizată din două puncte de vedere: cel al „cazului individual", adică a unor familii particulare, şi de altă parte, cel al totalităţii familiilor din sat, studiul de caz avînd alte reguli tehnice de analiză decît cele ale viziunii totale a acestora. De asemenea am lucrat cu Maria Negreanu şi Elvira Georgescu pe problema formelor de organizare juridic-administrativă a obştiei locale, urmărind în ce mod organizarea locală era mai aproape de normele Regulamentelor Organice decît de ale codurilor moderne.

Despre alte probleme m-am ocupat prea puţin, fiind foarte curînd prins exclusiv de propriile mele preocupări, privind problemele obştiei vrîncene şi ale istoriei regiunii. În această privinţă, hotărîtoare a fost pentru mine cea dintîi întîlnire nu cu „Nerejul", ci cu „Vrancea", prilejuită de preotul „iconom stavrofor" Neculai Mihail din Năruja, de fapt originar din Nerej. La cîteva zile după sosirea noastră, a trimis vorbă profesorului Gusti să vină la el acasă acela dintre „studenţi" care urma să se ocupe de obştiile vrîncene.

Am luat deci un cal din Nerej şi am plecat, pentru prima oare în viaţa mea, călare, spre Năruja. Aveam să fac apoi nenumărate asemenea călătorii prin această Vrance, mirîndu-mă totdeauna de cuminţenia calului, care ştia să meargă pe potecile de munte, chiar noaptea, încercînd cu copita terenul, să se asigure că nu alunecă. Mai ales noaptea nu aveai altceva de făcut decît să te laşi în grija lui. Priveai în sus, să vezi cum se roteau stelele pe bolta cerului, după cum cotea, şerpuind, calul, cu certitudinea că va şti el să te ducă unde voiai, ca şi cum te-ai fi putut înţelege, din vorbă, cu el. Am mai mers cîndva, cu calul părintelui Neculai, spre mănăstirea Neagră a Vrancei.

— Dar nu ştiu drumul, părinte:

— Las' că ştie calul.

— Dar nu-mi dai ceva, o scrisoare, la mînă, către stareţ să mă primească?

— El nu te vede că vii cu calul meu?

E drept că acest cal ştia drumul foarte bine. Ba chiar prea bine, pentru că drumul pînă la mănăstire a durat două zile, calul ştiind şi popasurile pe care le făcea, de obicei, preotul, de-a lungul acestui drum. Peste tot eram găzduit, ospătat şi ţinut pe cîte o noapte, potrivit placului părintelui, stăpîn nu numai al calului, ci a toată Vrancea.

Însă la prima mea călătorie călare am ajuns la Năruja complet zdrobit. Cînd am descălecat, abia de mai mă puteam ţine pe picioare, clătinîndu-mă. Popa Neculai m-a şi luat în primire, cu glasul lui aspru şi cu obiceiul lui de a nu pierde vremea, mereu spunînd „scurtă vorbă, hotărîtă treabă".

Un pahar de apă şi o dulceaţă. Apoi...

— Tu eşti ăla de te ţii de obştii? Stai jos. Creion şi hîrtie ai? Atunci scrie.

Şi părintele Neculai, plimbîndu-se apăsat prin odaie, mi-a dictat toată noaptea povestea Vrancei. Îl durea faptul că marile păduri seculare ale Vrancei, pădurile „...rii", căzuseră pradă Societăţilor Anonime Forestiere, „The Putna Forest", „Fraţii baron Grödel", care de sus, de la „Comandăul" din Covasna, întindeau linii de funiculare, coborîndu-le spre Vrancea, ca să transporte lemnul tăiat în mod devastator, împotriva oricăror norme silvice, nu numai gospodăreşti, ci şi legale, dînd foc apoi pădurii ca să nu mai poată constata jaful făcut. Vrancea se despădurea masiv, lăsînd în locul pădurii imense dealuri de noroi care se scurgeau la vale, dînd impresia, pe lungi kilometri, a unui peisaj selenar. Cum procedau societăţile anonime? Mi-a explicat părintele Neculai atît de limpede, încît nu mi-a mai rămas apoi decît să strîng dovezile necesare pentru a întemeia o teorie a „devălmăşiei" şi a-i da chip şi formă „istorică".

Mi-a povestit chipul în care societăţilor anonime le era destul să cumpere cîteva puţine drepturi, folosindu-se în special de chiaburimea satelor, de primari şi notarii locali. Oferindu-le preţuri mari, uneori şi avantaje diverse, precum trimiterea la şcoli mai înalte a odraslelor acestora, pe care Popa Neculai mi-i spunea pe nume, ca să mă ştiu feri de ei ca de nişte oameni care „vînduseră Vrancea". Căci, în fond, era in adevăr vorba de o adevărată trădare.

Vrancea, la acea vreme, rămăsese încă o insulă „arhaică", folosind un sistem de „devălmăşie" cu totul altul decît cel cunoscut de legislaţia noastră, în speţă de Codul Silvic, de istoricii şi juriştii noştri, formă căreia i-am dat numele de „devălmăşie absolută", nume convenţional prin care am vrut să semnific situaţia în care se află orice bun prisoselnic în aşa măsură, faţă de un număr mic de părtaşi, încît fiecare din ei poate folosi bunul comun fără limită. În adevăr, fiecare vrîncean avea dreptul să meargă la pădure să taie oricît lemn îi trebuia, de oriunde îi venea la îndemînă, să defrişeze „runcuri" şi „secături", să ducă oricîte vite la păscut. „Loc fiind destul", deajuns pentru toată lumea aceasta ţărănească trăind izolată, cu prea puţine legături cu piaţa, fiecare putea folosi pădurea „după putere şi nevoi", „cum bogatul, cum săracul", „cum bătrînul, cum copilul", aşa cum spuneau paremiile juridice ale „obiceiului muntelui".

Societatea anonimă nu avea deci altceva de făcut decît să cumpere dreptul unui moşnean, să se substituie acestuia şi să taie pădurea, tot „după putere şi nevoie", de data aceasta însă cu puterea funicularelor şi cu nevoile pieţei mondiale. Evident, nu se cumpăra un singur drept, ci mai multe, în special ale unui grup de chiaburi şi notabilităţi din sat — primari şi notari — şi ale cîtorva săraci, mai răi de gură. Campania de cumpărare de drepturi dădea loc la un real dezmăţ, chefurile şi beţiile de cumpărare a conştiinţelor se ţineau lanţ, întocmai ca şi acţiunile de intimidare, de teroare împotriva celor recalcitranţi, făcute cu asen-

sprijinul jandarmilor locali şi cu directul lor amestec, atunci cînd era nevoie.

Apariţia în sat a marelui strateg al cumpărării de drepturi, vestitul Moritz Horn, provoca panică. Mamele încă şi în timpul şederii mele acolo, îşi speriau copiii cu vorba „Taci, că vine Moritz Horn", mai înfricoşătoare decît „lupu" sau „babaoua". Acest Horn era, de fapt, un comisar al băncilor din Budapesta, întocmai ca şi Mochi Fişer dealtfel, amîndoi avînd ca sarcină, unul să obţină exploatarea în monopol a pădurilor moşneneşti, altul a latifundiilor boiereşti, exploatare care, din punct de vedere economic, avea toate caracterele exploatărilor „coloniale".

Împotriva campaniei de cumpărare de „drepturi", Vrancea, mai ales prin mintea ageră a lui Popa Neculai, încercase să elaboreze un sistem juridic potrivit situaţiei reale a devălmăşiei „absolute", care tindea să arate că dreptul unui obştean în Vrancea este un drept de uz personal, care deci nu se poate vinde sau ceda altuia.

O serie întreagă de paremii au fost astfel create, şi înfăţişate în faţa tribunalelor ca fiind „drept cutumiar" local, deşi caracterul lor de recentă creaţie era vădit, necesitatea formulării lor neavînd rost decît odată cu apariţia cumpărătorilor nebăştinaşi. Astfel vrîncenii au susţinut că „vrînceanul se naşte şi moare cu dreptul lui", „decum se naşte, vrînceanul intră la pădure, ca răţuşca la baltă", toate avînd drept scop să arate că, în fond, nu era vorba de un „drept de proprietate" asupra pădurii, ci de unul de folosinţă netransmisibil.

Susţinerea acestei teze în faţa tribunalelor era însă cu atît mai grea, cu cît Codul Silvic nu prevăzuse posibilitatea existenţei unei „devălmăşii absolute", ci doar a uneia pe cote-părţi proporţionale, luîndu-se în special după tipicul obştiei moşnenilor orăşeni cîmpulungeni, care se putea interpreta ca un drept de cotă-parte indiviză, supusă regulilor de succesiune şi înstrăinare, potrivit Codului Civil. La Focşani, cele două sedii ale tribunalului se aflau în controversă, una ac-

ceptînd teoria vrîncenilor, alta nevrînd să știe decît de Codul Silvic. Dar organizarea obștilor legale potrivit Codului Silvic, înscriindu-se în Obștie numai majorii în viață, fiecare cu cîte „un drept", tribunalul, de stil Cod Civil, dădea cîștig de cauză societăților anonime forestiere, care deci cumpărau „drepturi" potrivit Codului Civil, dar le foloseau potrivit obiceiului pămîntului, adică cumpărau un drept indiviz de cota-parte și îl foloseau în sistem de „devălmășie absolută, după putere și nevoi".

Aceasta, spre marea disperare a celor tineri care, nefiind majori la vremea alcătuirii așezămîntului în fața tribunalelor, urmau să aștepte decesul părinților lor, pentru a veni la moștenire, tineret care deci își exprima nemulțumirea foarte deseori prin mici răscoale locale, împotriva societăților anonime, care interziceau acestor tineri ajunși „majori" să intre la pădure.

Părintele Neculai, nu că mă ruga, ci mă amenința pur și simplu nu cumva să trădez și eu Vrancea, spunînd altceva decît adevărul, cel al sărmanilor „mocani", nu neadevărul societăților anonime și al cozilor lor de topor, chiaburii. Oarecum uluit de cele ce-mi povestise, în prima noapte de lucru cu el, acest mare învățător al meu care a fost părintele Neculai, m-am întors la Nerej, reluînd munca de fiecare zi a cercetării „pe cadre și manifestări" a vieții de azi a satului vrîncean.

Dar începuse să mă roadă din ce în ce mai clar gîndul că, pe calea propusă de concepția și metodele de lucru ale profesorului Gusti, nu aveam cum să rezolv problema pusă mie de părintele Neculai. Ca s-o înțeleg ar fi trebuit să încep prin a studia istoria acestui sat. Și nu numai a lui, ci a tuturor satelor din Vrancea, care au format cîndva obștea cea mare a Vrancei toată, „republica" țărănească de care vorbise Cantemir, astfel că monografia unui sat din Vrancea trebuia să se transforme în monografia întregii zone, iar studiul prezentului să se lărgească pînă la a cuprinde întreg trecutul și cu propuneri de îndreptare viitoare a proceselor sociale, aflate în plină desfășurare, spre o soluționare justă a lor, care nu putea fi alta, deocamdată, decît o luptă împotriva exploatării Vrancei de către societățile anonime forestiere, împotriva pătrunderii unui capitalism, de formă și scopuri coloniale, în mijlocul unei societăți rămase la nivele cultural-sociale „arhaice". Aveam deci o cu totul altă viziune a problemelor sociale decît cea a tovarășilor mei de muncă monografică. Ceea ce se cuvine a fi lămurit.

În perioadele de timp cît eram încadrat într-o echipă de cercetare la teren, sau ulterior, cînd în 1929, profesorul Gusti mi-a dat sarcina, pur onorifică, de a conduce un „curs-seminar" de pregătire a viitorilor „monografiști", am crezut că e de datoria mea să mă integrez cît mai corect în munca colectivă. Sarcina pe care mi-am luat-o a fost cea de a elabora, cît mai clar, „metodologia și tehnica" cercetărilor, respectînd cît puteam mai mult modul teoretic de a vedea al profesorului Gusti, chiar atunci cînd, în fond, aveam unele reticențe, ba chiar păreri schismatice. Îmi aduc aminte că Anton Golopenția, participînd la unul din seminariile mele, mi-a reproșat acest lucru. Avea desigur dreptate, dar i-am amintit că fac ce făcuse și Kant: acuzat că practică o filozofie rău văzută de autorități, s-a apărat spunînd că la catedră expune doctrina oficială de stat și că filozofia lui proprie este o chestiune privată, personală, care nu este expusă ex cathedra.

De controverse teoretice mă puteam feri doar mărginind expunerile mele numai în sfera problemelor „metodologice", fără a intra în cele de „teorie". Îmi putea permite această poziție prin faptul că nu eram încadrat în catedră și deci nu eram salariatul facultății, lucrînd doar „benevol" și „onorific". Aveam deci posibilitatea, în aceste condiții, să folosesc majoritatea timpului meu liber în urmărirea propriilor mele probleme, profesorul fiind în această privință extrem de înțelegător, îngăduindu-mi pînă și oarecari abateri de la doctrina oficială a catedrei, cu iz chiar de „erezie", de schismă internă; în măsura în care nu mergea la negarea teoriei și a planului de muncă oficial al școlii, ci se mărginea la elaborarea unor teorii paralele și extin-

deri în domenii noi cum, de pildă, cele ale „istoriei sociologice". De fapt, această largă înțelegere pentru diversele preocupări ale echipierilor săi explică de ce, în cadrul școlii, au putut colabora oameni care nici pe departe nu se simțeau legați de schema gustiană, ci numai de ideea că munca „interdisciplinară" era fecundă și ispititoare pentru orice om de știință socială, oricare i-ar fi fost punctul de vedere teoretic. Așadar, adevărata mea muncă, cea căreia i-am închinat întreaga mea străduință, a fost urmărirea, pe seamă proprie, a unor probleme care depășeau schema teoretică a profesorului. Am fost astfel „sociolog gustian", ca membru al echipei, dar „sociolog" și „istoric" pe cont propriu, înțelegînd prin „istorie" străduința de a înțelege chipul în care marile procese sociale ale istoriei noastre pot fi lămurite prin studiul formelor lor actuale și prin mersul „de-a-ndaratelea" de la un prezent, care se poate cunoaște oricît de adîncit, spre un trecut sărac în documentările sale.

Se știe că, potrivit doctrinei lui Gusti, sociologia ar fi urmat să se ocupe exclusiv cu prezentul, „cadrul istoric" nefiind decît studiul trecutului imediat, în măsura în care înrîurește încă direct viața actuală, adică a unui „timp scurt" (ca să vorbim în terminologia lui Fernand Braudel), cel al istoriei „evenimențiale" în care se desfășoară conflictul dintre „tradiție și inovație", inovația putînd fi ea însăși puțin extinsă și asupra viitorului imediat. În probleme de istorie propriu-zisă, sociologia nu ar fi avut amestec, istoria fiind considerată ca o disciplina autonomă, total deosebită de cea a sociologiei, avînd alte preocupări și metode decît sociologia.

În ceea ce mă privește, ce mă preocupa era dimpotrivă „timpul lung", cel al „structurilor sociale", al căror procese de formare se adîncesc pînă la etapele antropogenezei și se avîntă apoi pînă la cele de care se ocupă „viitorologia". Aveam deci o altă viziune globală decît cea practicată în cadrul „monografiilor", o altă atitudine față de disciplinele istoriei și antropologiei sociale, decît cea strict „monografică". De aceea, în afara campaniilor organizate de profesorul Gusti, cea mai

...rte a timpului l-am folosit în cercetări individua...tule pe seamă proprie, în călătorii necurmate din ...n sat și în luări de domiciliu, pe lungi durate de ...n unele regiuni ale țării.

...tfel, în Vrancea, dacă socotesc toate șederile me... am stat, singuratec, peste trei ani de zile. ...ntru bunul motiv că aci, în Vrancea, am găsit ... fir care mi-a îngăduit să merg pe un drum ... nu mă rătăcească în hățișul de probleme pe care ...nstituie încercarea de a folosi „prezentul" ca punct ...lecare spre „trecut", îmbinînd adică organic consta... vieții actuale cu reconstituirea vieții trecute, ...tul final al încercărilor mele fiind punerea la punct ...ea ce am numit a fi o „arheologie socială". În aseme... încercări de sudură între două discipline sociale e ...or de constatat că munca cercetării societăților uma... trecute și prezente, implică absoluta necesitate de ...folosi toate disciplinele sociale particulare.

Peste ideea muncii „interdisciplinare", preconizată ...di Gusti, ca unealtă de cercetare sociologică a prezen...tului, am adăugat convingerea că sociologia ea însăși nu poate fi altceva decît o îmbinare a tuturor învăță...mintelor științelor sociale particulare, aplicabile deopotrivă nu numai prezentului, ci și trecutului. Mă ...rijineam în această părere și pe cît marxism citisem, la acea vreme, care atît de clar arată că înțelegerea unei societăți, potrivit materialismului istoric, nu poa...te fi asigurată decît pe calea analizei multidisciplinare, mai întîi a structurilor economice de bază și apoi a tuturor fenomenelor suprastructurale, juridice, politice, ...turale. Încercarea mea de a concepe marxist proble...ma devălmășiei vrîncene și, în general, a societăților ...cute, am formulat-o pentru prima oară la Clubul ...rtidului socialist, într-o seară cînd Ilie Moscovici mă ...tise să țin o conferință despre „Formele democrației ...imitive românești", așa cum i-l povestisem, pe ma...rial vrîncean.

Chiar din cele pînă acum spuse se poate înțelege de ce, după plecarea echipei de monografiști din satul Nerej, m-am întors acolo, străduindu-mă să dezleg pro-

priile mele probleme, și de ce am continuat a umbla prin Vrancea, ultima oară în 1939, cînd am pus la punct cele trei volume din *Nerej, un village d'une région archaïque*, pregătite în vederea unui „Congres internațional de sociologie" ce urma să aibe loc la București.

Dar aci se adaugă încă o altă latură a vieții mele de cercetător: cea a bucuriei pe care o ai luînd parte la viața altora. Nu doar ca observator, ci și ca participant efectiv. Se poate întîmpla să ajungă a-ți place, pînă la patimă, folclorul țăranilor, graiul lor, obiceiurile și mentalitatea lor, deseori atît de emoționante, încît nici nu-ți mai vine să notezi nimic în carnetul tău de „om de știință", sigur fiind că, neavînd darul creației literare, iar virtuțile științifice dovedindu-se inoperante, nu-ți rămîne altceva de făcut decît să te bucuri de ele, așa cum sînt, ca fapte de viață, netransmisibile celor care nu le-au trăit.

Contactul direct cu dramele și bucuriile oamenilor, în calitatea ta de om și nu de cercetător, copleșește deseori cu mult străduințele teoretice. Privesc de aceea cu oarecare milă la „cercetătorii" care merg în lumea largă și străină de ei, înarmați doar cu cîte un mizer „chestionar", prefabricat de acasă, sec și sărac, în iluzia deșartă că vor obține răspunsuri prin „da" sau „nu" la toate întrebările și că astfel au făcut mare ispravă, pe cînd în realitate nu au făcut decît o colecție de lucruri moarte, mult departe de ce e viața însăși. A îmbina cercetarea cu participarea mi se parte a fi mai curînd secretul cercetărilor de sociologie adevărată. În dublarea muncii tale, de bibliotecă, cu cea de teren, înțelegînd prin „teren" traiul tău în mijlocul oamenilor pe care vrei să-i înțelegi și să-i ajuți, este ceea ce face ca sociologul să fie altceva decît un erudit și anume, un om care găsește în înțelegerea omenirii marea bucurie a vieții.

Sînt întîlniri între doi oameni care trag în cumpănă mai mult decît o campanie întreagă de cercetări metodice. Mi-a rămas neuitată seara, cînd, coborînd spre sat, din cătunul depărtat al Bezarilor, spre Nerej, mi-a ieșit înainte un sătean. Mă pîndea de mult. Ca să nu mă

... își ținea căciula în mîini. Apoi a început a vor-
... în ce mai dîrz, din ce în ce mai plin de încre-
... spunîndu-mi pe îndelete și așa cum se pricepea
...urile Vrancei, durerea bietului mocan de veacuri
...orit. În sat nu îndrăznise să-mi vorbească. Îi era
... nu-l vadă unul și altul. De aceea mă pîndise
pădure, ca un haiduc, ca să nu fim laolaltă decît noi
... suflet la suflet. Nu l-am întrebat cum îl cheamă.
... nu-l uit, pentru că a fost cel dintîi țăran care
... crezut pe cuvînt și mi-a cerut ceva, nu pentru el,
pentru toți ai lui, și anume ce-mi ceruse și popa Ne-
...: să nu trădez Vrancea!

Am făcut apoi cu vrîncenii adevărată frăție de cru-
... de sînge, după întreg ritualul tradițional, cu legă-
...mînt pe care nu-l voi uita și nici trăda. Jurămîntul de
...ție deschidea desigur pentru mine posibilitatea de a
...tra în miezul problemelor, dar și dezavantajul de a
...la o serie de lucruri, primite și păstrate în taină de
...povestit. Căci Vrancea mai avea încă la acea vreme
...ganizația sa ascunsă, rețea întinsă pe toate satele
...ancei, potrivit unor norme tradiționale venite din
...emuri arhaice, încă destul de bine organizată ca să
...tă întreprinde acțiuni simultane, strategic chibzuite.
...n oarecare fir îl prinsese și colegul meu de echipă Ni-
...colae Cont, studiind rețeaua grație căreia, în timpul
...boiului din 1916—1918, aci, prin Vrancea, se izbu-
...ea a se face trecerea clandestină a prizonierilor eva-
...dați, din Muntenia în Moldova, cu putință doar pe aceas-
... filiera, de la om la om, din sat în sat, tîrziu desco-
...rita de nemți și violent reprimată. Tot ce pot spune
... că, întorcîndu-mă an de an în Vrancea, am luat și eu
parte la consfătuiri ale delegaților din satele Vrancei,
în casa gazdei mele, și că m-au luat cu ei nimesnicii
Vrancei în adunările lor de pădure, așa că am fost și
eu amestecat, oarecum, în plănuirea atacului dat îm-
potriva unui fierăstrău al societăților anonime, cu in-
...diere și distrugere totală. Reprimată de îndată de o
...mpanie de jandarmi, n-am fost eu însumi arestat, căci
...numele meu nu a fost destăinuit de nici unul din cei
...căzuți în lațul judecății care a urmat.

A fost pentru mine o experiență cu privire la psihologia și tehnica răscoalelor țărănești, cam temerară, pe care nici nu o recomand nimănui ca pe un model de tehnică a „observației participante". Totuși nu uit cum atunci cînd, amenințat de oamenii societăților anonime și de chiaburii lor, punîndu-mi-se în vedere să nu mai calc prin Vrancea, umblam din sat în sat doar în grup de flăcăi călări, gata să mă apere.

Societățile anonime erau tare puternice. Colegul meu de facultate, Aurel Sava, care fusese cîtva timp judecător la Năruja, apoi trecut la Tribunalul din Focșani, el însuși priceput cercetător al Vrancei, istoric și harnic publicator de documente, mi-a arătat într-unul din dosarele lui, o scrisoare a lui Moritz Horn, care dădea raport mai marilor lui, spunîndu-le că izbînda într-unul din procesele lor le era asigurată de către „unsere Tache Ionescu", avocat al societății și ministru al acestei țări. Dealtfel și Marghiloman era președinte al consiliului de administrație al Societății Forestiere.

La acea vreme nu-mi puneam încă problema necesității unei acțiuni de intervenție planificat în treburile Vrancei. Ceea ce mă preocupa era doar de a „înțelege" cum stau lucrurile acolo și a vedea cîtă „sociologie" se poate scoate din ele. Mult mai tîrziu, în împrejurări pe care le voi arăta, mi s-a pus, mie ca și multora din grupul „monografiștilor", problema unei obligatorii acțiuni sociale. Dar și în această privință, primul meu învățător mi-a fost tot părintele Neculai, care vedea problema foarte cuminte, dealtfel, dacă ținem seama de vremurile de atunci.

Părerea lui era că Vrancea toată se duce de rîpă, nu numai din pricina devastării prădalnice a pădurilor de către societățile anonime, ci și din a acțiunilor individuale ale vrîncenilor. Înainte vreme, Vrancea fusese o țară de oieri, buna lor stare izvorînd nu din agricultură, ci din creșterea oilor. Odată însă cu ivirea la Odobești, pe la sfîrșitul veacului trecut, a unui tîrg dornic să cumpere lemne, vrîncenii părăsiseară vechile lor ocupații, și din oieri se transformaseră în muncitori de pădure. Cum pădurea era a tuturora, fiecare vrîncean

...ut să doboare copaci, să-i taie scînduri în fie...le locale, atît de primitive dealtfel, și să ducă la ... încărcate cu scînduri. Viața lor s-a transfor...t, decăzînd. Despăduririle prădalnice au stri...urile, au transformat rîurile în torente, au creat ...satelor spații în care nimic nu mai putea crește. ...menii, din gospodari așezați, au ajuns a drumeți, ...ptămînă tăind departe în pădure, mereu în con... organele silvice, plecînd apoi cu carul încărcat, ...umuri abia existente, mai mult pe fundul văilor de ...ale de cîteva zile, ca să ajungă să vîndă pe ni...ndurile, la Odobești.

...orgînd mereu pe același făgaș, soarta Vrancei era ...ltă. Oamenii ajunseseră aproape în pragul dez...ii. Mereuța Dudu, atît de bun gospodar totuși, ...punea cu amărăciune: „Sîntem ca viermii care se ...în rădăcină de hrean; oricît de amar ar fi hreanul, ...ot face decît să-și ducă mai departe amărîta lor via..." Dar părintele Neculai avea alt gînd: de a face ... face ca să convingă pe vrînceni să lase baltă pă..., sa și-o apere nu numai de societățile anonime, ...de ei înșiși, întorcîndu-se la vechea lor ocupație ...crescători de vite. Îmi povestea chipul cum ar vedea ... ar trebui să se procedeze, mereu iscodindu-mă să ... dacă și eu văd la fel cu el, mereu punctînd con...birea noastră cu interjecția „așa-i c-așa-i ?". Cu el ...mpreună, mult mai tîrziu, abia în 1939, am plănuit mai ...aproape problema viitorului Vrancei, gîndindu-ne ...posibilitatea unor organizări în cooperație, pe alt ...ofil decît forestier, așa cum va mai veni prilejul să ...t. In tot cazul, problema de soluționat era extrem de ..., „acțiunea" dovedindu-se cu atît mai dificilă, cu ...t se adeverea ca pînă și simpla cercetare științifică a ...atului locale punea în primejdie siguranța persona...ă a celui care îndrăznea să răscolească în treburile in...teselor economice ale păturii chiaburești, întemeiate ...pe fraudă și abuz.

În legătură cu această problemă a „acțiunii sociale" ...buie să semnalez, încă de pe acuma, că trecerea de la simpla „constatare" la „acțiune" avea să aibă conse-

da 5723 coala 5

cinţe şi din punct de vedere teoretic, în sensul că „acţiunea" avînd de fapt rostul de a rezolva o „problemă" reală, „interdisciplinaritatea cercetării" se dubla de o „interdisciplinaritate a acţiunilor", astfel că „sinteza" interdisciplinară se clarifica drept o sinteză nu a ştiinţelor sociale efectuată la nivel teoretic, ci ca o folosire a metodelor şi tehnicilor de cercetare şi de intervenţie puse la punct de disciplinele sociale particulare, sinteza coborînd astfel de la nivelul teoretic, la cel practic.

Dar la această concluzie voi ajunge cu mult mai tîrziu. Deocamdată, în Vrancea, problema începea a mi se clarifica în sensul că, avînd de rezolvat problema concretă a acţiunii sociale necesare rezolvării soartei finale a „obştiilor" devălmaşe răzăşeşti din Vrancea, în cadrul vieţii moderne, problema trebuia analizată din toate punctele de vedere, nu numai „economice", ci şi „juridice", „culturale" şi „mod de organizare a relaţiilor sociale", atît interne satului, cît şi externe, de legătură şi înglobare în societatea generală în formele sale statale.

Mult mai paşnic am lucrat însă cu prietenul meu Jecheanu, care a fost şi senator la anume vreme, dar în primul rînd rămas vrîncean, de la care am primit o serie de informaţii, în special cu privire la Mănăstirea Neagră, ctitorie colectivă a acestei mari „obştii de obşti" a Vrancei, epitaropii ei fiind aleşi în adunările, nelegal organizate, dar tacit admise, deci realmente existente, care singure aveau grija mănăstirii, neintrată sub autoritatea Casei Bisericii, avînd deplină autonomie, cu excepţia, evident, a hirotonirii preoţilor, făcută pe calea obişnuită a Episcopiei respective. Epitropii mănăstirii erau de fapt delegaţi ai obştiilor vrîncene, care respectau în această privinţă tipicul organizatoric tradiţional al unei „democraţii reprezentative", obştiile de sat trimiţînd mandatari în obştiile de vale care, la rîndul lor, trimiteau delegaţi în adunarea generală a Vrancei întregi.

Mănăstirea era de fapt şi un loc de azil al bătrînilor din sate, rămaşi singuri, în sărăcie, călugării de acolo

umblînd îmbrăcaţi ţărăneşte, neştiutori de carte, abia ştiind să rostească pe dinafară cele cuvenite în slujbele lor. În ansamblu, era cu neputinţă să nu-ţi aminteşti de cele ce bănuim a fi fost, pe vremurile descălecatelor, mănăstirile noastre, cu acei „chorepiscopi" de care pomeneşte unul din documentele papale pentru Episcopia cumanilor, cea de la Milcovul vrîncean.

Pe unul din aceşti călugări, „Popa Negreaţă" cum îi spuneau oamenii, l-am întîlnit, eu venind de la Focşani, pe jos, el călare. N-a fost chip să-l conving că nu se cădea să-mi cedeze calul şi el să vină apostoliceşte, pe jos, pe lîngă mine. Găsesc în notele mele de atunci următoarea conversaţie dintre el şi mine.

— Am auzit, taică, că a ieşit om de zboară pe sus.

— A ieşit, părinte.

— Apoi asta eu n-o mai cred.

Mănăstirea se bucura de o faimă care depăşea marginile pur religioase, bătrînii călugări avînd şi „daruri" speciale, ţinînd mai mult de magie decît de religie. Slujbele lor erau cerute în cazurile speciale, cînd era nevoie, după socoteala oamenilor, de o putere care ţinea nu de slujba în sine, ci de harul celui care o făcea.

Biserica aceasta „neagră" (de ce „neagră"? Oare tot în limbajul străvechi, în care, pentru noi ca şi pentru cumani, „negru" era calificativul pentru cei aflaţi în subordonare?) era însă şi loc de adunare a fruntaşilor Vrancei, aşa că în plină lume modernă, ea părea a fi urmaşa degenerată a unui fost „voievodat", lipsit azi de orice putere legală, cu atît mai puţin de rosturile militare de pe vremuri, totuşi relicvă interesantă din toate punctele de vedere.

Tot de la Jecheanu am aflat şi detaliile necesare şi despre ocnele de sare ale Vrancei. Căci nu numai la „Valea Sării", dar şi în alte locuri, precum la „Poienile Sării" din Nerej, sarea apare la suprafaţă în mari cantităţi şi este lăsată la libera dispoziţe a vrîncenilor, ca bun stăpînit şi el în devălmăşie „absolută", fără ca monopolul statului să se fi exercitat cîndva asupra ei.

Convingerea vrîncenilor la dreptul lor de autonomie şi dîrzenia cu care şi-o apărau rezulta şi din poves-

tirile lor, care mereu insistau asupra faptului că dreptul lor de opunere la hotărîrile domnești erau sfinte. „Vrancea nu vrea" — era semnul unui drept de refuz la orice injoncțiune venită din afară. Cu părere de rău față de vremile de azi, suspinau după timpurile cînd îndrăzneau să vorbească cu Domnul țării pe alt ton decît cel milog al clăcașilor de la șes. Afirmau astfel că, în una din plîngerile lor, spuneau Domnului țării că au avut cîndva parte de un „Lăcustă Vodă", dar că pe el îl vor numi „Pîrjol Vodă" pentru nu știu ce blestemății ar fi făcut.

Dealtfel, în 1927, statul li se părea abuziv și nu se sfiau să declare „ticăloși" pe toți cei, inclusiv cel cu care stăteau de vorbă, care se credeau datori să apare dreptul statului de a se amesteca, cu Coduri Silvice și cu silvicultori, în trebile lor, ca și cînd ar ști aceștia mai bine cum merge treaba cu pădurile, decît ei care, neam de neamul lor, fuseseră stăpîni pe averile lor. Atît de dure erau frazele lor de revoltă, încît zadarnic am încercat să public cîteva din ele în volumele „Nerejului" meu. Textul, deși fusese tipărit și volumul broșat, a fost socotit inoportun, cartea desfăcindu-se și suprimîndu-se un sfîrșit de capitol. Păstrez totuși, între cărțile mele, un exemplar necenzurat. Era ciudată credința lor obștească precum că Vrancea nu are alt stăpîn decît pe „Dumnezeu Șoimanul" și că se trag cu toții din sîngele lui Ștefan cel Mare.

Doctorul Francisc Rainer, care venise în 1927 cu noi, căutase să explice sătenilor de ce lua probe de sînge, ca să vadă dacă nu cumva era stricat (se gîndea la sifilis). La care sătenii rîdeau pe înfundate, batjocoritori, spunînd între ei: „Doamne ferește: Cum să fie stricat, de vreme ce e sînge din sîngele lui Ștefan cel Sfînt?" Legenda Babei Vrîncioaia, cu cei 12 fii ai ei, care l-au scăpat pe Ștefan de turci, circula încă din plin în mijlocul poporenilor și ei țineau morțiș că ei, vrîncenii, nu sînt de asemuit nici pe departe cu țăranii din restul țării, avînd drepturile lor deosebite. Își aduceau încă aminte de lupta lor pentru a scăpa de cotropirea încercată la începutul veacului trecut de către bo-

ierul Iordache Roset Roznovanu, de felul cum se strînseseră banii necesari pentru ducerea cheltuielilor, de fruntașii de pe vremuri ai Vrancei, de popa Șerban, mai ales, despre care circulau încă legende pe care le-am consemnat cîndva, de popa Taftă și popa Tîrdea, de felul cum au mers la Iași, la Divan, cu 800 de oameni călări, stînd cu săptămînile acolo, cum scăpaseră pînă la urmă de cotropire, cum au ars „orînzile" pe care acest boier le instalase în Vrancea, mai cîntîndu-se încă „Hora orînzilor" în amintirea acelei zile. Tot astfel știau încă de fiul popii Șerban, polcovnicul, trimis de ei delegat în Adunarea ad-hoc și mai ales păstrau încă o adevărată arhivă de documente, depozitată la strănepotul popii Șerban, care își spunea acum „Șerbănescu".

Față de toate acestea era cu neputință să-ți păstrezi „obiectivitatea". Cred, dealtfel, că ceea ce domină în orice cercetare științifică este mai ales conștiința unei aspre necesități etice, nu numai o simplă curiozitate și nici numai prilejul de a-ți demonstra virtuozitatea, utilizabilă ca argument pentru o înaintare profesională. Mai curînd cred că avea dreptate Claude Bernard care, deși om de știință pozitivă, spunea că, în afară de „geniu", „ura" este cea mai clar văzătoare. Am credința însă că nu doar ura, ci și dragostea este fecundă. În luptele sociale, așa cum de pildă se purtau în Vrancea, era clar că trebuia să optezi de partea cui te așezi: a țăranilor sau a celor care îi exploatau? Această adeziune a ta, pentru a nu fi lîncedă, timorată, pusă pe împăcare, pe calea teoriilor confuze, aparent „obiective", nu putea fi decît însoțită de „ură" și de „dragoste".

Am fost acuzat uneori de „sămănătorism". Pe bună dreptate; dar nu spre rușinea mea, căci sămănătorismul a fost o opțiune socială și politică de apărare a țărănimii, măcar că teoretizată excesiv de „romantic". Dacă am socotit că din tot ce a dat țara românească mai valoros ca creație culturală se datorește oamenilor din sate, e poate o atitudine excesivă: semn însă, în tot cazul, că în luptele sociale care se purtau la acea vreme, optasem să stau de partea acestora și nu a opre-

sorilor lor. „Romantismul" l-am avut însă numai ca temelie sentimentală a cercetărilor mele, străduindu-mă totuși să fiu cît mai „științific" cu putință.

Nu este locul potrivit să arăt în ce a constat această muncă științifică, ale cărei rezultate le-am consemnat în cîteva volume. Socotesc însă util, pentru edificarea unor cercetători mai tineri, să arăt care a fost procesul psihologic care a însoțit cercetările mele. Asemenea procese, deși sînt dublura obligatorie a oricărei cercetări, nu sînt însă consemnate printre textele finale. Procesul psihologic rămîne ca o schelă, grație căreia clădești o construcție, dar pe care o dai de o parte cînd totul este gata. În cadrul însă a unor „amintiri" este poate util să arăt în ce au constat frămîntările de gînd care, născute aci în Vrancea, m-au însoțit apoi de-a lungul întregii mele cariere.

Probleme similare se pun oricărui cercetător al vieții sociale: te afli, pe de o parte, în prezența unor realități față de care ești dator să ai atitudinea resemnată a celui care admite că ele sînt așa cum sînt, dincolo de voința și de puterea ta, iar pe de altă parte, tu vii cu o problematică proprie, cu un „aparat conceptual" și cu „teorii" tradiționale, făurite de antecesorii tăi. Drama psihologică începe în momentul în care constați că aceste concepte și teorii tradiționale nu sînt în stare să te lămurească asupra realităților, că între ele există o nepotrivire tulburătoare, dacă nu chiar o contradicție flagrantă.

A părăsi tradiția nu este însă o treabă pe care să o poți face cu inimă ușoară. Trebuie o lungă frămîntare cu tine însuți pînă să te lași convins că e cazul să „arzi ce ai adorat", în ciuda sentimentului că în felul acesta devii „schismatic", dacă nu chiar „eretic". Dilema nu are nimic din tragismul luptelor din vremuri teologale, dat fiind că în știință astăzi nu mai riști să fii ars pe rug, ci cel mult să fii tras la răspundere de marii pontifi ai științei oficiale. Totuși, psihologic, este atît de dureroasă optarea pentru plecarea în aventură mintală, pe cont propriu, necesitînd tot atîta curaj, poate chiar temeritate.

Odată rupt de „tradiția" cărturărească în care ai fost educat, începe datoria de a elabora tu însuți „conceptele" de care ai nevoie, apoi „ipotezele" care să lege laolaltă aceste concepte. În fond nu e vorba numai de pure operații științifice, ci și de implicații filozofice, de adinc, care te silesc să optezi pentru una sau alta din pozițiile ce se pot lua față de marile probleme ale lumii, fie pentru a explica prin „idei" faptele, fie invers, „ideile" prin „fapte". Bunul-simț (adică prejudecățile tale) te îndeamnă spre o direcție, spiritul critic, „îndoiala metodică", spre alta. Mereu avînd sentimentul că tot ce construiești ar putea fi zadarnic, ducîndu-te la eșec, ești mereu constrîns de nevoia imperioasă de a căuta adevărul, în fața „uimirii" permanente pe care ți-o provoacă viața, „uimire" pe care pînă și bătrînul Aristot o socotea drept matca cunoașterii.

Ceea ce e pasionant în cercetările sociale făcute la teren e dealtfel tocmai acest joc al minții în luptă cu realitățile. Fie că e vorba de ipoteze generale, fie doar de intuiții mărunte, privind situații locale, stai cu sufletul la gură să vezi dacă „îți reușește pasiența". Uneori, ea „se taie" de la primul contact mai atent al gîndului tău cu realitatea. Alteori, o bună bucată de vreme, realitatea pare a-ți da dreptate pentru ca, la urmă, să-ți opună un „experiment crucial", care dărîmă întreg eșafodajul cu atîta trudă construit. În schimb, ce altă bucurie mai mare poate fi decît atunci cînd faptele, nu numai că îți confirmă gîndurile, dar ți le și îmbogățește, făcîndu-ți dovada că viața e întotdeauna mai bogată decît ceea ce gîndim despre ea. Cînd ți se întîmplă o astfel de „reușită", ești îndemnat să devii temerar și să încerci o trecere la generalizare.

Cît privește Vrancea, iată care a fost mersul gîndirii mele. Din cele pînă atunci citite, avem convingerea că vechile noastre sate erau de tipul pe care N. Iorga l-a numit a fi „genealogic", adică „umblător pe bătrîni". În nenumărate rînduri, acest mare istoric descrisese felul cum un „strămoș descălecător" înființase satul, cum descendenții lui, organizați în forma unei genealogii, moșteniseră drepturi indivize de cote-părți, potrivit în-

crîngăturilor spiței lor de neam. Teoria părea a fi conformă cu faptele, întărită fiind și de spusele țăranilor, uneori consemnate și în documente scrise, care afirmă că, într-adevăr, ceata întreagă a sătenilor devălmași derivă dintr-unul sau mai mulți „eroi eponimi".

Cu atît mai mult eram convins de realitatea acestei situații precum și de adevărul explicărilor genetic-genealogice ce i se dau, cu cît întreaga literatură a problemei, pe plan universal, afirmă de asemenea că toate formațiunile sociale „primitive" avuseseră acest caracter „genealogic", „tribal", în care factorul „biologic" al rudeniei jucase un rol hotărîtor. Fr. Engels afirmase el însuși că producția oamenilor avea o importanță precumpănitoare în formarea organizațiilor gentilice, iar Marx caracterizase și el „comunitățile arhaice" drept „genealogice".

Dar la cel dintîi contact cu Vrancea, spre uimirea mea, se impunea adevărul că satele vrîncene, deși erau „arhaice", nu erau totuși „genealogice", adică nu cunoșteau organizarea socială pe baza unei spițe de neam, coborîtoare dintr-un număr de „bătrîni" și nici nu invocau vreun „erou eponim" decît cel mult pe „Baba Vrîncioaia și feciorii ei", utilă însă numai pentru a justifica caracterul de libertate țărănească a Vrancei întregi, nu ca sistem de organizare socială. Dimpotrivă, munții Vrancei se dovedeau a fi fost organizați nu pe „bătrîni", adică pe criterii genealogice, ci economice, inițial munții fiind „așezați pe banii birului" și apoi pe banii „cheltuielilor la scoaterea Vrancei", adică potrivit sumei de bani cu care contribuise fiecare sat în parte cu prilejul marelui proces purtat de întreaga Vrance împotriva boierului cotropitor, Iordache Roset Roznovanu.

Cum rămînea atunci cu teoria generală a genezei „genealogice" a tuturor comunităților „primitive"? În ce măsură mai putea fi ea admisă, de vreme ce prin ea nu se putea explica formațiunile sociale de tip vrîncean? Nu era mai curînd îndreptățită o renunțare la explicarea prin biologic a vieții sociale „primitive", în favoarea unei alteia, pur economice?

Pornind însă pe această cale erai dator să arăți mecanismul social prin care o devălmășie absolută lua naștere, la un anume nivel de dezvoltare a forțelor de producție.

Ceea ce am încercat să fac studiind tehnicile „agriculturii itinerante" (așa-numită popular „în moină"), adică „mutătoare", la scurte intervale de timp, din loc în loc, pe un întins islaz („cîmp durat", în terminologia țărănească), în care oricine are drept de uz, dar nimeni interesul să se declare „proprietar" pe un anume loc, de vreme ce devenea de neîntrebuințat după un scurt număr de ani. De asemenea studiind tehnicile pastorale, m-au convins și ele că ciurdele comune, păscînd liber pe islaz, nu aveau nevoie de nici un fel de reglementare genealogică a drepturilor de proprietate individuală pe teritoriul devălmaș al satului întreg.

Această luare în răspăr a teoriei clasice a „eroului eponim", creator al unui sistem de relații „genealogice", era totuși de natură să ridice obiecții din partea istoricilor noștri, care s-au arătat sceptici față de îndrăzneala mea de a fi de altă părere decît a lor. O lungă bucată de vreme au continuat — unii din ce în ce mai rar, continuă și azi — să susțină că orice sat se naște din inițiativa unui „erou eponim", care „descalecă" satul, organizîndu-l „genealogic". Amestecul unui „sociolog" în aceste treburi ale „istoriei" li s-a părut chiar unora a merita să fie pedepsită cu o dură critică, mergînd pînă la ridiculizare și total dispreț.

În această privință mi se pare a fi caracteristică recenzia pe care mi-a „închinat-o" profesorul Nicolae Bănescu, cu prilejul unui studiu al meu despre *Teoria sociologică a eroului eponim*, care merită a fi reprodusă textual, ca dovadă a ce i se poate întîmpla celui care are temeritatea de a nu fi de acord cu știința oficială. Bănescu spune următoarele: „Semnalăm ca o curiozitate încercarea tînărului H. H. Stahl... de a dărîma «ipoteza sociologică a eroului eponim fundator de sat». Dsa opune pentru aceasta, documentului istoric, definit ca simplă expresiune a «opiniilor», construcțiile tehnicei sale de «sociolog» și tot felul de teorii savante și con-

fuze ale reprezentanţilor sociologiei familiei." Era deci dispreţuit nu numai „sociologul", ci întreaga „sociologie". Ceea ce-mi aduce aminte de versul lui Laforgue, care îşi învinuieşte iubita că ar fi „dédaigné l'Art, l'Art pur. Et sans compter le poète!"

Dar dacă dovedind că geneza satelor de tip vrîncean nu puteau fi explicate prin teoria „genealogică", nu e mai puţin adevărat că satele de acest tip nu erau cele majoritare în ţară, acestea aparţinînd tipului aşa-numit „umblător pe bătrîni", care sînt cert de formă „genealogică".

Problema trebuia să fie explicată. Avem oare de a face cu două modalităţi de geneză a satelor devălmaşe? Sau poate, mai curînd, se putea crede că cele de tip vrîncean erau primare, din ele derivînd cele secundare, genealogice? Am avut îndrăzneala de a formula şi această a doua teorie a mea, cea a formei „genealogice" ca fază de dezagregare a devălmăşiei absolute originare, care însă nu a fost nici măcar luată în seamă de istoricii noştri şi, ca atare, nu s-a bucurat de vreo „critică" oarecare.

Singur profesorului Alexandru Rosetti îi sînt recunoscător pentru faptul că, fără să nege posibilitatea teoretică a tezei mele, mi-a atras atenţia că nu o poate admite cîtă vreme nu o pot sprijini pe fapte concrete. Eram deci dator să caut şi să găsesc cazuri reale, din care să se vadă clar, de ce şi cum un sat de devălmăşie absolută se transformă într-un sat „umblător pe bătrîni".

Asemenea critici care te îndeamnă la muncă şi îţi arată pe ce cale trebuie să porneşti, sînt o binecuvîntare pentru cercetătorul de bună-credinţă. E totuşi straniu faptul că singurul care mi-a făcut-o nu a fost un istoric şi nici un sociolog, ci un filolog; însă om de largă cultură şi generoasă atitudine faţă de orice alt stăruitor într-ale cercetărilor ştiinţifice. Am socotit că cel mai indicat lucru era să iau contact cu o „formaţiune socială umblătoare pe bătrîni". Am ales în acest scop nu un „sat", ci un „oraş", anume Cîmpulungul muscelean, luat în consideraţie dealtfel şi de către alcătuitorii Codului Silvic ca fiind cel mai tipic şi mai bine cunoscut caz de formaţiune „umblătoare pe bătrîni", „obştea moşnenilor cîmpulungeni" fiind singura care reuşise să consemneze în scris normele dreptului său obişnuielnic.

Am mers deci la Cîmpulung, însoţit de prietenul şi colegul de monografie, Petrişor Viforeanu, a cărui familie se afla atunci la Cîmpulung. Lucrînd în dosarele obşteşti, am dat peste dovezile documentare pe care le căutam, anume peste documentul din 1846 care e de fapt un regulament de funcţionare al sistemului devălmaş, tocmai în epoca sa de trecere de la tipul „vrîncean" la cel „umblător pe bătrîni". Am folosit de asemenea seria de „aşezăminte" şi „dări de seamă" ale „Casei obştiei", precum şi cărţi de judecată privind obştia, toate făcînd dovada completă şi de netăgăduit că, într-adevăr, obştea aceasta practicase pînă la mijlocul veacului trecut sistemul „vrîncean" al devălmăşiei absolute şi că abia atunci, printr-o serie de lupte sociale şi de procese purtate în faţa instanţelor de judecată moderne, trecuse la sistemul „genealogic". Părtaşii la împărţirea pe 32 de „moşi", care a avut loc, nu aveau între ei nici o înrudire genealogică, fiind alcătuiţi din „mahalalele" oraşului, senzaţional fiind faptul că doi dintre aceşti „moşi" reprezentau onorariile de avocat ale celor care purtaseră procesele. Aveam deci de a face cu o clară formă genealogică, 32 de moşi subîmpărţiţi în „dramuri", dar era tot atît de clar că „genealogia" astfel hotărîtă nu avea nimic „genealogic" în ea, fiind o pură formă para-familială, adăugată unei situaţii în care dominaseră luptele sociale şi raporturi de forţă, iar nu de drept.

O parte din ipoteza mea de lucru, anume că „umblarea pe bătrîni" poate deriva dintr-o devălmăşie negenealogică, era deci dovedită. Rămînea însă în picioare întrebarea încă nedezlegată, privind faptul că totuşi forma juridică de soluţionare a luptei sociale de dezagregare a stării iniţiale de totală devălmăşie, fusese cea „genealogică", situaţie pe care am întîlnit-o apoi şi în alte locuri, de pildă în satul Runc, care — aşa cum vom vedea — era o „obştie de cumpărături", în care „moşii"

erau grupe de cumpărători, fără legătură genealogică între ei. Dar dezlegarea acestei probleme nu va veni pentru mine decît mult mai tîrziu. Şi încă! Am sentimentul că în această privinţă ar mai fi încă multe de cercetat şi de lămurit, fără a fi pierdut totuşi credinţa că matca înţelegerii acestor procese sociale se află în cunoaşterea deplină a sistemului negenealogic vrîncean.

Dar în felul acesta nu rezolvasem în Vrancea decît una din problemele pe care le avusesem în vedere. Mai rămăsese încă una, care merita să fie ţinută în seamă, despre care voi spune cîteva cuvinte. Pornisem de la intuiţia că este posibilă şi fecundă o îmbinare a sociologiei cu istoria. Sau mai corect spus, o îmbinare a cercetării prezentului cu cercetarea trecutului, „prezent" şi „trecut" nefiind decît o arbitrară tăiere în două a unui proces social continuu. Cum cercetarea prezentului oferă mai multă siguranţă decît cercetarea trecutului, era teoretic posibil ca de la prezent să mergem „de-a-ndăratelea" spre trecut, prezentul neputînd fi decît o etapă finală a trecutului, reconstituirea trecutului neputînd fi acceptabilă decît în măsura în care se putea lega logic de prezent. Cu alte cuvinte, mi se punea problema elaborării unei tehnici de *„arheologie socială"*, la îndemîna sociologului cercetător al prezentului, dornic să înţeleagă „procesul" social care leagă prezentul de trecut.

Şi în această privinţă Nerejul a fost pentru mine lămuritor printr-o experienţă care merită a fi rezumată în cîteva cuvinte. În satul Nerej exista un aşa-numit „Plai al Nerejului Mare". „Plaiul" acesta, ca orice loc denumit „plai", era un drum de legătură între satul „matcă" Nerej şi satul „roi" al Spulberului. A te plimba pe acest plai, aşezat pe una din terasele largi ale Zăbalei, fie pe jos, fie de-a călare, îţi procura o bucurie nespusă, atît de frumoasă era priveliştea şi atît de pline fiind locurile de amintiri foarte vechi. Îţi arătau sătenii locul aşa-numit „La Bolovan", unde spuneau că se află înmormîntat un oarecare trădător al Vrancei, pe care îl omorîseră acolo cei din „obşte". De asemenea, „Dealul Şoimăriei", în vîrful

căruia se aprindeau clăile de paie, cînd se „da şfoară în ţară" că „dau tătarii". Despre aceşti „tătari" circulau încă nenumărate tradiţii. Nu numai expresia curentă „stai, că nu dau tătarii", ca să arate că nu e nici o grabă, ci şi poveşti despre pasările numite „nagîţe" şi „pasărea tătarilor", trădătoare a prezenţei băjenarilor ascunşi prin pădure, care, rotindu-se în jurul unor puncte, arătau jefuitorilor unde se află oameni, din ale căror stîrvuri urmau să se hrănească şi ele.

Ce ridica însă probleme era faptul că pe acest plai se afla o „ţarină", adică o „raclă de pămînt" înconjurată cu „gardurile ţarinii". Aci nu puteai pătrunde decît deschizînd „poarta ţarinii" pe care sta scris: „închide poarta". Iar în interiorul acestei ţarini se vedeau urmele unor lotizări în fîşii paralele, despărţite între ele prin „mejdine" marcate prin bolovani şi tufişuri. Aceste loturi purtau numele de „delniţe" (adică în slavă, loturi, trase la sorţi), fiind stăpînite individual de către o serie de familii din sat, erau scoase deci din sistemul devălmăşiei. Ca atare, ele se puteau vinde şi cumpăra, da de zestre şi dona.

Asemenea acte de vînzare-cumpărare pot încurca pe exegetul de documente. Pornind de la ideea greşită că într-un sistem social nu pot exista mai multe sisteme de proprietate, funcţionînd în paralel, exegetul poate fi lesne indus în eroare. Cum a şi fost, dealtfel, cazul unui istoric, venit doar pe cîteva zile în Nerej, care citind astfel de documente de vînzări şi cumpărări de „ocine", a tras concluzia că vestita „devălmăşie" vrînceană era demult dispărută. Concluzie paradoxal trasă la masa lui de lucru, în faţa unei ferestre prin care se putea vedea imensul teren vălmaş al islazului, pe care se purtau încă lupte sociale acerbe între cetaşii care aveau deopotrivă dreptul de a „rupe" atîta teren cît puteau „cuprinde", spre folos propriu, din teritoriul tuturora, unii „acaparatori" chiaburi „închizînd" peste noapte suprafeţe de teren, prin garduri ridicate în pripă, dincolo de ceea ce era îngăduit pe măsura nevoilor lor de gospodărie casnică închisă, garduri pe care a doua zi obştea le dărîma. Iar la orizont se profilau mun-

ţii cu pădurile lor care se mai aflau încă în „devălmăşie absolută", nu numai pe un singur sat, ci şi pe grupe de sate.

Încercînd să ridic o schiţă topografică a delniţelor din cuprinsul „raclei" şi să stabilesc neamurile care le stăpîneau, am constatat că spiţele de neam cu încringăturile lor se potriveau perfect cu cele ale diverselor lotizări. Fuseseră la început cîteva neamuri care primiseră loturi egale; apoi acestea se fragmentaseră, deosebit, după numărul descendenţilor din fiecare grupă. Descendenţă dealtfel practicată exclusiv pe linie bărbătească. Obiceiul pămîntului, denumit savant „privilegiul masculinităţii", se putea deci dovedi pe această cale a confruntării dintre mărimea loturilor şi spiţele de neam, chiar în lipsa oricăror documente scrise. Am ajuns deci la părerea că s-ar putea elabora tehnica „arheologiei sociale", prin folosirea sistematică a datelor topografice rezultînd din lotizările terenurilor.

Ceea ce era deosebit de interesant era faptul că numărînd „rîndurile de oameni", adică generaţiile care, de la cei actuali, urcau pînă la regăsirea loturilor egale, puteai socoti cel mult 5 generaţii, adică maximum 150 de ani. Era deci vorba de operaţiuni de împărţire egalitară relativ recent înfăptuite. Făcute însă către cine? Erau în total cam vreo 15 grupe egale, deci 15 beneficiari iniţiali ai distribuţiei de loturi, continuate prin loturi contigue aparţinînd unor familii din satul Spulber. Dovadă deci că „delnituirea" fusese făcută într-o vreme cînd satul roi Spulber nu se despărţise încă de satul matcă Nerej.

Între toate aceste grupe familiale nici un fel de legătură de rudenie nu putea fi stabilită, nici măcar prin invocarea unui erou eponim legendar. Către cine fuseseră deci făcute aceste distribuiri egalitare de terenuri? Către „cetele de neam" existente? Sau doar către familii izolate? În Nerej, răspuns la această întrebare nu am putut găsi. Doar un singur act mai vechi cuprindea menţiunea că „am făcut parte şi străinilor din sat", adică unui grup de oameni de curînd veniţi în sat şi care, prin însăşi faptul că li s-a făcut şi lor parte, fuseseră acceptaţi ca obşteni, la rînd cu ceilalţi.

Posedarea unei „delniţe" corespundea deci şi cu o dovadă de „băştinăşie", reală sau de adopţie. Concluzia merita să fie reţinută: posedarea unei „delniţe" constituia deci dovada că posesorul ei avea drept „de peste tot hotarul, la cîmp, la pădure, la ape". „Delniţa" putea deci fi nu numai un loc luat în stăpînire, ci şi „matca" unui drept deplin pe întreg hotarul satului. Ceea ce făcea inteligibilă menţiunea atît de enigmatica din multe acte vechi, care spun în mod constant că se vinde un „rumân cu delniţa lui de peste tot hotarul, din cîmp, din pădure, din islaz, din hotar în hotar" dublă dovadă a faptului că respectivul „rumân" era membrul unui sat devălmaş, că era „băştinaş" în acea comunitate, dovada fiind făcută prin posedarea individuală a unei „delniţe" care, la rîndul ei, dadea drept de folosinţă pe întreaga avere devălmaşe a satului. Situaţia era clară în Nerej, unde astfel se şi petreceau lucrurile, posedarea unei „delniţe" făcînd dovada baştinăşiei, deci a dreptului „de peste tot hotarul".

Am putut astfel înţelege felul în care, şi în satele de „rumâni", „delniţele cu rumâni" şi „delniţele fără rumâni" puteau fi explicate prin cunoaşterea mecanismului social devălmaş, care lega posedarea unei delniţe de dreptul de folosire a întreg trupului de moşie, aflînd în multe cazuri şi dovada documentară a faptului că stabilirea numărului de „bătrîni" pe care urma să „umble" satul fusese rezultatul unor lupte sociale şi ale unor tîrguieli care nu aveau nimic de-a face cu vreo genealogie reală.

La Nerej am avut curajul de a generaliza primele mele concluzii, crezînd că dacă „arheologia socială" îmi permitea să reconstitui istoria socială a unui petec de loc, cum era „ţarina Nerejului", acelaşi procedeu putea duce la înţelegerea „crăpării" moşiilor săteşti în delniţe umblătoare pe bătrîni. Puteam deci merge încă mai departe, generalizînd metoda la însăşi epoca în care se făcuseră delimitările între trupurile de moşie ale satelor, măcar în acele regiuni în care aceste trupuri

aveau ele înșile forma unor „delnițe", în măsura în care erau moșii „înșurărite", de tipul celor descrise de vechii noștri hotarnici, printre care Conachi e cel mai lămuritor.

Adaug că, tot aci, în Vrancea, am început a bănui și ceva din amănuntele proceselor de luare în stăpînire a satelor devălmașe de către unii boieri, studiind acțiunea de cotropire a întregii Vrance, de către boierul Roznovanu Rosetti, care obținuse din partea Domniei întreaga regiune, sub cuvînt că nu fusese încă dată nimănui și că era deci normal ca Vrancea să devie clăcășească, așa cum erau masa de sate din cîmpie. Faptele însă dovedeau că acest stăpîn, deși decretat „proprietar" al Vrancei, nu a reușit să facă altceva decît să supună satele unei exploatări pur fiscale, cerînd și obținînd cu forța un „tribut", adică o „dijmă" din produsele unor procese de producție în care nu avea nici un fel de amestec, exploatare deci parazitară, încă „nefeudală", adică fără constituirea unui domeniu propriu și fără drept de a organiza procesele de producție locală. Cel mult, Roznovanu reușise să-și creeze ceva „cășării" și „stîni", precum și „cîrciumi" de negustorie, „orînzi", cum le spun vrîncenii, încercînd deci a trece de la „luarea în stăpînire" la „întemeiere" de activități economice proprii, adică la o proprietate „feudală" propriu-zisă. Exemplul Vrancei era cu atît mai concludent, cu cît această tentativă anacronică de feudalizare avea loc la începutul veacului trecut, cînd boierul dispunea de mijloacele coercitive ale unui stat cvasi-modern.

Încărcat cu acest bagaj de idei și de informații, am redactat un prim studiu, despre dreptul privat vrîncean și despre cel public, pe care l-am tipărit în două numere succesive din *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*.

Un bun prieten al meu, C. Ștefănescu, mi-a spus atunci că îmi pot socoti încheiată cariera științifică. Peste ce spusesem în acest prim text din 1929 n-ar mai fi fost nimic de adăugat. În realitate, cele acolo spuse nu erau decît o schiță a unei teorii, mai mult afirmată

[illegible]it dovedită, astfel că pe acest filon de gîndire ar fi fost cu putință să se ducă o întreagă muncă de elaborare, verificare și întemeiere pe cazuri concrete, muncă atît de grea încît, credeam eu, ar fi putut da de lucru unui întreg rînd de cercetători care, cu migală, să scoată la lumină, regiune de regiune, întreg trecutul social al țării.

Ceea ce nu am avut norocul să văd înfăptuindu-se. Am lucrat mereu de unul singur, încadrat în instituții care urmăreau alte scopuri decît cele visate de mine, astfel că prea puțini au fost aceia care să aducă în continuare o contribuție valabilă în dezlegarea acestei mari probleme ale istoriei noastre sociale, realizată pe căile atît de noi ale îmbinării „istoriei" cu „sociologia", sarcină specifică acelor cercetători de arhivă care pot fi simultan și cercetători de teren.

În legătură cu lucrările din Vrancea ar mai fi de spus ceva despre colecțiile de documente găsite acolo, prilej de mari bucurii, dar și de unele neplăceri. Cîteva acte vechi fuseseră adunate încă din timpul șederii în sat a „monografiștilor", în special mai harnic arătîndu-se a fi Rom. Cotaru, care dase profesorului Gusti mica sa colecție. Profesorul, la întoarcerea sa în București, remisese actele profesorului N. Iorga, care le publicase. Dar strînsese acte și Constantinescu-Mircești, precum și eu însumi. Nu știam la vremea aceea tainele scrisului chirilic. Primele noțiuni le-am căpătat de la sătenii mai bătrîni, care mai știau citi în vechile cărți bisericești și, cît de cît, și în acte manuscrise. Am socotit necesar să învăț și eu ceva paleografie chirilică, astfel că am urmat, timp de un an, lecțiile pe care le ținea N. Cartojan la Școala de Arhivistică de la Arhivele Statului, la acea vreme instalate în clădirile de lîngă biserica Mihai Viteazul, sub conducerea lui Constantin Moisil. Tatăl meu era el însuși profesor de expertiză grafică la acea școală. N. Cartojan era un excelent profesor, de la care mi-au rămas amintiri dintre cele mai bune, nu numai ca dascăl, ci și ca om de o rară bunătate, dornic să-ți fie de folos cu orice prilej. Stătea într-o modestă casă de pe strada Enăchiță

Văcărescu, în preajma Mitropoliei. La el m-am dus și ca să-mi controleze primele mele încercări de a descifra scrisul, atît de stîngaci, al țăranilor din Vrancea; ceea ce a făcut cu o deosebită bunăvoință.

Ceea ce nu însemna că ajunsesem a fi un bun paleograf. In tot cazul puteam totuși să citesc actele vechi îndeajuns ca să-mi dau seama că cele din Vrancea aveau în ele nu numai informații extrem de prețioase, ci că erau pur și simplu „senzaționale", neavînd pereche decît în documentele publicate de Ștefanelli despre Vechiul Ocol al Câmpulungului Moldovenesc. Ba actele Vrancei erau încă mai valoroase, dat fiind că sînt singurele documente scrise, nu numai din România, ci și din lume, în care se putea vedea cum, pe la mijlocul veacului trecut, o „devălmășie de ocol", cuprinzînd totalitatea munților vrînceni, fusese împărțită pe sate, fixîndu-se abia atunci, atît de tîrziu, hotarele sătești.

C. D. Constantinescu-Mircești găsise între timp, la săteanul Șerbanescu, o întreagă arhivă, moștenită de la bunicul său, popa Șerban, cel care purtase judecățile cu Roset-Roznovanu. Mi-a propus să lucrăm împreună la descifrarea lor. Am plecat deci la Năruja și, după multe tratative, l-am convins pe Șerbănescu să ne dea voie să citim documentele. Ne-am instalat la dînsul acasă, lucrînd zi și noapte, timp de peste o săptămînă, dormind doar cîteva ceasuri pe zi. Am început deci a citi documentele, Constantinescu-Mircești scriindu-le sub dictarea mea. Fiecare act în parte aducea cu sine o informație care îmi da sentimentul că pătrund într-o lume extraordinară, o „cultură" țărănească atît de surprinzătoare, încît vedeai cum se închegă în mintea ta imaginea unei lumi pe care altfel nici n-ai fi putut-o bănui. După o săptămînă de lucru intens, Popa Neculai, alarmat de istovitoarea noastră muncă, a găsit de cuviință să-i pună capăt, astfel că a întrerupt-o dînd năvală peste noi, cu un taraf de lăutari, chemîndu-ne la o masă bogat răsplătitoare.

Am plecat deci din Năruja cu un dosar destul de voluminos de documente. Eram atît de bucuros, încît pe unde am apucat, am tot trîmbițat isprava pe care o făcusem. Peste cîtăva vreme ne-am hotărît să ne întoarcem la Năruja ca să procedăm la un control al transcrierilor noastre, de data aceasta fără grabă, curiozitatea inițială fiindu-ne satisfăcută. Dar spre marea noastră supărare, am constat că cineva venise în urma noastră, lucrase și el în arhivă și, ceea ce era și mai grav, luase (fără încuviințarea lui Șerbănescu), un grup de documente, alese dintre cele mai de seamă.

În fața acestei situații, ce aveam de făcut? Constantinescu-Mircești a fost de părere că e necesar să publicăm urgent documentele așa cum reușisem să le desciframm la o primă lectură. Poate ar fi fost bine să nu accept această propunere. Aurel Sava, care îmi fusese coleg de facultate și îmi rămăsese bun prieten, începuse și dînsul să publice documente vrîncene. Soluția cea mai corectă ar fi fost să cădem de acord să publicăm împreună un corpus de documente vrîncene, soluție la care nu am ajuns decît prea tîrziu, un an înainte de decesul atît de prematur al lui Aurel Sava, căruia abia îi remisesem vraful de documente încă nepublicate de noi și care ar fi trebuit să intre în volumul doi din colecția noastră, rămasă încă nepublicat, cu excepția a cîtorva acte, pe care N. Iorga le-a publicat, extrăgîndu-le din volumul manuscris pe care i-l dădusem.

Partea neplăcută a povestii începe însă abia acum. Un profesor din Focșani, dealtfel de toată stima, a scris o recenzie critică, foarte aspră, a volumului nostru, aducînd argumente, desigur justificate, pentru a arăta că transcrierile noastre nu erau totdeauna perfecte. Se baza în special pe grupul de acte dispărute din arhiva lui Șerbănescu, pe care nu-mi dau seama nici acum de chipul cum au ajuns la acest recenzent. Și ceea ce era încă mai neplăcut, e că ni s-a adus la cunoștință că această recenzie urma să fie publicată în *Revista istorică* a lui C. C. Giurescu, dar ar fi putut să nu fie publicată, dacă am fi făcut și noi parte din grupa politică georgistă, continuînd a lucra cu aceasta și nu cu N. Iorga.

Sugestia astfel făcută, pe căi piezișe, era de neprimit. Am lăsat deci ca recenzia să apară, singurul ei rezul-

tat fiind că am renunțat să mai publicăm volumul doi, care a rămas pînă azi în posesia lui Constantinescu-Mircești, eu renunțînd să mă mai amestec în astfel de treburi. De fapt, ceea ce mă interesa pe mine erau informațiile sociale ce puteam extrage din documentele Vrancei; ceea ce am și făcut, fără să revendic veleități de editor, în ediții critice, a actelor chirilice. Adaug că Damian Bogdan, mult mai tîrziu, propusese să reia dînsul publicația actelor vrîncene, atîtea cît mai puteau fi găsite din cele rămase de la Aurel Sava sau în dosarele lui Constantinescu-Mircești și ale mele. Propunere care, din păcate, nu s-a realizat.

Învățătura de minte pe care am tras-o din această neplăcută poveste a fost să nu mă mai grăbesc cu tipărirea și, mai ales, să nu mai lucrez decît de unul singur, fără să mă las amestecat în încurcăturile altora.

CAMPANIA DIN FUNDUL MOLDOVEI (1928)

După „Țara Vrancei" a fost normal să trecem la cercetarea vechiului Ocol al Cîmpulungului Moldovenesc, satul ales în această regiune a Bucovinei fiind Fundul Moldovei. Nădăjduiam că aci voi putea continua studiul satelor „devălmașe", început în Vrancea, dat fiind că „vechiul Ocol al Câmpulungului Moldovenesc" era cea mai însemnată din „republicile" țărănești amintite de Dimitrie Cantemir, despre care și Ștefanelli publicase un volum de documente excepțional de importante prin asemănarea lor cu cele din Vrancea.

Din păcate însă, peste Bucovina trecuse tăvălugul uniformizant al administrației austriece, ștergînd orice urmă de „devălmășie", fie ea de tip „vrîncean", fie de tip „umblător pe bătrîni". Însăși pădurile, care alcătuiau de fapt baza supraviețuirii formelor devălmașe, fuseseră răpite satelor și înglobate în așa-numitul „Fond religionar" pus sub directa supraveghere a statului. Pînă și amintirea răscoalelor locale împotriva administrației austriece nu mai era păstrată decît doar în actele moarte, ale arhivelor.

În asemenea condiții ar fi trebuit să studiez măcar procesele sociale datorită cărora asemenea vechi structuri sociale se dezagregă și dispar. Dar o astfel de cercetare ar fi fost de făcut exclusiv în arhive, informațiile de teren neaducînd nici un aport util.

Am părăsit deci problema satului devălmaș, mărginindu-mă, cum făcusem și la Rușețu, să studiez „dreptul viu" local, de data aceasta în posesiunea lucrării lui

Eugen Ehrlich *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, precum şi al său *Fragebogen für das Seminar für lebendiges Rechts*, pe care profesorul Gusti le procurase de la biblioteca Universităţii din Cernăuţi. Cît despre încercările similare ale marelui istoric George Popovici, purtînd asupra aceluiaşi drept popular din Bucovina, nu aveam a lua cunoştinţă decît mai tîrziu, cercetînd manuscrisele lui, în Biblioteca Academiei.

Am căutat deci a elabora mai întîi o statistică judecătorească, pentru a determina care sînt problemele sociale care dau loc la procese în faţa instanţelor judecătoreşti. Am lucrat deci în acest scop la instanţele din Vatra Dornei, avînd de furcă cu judecătorul de acolo, care nu înţelegea de ce îmi trebuiau toate dosarele aflate pe rol, precum şi toate cele din arhivă.

Dar acest gen de muncă nu m-a pasionat cîtuşi de puţin, cu atît mai mult cu cît nu era cazul să fie încadrată într-o echipă complexă interdisciplinară de cercetare directă a satului. În plus, nu era nevoie, pentru executarea ei, decît de un „operator", care s-ar fi specializat în astfel de treburi. Problema „statisticei judiciare", ca dealtfel şi cea a organizării recensămîntului general al tuturor caselor din sat, a fost preluată de către harnicul şi devotatul Niculae Popescu, constant membru al campaniilor organizate de profesorul Gusti. Am abandonat deci problema statisticei judiciare, de îndată ce am pus la punct metodologia ei, elaborînd şi formularele necesare.

Cît despre „dreptul viu", putînd fi studiat la faţa locului, m-am mărginit a face doar atîtea investigaţii de teren cîte mi-au trebuit ca să pot redacta planul de lucru al „manifestărilor juridice", şi, mai ales, cel privind „cadrul istoric". Paginile scrise atunci, le socotesc şi astăzi drept valoroase, ele punînd destul de clar problemele teoretice a căror soluţionare se urmărea, arătînd şi tehnicile ce pot fi utilizate.

De fapt, alta era problema care mă frămînta aci la Fundul Moldovei : anume cea a metodologiei şi tehnicilor de lucru ale unei echipe interdisciplinare. După cîte ştiam, o asemenea problemă nu mai fusese pusă de către nici un alt sociolog. Profesorul Gusti e cel dintîi care lansase ideea unor asemenea echipe, organizîndu-le efectiv, dar dînsul nu elaborase în amănunt modul cum trebuiau organizate şi conduse.

Echipa din Fundul Moldovei era o „echipă gigant", formată din 60 de membri, dintre care 17 nu mai erau „studenţi", ci „specialişti" maturi, unii dintre ei ajunşi la un înalt nivel de pregătire ştiinţifică. Prima întrebare ce mi s-a pus a fost deci de a vedea în ce măsură prezenţa acestor „specialişti", într-un seminar de sociologie, poate fi de folos şi în ce direcţii anume.

Gîndul de bază, pe care mi-l precizasem mai ales în cursul cercetărilor vrîncene, era că analiza oricărui fenomen social nu se poate face temeinic decît prin folosirea simultană a tehnicilor tuturor ştiinţelor sociale particulare. Este ceea ce şi încercasem să fac, de unul singur, la Nerej, studiind „formaţiunea socială a răzăşiei" din punctele de vedere ale tuturor ştiinţelor sociale particulare. Îmi explicam acest tip social al „satului devălmaş" prin consideraţii de geografie umană, de demografie şi biologie socială, prin baza sa economică, mergînd de la analizele tehnologice pastorale, silvice şi agricole pînă la studiul relaţiilor de producţie, prin studiul formelor juridice, a creaţiilor culturale şi administrativ-politice. Toate aceste analize erau adîncite în măsura în care aveam personal suficiente cunoştinţe în aceste atît de variate domenii de viaţă socială. Eram aşadar un „autodidact", căci în afară de studiile juridice şi istorice, făcute „profesional", din celelalte specialităţi nu ştiam decît atîta cît putusem citi sau prinde din audierea sporadică a unor cursuri.

În general cred şi astăzi că un sociolog, ca să fie bine pregătit, trebuie să aibă la bază măcar una din disciplinele sociale particulare, adîncit studiată şi îndelung experimentată, avînd în plus suficiente cunoştinţe şi din celelalte discipline. Socotesc că „interdisciplinaritatea" nu este doar o regulă structurală a unei echipe de muncă, ci intră în pregătirea profesională a oricărui sociolog, chiar atunci cînd lucrează izolat.

t am putut mai sistematic, am luat parte la
ecialiştilor" veniţi în echipă, căutînd să mă
supra rostului pe care l-ar putea avea prezen-
echipa de cercetare interdisciplinară.

ul Francisc Rainer, pentru a doua oară ve-
, la teren, însoţit tot de dr. Horia Dumitres-
e drii Ştefan Milcu şi Ciorapciu. Dispunea de
a de un adevărat laborator, graţie căruia pu-
te nu numai măsurătorile antropometrice, ci
eterminare a grupelor sanguine şi a reacţiilor
toate însoţite de un vast material documen-
. Impresionantă şi de neuitat a fost această
arelui profesor Francisc Rainer. La Nerej nu
ăgazul şi nici curiozitatea de a-l urmări în
Fundul Moldovei însă am putut sta mai mult
u acest extraordinar savant, de o erudiţie
tilaterală şi de o concepţie atît de umană
ă.

se desigur în gînd să stabilească o legătură
ce ne preocupa pe noi, sociologii şi ceea ce
etul principal al studiilor sale. În lungi, foar-
vorbiri de seară, plimbîndu-ne pe dealuri sau
ăpostul vreunui copac, strecura în mintea
dinţa că nu se poate înţelege nimic din via-
oamenilor dacă nu înţelegi în prealabil cît
vastă şi de complexă este însăşi fiinţa omu-
saţiile lui străbăteau un larg cîmp de preo-
la consideraţii de strictă antropologie, cu
ecise de anatomia şi fiziologia omului, tre-
ze de psihologie individuală şi socială, adîn-
ne de metafizică, căutînd răspunsuri la ma-
ri menite să rămînă fără răspuns, pe care
au trebuit să şi le pună toţi filozofii lumii,

radoxel, de la acest ciudat şi fermecător profeso
anatomie.

Văzîndu-l cum, peste zi, ceasuri de-a rîndul, m
ra capete de oameni, dictînd ucenicilor şi colabo
rilor săi cifre după cifre, l-am întrebat o dată l
concluzii îl pot duce străduinţele lui şi în ce m
aveau ele legătură cu viaţa socială a oamenilor.
punsul a fost o lecţie clară : nu vedea deocamdată
ar putea fi legătura, dar orice cercetare trebuie f
riguros, astfel ca, cine ştie, într-o altă generaţie,
mai pricepuţi decît tine, să o poată folosi. De la e
învăţat că eşti dator să strîngi cu migală fapte co
te şi să le prelucrezi cu îndărătnicie, mergînd pî
habotnicie, fără totuşi să stîrpeşti în tine viermel
neadormit al îndoielii, dorul ipotezelor îndrăzneţe,
îţi dau putinţa, în cazuri de oboseală, să te odih
în visare.

Un singur lucru nu am putut învăţa de la Ra
m-a convins să trec pe la Facultatea de Medicină
văd laboratorul şi colecţiile şi să mă fi ispitit s
medicina. Am încercat. În faţa colecţiilor lui de c
mi-a dat despre fiecare din ele lămuriri, însoţite d
scrierea omului viu al cărui craniu stătea acum p
turile colecţiei şi insistînd asupra marei problem
vieţii şi a morţii. Mi-a spus că în tinereţe, lucrînd
în spitale, l-a preocupat problema agoniei, a cl
în care viaţa se stinge, însoţită de procese fiziolo
dar deopotrivă şi psihice, toate menite a rămîne p
noi o taină, agonia neputîndu-ne da lămuriri desp
este viaţa.

Mai tîrziu am cercetat şi eu problema agonie
cum apare ea în credinţele folclorice ale oamenil
prin sate, ca detaliu a marii probleme metafizice
ţii şi a morţii, pe care am urmărit-o deseori cu

a craniilor, ale căror oase se puteau desface cel mai curat dacă le umpleai cu fasole și puneai totul să fiarbă.

Așa că mi-a rămas în suflet un Rainer mai mult filozof decît anatomist, un Rainer umanist, „om" de o caldă omenie, de infinită curiozitate cu privire la semenii lui, fie luați unul cîte unul, ca dramă individuală, fie ca speță biologică și grup social. Poate că, dacă în sociologia pe care am făcut-o străbate o compătimire pentru nesfîrșita dramă umană, o considerare a vieții sociale sub aspectele ei de durere și de agonie, o datoresc și înrîuririi lui Rainer.

Dar efectiv, munca depusă de acest mare savant nu vedem cum s-ar putea încadra într-o cercetare interdisciplinară, rezultatele obținute rămînînd un „corp străin" în mijlocul celorlalte. Căci era clar pentru mine că profesorul Rainer nici nu explica viața socială prin factorul „rasă" și nici caracterele anatomice ale oamenilor prin viața lor socială. Cît despre problemele de „igienă socială", cele ale „bolilor sociale" (adică avînd o cauzalitate și deci și o terapie socială), ele rămîneau, dacă nu străine, în tot cazul nestudiate de echipa sa.

M-am înțeles mai puțin bine cu profesorul *Niculae Cornățeanu*, inginer agronom, care, începînd din Fundul Moldovei, a patricipat apoi la alte trei campanii succesive de „monografie", fiind unul din personagiile deosebit de respectate în cercul nostru. Dar ceea ce i-am reproșat întotdeauna e faptul că nu a reușit să ne dea un studiu complet al situației economice a satelor pe care le studiam, cuprinzînd nu numai o analiză pedologică a solului, ci și a tehnicilor economice folosite, a rezultatelor obținute și a modului de organizare a relațiilor sociale aferente. I-am fi cerut deci o cunoaștere mai adîncită a economiei politice și a rostului pe care această „economie" îl are în viața de ansamblu a societății.

Față de cum lucrase, încă de pe la mijlocul veacului trecut, un Ion Ionescu de la Brad, aveam impresia că asistăm la un pas înapoi, la o despărțire a „economiei" de „sociologie", paradoxal înfăptuită tocmai într-o echipă de monografie „sociologică". Singura pro-

blemă care îl interesa pe profesorul Cornățeanu era aceea a „bugetelor țărănești", alcătuite desigur cu o tehnică mai savantă decît cea folosită de noi la Rușețu și Nerej, totuși, și în această privință, după părerea mea, la un nivel mai puțin „sociologic" decît fusese în primele noastre încercari.

Iată anume de ce: influențat de economistul elvețian Laur, Cornățeanu distingea, în „buget", ce era al „întreprinderii" și ce era al „familiei". De fapt, îl interesa numai să vadă dacă „exploatarea" țărănească, socotită din punct de vedere contabil capitalist, era „rentabilă" sau nu. Calcula deci munca depusă în gospodăria țărănească ca și cum ar fi fost plătită unor salariați, la prețul curent al pieței. Rezultatul era constant paradoxal: toate gospodăriile țărănești se dovedeau a fi falimentare. Totuși, supraviețuiau! În realitate, bugetele astfel concepute nu corespundeau situațiilor reale, gospodăria țărănească nefiind o exploatație capitalistă, ci una abia în curs de înglobare într-un sistem capitalist, deocamdată salvîndu-se printr-un surplus de muncă și un nivel de trai deficitar. Neîncadrate în ansamblul problemelor sociale, nelegate de procesele sociale care determinau trecerea de la un mod de producție precapitalist la unul capitalist, bugetele de tip Laur erau deci nesemnificative pentru situațiile de la noi.

Bugete făcuse și Le Play, dar el le încadrase într-o scurtă monografie a satului întreg. Cornățeanu, lucrînd în cadrul unei „monografii" a satului, spera, de bună seamă ca, în final, și bugetele lui să se poată încadra în monografia globală. Numai că o astfel de încadrare finală nu era posibilă, de vreme ce nu fusese de la început avută în vedere și nici pregătită, metodologic și tehnic, anume în acest scop. Bugetele — ca fenomen economic — nu sînt decît un fragment din mult mai vasta problemă a modurilor de producție, la rîndul lor fragment dintr-un mult mai vast proces istoric care, în ce mă privește, credeam că era cel de pătrundere a sistemului capitalist în economia noastră rurală. Pentru lamurirea acestui proces, „bugetele" ar fi putut fi utile

doar dacă ar fi fost anume alcătuite în acest scop, ca detaliu semnificativ al unor contradicţii între două sisteme economico-sociale. Dar pentru aceasta, punctul de vedere contabil ar fi trebuit să fie înlocuit printr-unul de istorie social-economică. Socoteam deci că bugetele, aşa cum le făcusem anterior, în campaniile din Ruţeşu şi Nerej, mai influenţate de învăţămintele lui Ciaianov, erau mai apropiate de un punct de vedere sociologic. De fapt, o analiză a problemei nu va fi încercată decît peste un an, de Mircea Vulcănescu, în studiul său despre „economia şi sociologia vieţii ţărăneşti".

De o menţiune specială merită să aibe parte *Mac Constantinescu*, sculptor şi laureat al Şcolii Louvrului, expert în probleme de muzeografie şi istoria artelor.

Mac Constantinescu, împreună cu soţia sa *Floria Capsali*, coregrafă, a studiat jocurile populare din sat, alcătuind în acest scop o serie de desene analitice ale mişcările diverselor tipuri de jocuri, detalii ale costumului purtat, în special însă interesîndu-se de colectarea şi organizarea unui muzeu local de caracter etnografic. Aici, la Fundul Moldovei, sub directa influenţă a lui Mac Constantinescu, s-a pus formal şi problema alcătuirii unui „muzeu" care, aşa cum vom arăta, a crescut an după an, sfîrşind cu construirea „Muzeului Satului" în 1936.

Profesorul *George Breazul* venise din partea „Arhivei fonogramice" a Ministerului Cultelor şi Artelor, fiind primul folclorist pe care l-am văzut făcînd înregistrări pe suluri de ceară, cu aparate „Edison". George Breazul, încă din 1926, ceruse Ministerului Cultelor şi Artelor o subvenţie pentru înfiinţarea unei asemenea arhive. Obţinuse în 1927 suma de un milion şi jumătate şi numirea unei comisii oficiale care să organizeze culegerea folclorului muzical din toate judeţele ţării, printr-o reţea de „folclorişti" (mai mult sau mai puţin pricepuţi). Era „cea dintîi instituţie de stat consacrată melodiei populare naţionale", după cum scrie George Breazul într-o dare de seamă tipărită, în care reproduce şi textul unor „Îndrumări pentru culegerea folclorului muzical cu ajutorul fonografului", de el alcătuite.

Una din cele dintîi descinderi pe teren a lui Breazul a fost cea din Fundul Moldovei, în zilele de 5—12 august 1928. De la dînsul nu mi-a rămas însă în amintire decît insistenţa cu care ne vorbea de lucrarea din 1896 a lui Karl Bücher, despre *Arbeit und Rythmus*, după părerea sa importantă ca mod de punere „sociologică" a problemei folclorului muzical, adică de tălmăcire a muzicii populare prin funcţiunile ei sociale, legate de muncă.

Acest muzicolog dispunea fără îndoială de o vastă erudiţie livrescă, pe care însă *Constantin Brăiloiu*, venit la Fundul Moldovei imediat după plecarea lui Breazul, o numea, cu ironie, „Allgemeinemusikwissenschaften", care ar fi fost specialitatea celor fără specialitate.

Între ei doi a urmat apoi o polemică foarte neplăcută, pe care profesorul Gusti s-a străduit zadarnic să o domolească. Astfel, după ce în 1931 Emanoil Bucuţa publicase în revista sa, *Boabe de grîu*, anul II, nr. 4 (admirabilă revistă, adaug, pentru că veni vorba despre ea) un studiu întitulat *Societatea Compozitorilor Români*, cuprinzînd de fapt metodologia şi tehnica culegerii folclorului muzical (despre care vom mai vorbi), a urmat în aceeaşi revistă, în anul 1932, anul III, nr. 8, un studiu al lui G. Breazul, *Arhiva fonogramică*, expunere a felului său de a vedea problema.

Nu aş vrea să fiu părtinitor, lăsîndu-mă influenţat de sentimentele de prietenie şi de înaltă preţuire pe care le port lui Brăiloiu, dar cred că simpla confruntare a acestor două texte este de ajuns pentru a vedea superioritatea lui Brăiloiu, constînd în capacitatea de a judeca cu acuitate, precizie şi tehnicitate munca folcloristului, faţă de concepţia mult mai vagă, mai „literară", despre „melosul" şi „pathosul" muzical, expusă într-un stil nu lipsit de efuziuni mai mult bombastice decît lirice.

Mai tîrziu, în 1934, cînd profesorul Gusti, ca ministru al Învăţămîntului, a făcut apel, cum era şi firesc, la Breazul şi la „Arhiva Ministerului", pentru a formula un program de educaţie muzicală în şcoli, aceasta va provoca enervarea lui Brăiloiu, ruperea lui de mişcarea

„monografiştilor" (cea dintîi: căci Brăiloiu, foarte irascibil, va mai avea prilejul să se certe şi să se împace cu noi, în repetate rînduri) şi tipărirea unor notiţe polemice prin ziare şi în mici broşurele, ca de pildă cea despre *Hora Lungă în liceu* care sînt desigur de tot hazul, dar cu acelaşi păcat al unei intransigenţe care urmărea fără milă „pînă în pînzele albe", adică pînă „în al noulea cer" pe cei aflaţi, după părerea sa, în greşeală, voind cu tot dinadinsul „moartea păcătosului" şi nicidecum „îndreptarea" lui.

Constantin Brăiloiu venea din partea „Societăţii Compozitorilor Români" şi a „Arhivei" sale de folclor, care nu era o instituţie „de stat", ci una „particulară", dar mai veche decît cea rivală, organizată de Breazul la Ministerul Cultelor şi Artelor.

Încă din 1922, Brăiloiu sesizase organele oficiale despre importanţa problemei şi găsise soluţia în formarea unei „Societăţi a Compozitorilor" care avea în fond menirea de a asigura încasarea drepturilor de autor ale compozitorilor, cu contraobligaţia însă de a furniza fondurile necesare pentru organizarea unei „Arhive" de folclor. Ca secretar general al acestei „Societăţi", Brăiloiu pusese bazele „Arhivei" şi în conexiune cu rosturile sale de profesor la Conservatorul de Muzică la catedra de istoria muzicii (de îndată conexata cu cea de folclor) crease o întreagă armată de discipoli folclorişti, nu numai extrem de bine pregătiţi profesional, ci, măcar unii dintre ei, deosebit de talentaţi, atît ca muzicieni, cît şi ca folclorişti. Cu Constantin Brăiloiu, mai în vîrstă decît mine cu 8 ani, aveam să încep, aci, la Fundul Moldovii, o colaborare, dublată de o prietenie care ne-a legat strîns, pînă la moartea, în 1958, a acestui extraordinar folclorist.

De fapt, Brăiloiu, ca şi Breazul, continua o muncă începută de muzicologul D. Kiriac (1866—1928)), cel dintîi folclorist care a folosit, la noi în ţară, înregistrările pe suluri de ceară, cu aparatul Edison. Am fost impresionat de marea dragoste şi totalul respect pe care Brăiloiu le arăta faţă de „maestrul" său Kiriac. Îmi va fi dat ca, ulterior, însoţindu-l pe Brăiloiu, să calc şi eu

pe urmele lui Kiriac, în căutarea informatorilor folosiți de el în satele în care lucrase, pe la Comănești și de pe Valea Vîlsanului.

La început m-am interesat de străduința lui Brăiloiu de a elabora metodologia, extrem de riguroasă, a anchetelor folclorice, problemă care, în alte domenii, mă preocupa și pe mine. M-a interesat deci tehnica de lucru a lui Brăiloiu care, nu numai că înregistra pe suluri, dar și însoțea fiecare înregistrare cu fișe anexe, în care figurau, în afară de numele, vîrsta, profesia informatorului, o serie de date care permiteau o mai corectă înțelegere a locului pe care informatorul îl deținea în viața satului. Cu alte cuvinte, ceea ce — încă din 1928 — îl interesa pe Brăiloiu, nu era numai „melodia", ci și rostul ei în viața satului, ceea ce denota certe preocupări de „sociologie a folclorului". Aceasta a făcut să am cu dînsul și o serie de convorbiri pe această problemă de „sociologie", dînsul stăruind nu numai pe cel muzical, ci în genere pe orice „folclor", eu căutînd să mă lămuresc despre mecanismele „obiceiului pămîntului", adică de acea ramură care poate fi numită „folclor juridic". Aceste convorbiri au fost singurele care la Fundul Moldovei au avut un rezultat rodnic, nu numai pentru mine, ci cred că și pentru Brăiloiu.

Întors la București, după Fundul Moldovii, l-am căutat acasă, la locuința lui provizorie din str. Solon, unde am cunoscut și pe atît de blînda Lucie Brăiloiu, soția lui. Am încercat atunci a pune în scris pe hîrtie cîteva concluzii cu privire la metodele și tehnicile folcloristice învățate și cu cîteva idei în legătură cu sociologia folclorului. Foarte curînd, Brăiloiu avea să publice concluziile sale metodologice în revista condusă de Emanoil Bucuța, *Boabe de grîu*, sub forma studiului intitulat *Societatea Compozitorilor Români*, reintitulată în „extras", *„Arhiva de folklore a Soc. Compozitorilor Români", schiță a unei metode de folklore muzical* (1931) retipărit în *Revue de Musicologie*, nr. 40 din 1931 ca *Esquise d'une méthode de folklore musical*, lucrare as-

tăzi încă citată în literatura de specialitate ca fiind cea dintîi expunere a noii metodologii folcloristice moderne.

Munca alături de Brăiloiu a avut pentru mine două urmări: una de precizare a tehnicilor de cercetare în domeniul, pînă atunci străin de mine, a „culturii populare" în forma sa „folclorică", în sens de urmărire a producțiilor spirituale populare; și alta de îndrăgostire față de fermecătorul nostru folclor, nu numai muzical, ci și literar, cu tot ceea ce i se adaugă ca interdicții, ceremonii, rituri, credințe și mentalități. De fapt, rezultatul la care am ajuns a fost formularea unei teorii despre originea socială nu numai a normelor de drept, ci și a tuturor creațiilor folclorice. Este teoria pe care am denumit-o a fi a „obștiei pe bază de tradiții difuze", care constă în a semnala că „anonimatul" oricăror creații folclorice derivă din faptul că au un caracter social „colectiv" (devălmaș în esența lui), în sensul că ele nu apar decît în cursul unor acțiuni efective ale unui grup social, în care participanții au fiecare cîte un anume „rol" de jucat, pe teme „tradiționale", dar realizate prin improvizații mereu altele, toate depinzînd de „replicile" pe care fiecare participant le primește de la partenerii săi, întocmai cum se întîmplă într-o „commedia dell'arte", în care nimeni nu știe întreg textul, deși fiecare participă la el prin replici improvizate.

Astfel regulile de drept nu ți le poate spune nimeni, ele concretizîndu-se abia cînd obștia este adunată spre a judeca un caz litigios real. Nici măcar hotarele satelor nu pot fi reconstituite decît în prezența obștiilor tuturor satelor aflate în litigiu, fiecare în parte nefiind sigur de ce știe, decît pe porțiunea restrînsă în care se află propriile lui stăpîniri. Tot astfel, toate creațiile de caracter folcloric, regulile botezului, ale căsătoriei, ale înmormîntării, nu se pot afla decît urmărind faptele așa cum se petrec ele în realitate, cînd fiecare participant își știe rolul și îl joacă în forme determinate de rolurile și felul de a fi jucate, ale partenerilor lui. Despre această teorie a „obștiei pe bază de tradiții difuze" am scris, cîteva pagini doar, mult mai tîrziu, în volumul I al monografiei Nerejului. Le socotesc totuși im-

portante, cu regretul că intenția mea de a face cîndva o cercetare amănunțită pe această temă nu mi-a fost dat să o realizez.

Cu Brăiloiu însă m-am înțeles perfect cu privire la această teorie a mea. Dînsul a și prezentat, la unul din congresele internaționale de folclor, o lucrare a mea despre „magia juridică", intitulată *Bornes et limites champêtres; essai de folklore juridique*.

Începînd din 1928 am însoțit pe Brăiloiu în numeroasele sale anchete de teren, aceasta spre neplăcerea profesorului Gusti care avea impresia că trădez sociologia pentru folclor, pe cînd de fapt se întîmpla tocmai procesul invers, de încadrare a folclorului în sociologie. Brăiloiu era un exemplar deosebit în lumea cercetătorilor noștri. Ca muzician, trecuse prin școala atît de temeinică a profesorului Gédalge, teoretician desăvîrșit al științei muzicale, Brăiloiu ajungînd a fi el însuși un erudit, cunoscător al tuturor școlilor — europene și extraeuropene. În curînd avea să fie creatorul disciplinei „etnomuzicologiei", merit de asemenea necontestat, menționat în această calitate în toate lucrările de specialitate străine.

Dar în afară de asta, era stăpîn pe o serie de discipline învecinate, avînd o largă cultură generală, deschis fiind la orice problemă nouă, nu numai a celor de sociologie a folclorului. Mintea lui era atît de ageră, încît mereu îți da impresia unui jucător de șah, care ghicește și calculează mișcarea adversarului cu trei-patru mișcări mai devreme. Deși crescut în Elveția, posedînd la perfecție atît franceza cît și germana, avînd un real talent de a mînui o limbă neasemuit de frumoasă, descendent al marei și străvechii familii a Brăiloilor olteni, avea totuși o capacitate rar întîlnită de a sta de vorbă cu oamenii simpli, fie ei țărani, tineri și bătrîni, bărbați sau femei, grupuri de țigani, rudari sau corturari, sau cu tarafuri de lăutari. Arta lui de a intra în vorbă, de a cere oamenilor informații și a se lăsa înregistrați la fonograf, făcută cu atîta simplicitate, încît părea că n-ar fi cerut nimic, totul decurgînd firesc, ca de la sine, era prodigioasă.

C-da 5723 coala 7

Mă mîndream și eu cu darurile mele de anchetator, dar Brăiloiu le avea la un grad superlativ (poate doar elevul lui, Hari Brauner să le fi avut aproape deopotrivă). Dar despre Brăiloiu voi mai avea de povestit încă, în toate perioadele care s-au scurs de la Fundul Moldovei pînă la cel de-al doilea război mondial.

Mai puține cuvinte sînt de spus despre ceilalți colaboratori ai noștri din Fundul Moldovei. Nu pentru că ar fi fost lipsiți de valoare, ci pentru că nu au participat decît întîmplător la această singură campanie, fără să lase în urma lor o înfăptuire oarecare. Nici sociologul *Al. Claudian*, nici soția sa *Zoe Claudian*, nici economistul *Oreste Anastasiu*, nici geograful *Marin Popescu Spineni*, nu au rămas statornic în cadrul campaniilor noastre. Desigur, spre regretul nostru, mai ales în ce privește pe Alexandru Claudian, fără îndoială unul din sociologii noștri cei mai de seamă, dar legat mai ales de Ștefan Zeletin, de H. Sanielevici și de Petre Andrei, decît de Gusti și școala sa.

Un loc cu totul deosebit a deținut însă, la Fundul Moldovei, *Mircea Vulcănescu*, care participase și la campania cea dintîi, din Goicea Mare, dar care plecase apoi la Paris, unde studiase economia politică. De la prima mea întîlnire cu dînsul, am avut sentimentul că mă aflu în fața unui gînditor cu totul excepțional, aparținînd parcă unei alte clase decît cea a oamenilor obișnuiți, oricît de talentați ar fi fost. Îl cunoscusem dealtfel încă de la Paris, în 1927, cînd nici nu știu cum am reușit să ne recunoaștem ca români și elevi ai lui Gusti, întîlnindu-ne în fața fișierului de la Bibliothèque Nationale.

La Fundul Moldovei am început prin a avea cu el convorbiri despre felul cum decurseseră lucrările noastre, la Rușețu și Nerej. Vulcănescu participase numai la campania din Goicea Mare pe care mi-a povestit-o pe îndelete. În special mi-aduc aminte de comentariile lui în legătură cu „sectanții" din Goicea, pe care îi reintîlneam și la Fundul Moldovei. Teza pusă în discutie de el era interesantă, deși oarecum, la prima aparență, paradoxală : sectanții se despart oare de organizația oficială de stat pentru că au anume credințe neortodoxe ? Sau dimpotrivă : le au pentru că se despart de organizația de stat ? Comentariile lui Vulcănescu luau întotdeauna o înfățișare paradoxală. De la el te puteai aștepta oricînd la puncte de vedere surprinzătoare. Pe baza unui tabel în care, pe o coloană, erau înscriși „sectanții" iar pe alta, „posesorii de mașini de cusut" și din prelucrarea statistică a corelației dintre aceste două serii de cifre, Vulcănescu trăsese concluzia că din masa de țărănime, trăind într-o economie patriarhală de auto-consum, se desprinsese un grup social, mărunt dar semnificativ, de „burghezie sătească" incipientă, artizani care lucrau pentru piață. Simțindu-se „altceva" decît masa, dispunînd de bani și mînuindu-i, ei nu mai erau dispuși să asculte orbește de tradițiile satului. Aveau ce aveau cu Primăria și cu Statul, dar era mai puțin temerar să se certe cu Biserica ; ca semn de nemulțumire față de toate oficialitățile, adoptaseră adventismul, ca ideologie de luare în răspăr a tradiției.

Evident, pe baza fragilă a celor cîtorva zeci de cazuri concrete, discuția cu Vulcănescu nu putea duce la o concluzie plauzibilă. Dar pentru a-și argumenta teza, Vulcănescu se ridica pînă la cele mai înalte nivele teoretice, de la Aristot încoace, prin Toma de Acquino, Luther și toată mișcarea protestantă, inclusiv Max Weber, întreaga literatură privind sociologia religiei fiind trecută în revistă și analizată în discuții în care nu știai ce domină : erudiția ? Sau bucuria virtuozităților exegetice ? În această privință, Vulcănescu era extraordinar de fecund. Orice „teză", odată formulată, era văzută de el în toate presupozițiile și consecințele sale logice, pînă la cele mai îndepărtate implicații. Expunîndu-i tezele mele (de fapt singurul care le înțelegea realmente), le-a depistat și toate „defectele de armură", cu toate consecințele lor logice, elaborînd pentru mine un întreg program de subteze care mai urmau să fie puse la punct. Uneori, se apuca să explice și altora ce urmăream eu, trăgînd concluzii teoretice la care nu mă gîndisem. Îl opream, spunîndu-i „stai pe loc ; asta n-am spus-o !". La care, supărat, mă dojenea „foarte rău ai făcut !" Uneori, Vulcănescu punea mîna pe condei și

scria el în locul meu unele pasaje din lucrarea mea, pasaje pe care le-am și păstrat intacte în propria mea redactare, atît de credincioase erau substituirile lui în felul meu de a gîndi și atît de plăcut îmi era să amestec gîndul lui cu al meu.

La Fundul Moldovei însă, Mircea Vulcănescu nu a făcut cercetări de teren, ci s-a pus pe munca teoretică de lămurire a sociologiei gustiene. Fusese dealtfel dorința profesorului ca, într-o echipă restrînsă, să analizăm seria de planuri și chestionare pînă acum folosite, pentru a le pune în ordine sistematică. Ar fi trebuit să lucreze la această problemă Vulcănescu, Ion Costin, Prejbeanu și eu însumi. În realitate, munca a făcut-o Vulcănescu. Lucrînd permanent alături de profesorul Gusti, precizînd conceptele și schemele logice rezultînd din cele pînă atunci spuse de profesor, de comun acord cu dînsul, a pus la punct o nouă schemă a sistemului, de aci înainte vechea schemă a profesorului, cea publicată în studiul despre *Sociologia războiului* fiind înlocuită cu schema finală, în care „voința socială" stă la mijloc, între „cadre" și „manifestări".

Această schemă nu aparține deci lui Vulcănescu, ci lui Gusti, dar clarificarea ei, expunerea ei logică și sistematică nu s-ar fi realizat fără de Vulcănescu. Există totuși și un aport personal al lui Vulcănescu, cel puțin așa cum rezultă din formulările adoptate de către el, de natură să dea întreg sistemului gustian o nuanță „fenomenologică". Vulcănescu nu a redactat însă niciodată, pe seamă proprie, o expunere sistematică a concepției profesorului Gusti, mărginindu-se să formuleze, cu mai multă acuratețe logică, textele vechi.

Aci, la Fundul Moldovei, Mircea Vulcănescu a redactat de pildă formula: „societatea este o unitate autonomă de manifestări culturale și economice, organizate juridic și politic, și condiționate cosmic, biologic, psihologic și istoric", la care adăuga: „Natura acestei unități este o voință socială"; scopul monografiei fiind „caracterizarea sociologică a voinței sociale". De unde, formula sintetică: C+M=V.

...necesar să subliniez de îndată că acest mod de a pune problema, cu consecința practică a necesității formării unor echipe deosebite, nu numai de „cadre" și de „manifestări", ci și una închinată „voinței sociale", îmi era complet străin. În special formarea unei echipe care să strîngă material documentar privind „voința socială" era metodologic absolut irealizabilă, „voința socială" fiind o abstracție îndoielnică, în nici un caz concretizabilă în ceva tangibil, de constatat la teren, prin obiecte, acțiuni sau opinii. Dealtfel, însăși inven...erea problemelor pe „cadre și manifestări" preta la ...erpretări deosebite, concepțiile fenomenologice ale lui Vulcănescu nepotrivindu-se cituși de puțin cu cele ale celorlalți „monografiști".

E interesant de menționat faptul că, într-o primă redactare, tipărită în 1930 ca „machetă", a lucrării lui Traian Herseni despre *Teoria monografiei sociologice*, pot fi citite următoarele rînduri: „Deocamdată căutăm să răspundem unei chestiuni de metodă: de ce patru cadre și patru manifestări? Cum s-a stabilit acest număr și care e valoarea lui? Răspunsul depinde de felul cum înțelege fiecare să facă știință. Într-adevăr, teoretic există două mari posibilități, dacă nu mai multe: *empiric* și *transcendental*. Empiric, sînt cîte patru pentru că atîtea s-au găsit. Din cunoștințele pe care le avem pînă acum nu cunoaștem nici o societate fără aceste determinante și fără aceste manifestări, dar nici cu mai multe. Totuși, într-o zi, s-ar putea descoperi și altele, atunci se vor adăuga. Numărul e relativ. Am susținut și eu această direcție, împreună cu H. H. Stahl". Dimpotrivă, pentru transcendentaliști, cele patru cadre și patru manifestări erau *date apriori* definitive. „Dintre monografiști s-a declarat pentru transcendentalism: Mircea Vulcănescu". Acest pasaj, în ediția definitivă a volumului, cea din 1934, a fost suprimat, desigur pentru a nu da cititorilor impresia că în sînul școlii monografice existau puncte de vedere atît de deosebite. Realitatea era însă aceasta. Fără să fie date în vileag, aceste curente diverse, opuse și uneori contradictorii, existau. Le-am sesizat prima oară la Fundul Moldovei, dar din

ce în ce mai clar, ele vor continua să apară în cursul anilor următori, pînă la urmă rezultînd din ele schimbări de orientare, mergînd uneori pînă la complete răsturnări de poziţii.

Mi se pare semnificativ (deşi paradoxal) faptul că „teoria" cadrelor, manifestărilor şi, mai ales, a voinţei sociale, a avut răsunet în afara şcolii monografice, între cărturarii care s-au mărginit a lua cunoştinţă de munca cercetărilor monografice doar din textele publicate, mai mult cu caracter filozofic general, decît tehnic. Unii, citind pe profesorul Gusti, au crezut de cuviinţă să propună în continuare propriile lor modele ideologice, cum e de pildă cazul foarte curios al profesorului G. Zapan, psiholog de o atît de bună formaţie şi simultan unul din cei dintîi care, la noi în ţară, s-au trudit să „matematizeze" problemele. În *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială* din 1936, Zapan a publicat un studiu intitulat *Formula socială*, care cuprinde o punere în logică algebrică a sistemului gustian. La cunoştinţa mea, nu s-a încumetat însă nimeni să verifice pe concret măsura în care această încercare de matematizare a sociologiei e aptă să dea roade. Alţii, dimpotrivă, rămînînd pe teren pur filozofic, au ridicat obiecţii mai ales împotriva „spiritualismului" concepţiei gustiene, care reducea totul, în final, la o „voinţă socială". Nici această critică nu a tulburat însă conştiinţa celor care lucrau în monografie. Aflaţi faţă în faţă cu realităţile sociale, neîntîlnind nicăieri o „voinţă socială", problema, pentru ei, pur şi simplu nu se punea.

„Cadrele şi manifestările" erau doar un inventar de puncte de vedere de ţinut în seamă, o formulă cu valoare pur mnemotehnică, instrument de lucru extrem de util, astfel că trebuie să mărturisesc că astăzi încă, atunci cînd judec o problemă socială, o trec automat „interdisciplinar" prin ciurul tuturor ştiinţelor sociale particulare, iar şirul acestor discipline îl ţin minte prin formula cadrelor şi manifestărilor. Marea problemă, cea reală, care mă frămînta la Fundul Moldovei, avea deci un caracter strict metodologic şi sta în legătură cu întrebarea de bază : cum puteau fi de folos reprezentanţii

disciplinelor sociale particulare, atunci cînd se aflau încadraţi într-o echipă interdisciplinară ? Şi în ce măsură „sociologul" el însuşi trebuie să fie la curent cu toate disciplinele sociale particulare ?

Am mai avut prilejul să scriu, în lucrări mai recente, că — în ce mă priveşte — nu pot socoti „sociolog" decît pe cine este deplin stăpîn măcar pe una din disciplinele sociale clasice, avînd în plus cunoştinţe despre toate celelalte. Sociologul nu este, cred eu, un specialist al „generalului", ci un specialist al unui anume sector particular al socialului, conştient însă de faptul că acest sector se încadrează organic în complexul tuturor celorlalte.

Aş fi fost foarte mulţumit dacă echipa din Fundul Moldovei ar fi fost alcătuită exclusiv din „specialişti", chiar dacă lista lor ar fi fost stabilită pe „cadre şi manifestări". Am fi avut deci pentru fiecare echipă de cadru şi de manifestare, cîte un „specialist" deplin format, iar nu „studenţi" începători în ale sociologiei. Structura echipei monografice din Fundul Moldovei nu era însă clară şi nici nu putea fi, nefiindu-ne clar nici scopul urmărit de profesorul Gusti. Pentru ca o echipă de cercetare interdisciplinară să aibe o structură adecvată, ar fi trebuit deci ca, mai înainte de toate, să se precizeze scopul ei.

În această privinţă, răspunsurile puteau fi mai multe. S-ar fi putut urmări un scop „seminarial", pur pedagogic, de formare, prin practică, a unor teoreticieni sociologi. Sau s-ar fi putut urmări elaborarea unui studiu ştiinţific, fie descriere completă şi sistematică a unei realităţi sociale, fie elaborarea unui nou sistem de sociologie. Sau s-ar fi putut încerca o depistare a racilelor unei culturi populare pentru a-i găsi remediile, prin stabilirea, în anexă, a unor tehnici de intervenţie directă.

În 1928, la Fundul Moldovei, întrebări de felul acesta nu s-au pus însă clar în dezbatere, ca atare nici răspuns unanim acceptat de toţi membrii echipei nu a putut fi dat. Mai mult încă, în ce mă priveşte, începeam să văd cum între participanţii la această monografie se

cristalizează „curente" diverse, unii urmărind un scop, alții, altul.

O parte din „monografiști" au crezut că antrenarea în muncă a unui mare număr de studenți era dovada că ceea ce urmărea Profesorul era un scop predominant pedagogic. Aveau parțial dreptate, căci campaniile de cercetare la teren se dovedeau a fi un excelent sistem „seminarial", în care — timp de o lună — studenții puteau învăța, prin practică, mai mult decît în ani de simplă citire de manuale, avînd prilejul să lucreze alături de profesorii lor, în treburi de cercetare. Circula deci printre noi afirmarea că sîntem ca un fel de „Bric Mircea", nava școală a marinei române, care nu transporta nici marfă, nici pasageri, avînd doar menirea să formeze „marinari". Tot astfel „monografia" era un vas școală, de formare a „monografiștilor" sociologi. În acest caz, grupul de „specialiști" antrenați în cercetare urmau însă a fi considerați ca formînd un „corp didactic" sui generis. Dar tot atîta dreptate aveau și cei care credeau că ceea ce trebuie să se urmărească este cercetarea științifică în sine. În acest caz, prezența unui atît de mare număr de „studenți în sociologie" nu putea fi decît o povară, un balast, care mai mult încurca treaba decît o ușura. Îndoiala pare a fi paradoxală, căci nu e firesc să te întrebi dacă într-o cercetare sociologică, sociologii sînt sau nu utili.

Și totuși, întrebarea se poate pune în felul următor: profesorul Gusti, inventariind problemele pe „cadre" și „manifestări", stabilise de fapt nu o listă de științe sociale particulare, ci o listă a tuturor „sociologiilor parțiale" existente la acea dată, adică seria de sociologii care căutau a explica societatea globală prin cauze exclusiv geografice, sau biologice, psihologice, istorice, economice, spirituale, juridice, politice etc.

Dar după părerea mea, în cercetarea efectivă la teren, analiza societății din punct de vedere „cosmologic" putea să fie făcută mai bine nu de un sociolog, ci de un „geograf" sensibil la probleme de geografie umană. În continuare, analizele din punct de vedere „biologic", „istoric", „psihologic", „economic" și așa mai departe,

... de asemenea să fie făcute de reprezentanții profesioniști ai disciplinelor biologiei, psihologiei, istoriei, economiei politice, dreptului etc., etc. Cu alte cuvinte, „sociologi", în calitate de „exclusiv sociologi", nu ar fi trebuit să existe, trebuind să fie înlocuiți cu un colectiv organizat fie și pe „cadre și manifestări", dar format din profesioniști ai științelor sociale particulare respective. Cu condiția, evident, ca toți aceștia să aibe deprinderea mînuirii metodelor și tehnicilor de ancheta socială la teren, și de altă parte o mentalitate deschisa spre așa-numitele „discipline de graniță", precum geografia socială, biologia socială, istoria sociala, economia socială etc.

În tot cazul, ce se putea lesne constata era că administrarea unei echipe atît de mari și de neomogene cît era cea din Fundul Moldovei, punea conducerii probleme deosebit de grele. Desigur, procedeul ședințelor serale din „sala luminoasă" a fost continuat, acest tip de „seminar" dovedindu-se de real folos, măcar pentru cei încă novici într-ale sociologiei, proaspăt încadrați în cercetări interdisciplinare. Dar ca unealta de administrare a muncii colective, „seminarul" nu se dovedea eficient. Era greu ca, în cadrul unei ședințe, toți cei 60 de echipieri să prezinte rezultatul lucrărilor lor de peste zi.

Am propus de aceea o soluție, menită să rezolve, măcar parțial, problema. Anume ca, în fiecare seară, toți membrii echipei să predea „fișele" și „redactările parțiale" elaborate, unui for central, care să le claseze sistematic, în „bibliorafturi", formîndu-se astfel o „arhivă" documentară pusă la dispoziția tuturor membrilor echipei, spre luare la cunoștință, dînd și forului central mijlocul de a ține o evidență a situației lucrărilor, deci și posibilitatea unor intervenții de dirigure a lucrărilor.

Ideea arhivării, sistematic centralizate, a documentării colective, nu era rea. Pînă la sfîrșitul campaniilor noastre de teren, acest mod de soluționare a problemei a fost menținut, dosarele noastre ajungînd pînă la urmă a forma o vastă arhivă de informații, parțial redactate, parțial în stare brută, arhivă din păcate astăzi pierdută.

Totuşi, nici prin acest procedeu al arhivei centrale nu se rezolva complet problema. Mai întîi, obligaţia de a depune zilnic lucrările făcute nu se putea impune tuturor. Faţă de novicii proaspăt veniţi în monografie, studenţi încă, era firesc să li se pretindă să arate ce au lucrat, cerîndu-li-se predarea unor „fişe de observaţie" şi a unor „redactări parţiale" sub o formă care semăna cu cea a „extemporalelor", pe care membrii corpului didactic, sau cei însărcinaţi cu asemenea rol să le poată verifica, dînd la nevoie îndrumările necesare, atît în ce priveşte tehnica de anchetă la teren, cît şi în cea a redactărilor. De cîte ori era nevoie, puteai face demonstraţii, luînd cu tine cîte un „monografist" ca să vadă cu ochii lui cum anume se procedează într-o luare de contact cu „informatorii", sau în observarea unor obiecte sau acţiuni. Dar acelaşi lucru nu mai era posibil şi nici util de practicat cu specialiştii : nu era cazul să se ceară profesorului Rainer, lui Brăiloiu, Cornăţeanu, Claudian sau Mac Constantinescu să predea, la control, lucrul lor de peste zi. Tot ce li se putea cere era ca, în şedinţele seminariale de seară, să expună verbal problema pe care o urmăreau, ipotezele de lucru folosite şi rezultatele pe care scontau să le obţină. În jurul unor asemenea dări de seamă se puteau naşte discuţii extrem de interesante, însă nicidecum asigura un control al lucrărilor.

Chiar admiţînd că sistemul predării „fişelor" ar fi fost unanim acceptat, faptele au dovedit foarte curînd că ceea ce se preda la „bibliorafturi" erau notaţii pe care echipierii le făceau în alte domenii decît cele pe care le cercetau efectiv, fiind simple semnalări de informaţii putînd fi folosite de alţi coechipieri. Se mai predau unele lucrări mărunte, analize de cazuri restrînse, precum „bugete", „analize de gospodării", „analize de familii", „spiţe de neam" sau fişe şi liste nominale pe diverse probleme, urmînd a fi ulterior calculate statistic. Cît despre fondul informaţiilor strînse de către cei care efectiv urmăreau elucidarea unei probleme, fişele nu puteau fi depuse în dosarele centrale, dat fiind că ele nu aveau înţeles decît pentru cel care le strînsese

a le folosi în operaţiile logice ale raţionamentelor ab-
perimentale. „Redactări finale" propriu-zise era
să fie cerute în timpul efectuării cercetărilor, ştiut
fiind că redactarea unei lucrări ştiinţifice presupune în-
derea unor faze prealabile, constînd nu numai în
ingerea documentaţiei, ci şi în sistematizarea şi in-
terpretarea ei, în tragerea concluziilor, abia în final
putîndu-se trece la o redactare propriu-zisă, care ea
însăşi trebuie să treacă prin fazele de „ciornă" şi „pre-
redactare" ca să ajungă a fi „redactare".

Neputinţa de a se obţine „redactări" în timpul cam-
paniei de pe teren o avem foarte clar dovedită prin
compararea datelor cînd s-au făcut cercetările cu cea
a publicării lor. Astfel, ca să luam doar două exemple,
lucrarea mea despre Vrancea, făcută în 1927, a apărut
în 1929 şi 1930. Ce a lucrat Traian Herseni în 1927 la
Nerej, a apărut în 1936. Publicarea cu întîrziere a re-
zultatelor obţinute la teren nu ar fi constituit o pro-
blemă prea gravă, dacă am fi avut în vedere doar obţi-
nerea de rezultate parţiale. Dar această întîrziere sem-
nala o altă problemă, nu „gravă", ci pur şi simplu „de-
zastruoasă", de natură fiind să anuleze însăşi scopul
pentru care anchetele de teren fuseseră făcute, anume
inaugurarea caracterului interdisciplinar al lucrării. În-
suşi faptul că redactările finale urmau a se face acasă,
mult după terminarea campaniei la teren, interzicea
corelarea lor, dat fiind că ele se realizau fără o cunoaş-
tere a redactărilor celorlalţi colaboratori. Desigur, fie-
care în parte îşi propunea să facă teoretizarea materia-
lului pe care îl strînsese. Au şi fost elaborate astfel o
serie de valoroase „teoretizări" parţiale.

Nu este deci dreaptă învinuirea care ni s-a adus, că
n-am fi reuşit să facem decît „sociografie" descriptivă,
iar nu „sociologie teoretică". În realitate, ce nu am reu-
şit să facem a fost o sinteză a tuturor teoriilor parţiale
elaborate. Încă de la Fundul Moldovei am fost cîţiva
care vedeam că monografia, aşa cum pornise, nu va
putea duce la realizarea nici măcar a unei sinteze des-
criptive a unui sat concret, necum a unui „sistem de
sociologie".

Mă gîndeam astfel la o soluție organizatorică radicală, constînd în adoptarea unui cu totul alt calendar al muncii. Mai întîi socoteam că o cercetare timp de o lună la teren nu e suficientă, ci ar fi trebuit, așa cum o făceau „antropologii", să stăm mult mai mult timp, cu necontenite reveniri la fața locului. Nu însă cu echipe atît de numeroase ca ale noastre, justificate ca metodă pedagogică de formare a studenților, nu însă ca soluție a unor cercetări științifice.

În al doilea rînd, ar fi trebuit ca înainte de sosirea unei echipe restrînse de specialiști de înaltă calificare, sa fie trimisă în sat o echipă specială, care să execute recensămîntul satului, să facă studiul geografic și istoric, să strîngă adică toate informațiile de care urmau a ține seamă toți specialiștii echipei.

După răgazul de timp necesar ca aceste informații prealabile să fie strînse, redactate, multiplicate și distribuite specialiștilor, cu toate hărțile, graficele, tabelele statistice necesare, întrezăream posibilitatea ca echipa de specialiști să plece abia acum la teren, în formația strict necesară, potrivit profilului însăși al problemei ce urma să fie studiată. După ce acești specialiști si-ar fi redactat lucrările, ar fi trebuit să urmeze o altă nouă campanie, tot la teren, în care diverșii specialiști să ia cunoștință reciprocă de lucrările lor, să caute a completa lacunele existente printr-un supliment de cercetare pentru ca apoi, întorși acasă, să se redacteze textul final, sub conducerea și răspunderea unui singur om, sau cel mult a unui foarte restrîns grup de colaboratori, responsabili nu pe „capitole" deosebite, ci pe „întreg".

Acest mod de a lucra nu s-a realizat însă niciodată, așa cum l-am fi dorit. Singurul lucru înfăptuit a fost trimiterea mai din vreme a unei echipe care să facă recensămîntul satului, reveniri — individuale sau în grup — a membrilor echipei si organizarea unei campanii de redactare. Rămînea totusi cert că ceea ce s-ar fi realizat în felul acesta ar fi fost o „monografie sociologică *descriptivă*" a unui sat, în care materialele strînse ar fi fost complete, adică înfățișînd sistematic toate

laturile vieţii sociale, în capitole distincte, care nu s-ar fi contrazis între ele, ci, dimpotrivă, s-ar fi sprijinit reciproc. Ceea ce s-a şi încercat a se face ulterior, în două opere ale şcolii : în cele trei volume ale *Nerejului* şi în cele patru ale *Enciclopediei Romániei* (al cincilea, plănuit, despre *Cultura populară* n-a mai apărut).

Atitudinea de dispreţ a unora faţă de asemenea monografii sistematic descriptive nu e îndreptăţită. Descrierea realităţilor sociale, dacă e bine făcuta, nu e niciodată lipsită de valoare. Ce se poate spune critic despre ele este, cel mult, că au doar valoarea unor studii similare celor „istorice", descrieri adică a unor evenimente şi stări de fapt, aşa cum face orice istoric, cu deosebirea că mijloacele de informaţie ale unei „istorii actuale" sînt mult mai bogate decît ale istoriei trecutului. Descrierea nu are totuşi valoarea unei analize explicative, ştiinţific demonstrată prin stabilirea şi folosirea unor „legi sociale", adică a unei „sociologii propriu-zise".

Sinteza între toate materialele descriptive strînse, într-un singur sistem explicativ, de rang teoretic, permiţînd adică nu numai inducţia ci şi deducţia, pretinde însă bazarea pe un material cu mult mai vast decît cel „monografic", strîns prin cercetarea cazuistică a vieţii sociale actuale, necesitînd luarea în seamă a tot ce ştim despre toate societăţile umane, cîte au existat şi există, pe toată suprafaţa pămîntului, din fazele de antropogeneză pînă la zi.

În cadrul restrîns al unei „monografii sociologice" de genul celei întreprinse la Fundul Moldovei, problema „sintezei" teoretice constituia deci o problemă insolubilă. Cu asemenea probleme de teorie şi metodologie a cercetărilor interdisciplinare aveam să mă mai întîlnesc. An de an, pe măsură ce şirul campaniilor monografice creştea începuseră a ni se aduce critici din partea fie a unor oameni de ştiinţă de bună credinţă, fie din partea altora care nu aveau nici una, nici alta din aceste calităţi, dar care totuşi nu te lăsau indiferent, obligîndu-te la analiza critică a tuturor demersurilor tale, luînd poziţie din ce în ce mai clară nu numai

faţă de „şcoală", de „tradiţiile" ei, care începuseră a prinde chip, ci şi de imperativele însăşi ale ştiinţelor sociale pe care le slujeai.

Aceste gînduri nu au putut însă să umple întreaga lună a campaniei din Fundul Moldovei. Neavînd cum studia singura problemă care personal mă interesa, cea a satelor devălmaşe, mi-am folosit timpul făcînd pe „instructorul" celor mai novici în meserie, discutînd şi certîndu-mă (teoretic) cu toată lumea, dar mai ales amestecîndu-mă în viaţa satului, mergînd, de unul singur, din casă în casă, iscoditor şi veşnic uimit de ce puteam întîlni ca „poveşti" despre oameni. Uneori „povestite" chiar de ei înşişi. Aci, la Fundul Moldovei am început a mă pasiona de notarea stenografică a celor ce mi se povesteau. Nu ştiam, la vremea aceea, că o astfel de muncă o mai făcuse şi Artur Stavri, pe vremuri apreciat poet din „şcoala Sămănătorului", de fapt, de profesie, stenograf parlamentar, îndrăgostit totuşi, ca şi mine, de asemenea treburi „folclorice".

Textele ţărăneşti pe care le-am înregistrat, ar putea forma un volum, unele din „bucăţile" acolo cuprinse fiind adevărate „opere" de o măiestrie literară deosebită, fiind în acelaşi timp şi documente sociale de prima mînă. Aci, la Fundul Moldovei am înregistrat de pildă „dulcile cuvinte" ale Catrinei Ursu, o „vizionară bucovineană" pe care le-am şi publicat în revista *Sociologie românească* din 1936.

În 1940, Traian Cnelaru a crezut de cuviinţă să tipărească în revista *Junimea literară*, din Bucovina, o versiune „cultă" a acestor „dulci cuvinte", cu un folos pe care nu prea îl văd, textul original ţărănesc fiind mult mai „literar" decît cel propus de reeditorul lui. Dealtfel, el s-a simţit obligat să reproducă şi cîteva din versurile originale, într-adevăr splendide, precum

Sculaţi-vă, Doamne, din somn şi nu durmiţi
Glasul meu de rugăciune să mi-l auziţi !,

formă nouă, mai puternică decît cunoscutele versuri : Mult mai zic eu „Doamne, Doamne"/ parică şi Dumnezeu doarme/ cu capul pe-o mînăstire/ şi de mine n-are ştire.

Catrina Ursu, mai puţin plîngăreaţă, nu se sfieşte a porunci : „Întoarceţi-vă, Doamne, urechile cele sfinte/ vă plecaţi urechile cele sfinte,/ sub ale mele dulci cuvinte", cerînd „Nu că luaţi, Doamne, darurile de la mine/ în viaţă cît trăesc pe lume/ nici vedeniile/ nici străluceniile/ nice cununa credinţei/ Nice ploconul/ nice crucea..." în dorinţa fierbinte de a fi şi ea „sfîntă" şi primită în ceata preafericiţilor. Catrina Ursu îmi fusese semnalată de Mircea Vulcănescu, care aflase de existenţa ei. Era o săteancă mai în vîrsta, pătrunsă de credinţa că are misiunea să se roage pentru binele întregii omeniri şi a întreg pămîntului, cu toate făpturile lui. Avusese trei „leşinuri" şi trei „vedenii" în care văzuse Raiul şi Iadul. Era deci una din acele personaje care apar uneori, în anumite împrejurări sociale şi culturale, al căror studiu nu e lipsit de importanţă. Dimpotrivă !

Mircea Vulcănescu m-a rugat deci, într-o bună seară, să viu cu el să asist la „rugăciunile" pe care această vizionară le făcea noaptea întreagă, făcînd cruci şi bătînd mătănii, vorbind fără oprire ceasuri şi ceasuri. M-am dus, am stenografiat, mai întîi sceptic, spusele ei, dar pînă la urmă, spre uimirea mea, m-am lăsat fermecat de darul, cu totul afară din comun, al acestei blînde fiinţe umane, de a vorbi în versuri şi în proză ritmată de cea mai pură factură folclorică. Iar ce spunea era aşa de naiv liric, dar de atîta fermecătoare blîndeţe, încît aducea aminte de vestitele „Fioreti" ale Sfîntului Francisc din Assisi, căci şi vizionara mea, în „dulcile mele cuvinte" „pe care le-am spus şi le spun" se ruga pentru oameni, pentru animale, pentru jivinele pădurii, pentru păsările cerului, pentru sănătatea tuturor, pentru pace între oameni.

Am mai avut prilejul să întîlnesc asemenea apariţii sociale, care însă nu aveau nici pe departe savoarea Catrinei Ursu. Am strîns astfel oarecari documente cu privire la „Sfînta de la Herăstrău". Ba, cu Brăiloiu, ne-am dus pînă şi la Maglavit, în vizită la Petrache Lupu, acel om simplu căruia i s-a făcut, în mod cu

totul nejustificat, atîta vîlvă! Brăiloiu avusese sadica plăcere să-l înregistreze cîntînd la fluier. Se amuza auzindu-l cum își bîlbîia fraza, care îi folosea drept „argument" și care suna așa „ata ete!"

„Visionari" și „mistici" am mai urmărit, de unul singur, pe mulți alții. Astfel, pe „popa Tudor" care începuse la biserica „Cuibu cu Barză" din București o mișcare cu oarecare răsunet, care trecea dincolo de marginile „Oastei Domnului", abătîndu-se destul de mult de la canoane, ca popa Tudor să fie caterisit. Și-a format atunci propria lui biserică, mai mult de tip „adventist" decît „tudorist", dar a reușit să strîngă, cîtava vreme, o serie de sectanți fanatici.

Tot astfel am frecventat și alte mișcări „sectante", nu pentru că fondul lor teologic m-ar fi interesat (cum îl pasionau pe Vulcănescu), ci pentru că fenomenul „ereziei", al „sectarismului" și al „apostaziei" în general, are caractere sociale certe, de natură pur lumească. Aveam mai curind certitudinea că e vorba de mișcări de opoziție socială, a unor mase de analfabeți sau de puțin alfabetizați, marginale și nemulțumite. Am fost astfel de acord cu preotul Ion Zamă, despre care vom mai avea mai multe de povestit, care pentru a se lămuri cu privire la secta „inochentiștilor" a procedat la o adevărată anchetă socială, așa cum am arătat într-un studiu publicat în *Arhiva*.

Oricît de ciudat s-ar părea, la Fundul Moldovei, în care principala noastră preocupare a fost de natură teoretică și metodologică, ni s-a pus în mod mai stringent și problema unei *acțiuni* culturale. De fapt, preocuparea aceasta era mai veche, intrînd în gîndul constant al profesorului Gusti. La Fundul Moldovei ea ni s-a impus în special prin prezența în mijlocul nostru a sateanului *Teofil Frîncu*, primarul comunei care, încă din primele zile, s-a înscris ca membru al echipei, luînd simbolic rolul de „șef al echipei cosmologice". Teofil Frîncu nu era un om oarecare, ci unul deosebit de inteligent, bun gospodar și, mai ales, bun vorbitor. Venea deseori la ședințele noastre de seară, dînd nu numai informații extrem de utile, ci și semnalînd „pro-

blemo", din punctul de vedere al rostului său de primar, dornic să primească sugestii și soluții. Teofil Frîncu se pare că a fost adînc pătruns de foloasele pe care le putea aduce cercetarea științifică, ajutîndu-ne cît putea mai mult în cercetările noastre. Nu era vorba numai de organizarea unei campanii de o zi-lună, cum a fost cea a echipei de cercetare a stînii, pe care a condus-o personal, ci de amestecul lui stăruitor în mai toate echipele.

Cum în timpul campaniei din Fundul Moldovei am avut vizita Mitropolitului Bucovinei și a ministrului I. Nistor, istoricul, dar pe atunci răspunzător al Ministerului Comunicațiilor, primirea pe care le-a făcut-o Frîncu a avut darul nu numai să dea girul său pentru tot ce lucram acolo, asigurînd că suntem oameni de muncă efectivă și nu niște „lufturiști", ci și prilej de haz pentru noi, auzindu-l cum știe să facă critica stăpînirii, cu un fermecător simț al umorului. Își cerea, de pildă, iertare ministrului Comunicațiilor că a trebuit să vină pe drumul atît de obositor al șoselei, care era într-un hal fără de hal; sau mulțumind Mitropolitului că, măcar că a venit să-l vadă pe profesorul Gusti, totuși se bucură că și ei îl văd pentru prima oară, sătenii din Fundul Moldovei!

Dar surpriza cea mare pe care ne-a făcut-o Frîncu a fost peste un an, cînd aflînd că sîntem în satul Drăguș, ne-am pomenit cu el în vizită de mai multe zile, pentru a lua parte, de data aceasta la muncile „echipei administrative", avînd cu consiliul comunal din Drăguș ședințe de judecare a situației locale, a conflictelor pe care satul Drăguș le avea cu satul Sîmbăta cu privire la un curs de rîu a cărui apă era rînd pe rînd furată cînd de un sat, cînd de altul. Față de firea domoală a țăranilor din Făgăraș, Teofil Frîncu, bucovineanul, se arăta mult mai expeditiv și mai la curent cu modul de rezolvare a problemelor „administrative". Pentru el, oportun și „consult" era să pună instanțele administrative superioare în fața unor fapte îndeplinite. Părerea lui era să meargă, la noapte, întreg satul și să oprească apa, cu un zăgaz, făcînd-o să treacă pe

5713 coala 8

albia cea veche, care străbătea prin Drăguş. Cît o ţine apoi judecata, apa tot prin Drăguş urma să curgă şi tot era ceva! Drăguşenii nu prea au fost de acord cu soluţiile temerare ale lui Teofil Frîncu, aşa că el a plecat după cîteva zile, mai dînd din cînd în cînd cîte o părere despre cum ar putea Drăguşul să ajungă a fi un sat ca Fundul Moldovei, adică un sat aşa cum ştiuse să-l facă administraţia austriacă, iar nu un sat ca Drăguşul, oropsit de statul maghiar. Relaţiile cu Teofil Frîncu au fost apoi păstrate necontenit. În toate revenirile noastre la Fundul Moldovei, Frîncu era neobosit. Cînd poposea acolo, de pildă, profesorul Gusti, pentru o scurtă vizită şi odihnă de o noapte, Frîncu punea mîna pe condei şi scria mici cărţi poştale către unii şi alţii. Păstrez astfel o „carte de vizită" a lui, iscălită şi de profesorul Gusti, prin care Frîncu îmi trimitea salutări şi îmi aducea aminte de serile din „sala luminoasă".

Latura aceasta a „acţiunii" făcută de comun acord cu localnicii aveam încă să o urmărim de aci înainte în mod mai stăruitor. Spre sfîrşitul campaniei din Fundul Moldovei, profesorul Gusti a tras o concluzie din experienţa acelui an, anume că echipa „monografică" crescuse atît de mult încît nu mai încăpea în cadrul restrîns al Seminarului de Sociologie. Erau prea mulţi profesori şi oameni de ştiinţă maturi care luaseră parte la cercetări, fără să aibe totuşi vre-o legătură cu catedra. Puteau fi desigur încadraţi în Institutul Social Român. Dar ar fi însemnat să se stabilească o distanţă între ei şi grupul studenţilor, care nu puteau fi membri ai Institutului. Gusti fiind veşnic preocupat de ideea că orice acţiune metodică nu poate fi dusă decît în cadrul unor forme organizatorice clare, orice muncă în comun urmînd deci a fi instituţionalizată. Formula pe care a găsit-o potrivită, la această etapă de dezvoltare a cercetărilor monografice, a fost crearea unei „Asociaţii a monografiştilor" în care să poată încăpea deopotrivă atît oamenii de ştiinţă cu care colaboram, cît şi studenţii.

Deci, la sfîrşitul campaniei din Fundul Moldovei, a fost ţinută o şedinţă plenară, de creare a acestei „Asociaţii", în care conducerea urma să fie asigurată de către profesorul Gusti, ca preşedinte, ajutat de un grup de vice-preşedinţi, format din N. Cornăţeanu, Vulcănescu, Stahl şi Prejbeanu. De fapt, această „Asociaţie" a existat numai cu numele, căci activitate propriu-zisă nu a avut, munca ducîndu-se înainte tot prin Seminarul de Sociologie, în ceea ce-i priveşte pe studenţi şi în cadrul Institutului Social Român, în ce-i priveşte pe nestudenţi. „Asociaţia" a fost deci o formulă [illegible]uată, denotînd însă o intenţie certă: aceea de a crea un organism anume închinat cercetărilor sociologice de teren, care nu va prinde însă chip decît mai tîrziu, aşa cum vom arăta.

Părerea mea a fost însă că însăşi formula echipelor cuprinzînd atît cercetători maturi cît şi studenţi, era hibridă, amestecînd, aşa cum am spus, „cercetarea" cu acţiunea pedagogică. Dealtfel şi profesorul Gusti, spre toamna acelui an, a recurs la cu totul altă soluţie, care era de fapt o scindare a muncii de cercetare, de cea pedagogică, Institutului Social Român revenindu-i sarcina de a analiza critic experienţele monografice, iar Seminarului menirea de a le duce mai departe. Adaug că această muncă de teren nu era deloc uşoară, cerînd din partea participanţilor un efort nu numai fizic, ci şi de gîndire. Dar ne răsplăteam prin crearea unei atmosfere de bună voie, care lua uneori aspectul de dublare a muncii serioase, cu o tălmăcire a ei în glumă.

În unele seri, în grupuri mai restrînse, organizam mici „anti-şedinţe" în care redactam de pildă o foaie, de patru pagini şapirografiate, cronică critică a vieţii monografice. Uneori mergeam cu critica pînă la impertinenţă, profesorul făcînd haz de obrăznicia noastră, fără a se supăra. Am publicat, de pildă, o „maximă" care punea în gura profesorului Gusti axioma că „e şi laie şi bălaie", aluzie la tendinţa profesorului de a împăca tezele contradictorii. Sau, în derîderea unui cercetător al spaţiului geografic, anunţam că „Asociaţia

prietenilor lui Jules Verne a hotărît să-l ia cinci săptămîni în balon". Sau publicam o aşa-zisă petiţie a ţăranilor din sat, ca protest împotriva lui Cornăţeanu care „despărţea familia de gospodărie, deşi din moşi strămoşi făcuseră casă bună". etc. La sfîrşitul campaniei, într-o serbătoare de închidere, grupul monografiştilor a alcătuit chiar o revistă, în care „pe cadre si manifestări" expuneam situaţia „statisticei", a „familiei" şi deplîngeam, într-o romanţă plîngăreaţă, dispariţia în neagra veşnicie a „răzăşiei".

Întoarcerea acasă a organizat-o profesorul în stil de culoare locală, adică pe o plută care ar fi trebuit să ne ducă la Piatra Neamţ. Dar în miezul nopţii, „haitul" de apă a scăzut, aşa că am rămas pe uscat, petrecînd noaptea sub cerul liber, la un foc improvizat. Profesorul Gusti era însă de părere că o campanie de muncă ştiinţifică trebuie răsplătită şi prin momente de odihnă, care de fapt ne-au rămas în amintire, nedespărţite de ştiinţa propriu-zisă.

CAMPANIA DRĂGUŞ (1929)

Poate că ar fi fost bine ca, după experienţa Fundului Moldovei, să fi stat cîtva timp pe gînduri, să judecăm critic metodele noastre de lucru, pentru a le potrivi mai perfect scopurilor pe care le urmăream. Aceste scopuri ele însile ar fi trebuit mai precis clarificate.

Am fost deci surprinşi cînd am văzut că profesorul Gusti plănuia ca, în 1929, să organizeze o echipă încă mai mare decît cea din Fundul Moldovei. Dacă începusem cu 10 membri, trecusem apoi la 17, la 41 şi la 60, pregăteam acum o echipă de peste 80 de oameni.

Gurile noastre rele spuneau că acoperim lipsurile de gîndire prin creşterea numerică, „monografiile" fiind atinse de boala „gigantismului" care, cel puţin după părerea biologului Nicolai, adusese pieirea giganţilor antediluvieni.

De fapt, profesorul Gusti ştia ce face, urmărind realizarea unor acţiuni viitoare de mult mai vaste proporţii, în care urmau a fi rezolvate toate problemele pe care le puneau monografiile, adică: formarea la scară mare a unor sociologi, alcătuirea de studii, extinse asupra tuturor satelor din ţară, care să poată duce la o „sociologie a naţiunii" şi deopotrivă să folosească ştiinţa drept bază pentru o „reformă socială", concepută ca acţiune strict culturală. Pentru a realiza un astfel de plan era nevoie de sprijinul, deci de lămurirea opiniei noastre publice, de crearea unui curent favorabil „monografiilor" şi în general „sociologiei". Planul integral al profesorului Gusti fusese dealtfel clar rezumat încă

din 1922, prin titlul revistei Institutului Social Român, care era *Arhiva pentru știința și reforma socială*.

Cu răbdare, înaintînd pas cu pas, profesorul Gusti a și reușit, în cele din urmă, să-și realizeze visul, prin „Legea Serviciului Social" din 1937 și prin organizarea, la București, a unui mare Congres internațional de sociologie. E greu de spus care ar fi fost rezultatul efectiv al acestei mișcări culturale, dacă cel de-al doilea război mondial nu i-ar fi curmat viața, în mod brutal.

În tot cazul, în 1929, ca regiune unde să începem o nouă campanie monografică a fost aleasă „Țara Oltului", adică a Făgărașului. Traian Herseni, de loc din acea parte a țării, anume din satul Hîrseni, se afla deci legat și sufletește de această zonă. Pe mine, regiunea mă interesa pentru că știam că aici mai existau „composesorate" forestiere.

În căutarea unui sat potrivit scopurilor noastre, am plecat împreună cu D. C. Georgescu și am străbătut zona, informîndu-ne. Dintre toate satele — toate frumoase și interesante — ne-a izbit mai ales Drăgușul, prin deosebit de pitorescul fel în care se îmbrăcau pînă și copiii, în straie ca ale oamenilor mari, prin buna primire ce ni s-a făcut și prin cele cîteva informații luate cu privire la formele de viață socială ale satului. Pentru a definitiva alegerea, am mai plecat încă o dată acolo, împreună cu Brăiloiu, însoțindu-l pe profesorul Gusti.

Toți trei am făcut drumul, mereu discutînd despre chipul în care urma să organizăm viitoarea noastră campanie. Pe drum, ce m-a mirat — și mă miră încă și acum — e că, după cîte mi-aduc bine aminte, Brăiloiu l-a întrebat pe profesor ce să citească pentru a afla și dînsul ce este „sociologia", profesorul recomandîndu-i mica broșură de 100 de pagini, *Soziologie* a lui Theodor Achelis, apărută în colecția Göschen, din Leipzig. Am citit și eu broșurica, să văd ce l-a putut îndemna pe profesor să o recomande: să fi fost doar un simplu hazard al memoriei, de i-a venit în minte profesorului acest titlu de carte, sau avea părerea bine stabilită că broșura este bună? Cred că a doua ipoteză este cea justă. Achelis, deși practica o sociologie psihologistă,

...ul el frămîntat (ca și Barth și ca și Gusti) de problema relațiilor dintre sociologie și științele sociale particulare, al căror inventar îl făcea, mai incomplet și mai puțin sistematic decît în schema „cadrelor și manifestărilor", totuși destul de clar. Brăiloiu mi-a cerut apoi și mie lămuriri despre „sociologie", eu întrebîndu-l la rîndul meu despre ce este folclorul, convorbirile noastre pe aceste două teme nefiind niciodată sfîrșite. Prin prezența sa la alegerea satului, Constantin Brăiloiu înțelegea a se fi integrat deplin în rîndul „monografiștilor", nu ca un oarecare membru întîmplător, ci înțelegînd să lucreze temeinic. Ceea ce a și făcut ca, de atunci încoace, Brăiloiu să fie considerat ca unul din principalii stîlpi ai acțiunii noastre.

Drăgușul plăcîndu-le, profesorul și Brăiloiu au căzut de acord să rămînem la alegerea făcută de mine, începîndu-se deci de îndată demersurile la fața locului, atît pe lîngă autoritățile locale, cît și pe lîngă drăgușeni. Campania din 1929 efectuată în acest sat al Drăgușului a avut în istoria cercetărilor monografice rurale o importanță deosebită, marcînd un punct culminant, nu numai în istoria „monografiilor" rurale românești, ci și în cea mondială.

Mai întîi prin deosebita calitate științifică a nucleului echipei, format din cercetători ce aveau în urma lor o experiență de cîțiva ani de zile, mulți dintre ei dînd și dovada certă a capacității lor, prin publicarea de studii de specialitate, ajunse astăzi „clasice", adică fără de studierea cărora e greu să se conceapă formarea unui „sociolog", Drăgușul înseamnă punctul culminant al cercetărilor noastre și prin marele număr de participanți, 86 în total, dar mai ales prin faptul că satul Drăguș fusese foarte bine ales, cuprinzînd în sine o complexitate de probleme cu totul deosebită, ceea ce a permis monografiștilor să analizeze și să elaboreze tehnici de cercetare extrem de variate, experimentîndu-le pînă în cele mai mici amănunte, astfel încît Drăgușul a constituit un adevărat laborator de creație metodologică și tehnică. Din acest punct de vedere Drăgușul nu este însă de luat drept model de urmat în alte aseme-

nea cercetări de teren · a fost o experienţă de „laborator metodologic" care e bine că a fost făcută, dar care nu trebuie şi nici nu poate fi repetată.

Atît de interesantă era însă viaţa socială a acestui sat, încît aci a meritat să fie depuse cele mai stăruitoare munci de cercetare: în 1932 s-a organizat tot aci o nouă campanie de cercetare, apoi în 1933, la Făgăraş, o campanie de redactare a ce se strînsese deocamdată. De atunci încolo contactul cu Drăguşul nu s-a pierdut nici un an, pentru ca în 1938, sub conducerea lui Traian Herseni, să se procedeze la o investigaţie a întregii Ţări a Oltului. E drept că rezultatele nu au fost tipărite decît parţial, totuşi într-un număr destul de mare de volume.

Cei care am lucrat pe vremuri la campaniile Drăguşului şi zonei sale nu am pierdut nădejdea de a relua cercetarea şi de a ajunge la publicarea rezultatelor noastre finale. În ce mă priveşte nu am tipărit încă nimic din studiile făcute asupra Drăguşului. Nimic, sau mai bine zis aproape nimic, cu excepţia cîtorva mici fragmente de probleme, deşi în 1974 am revenit la Drăguş pentru a-mi da seama de schimbările intervenite şi pentru a vedea în ce mod „restudierea" monografică a unui sat poate fi utilă, teoretic şi practic. Aceasta pentru a face faţă unor obligaţii pe care le aveam în calitate de coresponsabil al unui program internaţional de studii, organizate de Centrul de Informare şi Documentare, din Viena, de pe lîngă UNESCO.

Ar fi deci cu neputinţă ca acum şi în acest loc, să intru în prea multe amănunte, pentru a da un tablou măcar succint al Drăguşului. Totuşi, pentru ca să se înţeleagă de ce la Drăguş şi nu în alt sat am stăruit atît de mult cu cercetările noastre, va fi necesar să trasez măcar în linii mari icoana acestui sat. Dealtfel am mai simţit cîndva nevoia de a povesti, în cîteva pagini, ce era acest „Drăguş" pe care cercetările noastre l-au făcut să fie cunoscut în toată ţara, ca sat „tipic" românesc. Le-am publicat în revista *Boabe de grîu*, mai pe larg decît socotesc necesar să o fac aci, scopul meu nefiind acum decît să arăt cît de diverse şi de complexe

ntru problemele sociale care formau fondul de viaţă social a acestui sat.

Ţara Oltului cuprinde fîşia de pămînt dintre rîul Olt şi munţii Făgăraşului, neputînd fi socotit „ardelean". „Ardealul" începe abia de la dealurile din nordul Oltului şi acolo, „peste Ardeal" nu merg „oltenii" decît din nevoia arendării de pămînt „la Sas". Dar dincolo, din lînga Oltului pînă aproape de poalele munţilor ce se ridică abrupt satele, înghesuite toate în două şiruri dense, unul chiar pe marginea rîului, altul mai lîngă munte, sînt pline de oameni care au stat şi stau în permanentă legătură cu cei din Muntenia. Este desigur nu numai o urmare a vechii îndeletniciri a oieritului, care strîngea pe aceiaşi munţi sătenii de pe cele două culmi, pe toţi silindu-i să o „tulească" la iernat în părţile Dunării, întemeind acolo şi sate roi, cum este de pildă satul roi al Drăguşului, pe lîngă Călăraşi, ci mai ales o tradiţie istorică, din vremea cînd Făgăraşul se afla sub oblăduirea domnilor munteni. Trecătorul neatent poate să nu-şi dea seama că se află aci într-o regiune de veche cultură românească. Se va mira poate de frumuseţea portului şi de starea ridicată a gospodăriilor. Dar nu le va înţelege. Ţăranii păstrează însă, şi-ţi arată, cu mîndrie uneori, semnele trecutului. În satul Veneţia, în casa unui gospodar, am văzut astfel lespedea mare, de piatră, întoarsă cu faţa la pămînt ca să n-o strice ploile şi nici să n-o vadă oricine, căci avea pe ea, săpată în slovă veche, amintirea altor vremi. Ici, colo, biserici şi mănăstiri, cum de pildă cea „a Brîncoveanului" de la Drăguş, fac încă vie, pentru toată lumea, prezenţa domnilor munteni. Ca, dealtfel, şi marele castel brîncovenesc de la Sîmbăta de Jos.

Desigur, chiar pe linia Oltului, de-a lungul drumului care leagă Făgăraşii de Braşov şi Sibiu, satele sînt oarecum influenţate de saşi. Dar cel de-al doilea şir de sate, mai dinspre munte, au rămas deplin româneşti. Drăguşul face parte tocmai din acest al doilea lanţ de sate, a căror aşezare, la mijloc între Olt şi Munte, merită să fie lămurită.

Drăguşul, în 1929, era un sat de tip clasic, numit în terminologia problemei, „Dreifelderwirtschaft", sistem agrotehnic care, după cum se ştie, este de origine europeană occidentală. Este un sistem „comunitar" care obligă pe toţi cultivatorii să se supună unui plan comun de muncă, în trei „tarlale" sau „călcaturi" sau „sôle" cum le numesc francezii, care vorbesc deci de existenţa unei „contrainte de sôle", „Flurzwang" în terminologia germană, „silă a pămîntului", cum i se spune în terminologia românească, potrivit căreia toţi sătenii sînt obligaţi a semăna cereale de toamnă pe tarlaua I-a, cereale de primăvară pe a II-a, cea de a III-a fiind lăsată în ţelină, spre odihnă, folosită fiind ca islaz de vite. În anul următor, culturile „rotesc", grîul trecînd pe tarlaua a II-a, porumbul pe a III-a, tarlaua I-a rămînînd ogor, astfel că pe o aceeaşi tarla se pune succesiv grîu, porumb şi un an se lasă sterp. Aceasta spre totală deosebire de sistemul agricol din „regat", în care se mai practica pînă de curînd, fie o agricultură „mutătoare", „în moină", fie un sistem bienal, pe două tarlale.

Sistemul celor trei tarlale se răspîndise în Europa evului mediu pînă departe spre est, cuprinzînd ţările baltice, Polonia şi unele regiuni ale Rusiei. În Transilvania a pătruns odată cu colonizarea saşilor. În părţile Făgăraşului nu fusese însă introdus decît abia pe la mijlocul veacului al XIX-lea, cînd s-a trecut de la sistemul în două tarlale, la cel în trei, în curs de introducere şi a unei a patra. Tarlalele, fie două, fie trei, fie patru cuprind pămîntul agricol ca un cerc larg de jur împrejurul satului, care e silit de aceea să se înghesuie ca un ghem plin de verdeaţă, în centrul unui „oppenfield", cîmp deschis, fără garduri şi fără plantaţii.

Cum pămînturile din chiar apropierea muntelui nu sînt bune pentru cultivarea cerealelor, abia de mai curînd fiind folosite pentru o producţie de cartofi, „tarlalele" încep ceva mai de jos. Vetrele satelor de la poalele munţilor sînt astfel aşezate acolo unde se întretaie linia ideală, indicată de centrele sistemului rotativ al tarlalelor, cu reţeaua de rîuri paralele care curg din munte spre Olt. Vatra satului ea însăşi nu poate creşte,

însă fiind în chinga tarlalelor. Harta cadastrală din 1860 arată absolut aceleaşi contururi ale „intravilanului", adică ale vetrii satului, care există şi azi. Pe această temă am făcut dealtfel, în 1934, o comunicare la al XI-lea Congres internaţional de sociologie, pentru a arăta felul în care forma satelor şi structura lor internă este determinată nu de condiţii exclusiv „geografice", ci, în primul rînd, „sociale".

Peisajul rural, astfel născut, impune satelor un anumit stil de viaţă socială, care — deşi e de caracter „obştesc" şi „devălmaş" — diferă mult de acelaşi tip din vechiul regat. Aci nu se mai poate vorbi de probleme de „genealogie" şi de „umblare pe bătrîni", şi cel mult de o derivare directă din sistemul social al agriculturii „itinerante" la cei de producţie agricolă practicat în două, trei sau mai multe „tarlale". Agricultura în tarlale îşi are imperativele sale sociale: ea impune un unic plan de muncă sătesc. Nu poate fiecare om să cultive ce vrea şi unde vrea. În afară de îndătinatul obicei de a roti însămînţările în aceeaşi ordine (grîu, porumb, ogor), în afară de conştiinţa unui drept al obştei la aplicarea unei „sile a pămîntului", sînt şi nevoi precise pe care le poate simţi orice drăguşan: pămîntul lăsat în ogor, îndată după strînsul recoltei, rămîne islaz de vite, devălmaş. De aceea ritmul muncilor agrare este colectiv: oricine s-ar abate de la regulă şi ar întîrzia culesul, ar risca să-şi vadă roadele mîncate de vite. Obştia deci, după laolaltă sfătuire, hotărăşte ziua în care trebuie să înceapă aratul, însămînţarea şi, mai ales, culesul. Bătînd din tobă, vestitorul merge pe uliţele satului, strigînd ziua în care, de pildă, „Hotarul de sus se lasă islaz".

Aspectul cîmpului drăguşan în zi de muncă, mai ales primăvara la arat, cînd poţi cuprinde cu ochii mari întinderi de pămînt, este de aceea fermecător. Mişună cîmpul de furnicarul oamenilor, tineri, bătrîni, copii, toţi îmbrăcaţi în haine albe, curate, toţi încălţaţi cu opinci, toţi cu pluguri bune, trase de bivoli, de acele „drugane" care sînt temei al gospodăriei din acele locuri. Şi cum loturile oamenilor sînt mici, din pricină

că sistemul acesta al celor trei tarlale pretinde ca fiecare obștean să aibe pămînt în toate tarlalele și în aceeași tarla, în mai multe locuri, ca să aibă parte egală din tot pămîntul, și bun, și rău, și pentru ca o grindină căzută într-o parte a hotarului să izbească deopotrivă pe toți, dar mai puțin pe fiecare în parte, cînd ies la muncă, plugarii lucrează unii lîngă alții, de-a valma aproape, ajutîndu-se și îndemnîndu-se ca la clacă. Uneori se face și clacă adevărată, pentru preot : se adună de cu ziua la el acasă, iau masa și apoi, fete și flăcăi, pleacă cu lăutari, de „strîng grîul popii". Nu este numai o răsplătire în muncă a părintelui, ci o întreagă ceremonie magică, de străveche origine, în scop de a sili cîmpurile la roadă bogată. La sfîrșit, în sunetul cîntecului „Dealul Mohului, umbra spicului..." se face un „buzdugan" de grîu, în formă de cruce, pe care apoi, jucîndu-l, cu lăutari, îl aduc în sat. Din buzduganul acela vor lua apoi miresele de peste an grîu de pus la beteală, ca să fie și ele rodnice. De asemenea și alte munci sînt prilejuri de clacă, cum de pildă, claca de tors a femeilor. În serile de iarnă, în locuri de întîlnire unde viața sufletească a fiecăruia se amestecă și se simte solidară cu a celorlalți, mîngîiați de aceeași literatură, vorbită și cîntată.

Este cu atît mai interesantă viața aceasta „comunitară", impusă de sistemul tarlalelor, care obligă pe toți agricultorii să formeze o singură „obștie", riguros închegată în cadrul rigid al sistemului agricol comunitar, cu cît populația satului este totuși formată din două categorii de familii, deosebite prin trecutul lor, care a făcut ca unii țărani să fie „boieri", adică „liberi", alții „obagi" sau „provintari" adică neliberi, datori cu dijmă și corvadă feudală față de „Aerariul" de la Sîmbăta de Jos, pe vremuri stăpînită de vestitul baron Bruckenthal.

„Boerii de Făgăraș" sînt de fapt țăranii care făcuseră parte din „regimentele de graniță", organizate de către Maria Tereza și urmașii săi care, în Făgăraș, își aveau centrul în satul Orlat. Drept răsplată pentru serviciul militar pe care îl prestau, în afară de scutirea de obligațiile feudale ale iobagilor, li se lăsase și pose-

...a indiviză a pădurilor regiunii, așa-numitele „com-
...sorate forestiere".
În vremile noastre, deosebirile dintre cele două ca-
...gorii sociale, cea a „boierilor" și cea a „obagilor",
...u aproape complet șterse, deși „boierii" de Făgăraș
...trau mîndria obîrșiei lor, „boresele" lor umblînd în
...trale oarecum diferite de ale femeilor de „obagi". Or-
...nizația satului pe „neamuri" era însă încă foarte
...trictă, deși pe cu totul alt tipic decît cel al neamurilor
„umblătoare pe moși" din vechiul regat, fiind luat, drept
...riteriu de categorisire socială, doar amintirea unor des-
...ndențe din țărani liberi și țărani neliberi. Dar toate fa-
...miliile derivînd dintr-un același strămoș purtau același
„nume de neam", precum „Tătarii", „Fogoroșii", „Ro-
...zarii", „Sofonarii", „Codrenii" (din neamul cărora se
...trăgea și vestitul „peregrin transilvan", Ion Codru Dră-
...gușanu, scriitorul bine cunoscut), care se deosebeau
de neamurile de provințari, precum „Haneși", „Bune-
...rii", „Racu" și ceilalți. Peste acest nume de neam, fie-
care familie în parte purta și un nume distinctiv, du-
...blat de un sistem de „policre" (adică „porecle"), totul
...formînd, în sinteză, un sistem onomastic pe care am în-
ceput a-l studia.

Acest sistem al „neamurilor" nu se făcea simțit în-
să numai în „onomastică", ci și în alte domenii de via-
ță. Astfel îl regăseai, cu exact aceeași structură, în or-
ganizarea „stranelor" la biserică, precum și în cele din
„progradie", adică din cimitir.

Unitatea socială a familiilor din același neam, atît
de boieri, cît și de iobagi, se resimțea în nenumărate
alte detalii ale vieții de toate zilele, dînd prilej unor
studii speciale de analiză a „memoriei sociale", adică a
felului în care se desfășoară mecanismul „supraviețui-
rilor", al rămășițelor „tradiționale". Uneori, cîteva fap-
te de viață erau de o rară frumusețe, prin tîlcul social
pe care îl cuprindeau. Astfel, sentimentul de „neam" al
familiilor „boierești" din sat, care ar părea aproape
complet stins, se dovedește a fi totuși încă viu, de pil-
dă în împrejurări ca cele pe care le-am provocat noi
înșine, cerînd neamului Tătarilor să ne dea diploma de

boierie pe care o aveau de la Maria Tereza. Ca s-o obţinem, a trebuit ca neamul întreg al tuturor Tătarilor să se adune, în zi de duminecă, să li se citească documentul şi să li se tălmăcească, făgăduindu-li-se solemn că actul li se va restitui la cerere, pentru ca fiecare din cei prezenţi să se hotărască a spune „mă învoiesc".

Ceea ce mi se păruse, iniţial, că va forma obiectul cercetărilor mele, anume „composesoratele", acestea m-au interesat mai puţin, problema lor nefiind studiată decît mult mai tîrziu, de unul din foştii mei studenţi, Vasile Caramelea, într-o campanie condusă de Traian Herseni. Vasile Caramelea îşi dase licenţa cu o teză făcută sub îndrumarea mea, asupra formelor de organizare „moşneneşti" ale satului său natal, Berevoieştii din Muscel, unde mai tîrziu, ajuns a fi conducătorul secţiei de antropologie socială a Academiei, a instalat o „staţie pilot" de cercetări de specialitate.

Ceea ce m-a intrigat a fost în primul rînd faptul că „neamurile" din Drăguş nu aveau nici un fel de contingenţă cu actuala structură a vieţii sociale locale. Problema „genealogiilor", care mă frămîntase din Nerej începînd, nu avea legătură cu viaţa actuală a Drăguşului, dominată, în primul rînd, de „gospodăriile individuale" care, fie că erau de boieri sau de obagi, veneau deopotrivă, fără discriminare, la drepturile şi îndatoririle săteşti. Aceste „gospodării" erau socotite pe „heiuri", adică pe locuri de casă aflate în vatra Drăguşului, satul, în loc să „umble" pe neamuri, „umbla pe heiuri", fiind format dintr-un număr fix de „case" egale în drepturi. Am crezut deci că firul Ariadnei pentru înţelegerea structurii sociale a satului nu îl voi găsi în studiul „neamurilor", ci în al „gospodăriilor". Realitatea a arătat, în adevăr, că „heiul", „gospodăria", concretizată prin „casă", forma un nucleu complex, din care se puteau desprinde o serie de „sisteme" sociale. Nu era vorba numai de o „familie", înjghebată prin formalităţile ceremoniale ale „nunţii" (fie „mare", fie „mică"), întărite şi pentru „lumea de apoi" prin ritualul „punerii mesei", ci de o unitate socială perenă, menită să permanentizeze o unitate pe o durată de multe generaţii.

În primul rînd, sistemul onomastic drăguşan consta în legarea „numelui" cuiva de „casa" în care acesta trăia. Femeia, ducîndu-se în casa bărbatului ei, lua numele acestuia. Invers, bărbatul care se „mărita pe curte", adică intra în gospodăria femeii (în căsătorie matrilocală) lua numele casei în care intra ; iar dacă aceasta era văduvă, lua numele fostului ei bărbat. Chiar cumpărîndu-se o casă, cumpărătorul, în opinia publică a satului, era numit cu „policra" casei pe care o cumpărase. Mai mult încă, în afară de sistemul onomastic, exista şi un sistem de „rudenie spirituală", care făcea ca obligaţiile derivînd din năşie, să treacă, prin moştenire, din generaţie în generaţie. Urmaşii naşilor trebuiau să boteze, să cunune şi să îndeplinească anume roluri rituale la înmormîntări, în favoarea descendenţilor „finilor" lor. Dar cînd cineva cumpăra o „casă", prelua nu numai numele de heiu, ci şi obligaţiile derivînd din năşie, cumpărătorul substituindu-se astfel în toate drepturile şi îndatoririle legate de „heiu". Am publicat cîteva studii despre aceste probleme, care mi se par încă a nu fi lipsite de valoare, căci ele semnalează o problemă care nu fusese menţionată de alţi cercetători, problemă ce ar putea fi valorificată şi pe linie de antropologie culturală generală.

Un alt aspect al structurii sociale locale o constituiau organizaţiile pe „vecinătăţi" copiate desigur după sistemul „Nachbarschaft"-urilor săseşti, în care intrau de asemenea atît un tip de neamuri, cît şi celaltul, după singurul criteriu al domiciliului. În aceste vecinătăţi, astăzi, încă se aleg „taţi de vecini" care au grijă să aducă ajutorul vecinilor oricui s-ar afla în greutate, fie la săpatul gropii, la moarte, fie la caz de incendiu, fie la munci de interes comun.

Deşi necunoscute de dreptul nostru public, vecinătăţile sînt folosite ca organe intermediare între „sat" şi „comuna administrativă", în ziua de astăzi şi faţă de C.A.P.-ul local. Aceeaşi instituţie e folosită ca instituţie de asigurare mutuală şi Casă de Economie şi, mai mult, ca o casă de sfat şi de cultură. Pe vecinătăţi, adunîndu-se iarna, oamenii citesc împreună şi se sfătuiesc,

ele permițînd consultarea rapidă a obștei întregi a drăgușenilor.

E de la sine înțeles că totuși ceea ce domina viața Drăgușului nu era numai sistemul agricol al celor trei tarlale, și al vecinătăților cărora se supun toate „gospodăriile" din sat, ci și traiul acestora în limitele restrînse ale unei economii „naturale" foarte accentuate.

Căci într-adevăr, în anii dinaintea celui de-al doilea război mondial, drăgușenii trăiau încă, din plin, în sistemul economic al „gospodăriei casnice închise". Ceea ce cumpărau din tîrg sau de la „boltă" erau exclusiv bunuri pe care ei singuri nu și le puteau fabrica: sare, gaz, chibrituri, „farbă" pentru vopsitul lînii; „glăji" pentru ferestre etc. Dar încolo era de-a dreptul o rușine ca cineva să nu aibă în gospodăria lui tot ce îi trebuia. La cîmp, atunci cînd fiecare poate controla, la ceasul odihnei, ce mănîncă vecinul său, săteanul rău gospodar, căruia nu i-a ajuns „slana" porcului crescut în gospodărie, se ascundea rușinat ca să mănînce slană cumpărată. Industria casnică, în plină floare, îndestula toate nevoile de îmbrăcăminte, astfel că banul, ca mijloc de legătură cu o piața furnizoare de mărfuri, nu exista mai deloc în acest sat al Drăgușului, așa cum l-am cunoscut noi în 1929. Dacă nu ar fi fost plata birului care îi obliga să facă culturi speciale (mai ales ovăz, într-o parte a celei de-a treia tarlale; un prim pas deci spre trecerea de la trei tarlale la patru tarlale), dacă nu ar fi fost anii răi care îi obliga să facă împrumuturi, să se înglodeze în datorii, banul ar fi fost fără rost în viața lor.

Marea problemă a satului era lipsa terenurilor agricole, populația excedentară fiind de aceea obligată a emigra. Parte din emigranți plecau spre „regat", adică „în țară"; alții, înainte de primul război mondial mai ales, plecau în America. De neînchipuit de mare a fost acest exod. Cînd echipa de cercetători a făcut socoteala emigranților, a constatat că din totalul de 320 de case, 167 — adică mai mult de jumătate — erau gospodării din care cel puțin un membru fusese sau era încă în

America. Pe această problemă, monografistul Adrian Negru a și făcut de altfel un foarte bun studiu, publicat în 1933.

Mulți dintre emigranți rămăseseră în America, majoritatea fixîndu-se în „Cicagău". Dar foarte mulți nu plecaseră decît ca să facă rost de banii necesari pentru ca, odată reîntorși acasă, să-și poată întemeia o gospodărie mai bună. Grupul acestora, destul de numeros, deși ajunseseră conducători, „boși", la fabricile Ford, sau gangsteri contrabandiști de rachiu, odată reîntorși acasă, abia de li se mai putea cunoaște că sînt foști emigranți. Cîtva timp, îi mai deosebeai. Ceva din conformația gurii, rasă și strînsă parcă de efort, da un aspect ciudat acestor țărani care, în restul înfățișării lor, nu mai aminteau nimic din ce putea fi „orășenesc".

Astfel de „americani" continuau să mai sosească în Drăguș în timpul șederii noastre acolo, unii venind cu „motorul", îmbrăcați domnește, cu baston și pălărie. Dar abia sosiți, luau din nou hainele de acasă și ieșeau la arat, cu plugul, mînînd „druganele" (adică bivolii) ca oricare altul. Casele pe care și le construiau imitau pe cele săsești, care pre vremuri constituiseră desigur obiectul jinduirii lor. Dar după o scurtă ședere în sat, mulți dintre ei reluau drumul spre America. Fie că terminaseră banii, fie că erau victima cunoscutei psihologii a emigranților care îi face să nu se mai simtă bine nici de unde plecaseră, nici unde se duseseră.

Traian Herseni mi-a povestit cazul unui astfel de emigrant din satul lui, proprietar al unei mori care nu mergea bine. S-a dus în America, a făcut rost de bani, a învățat mecanică și cînd a crezut că știe și poate destul, s-a întors acasă să-și modernizeze moara. N-a reușit și s-a întors înapoi în America. Drumul acesta de „du-te vino", l-a făcut apoi în repetate rînduri, mereu ezitînd între fabrica Ford și moara lui.

În acest vălmășag de situații, vechi și noi, de cauzalități interne și externe, părea cu atît mai ciudat să regăsești totuși un „sat" de cel mai pur tip „folcloric", cu o foarte bogată și frumoasă înflorire a tuturor artelor și meșteșugurilor tradiționale, însoțite de toate cre-

C-da 5723 coala 9

dințele, riturile și ceremoniile potrivite unei mentali tăți „arhaice" (în ciuda științei de carte mult răspîndi tă) și a unor formațiuni sociale de tipul pe care l-am numit „obștie pe bază de tradiție difuză".

De fapt, trebuie să mărturisesc că una din marile mo le bucurii din această campanie a fost tocmai posibili tatea de a lucra, împreună cu Brăiloiu, în probleme de sociologie a folclorului, deși, și de data aceasta, majoritatea timpului mi l-am petrecut în slujba bunului mers al lucrărilor colective, lucrînd în „centrala" conducerii monografice și amestecîndu-mă în toate treburile echipelor. După cum am spus, monografia Drăgușului era „gigantă", cuprinzînd 80 de „monografiști", cărora necontenit li se adăugau vizitatori temporari, specialiști în diverse științe sociale, curioși veniți să vadă cam ce lucram noi.

Față de unii din ei se cădea să avem tot respectul, cum de pildă îl purtam față de etnograful Papahagi. Ceea ce nu ne împiedica totuși să-l sîcîim cu întrebări, ca să aflăm de la el ce înțelege prin „etnografie" și ce prin „folclor" și care e deosebirea dintre „sociologia" noastră și aceste două discipline „clasice"? Papahagi susținea că ce facem noi era „etnografie" și „folclor", nicidecum „sociologie". După dînsul, etnografic era tot ceea ce se putea vedea cu ochii și, folcloric, tot ceea ce se putea auzi. La care noi, arătîndu-i ceasul din turnul bisericii, care bătea și arăta simultan orele, îl întrebam unde îl clasăm?

Discuția nu era totuși sterilă, Papahagi avînd o vastă experiență de teren, de la care merita să te adapi. Dar ideea că „etnograficul" poate fi studiat „sectar", fără încadrarea lui în contextul social, nu ni se părea acceptabilă. După cum nici folclorul, considerat în sine, nu ne interesa, în căutare fiind a unei înțelegeri a vieții sociale totale a satului, adică exact a ceea ce profesorul numea a fi o „unitate socială", adică o sinteză între toate „manifestările" sociale, sub impactul tuturor „cadrelor" condiționante, plus al „acțiunii" necurmate a oamenilor.

Oricît ni se părea, măcar unora dintre noi, că teoria ...lor și manifestărilor și mai ales a voinței sociale ... totalmente acceptabilă, nu era mai puțin adevărat ...ață de pozițiile „etnografilor" și „folcloriștilor" puri, ...ția noastră era mai fecundă, cît de cît obligîndu-ne ...ținem seama de realitatea socială totală. Știam că în ...la lui Durkheim, Mauss vorbise de „faptul social to-...l" și știam că francezii se mîndreau (și se mai mîndresc ...că) cu această idee „originală" durkheimiană. Dar pe ... nu ne emoționa prea mult acest fapt, căci și în teo-... lui Gusti, încă din 1910, aveam formulată teoria „in-...ralismului social", teoria „unității sociale", cuprin-...nd în plus și o inventariere (de bine, de rău, comple-...) a tuturor elementelor care pot intra într-o astfel de „unitate".

Nu e mai puțin adevărat însă, că unii dintre monografiști nu vedeau astfel lucrurile, ci considerau și ei că munca lor era de fapt „etnografică" și „folclorică", pînă la urmă luînd poziție critică (ba uneori și polemică) împotriva „monografiei" care nu ar fi fost „sociologică". Sau, ca profesorul Ovid Densusianu, afirmînd că sociologia gustiană nu este o „sociologie militans" ci o „sociologie mendax", adică „mincinoasă", nefiind decît o deșartă laudă de sine a unor munci „folclorice și etnografice". Dar asupra acestor controverse vom reveni.

Deocamdată, la Drăguș, în 1929, problemele care ni se puneau din punct de vedere administrativ erau copleșitor de grele. Distribuția monografiștilor pe „echipe" și sub-echipe trebuia să fie mult mai minuțios pusă la punct decît la Fundul Moldovei. Sarcina era destul de grea. Pe mulți dintre cei care se înscriseseră să ia parte la campanie nu îi cunoșteam îndeajuns. Profesorul a avut grijă să spună tuturor, încă de la început, că vom face la teren o triere și că cei care nu se vor dovedi la înălțimea cuvenită, vor primi, discret, bilete de întors acasă. Nu era chiar ușoară treabă. Îmi amintesc cît de penibil era să spui cîte unuia și altuia că în „consiliul" bătrînilor din monografie se hotărîse să se renunțe la colaborarea lor.

Cine erau de fapt acești „bătrîni care își asumau vina hotărîrii luate? Încă de la Fundul Moldovei începuse o grupare a cîtorva din „veteranii" campaniilor care lucraseră mai cu spor și aveau mai multă experiență și tragere de inimă. Potrivit unui gînd, care ajunsese pentru mine o „idee fixă", am sugerat (desigur în glumă) că nu numai satele devălmașe pot „umbla pe bătrîni", ci se cade ca și monografiștii să facă la fel. După discuții multiple, am căzut de acord în joacă, să ne organizăm în forme „umblătoare pe patru bătrîni", aceștia fiind Vulcănescu, D. C. Georgescu, Xenia Costa-Foru și subsemnatul. Ne-am adăugat și un „totem" considerat ca „erou eponim" în persoana profesorului Gusti, persoană tabu, pe care totuși, în anumite prilejuri, îl puteam „critica", însă numai în ședințele de rit „intichiuma", cînd îl „mîncam de viu", operație la care prezența oricărui străin era strict interzisă.

Fiecare aveam la rîndul nostru un grup de „descendenți", „fii" și „nepoți" în ordinea sosirii lor în muncile monografice, totul putînd fi deci reprezentat grafic în forma unei „spițe de neam", cei patru „bătrîni" considerîndu-se drept „frați". Am ales termenul de „bătrîni" și nu cel de „moși", pentru că în cazul nostru nu era vorba de „oameni buni și bătrîni", „cu barbe albe", ci de „bătrîni" în sensul cel vechi al cuvîntului, adică de „înaintași".

„Mircea cel bătrîn" nu este, cum credea Eminescu „un bătrîn atît de simplu; după limbă, după port", ci „Mircea cel din vechi", adică „cel dintîi" care purtase numele de Mircea, spre deosebire de ceilalți Mircea, mai „tineri" veniți după el. În Monografie, „bătrîni" erau deci cei care fuseseră membri ai echipelor celor vechi, cumulînd o experiență mai îndelungată. Era desigur o joacă amuzantă, dar și un sistem de organizare a muncii și de „școală" făcută de fiecare din „bătrîni" cu ucenicii săi.

Brăiloiu figura și el în această „genealogie" în calitate de „bătrîn" „singuratec" și „sterp", adică fără urmași și fără legătură ascendentă cu eroul eponim, în speță, profesorul Gusti. „Singuratec" și „sterp" era

20

Brăiloiu doar în terminologie „genealogică", pentru că de fapt venise însoțit de o întreagă echipă, unii dintre colaboratorii lui fiind deosebit de harnici și pricepuți, ca de pildă Hary Brauner, Achim Stoia, Matei Socor, la care se adăuga Mihai Pop, de formație lingvist, viitorul director al Institutului de etnografie și folclor, precum și Ștefania Cristescu, care se va dovedi o atît de pricepută cercetătoare a riturilor și ceremoniilor populare (viitoarea soție a lui Anton Golopenția), precum și alți „oameni de ajutor", de la care însă nu s-a ales prea mare lucru.

Socotesc că una din marile noastre reușite în campania de la Drăguș o datorăm tocmai lui Constantin Brăiloiu. Nu mă gîndesc atît la studiul lui asupra *Bocetului din Drăguș,* cît mai ales la creația lui în domeniul „sociologiei muzicale", la vremea aceea încă necunoscut. Rezultatele acestei munci nu au văzut însă lumina tiparului decît foarte tîrziu, într-o publicație, din păcate postumă, datînd din 1960 sub titlul *La vie musicale d'un village.*

Îmi voi permite să traduc din textul francez cîteva pasaje ca să se vadă cum și-a pus dînsul problema și cum a rezolvat-o: „Asociat unei echipe de sociologi, folcloristul muzical s-a văzut pus în fața unei probleme neprevăzute. Înscrisă în marginile știute ale unui sat și aservită unor noi nevoi, sarcina sa își schimba înfățișarea. Înainte, scopul său fusese, pe de o parte, să determine stilurile melodice țărănești, alegînd, pentru a le păstra spre analiză, întruchipările lor socotite a fi cele mai pure; pe de altă parte, să delimiteze aria de răspîndire a acestor stiluri, acoperind o arie cît mai largă cu putință. Dar străduindu-se acum să înfățișeze totalitatea manifestărilor muzicale ale unui mediu restrîns, fără a ține seama de însăși natura lor, i s-a vădit curînd că această schimbare de intenție va atrage după sine, în mod necesar, o reformă a metodei sale. Condiționarea faptelor artistice avînd de aci înainte întîietate asupra faptelor ele însile, ancheta — în același timp extensivă și selectivă, pe care o făcea de obicei — trebuia să facă loc unei investigații intensive și impersonale,

ferindu-se de antologizare și amestec, căci nu mai era vorba să se exploreze arta ea însăși, ci de a pătrunde modul de comportare spirituală a unui complex social, așa cum se înfățișa el la observație".

Sau folosind terminologia mea, problema care i se punea era următoarea: să studieze arta din trei puncte de vedere: mai întîi ca *proces de creație*, de elaborare a acestei arte, problema care interesa deopotrivă pe sociolog ca și pe muzicolog. Să studieze *elaboratul* ca atare, problemă care interesa exclusiv pe muzicolog și, în al treilea rînd, să studieze *funcțiunea socială* a acestui elaborat în sînul grupului său, problemă strict sociologică, fiind de natură să arunce o lumină nouă, inversă, asupra întregii problematice folcloristice.

Metoda creată de Brăiloiu în sociologia muzicală poate fi însă extinsă și la problemele sociologiei artei populare în general, precum și la cele ale riturilor și ceremoniilor. Ea mergea de fapt, în paralel cu ceea ce încercam să fac eu însumi, atunci cînd distingeam „procesul de elaborare", „elaboratul" și „funcțiunea socială" a acestui elaborat. Purtam cu dînsul discuții cu privire la teoria mea asupra „obștiei pe bază de tradiții difuze", prilej de a primi sugestii de care țineam seama cu bucurie, după cum aveam impresia că și Brăiloiu, cu o intuiție admirabilă, primise din partea sociologilor un nou fel de a pune problemele culturii populare.

A stabili o schemă originală de atacare metodologică a unei probleme nu este însă decît un început, care nu are valoare decît dacă e urmat de o realizare, prin mijloace tehnice adecvate.

Aci stă marele merit al lui Brăiloiu, căci el a găsit procedeul prin care intențiile și ipotezele sale de lucru au putut fi valorificate prin confruntare cu realitățile concrete.

În fond, problema lui sociologică consta în a considera fenomenele culturii populare nu doar din punctul de vedere al „creației", nici al valorii lor estetice și filozofice, ci și din cel al publicului consumator de creații populare. Procesul de creație al culturii populare, în ce mă privește, l-am teoretizat, cum spuneam, sub forma „teoriei memoriei pe bază de tradiții difuze", potrivit căreia cultura populară se naște doar ca parte din mecanismul vieții reale a unor „grupuri" în care fiecare participant are de jucat un rol, pe care nu-l poate însă îndeplini decît atunci cînd e efectiv prins în acțiunea grupului (de unde caracterul de anonimat și de infinită variație a creațiilor populare). De acest aspect al problemei, Brăiloiu s-a ocupat mai puțin. În schimb, problema felului în care o creație populară, odată creată (indiferent de valoarea estetică sau de lipsa sa de valoare) este primită de către grupul social respectiv, a fost pus desăvîrșit la punct de Brăiloiu.

Iată anume cum: în primul rînd a stabilit masa de bunuri culturale care circulă efectiv în grupul studiat; cu alte cuvinte, a stabilit „repertoriul" complet al ariilor și textelor literare folosite de grup. Pentru aceasta a asistat la prilejurile în care acest repertoriu apare, precum sînt „horele". În ce privește melodiile și jocurile, „șesătorile", „nunțile", „înmormîntările" și alte asemenea prilejuri în care muzica însoțește acțiunile colective. În aceste prilejuri, folcloristul e dator să noteze, punctîndu-le și cronologic, melodiile care se cîntă, jocurile care se joacă, notînd frecvența lor. Listele, astfel stabilite, pot fi supuse unei prelucrări statistice, pentru fiecare melodie calculîndu-i-se ponderea, în procentaje.

Folosirea statisticii în asemenea culegeri nu fusese folosită pînă în 1929, de nici un alt folclorist; dar ea s-a dovedit a fi foarte utilă, putîndu-se face deosebirea între o melodie folosită doar o singură dată, de altele care se repetau de nenumărate ori, denotînd uneori chiar și un curent de „modă", unele melodii avînd rol de „șlagăre".

O altă cercetare, mai greu de realizat, era de a stabili repertoriul unui singur informator. Încercări făcute în acest sens erau mai vechi. Orice folclorist, cînd are norocul să dea peste un informator superior dotat, caută să-i epuizeze repertoriul. Exemplu demn de ținut minte e, de pildă, cel al lui G. Dem. Teodorescu, a cărui culegere datorează atît de mult lăutarului Șolcanu.

Dar repertoriul unui informator, într-o anchetă sociologică, are alt înțeles, legat de capacitatea lui de a cunoaşte şi folosi „repertoriul general" al satului. Pentru a stabili o corelaţie între „repertoriul satului" şi „repertoriul individual", Brăiloiu a recurs la următoarea tehnică: din repertoriul general al satului a stabilit un inventar de melodii dintre cele care aveau pondere deosebită în repertoriul satului, astfel ca să obţină un eşantion reprezentativ. Apoi a stabilit şi un eşantion de informatori, folosind în acest scop datele de recensămînt ale echipei monografice, pentru a calcula în ce proporţii urmau să intervină în eşantion, bărbaţii, femeile, pe anume vîrste, ocupaţii şi grad de migraţii etc. Eşantionarea a fost deci folosită în monografiile noastre, pentru prima oară, de Brăiloiu. Desigur, eşantionarea făcută de el nu era atît de precisă cît pretind tehnicile matematice actuale. Totuşi, era pentru prima oară cînd o eşantionare se încerca în folcloristică.

Apoi, cu o răbdare fără de limită, Brăiloiu lua pe fiecare informator în parte, îi cînta rînd pe rînd melodiile din inventarul general pe care îl stabilise. Informatorul, faţă de melodia cîntată, putea avea mai multe atitudini: să o cunoască bine, fiind în măsură de a o cînta el însuşi; sau a o recunoaşte numai, fără să o poată repeta; sau se dovedea a nu şti de ea. Fiecare melodie era deci notată pe fişa individuală a informatorului cu răspunsul „ştie", „recunoaşte", „nu ştie" (+) (—) (0).

Prelucrînd din nou, statistic, întreg materialul strîns, se adeverea că anume melodii aveau o circulaţie generală, altele restrînse doar la anume sexe, vîrste sau profesii, altele cunoscute cu totul excepţional doar de unii. Concluzia era că exista în sat nu un „folclor" drăguşan, ci o serie de „folcloruri" diverse după condiţiile sociale ale celor care le foloseau. Graţie lui Brăiloiu, sociologia folclorului muzical fusese astfel întemeiată, volumul său postum constituind un document decisiv în istoria folcloristicii. Din păcate, asemenea anchete nu pot fi făcute decît în cadrul unei echipe multidisciplinare, care să furnizeze folcloristului informaţiile necesare, demografice, socioprofesionale, pe baza cărora să-şi stabilească eşantioanele. Este o muncă fastidioasă, cerînd o răbdare extremă din partea anchetatorului, căci e ştiut cît de greu poţi reţine atenţia unui informator, atunci cînd îl supui unei chestionări sistematice de o durată depăşind cu mult ceasurile unei singure zile. Nici nu ar fi dealtfel util ca munca să fie extinsă la un număr mare de cazuri. Asemenea analize făcute „ca la microscop" pot fi considerate ca încheiate atunci cînd graţie lor ajungi la anume concluzii teoretice, putînd fi socotite drept valabile pentru o serie de situaţii similare. Problemă care dealtfel, pînă la urmă, s-a pus şi în ce priveşte însăşi monografia Drăguşului, care şi ea e de o natură care interzice repetarea ei pe nenumărate cazuri, cu atît mai puţin pe toate cele 15.000 de sate cîte erau în România la vremea aceea.

Totuşi reluarea anchetei asupra vieţii muzicale din Drăguş ar merita să fie refăcută în zilele noastre, după o jumătate de veac, căci astfel ne-am putea lămuri asupra legilor sociale care determină moartea unui folclor şi apariţia altuia nou, în paralel cu schimbările sociale care le subîntind. Din păcate, nu văd care este folcloristul de azi care s-ar încumeta la o asemenea muncă titanică, ca cea a lui Brăiloiu.

Poate că sînt părtinitor atunci cînd pun prea mult accentul pe munca făcută împreună cu Brăiloiu. O justificare, totuşi, o am în faptul că propriile mele străduinţe mergeau în paralel cu ale lui. În căutarea unor elemente noi, care să justifice şi să completeze tehnicile de „arheologie socială" pe care le urmăream, mi se deschidea un întreg capitol „folcloric", încă neexplorat. La Nerej, urmărisem în special rămăşiţele „materiale" ale formelor de viaţă socială, aşa cum se concretizaseră ele în structura teritorială, economică şi juridică, a hotarelor săteşti. Dar în afară de aceste urme, „materiale", asemănătoare cu cele scoase la iveală prin săpături arheologice, existau şi alte „supravieţuiri", acestea de natură „spirituală" şi „formal-socială", de care se ocupaseră, cu stăruinţă, cercetătorii folclorişti, etnografii şi antropologii sociali, care teoretizează problema acestor „survivals" („supravieţuiri; „tradiţii popu-

lare"). Adîncirea, prin analiză critică, a modului de culegere şi interpretare a „tradiţiilor" nemateriale, se impunea şi „sociologului", la teren.

În ce priveşte, de pildă, problema normelor juridice care reglementează viaţa socială, teoria sociologică a dreptului arăta, foarte clar, direcţia încotro trebuia mers · spre „dreptul viu". Dar cercetarea acestui „drept viu" ducea în mod firesc la un „folclor juridic", adică la aplicarea tehnicilor elaborate de către folclorişti, în căutarea şi interpretarea tuturor creaţiilor culturale de caracter folcloric.

În concepţia mea, teoria sociologică explicativă a juridicului, ca şi a întreg „spiritualului", era cea a „obştieipe bază de tradiţii difuze". Dar, pe teren, efectiv în cercetare, tehnicile de lucru se asemănau mai mult cu cele ale folcloriştilor decît cu ale sociologilor.

Pe asemenea probleme puteam sta de vorbă, în cursul campaniilor monografice mai curînd cu Brăiloiu, decît cu Vulcănescu sau Herseni. Aveam mai mult de învăţat de la Tylor, Frazer, Malinovschi sau van Gennep, decît de la filozoful Husserl sau de la teoreticieni sociologi, de la Comte începînd pînă la Drukheim şi ceilalţi. Cu alte cuvinte, pentru mine disciplinele „folcloristicei" şi ale „etnografiei" intrau în zestrea de pregătire a sociologului investigator la teren.

Profesorul Gusti nu era însă de acord să admită „folclorul", „etnografia" şi antropologia socială în rîndurile disciplinelor legitime. După a sa părere, fenomenele de care se ocupau folcloriştii şi etnografii erau „sociale" şi ca atare intrau în sfera de preocupări ale sociologiei, metoda lor de cercetare neputînd fi alta decît tot cea a „monografiei sociologice". De cîte ori, în vreunul din textele noastre, introduceam termenul de „folclor" sau „etnografie", profesorul ne atrăgea atenţia că aceste discipline nu îşi justifică prezenţa într-o schemă raţională a ştiinţelor. Multora li s-a părut de aceea că profesorul Gusti tindea la un „pansociologism", adică la o înghiţire a tuturor disciplinelor sociale într-una singură, care ar fi fost „sociologia".

De fapt, ceea ce dorea profesorul Gusti era o armonizare, în cadrul „Sociologiei generale", a tuturor „sociologiilor parţiale", adică a tuturor sistemelor sociologice pînă la el realizate, care tindeau sa explice socialul, *în totalitatea lui*, prin invocarea unui „factor" determinant, care ar fi fost „cosmologic" sau „biologic" sau „psihologic", „juridic", „spiritual", etc. etc., potrivit listei inventar pe care o stabilise şi care statuse la baza clasificării problemelor pe „cadre" şi „manifestări".

Personal, eram desigur de acord (şi sînt şi azi convins) că analiza unei vieţi sociale trebuie făcută din toate punctele de vedere ale „cadrelor" şi „manifestărilor". Nu însă sub unghiul de vedere al „sociologiilor parţiale", ci direct al disciplinelor sociale particulare care stau la baza acestora. Cu alte cuvinte, concepeam sociologia nu ca o sinteză a sociologiilor parţiale, ci ca o sinteză a disciplinelor sociale particulare, „sinteză" în sensul de luare în considerare şi folosire a tuturora, în cursul operaţiilor de analiză ale fenomenelor sociale. Altfel spus, socoteam că ceea ce trebuia să minuiască, la teren, un sociolog, era suma tuturor tehnicilor disciplinelor sociale particulare, învăţate direct din manualele şi tratatele lor de bază, nicidecum din teoriile de „sociologie generală" care se întemeiau pe una sau alta din disciplinele sociale particulare.

Nu vedeam cum un sociolog ar fi putut studia „cadrul cosmologic", fără să aiba o pregătire temeinică de geografie fizică şi umană. Nici pe cel „biologic", dacă nu ar fi fost stăpîn pe statistica demografică şi pe doctrinele privind sănătatea publică. Nici cadrul „istoric", fără a fi istoric. Nici „manifestările economice", fără a fi economist, sau cele „juridice", fără a fi jurist şi aşa mai departe. În consecinţă, nici manifestările „spirituale" sau „culturale" cum le mai spuneam, nu puteau fi nici urmărite, nici înţelese de către cine nu ar fi fost stăpîn pe disciplinele folcloristice, entografice şi de antropologie culturală.

Sinteza, deci, nu a sociologiilor parţiale, ci a disciplinelor sociale particulare, o vedeam necesară, doar ca

o sinteză „operaţională", adică nu de contopire a tuturor disciplinelor într-una singură, ci de folosire, în practică, a tuturor tehnicilor elaborate de disciplinele sociale particulare. „Sociologic" ar fi fost tocmai acest sistem de folosire a „tehnicilor" particulare în cursul operaţiunilor de investigare la teren. Mai puţin mă interesa să ştiu dacă sociologia are sau nu un „domeniu" propriu, al său, nerevendicat de nici o altă disciplină.

Teoria „cadrelor şi manifestărilor", socotită ca „reţeta tehnică" de cercetare concretă, îmi părea deci admisibilă, numai în acest înţeles. Procedînd astfel, păstram totuşi senzaţia că o fac spre deosebire de alţi monografişti. În special mă gîndeam la Traian Herseni, care mi se părea a sta la un pol opus faţă de mine. Parcă simbolic, cele două dintîi volume publicate de Institutul Social Român, în probleme de monografie sociologică, au fost cel al lui Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice* şi cel al meu, *Tehnica monografiei sociologice*.

În ce mă priveşte am redactat „tehnica" pentru că era de fapt singura contribuţie pe care o puteam da „monografiei", fără a mă abate de la propia mea concepţie despre ştiinţele sociale. Herseni, dimpotrivă, părea a fi totalmente prins în mrejele „sistemului sociologic" al profesorului Gusti, căutînd să lămurească punctele ce i se păreau obscure, investigînd în rîndurile monografiştilor, opinii şi interpretări, astfel ca pînă la urmă sa poată da o versiuneclară, coerentă logică, popularizată" totuşi, adică pusă la îndemîna tuturor celor care ar fi vrut să facă monografie sociologică pe baza unei concepţii teoretice certe. Într-o scrisoare pe care mi-o scria în 1930, din Făgăraş, Herseni mă întreba şi pe mine: cum văd deosebirea dintre cadrul psihologic şi manifestările spirituale? arătîndu-şi temerile împotriva unui „pansociologism" dogmatic.

În tot cazul, la teren, Herseni se arăta a fi „sociolog" de mult mai strictă obedienţă decît mine. Temele pe care si le alegea spre cercetare erau „clasice": „unităţi sociale", ca a stînii, a cetelor de feciori, a Clubului husarilor sau „individ şi societate" etc. În cadrul mo-

20

nografilor, deși avea rostul de șef al echipei cosmologice, Herseni lucra totuși mai mult singur. Retras, foarte puțin comunicativ, își vedea stăruitor de treabă, din ce în ce mai mult impunîndu-și prezența în rîndurile noastre prin puterea sa de muncă, cu totul excepțională, prin darul său de a redacta cu ușurință texte de bună calitate (de fapt, el este „poligraful" școlii).

Cu toate acestea, îl preocupau și pe el probleme străine de „sociologie", ceea ce nu s-ar fi putut bănui din scrierile lui de la începutul carierii. Urmărea astfel o serie de probleme dincolo de marginile stricte ale „sociologiei" pînă la a intra din plin în cele de „antropologie culturală". Așa, de pildă, sînt lucrările lui mai tîrzii privind *Civilizația noastră tradițională* sau cea despre *Literatură și civilizație,* avînd ca subtitlu „Încercare de antropologie culturală". Ceea ce dovedește cît de greu este să ajungi a cunoaște chiar pe cei cu care, ani de zile, ai avut prilejul să colaborezi. Între doi parteneri, pe anume probleme și unele aspecte ale muncii comune, înțelegerea poate fi perfectă, precum a fost și continuă a fi cea dintre mine și Herseni, cel puțin atîta vreme cît nu e vorba decît de chipul cum urmează a fi tratată și redactată o problemă. Cînd e vorba de elaborat un „plan de lucru", cred că pot redacta un text întocmai ca Herseni, precum și el o poate face, în numele meu, căci amîndoi vorbim aceeași limbă, de comun acord fiind pe cîteva poziții cheie. Dar, în fond, orizonturile noastre filozofice și sociale nu numai că diferă, dar sînt și contrastante. Într-o scrisoare, de data asta trimisă din Berlin, Herseni nu se sfiește deci a-mi spune că „mă apreciază deși nu mă iubește". Așa se întîmplă deseori între oameni: colaborează între ei, dar fiecare rămîne pentru celălalt o enigmă. Este greu să te cunoști pe tine însuți, dar mi-te pe alții. „Gnosi te authon" o fi poate o lozincă pentru filozofi, nu însă pentru toți muritorii.

Problema cunoașterii și colaborării cu alții se punea la Drăguș în forme deosebit de grele, dat fiind că masa imensă a celor peste 80 de participanți nu mai putea fi nici măcar urmărită, necum înțeleasă om de om. Or-

ganizarea muncii monografice ajunsese să se cristalizeze pe o schemă oarecum rigidă, constînd în formarea a tot atîtea echipe constante cîte erau cadrele și manifestările, plus echipe ocazional formate pentru rezolvarea a cîte unei probleme speciale. Numai că la Drăguș, încă mai precis decît la Fundul Moldovei, a fost necesar ca fiecare „echipă" să fie condusă de un „șef de echipă", răspunzător de mersul lucrărilor, însărcinat cu elaborarea planurilor de amănunt ale problemei sale, să instructeze, să îndrume și să controleze munca pe teren a echipierilor lui, ținînd cu ei, în acest scop, ședințe regulate, redactînd și o cronică.

Profesorul Gusti nu mai avea deci ședințe decît cu șefii de echipe, în vederea unei coordonări generale a muncii colectivului. Așadar, vechile ședințe plenare din „sala luminoasă" au încetat la Drăguș; ceea ce a dus la scăderea interesului teoretic pe care îl suscitau ședințele „seminariale" de sub conducerea profesorului. Aceasta era însă singura modalitate posibilă, căci ședințe cu o masă de aproape o sută de oameni, adică inclusiv cu cei veniți doar întîmplător, străini sau săteni, nu puteau da nici un rezultat. Adunări generale nu se mai țineau deci decît cu totul ocazional și în mod oarecum festiv, la unele răstimpuri.

Comunicările oficiale se făceau în timpul meselor, care se luau în comun, în una din sălile școalei locale, cele de la prînz și de seară transformîndu-se deseori în ședințe plenare, unii dintre participanți luînd aci cuvîntul spre a face expuneri de principiu, pe diverse teme, privind nu numai mersul lucrărilor, ci și dezbătînd problema soartei viitoare a monografiilor.

Cu prilejul prezenței lui Teofil Frîncu printre noi, venit, așa cum am spus, la Drăguș pentru a ne reîntîlni, a fost readusă la ordinea zilei problema îmbinării cercetării cu acțiunea. Gîndul acesta nu era deloc străin profesorului Gusti, care încă de la începutul carierii sale și pînă în zilele lui cele din urmă, a susținut ideea „științei pusă în slujba națiunii", a îmbinării „cunoașterii cu acțiunea".

Ceea ce nu înseamnă că toți „monografiștii" erau de aceeași părere. Așa cum vom vedea, pe această temă a „acțiunii", se vor ivi cele mai importante disidențe în rîndurile monografiștilor. Dar chiar fără a se ajunge la disidențe, în masa celor peste 80 de echipieri era firesc să se formeze sub-grupe, din rîndurile lor desprinzîndu-se cîțiva, care aveau darul de a strînge în jurul lor un oarecare număr de aderenți, mai curînd spus, de „ascultători".

Era firesc să se întîmple așa, dată fiind personalitatea puternică a unora dintre noi. Nu e vorba numai de Brăiloiu, ci și de alții. Astfel cine se putea mira dacă Tudor Vianu, pe atunci conferențiar de estetică pe lîngă catedra profesorului D. Gusti, determina adunarea în jurul lui a tuturor celor care aveau preocupări de estetică și de filozofie a culturii, printre care tineri ca Petru Comarnescu, de o atît de mare cultură și atît de plin de inițiative necurmate, Niculae Argintescu-Amza, viitor critic de artă, Victor Iancu, de asemenea menit unei cariere universitare; deopotrivă și Alexandru Dima, viitor membru corespondent al Academiei R.S.R. sau Ion Zamfirescu, specializat apoi în probleme de critică literară.

Drept puternice „personalități" mai pot fi considerați și alți cîțiva dintre „monografiști", precum de pildă Xenia Costa-Foru, în jurul căreia gravitau toți cei preocupați nu numai de problemele „familiei", ci și de întreaga viață socială a satului, văzută din punctul de vedere al femeii. Tot astfel D. C. Georgescu, care strîngea în jurul lui pe toți doctorii și doctoranzii lucrînd pe probleme de demografie și de igienă socială. Ar fi să dau dovadă de falsă modestie dacă nu aș arăta că și în jurul meu gravitau mulți membri ai echipei, în măsura în care propria lor problemă avea aspecte de „sociologie", implicînd aspecte de „metodologie și tehnică de investigație".

Aceasta, cu excepția unui grup disident care, încă de la Drăguș, începuse a se cristaliza ca „sectă" deosebită, cu propriul ei mod de a concepe problemele culturii populare, mod care va duce, din ce în ce mai

clar, spre disidenţa „legionară" a lui D. G. Amzăr, Ernest Bernea, Ion Ionică şi Samarineanu, despre care vom mai vorbi.

Dar în afară de aceste „grupe" sînt de semnalat şi alte cîteva individualităţi izolate care merită a nu fi uitate, date fiind deosebitele lor calităţi. Astfel se cuvine a fi amintit Mircea Manolescu, venit acum la Drăguş prima oară în monografie, asiduu urmăritor al campaniilor noastre pe încă alţi doi ani de zile, după care s-a retras din grup, dedicîndu-se muncii de avocatură, ajungînd unul dintre fruntaşii Baroului de Ilfov, pentru ca mai tîrziu să-şi dea totuşi doctoratul în sociologie, ocupînd catedra de sociologie juridică la Facultatea de Drept din Bucureşti. Nu îl pot uita nici pe Filip Paşcanu, fiu al profesorului Mihai Paşcanu de la Facultatea de Drept, care scrisese în 1902 o interesantă lucrare de istorie socială românească, *Asupra originei veciniei*. Cu Filip am avut bucuria de a lucra personal, socotindu-l ca pe unul dintre puţinii despre care am sperat că, urmînd pe linia trasată de mine, va reuşi să facă ceva de seamă. Deosebit de înzestrat, se preocupa de problemele dreptului obişnuielnic, dovedind calităţi care, din nefericire, nu au putut fi îndeplinite, Filip murind în război, în 1942, spre dezolarea celor care şi azi îi poartă o înduioşată amintire.

Dar dintre toţi monografiştii, cel care ieşea mult mai la iveală era tot Mircea Vulcănescu, cu temperamentul său combativ, veşnic în plină acţiune, luînd cuvîntul (şi monopolizîndu-l cu tenacitate) în toate dezbaterile care se purtau în comun sau în particular, aducînd mereu idei noi, informaţii utile şi clarificări de bază. Era chiar interesant să urmăreşti felul în care înţelegea să lucreze Mircea Vulcănescu. Nu mai avea la Drăguş gîndul de a pune la punct „schema teoretică" a sistemului gustian şi nici să elaboreze planurile şi chestionarele de lucru: faza Fundul Moldovei fusese deci depăşită de către el. În schimb, îl preocupau probleme de economie politică, care, încă de pe atunci, începuseră a forma principala lui calificare profesională. Dar caracteristic mi se pare a fi modul în care

i s-a pus problema la Drăguş. S-ar părea că e doar o simplă amintire anecdotică; totuşi e mai mult decît atîta, meritînd deci a fi povestită.

La Drăguş făcîndu-se o serie de fotografii şi filmări cinematografice, s-au luat măsuri ca „monografiştii" să renunţe la dorinţa de a figura în „poză", evitînd deci sistematic să intre în cîmpul aparatelor de luat vederi. Cum totuşi în unele împrejurări, ca ale unor ceremonii, de pildă la nuntă (în care „naşi" puteau fi uneori o pereche de monografişti) s-a impus obligaţia ca toţi monografiştii să se îmbrace în hainele ţărăneşti locale, pentru a nu distona faţă de cei în mijlocul cărora se strecurau. Era dealtfel o adevărată plăcere pentru noi, să împrumutăm de la gazdele noastre cele de trebuinţă, ca să ne mîndrim şi noi cu atît de frumosul port local. Dificultăţi în această privinţă nu a avut decît Mircea Vulcănescu care nu găsea haine potrivite pe măsura lui. După spusa localnicilor, semăna mai mult cu un „poienărean", atît de înalt şi de gras era. A căutat deci prin tot satul, cu dorinţa să cumpere sau măcar să comande haine care i s-ar potrivi. Dar în tot satul, întrebînd toţi oamenii, a constatat că hainele din Drăguş nu aveau preţ. Nimeni nu vînduse, nu cumpărase şi nici nu lucrase pe comandă, de cînd se ştiau, straie omeneşti. Toate erau făcute în sat, de gospodine, cu materii prime din sat, cu mijloacele tehnice locale, pentru soţii şi copiii băştinaşi din sat. Ceea ce l-a pus pe gînduri pe Vulcănescu şi l-a îndemnat să studieze problema gospodăriei „naturale", de care se ocupase desigur şi Karl Bücher într-o lucrare clasică, dar pe care el o vedea într-alt chip. Ca şi la Fundul Moldovei, a găsit de cuviinţă să nu mai iasă în sat, ci să se închidă la el în odaie, să reflecteze asupra problemei, rezultatul fiind excelenta sa lucrare *Teoria şi sociologia vieţii economice*, publicată în 1932, dar care se depărtează de punctul de plecare „Drăguş", parcurgînd distanţe atît de enorme, cît sînt cele dintre Aristotel şi Husserl.

E greu, după Vulcănescu, să mai pui la socoteală pe alţi monografişti, în ce priveşte capacitatea lor de teoretizare. Printre ciracii pe care îi adusese Brăiloiu

c-da 5723 coala 10

cu el, la Drăguş, e de citat desigur şi Matei Socor, care însă va pleca în Germania spre a-şi desăvîrşi studiile muzicale, de dirijorat şi componistică, părăsind preocupările de folclor. De asemenea, Achim Stoia, căruia Brăiloiu îi spunea „Dealul Mohului", pentru că — născut în comuna Mohu din regiune — numele lui se lega de tema folclorică a „Dealului Mohului", cîntec din ceremonialul agrar al recoltei. Se ştie ce carieră a făcut acest muzician care, deşi nu a continuat stăruitor cercetările de folclor, a dovedit totuşi, în creaţiile sale, ce strînsă legătură făcuse între arta populară şi ceea ce el însuşi a reuşit să creeze.

Cu totul deosebit loc merită însă Hary Brauner care, acesta a rămas „folclorist" şi încă unul care, după părerea mea, merită a fi citat imediat după Constantin Brăiloiu. Viu ca o svîrlugă, inteligent pînă la a fi sclipitor, iubitor al folclorului pînă la patimă, Brauner a dovedit încă de la Drăguş surprinzătoarele lui calităţi de „anchetator". Reuşea, ca în joacă, cele mai năstruşnice performanţe profesionale. Pentru el nu existau dificultăţi în a obţine de la oricine, orice. Cel mai refractar şi rău voitor din informatori nu rezista la darul lui de a se băga în sufletul omului şi de a-l emoţiona în aşa fel, încît cîntecul sau bocetul să apară ca fiind ceva ca de la sine înţeles. Aparent, în purtarea lui puteai crede că lucrează cu o doză de cinism, atît de calm mînuia sentimentele oamenilor, chiar şi în împrejurări în care altcineva ar fi stat la îndoială. Îl văd parcă şi acuma, cum în cimitir, lîngă un mormînt proaspăt, am auzit bocind o femeie, un text deosebit de interesant. Bocete se înregistraseră nenumărate. Însă în „laborator", nu pe viu. Astăzi problema s-ar soluţiona uşor, cu mijloacele actuale de înregistrare cu microfoane şi benzi de magnetofon. Dar pe vremea aceea lucram cu „patefoane Edison", cu suluri de ceară şi cu o imensă pîlnie de tablă. Erau deci două dificultăţi de învins : una psihologică : să te încumeţi să tulburi, în durerea ei, pe bocitoare ; totuşi nu atît încît să înceteze a boci. Şi în al doilea rînd, să reuşeşti înregistrarea din punct de vedere tehnic. Hary Brauner

liniştit, spăsit, dar sigur de el, a instalat patefonul la loc potrivit şi cu un gest blînd, domol, a întors capul femeii spre pîlnie, zicîndu-i „aci te cînţi". Ceea ce, spre mirarea noastră, femeia a şi făcut.

Era atît de uimitoare abilitatea lui în a rezolva cazuri aparent irezolvabile, încît cînd am făcut în 1930 recensămîntul în cartierul Tei, l-am luat cu mine ca să rezolvăm, la nevoie, cazurile grele ce s-ar fi putut ivi. Într-adevăr, într-o seară, la sediul recensămîntului, instalat în „Centrul de asistenţă socială" din cartier, s-a întors unul din studenţii recenzori, disperat că la o anume locuinţă fusese dat afară, cu cîinii puşi pe el, abia scăpat teafăr nebătut.

L-am trimis deci pe Hary să rezolve problema. A plecat. Coborîse noaptea şi Hary nu se mai întorcea. Să i se fi întîmplat ceva ? Am plecat deci după el şi l-am găsit instalat la masă, chefuind cu familia celui care se arătase atît de îndărătnic. Nu numai că foile de recensămînt fuseseră completate, dar Hary era în plină acţiune de verificare a repertoriului muzical al familiei respective. Mahalagiii îşi au repertoriul lor, folclorul muzical suburban avînd şi el farmec. În această privinţă Brauner era un erudit. Ştia să cînte ca un lăutar cele mai năstruşnice cîntece, precum „Hai gagico la Galaţi, să trăim acolo necununaţi" sau „Despletită şi cernită, te-am ginit printre morminte" şi altele „eiusdem farinae".

Dealtfel, cînd am avut nevoie pentru o conferinţă publică de dovezi de prost gust în materie de folclor neţărănesc, Hary Brauner mi-a oferit o colecţie senzaţională. Totuşi, Brauner avea o sensibilitate cu totul deosebită faţă de folclorul autentic, pe care îl ştia, îl simţea şi-l apăra prin viu grai şi prin scris, cu adîncă mîhnire faţă de orice tendinţă de vulgarizare şi dovadă de prost gust.

Constant în preocupările lui, Hary Brauner a însoţit necurmat pe Brăiloiu în toate cercetările sale, a participat la toate campaniile „monografice", chiar şi la cele organizate ulterior în cadrul „Fundaţiei", calda prietenie pe care am avut-o cu el nefiind umbrită de-

cît, temporar, în 1934, în împrejurări pe care le voi povesti. Brauner a avut și „elevi" pe care i-a crescut în iubirea folclorului de bună calitate, dovedindu-se un bun profesor, dovadă dacă n-ar fi decît ce a reușit să facă din Maria Tănase, al cărui repertoriu este de autentică factură Hary Brauner.

Profesorul Rainer nu a venit însă la Drăguș decît la o altă dată decît cea a „monografiei", lucrarea despre Drăguș fiind publicată de dînsul într-un volum, împreună cu rezultatele din Nerej și din Fundul Moldovei.

În schimb venise însă cu noi drul Sabin Manuilă, însoțit de cinci medici, cu scopul de a face aci cercetări de antropologie. Dar prezența lui în echipa monografică a Drăgușului avea și un alt scop, marcînd o etapă nouă în istoria sociologiei noastre. Asupra acestei probleme însă se cuvine să insistăm ceva mai mult. Drul Sabin Manuilă, fost bursier Rockefeller, de curînd întors din America, avea sarcina de a organiza, în 1930, recensămîntul general al României și, în consecință, să pună la punct un Institut statistic în stare să asigure efectuarea acestui recensămînt și, în continuare, să țină la zi informațiile statistice, demografice, economice și în general sociale, necesare bunei organizări a statului. Soția lui, Veturia Manuilă, venise și dînsa tot din Statele Unite ale Americei, cu hotărîrea de a înființa în țară un învățămînt de „asistență socială", pe model american de „social work". Amîndoi aveau nevoie, pentru a-și realiza planurile, de colaboratori tineri, apți a se forma și dedica acestor două cariere noi, amîndouă avînd la bază învățămîntul sociologiei.

Dr. Sabin Manuilă credea că va găsi în rîndurile colaboratorilor profesorului D. Gusti oamenii de care avea nevoie. S-a adresat deci acestuia, cu atît mai mult cu cît Gusti era și Președintele Comisiei de Recensămînt, între Institutul Social Român și Institutul de Statistică stabilindu-se astfel legături de colaborare. Începute deci în acest an 1929, ele au continuat necurmat pînă la izbucnirea celui de al doilea război mondial. Din rîndurile „monografiștilor", Sabin Manuilă era

firesc să se oprească mai întîi la D. C. Georgescu care, deși era încă doctorand, avea în campaniile monografice răspunderea problemelor legate de recensămînt și sănătate publică. dr-ul Georgescu a ajuns apoi director în acest Institut de Statistică, ulterior adăugîndu-i-se un grup de alți „monografiști", printre care Anton Golopenția și subsemnatul, Institutul preluînd în cele din urmă unele din sarcinile „monografice" cînd Seminarul de Sociologie nu a mai fost în măsură să și le realizeze în toată amploarea lor.

Tot astfel Veturia Manuilă gîndea ca viitoarea ei „Școală Superioară de Asistență Socială" să funcționeze sub egida Institutului Social Român.

Avea nevoie de acest sprijin pentru că problemele „asistenței sociale" erau departe de a fi cunoscute în țară (mă întreb dacă măcar acuma au ajuns să fie), asistența socială fiind confundată cu „filantropia", iar nu socotită ca una din tehnicile științifice cele mai avansate, la acea vreme, în domeniul disciplinei de ramură a „sociologiei problmelor de securitate socială" (de prevederi sociale). Pentru formarea acestei școli, d-na Manuilă avea nevoie de un corp de profesori gata sensibilizați pe probleme sociale, capabili să urmărească geneza și consecința fenomenelor sociale „marginale" ale „dependenței" și „delicvenței" sociale, cu alte cuvinte gama întreagă a familiilor dezorganizate, a indivizilor neadaptați si a deficienților, de orice natură sau cauză. Doctorul Manuilă s-a gîndit deci să aleagă între monografiști un grup dornic să se specializeze în această nouă meserie a asistenței sociale științifice, oprindu-se la următorii vechi monografiști : Xenia Costa-Foru, Mircea Vulcănescu, subsemnatul și Elizabeta Constante. În linii mari, d-rul Manuilă ne-a spus cam despre ce urma să fie vorba, astfel că, încă de la Drăguș, a rămas hotărît ca la toamnă să începem a preda cursurile în noua Școală Superioară de Asistență Socială.

O altă noutate în monografiile noastre a fost încercarea de a folosi *cinematografia* pentru a realiza un „documentar" privitor la viața satului. Potrivit concep-

ției profesorului Gusti, ar fi fost util ca acest documentar să redea, în chip credincios, fără punere în scenă, realitatea în toate aspectele ei, „pe cadre și manifestări". În 1929, ideea era nouă. Cel puțin pentru noi, care mult mai tîrziu am aflat de încercările similare ale unui Flaherty, cu ale lui filme „Nanuk" și „Moana". Echipa cinematografică era constituită din fotograful Barbelian, cu o aparatură rudimentară, din zestrea Oficiului cinematografic al armatei. Pentru a realiza gîndul profesorului era totuși nevoie de o echipă de „monografiști" care să stabilească ce anume secvențe trebuiau înregistrate, potrivit unei scheme „științifice".

S-au oferit să facă acest oficiu nu numai Nicolae Argintescu-Amza, care se preocupa de probleme artistice, ci și Paul Sterian, deși acesta era economist, psihotehnician, dar în general, avid de orice problemă, oricît de străină de formațiunea lui profesională ar fi fost. Cu Barbelian se lucra destul de greu, fiind departe de talentul și deplina pricepere a meseriei pe care o avea fotograful Berman care ne însoțea și la Drăguș. Barbelian nu înțelegea să înregistreze decît pe îndelete, doar cu o anume lumină, în nici un caz „à contrejour" (îl și poreclisem „contre jour"), după o minuțioasă punere la punct. Era deci aproape cu neputință să faci cu el ceea ce azi se numește „cine-verite", adică înregistrarea prin surprindere a unor situații reale. Totuși filmul Drăguș cuprinde o serie de secvențe foarte reușite, printre care unele — cum sînt de pildă cea a „Buzduganului" și a „clăcii Popii" — care astăzi, nemaipracticîndu-se, constituie un document unic în etnografia noastră. Filmul Drăguș a avut oarecare succes. Decupajul și montarea finală am făcut-o eu împreună cu D. C. Georgescu, în condiții de „amatorlîc" extrem de improvizat, adică nu într-un laborator de specialitate, ci în una din sălile Seminarului de Sociologie. Filmul a fost prezentat la București, într-o ședință festivă, dar și în diferite cămine culturale, printre care cel din cartierul Tei, și la Timișoara, însoțit de „conferințe" explicative. A fost prezentat de profesorul Gusti la Lipsca și Paris, cu prilejul conferințelor ținute la Universitățile de acolo. O copie se mai află încă în arhiva Institutului de Etnografie și Folclor. Cariera cinematografică a „monografiei" nu s-a sfîrșit aci. La următoarele campanii, ideea a fost reluată, așa cum vom arăta.

CAMPANIA RUNCU (1930)

După Bucovina şi Transilvania s-a hotărît să reluăm un sat din Muntenia, alegîndu-se regiunea Gorjului, ispititoare (pentru mine, cel puţin) prin faptul marei mase de sate moşneneşti de aci, îndemnaţi fiind însă şi de cartea lui Stefulescu *Gorjul pitoresc şi istoric*.

Am plecat deci, însoţit de Ion Ciolan, ca să alegem satul. Am străbătut tot drumul care merge de la Tîrgu-Jiu pînă la Tismana şi ni s-a părut că cel mai potrivit scopurilor noastre era satul Runcu. Profesorul Gusti, încrezîndu-se în părerea noastră, a acceptat Runcul ca loc al viitoarei noastre munci. Numai că, spre surprinderea mea, satul Runcu s-a dovedit a fi singurul sat de foşti clăcaşi din întreaga zonă, aşa că Brăiloiu s-a şi grăbit să-l ia în derîdere, mereu calificîndu-l de „pitoresc şi istoric".

Totuşi, pînă la urmă, Runcul s-a dovedit a fi atît „istoric" cît şi „pitoresc". „Istoric", pentru că problema pe care o punea acest sat era deosebit de importantă pentru elucidarea anumitor probleme ale istoriei noastre sociale.

Runcu face parte dintr-un şir de sate, a căror vatră este aşezată pe linia unde izvoarele vauclusiene (izbucuri) ies din munte, în depresiunea intracarpatică, ale căror hotare se întind, în fîşii paralele, pînă la graniţa cu Ardealul. Toate sînt sate de „moşneni", posedînd adică hotarul lor în plină proprietate, drepturile lor devălmaşe fiind organizate pe „genealogii" şi pe „dramuri". Aşa se înfăţişa şi satul Runcu, cel puţin la

prima vedere, ceea ce ne indusese în eroare; de fapt, Runcu era însă un sat de foşti clăcaşi care, în 1864, reuşiseră să intre în stăpînirea nu numai a loturilor acordate prin legea rurală, ci şi a întreg hotarului, cumpărînd „delimitarea" rămasă boierului, conform legii din 1864, şi plătind pentru ea importante sume de bani. Această „delimitare" boierească cuprindea în speţă şi întreg trupul care, de aci din vatră, se lungea pînă în vîrful munţilor, de-a lungul rîului Sohodol, printre imense masive păduroase.

Odată această moşie cumpărată, sătenii cumpărători au găsit de cuviinţă să o organizeze după tipicul tuturor celorlalte sate din regiune, în special imitînd situaţia din satul apropiat al Dobriţei, organizînd-o devălmaş, dacă nu direct „genealogic", măcar în forma unui anume număr de „dramuri", grupele de cumpărători, potrivit sumelor de bani pe care le putuseră strînge, căpătînd o cantitate proporţională de „dramuri", adică de drepturi abstracte de cotă-parte. Operaţie făcută mai mult fără folos practic, deoarece, la folosirea pădurii, oamenii continuau să vină în devălmăşie absolută, egalitară, iar alte „venituri" comune nu existau, care să poată fi distribuite inegalitar. Această „obştie de cumpărătură", camuflată în forme „moşneneşti", punea deci probleme a căror soluţionare permitea o mai bună înţelegere a teoriilor privind geneza negenealogică a „devălmăşiilor" săteşti, „umblătoare". În plus, aci, la Runcu, se punea şi problema vechiului Judeţ al Jalesului, a vămii Vîlcanului, al procesului de pătrundere a clasei boiereşti în stăpînirea satelor, dintre Tismana mînăstirească şi Runcul boieresc.

Dar Runcu s-a dovedit a fi şi „pitoresc", spre satisfacerea lui Brăiloiu, care a găsit aci un folclor extrem de bogat, deosebit de curat încă, în stilul lui local, gorjenesc, atît la nivelul „ţărănesc", cu ale lui minunate „cîntece pe lung", cît şi „lăutăresc". Aci a putut Brăiloiu folosi informatori atît de buni cît au fost de pildă Maria Arbagic, sau taraful de lăutari al familiei Ioanei Zlătaru şi al Cazacului.

La Runcu, echipa monografică era ceva mai modestă decît fusese la Drăguș. Cuprindea totuși 67 de echipieri, cîțiva fiind însă „vizitatori”, veniți doar pentru un scurt răgaz, precum pictorii Müntzner și Rodica Maniu. Ea am avut și vizita unui întreg grup de 19 studenți germani, sub conducerea lui Helmuth Klocke, asistent al profesorului Ipsen, din Leipzig, care, aflînd de munca noastră găsise util sa-i trimită ca să vadă la fața locului metodele noastre de lucru. Vizita lor nu a fost lipsită de folos căci, întorși acasă, experienta noastră s-a resimțit în lucrările lor. Dintre ei, Helmuth Hauffe s-a întors printre noi, avînd cu el o prețioasă conlucrare. Era de fapt al doilea răsunet pe care îl aveam în rîndul sociologilor străini, cel dintîi fiindu-ne semnalat prin apariția lucrării *Das Dorf als soziale gebilde*, tipărit de von Wiese încă din 1927.

Ce le-am putut arăta acestor studenți a fost *de ce* și *cum* ne organizasem echipele pe „cadre și manifestări” și cum foloseam ședintele seminariale de fiecare seară, clasîndu-ne fișele în „dosare” pe probleme. Împreună cu ei am făcut și o excursie pînă la Tismana, destul de obositoare. La întoarcere, ședința de seară a fost totuși ținută, eu fiind desemnat a face o expunere, anume pentru studenții germani, asupra întregii noastre concepții metodologice, precum și asupra problemelor sociale pe care le întîlnisem în satul Runcu.

De fapt, la Runcu nu a intervenit nimic nou, în afară de străduința profesorului Gusti de a apăsa încă mai mult pe problemele acțiunii sociale. Președinte fiind, în acel timp, al Regiei Monopolurilor Statului, dînsul a invitat la Runcu cîțiva tehnicieni ai culturii tutunului, cu gîndul sa scoată din impasul lor economic pe runcani, convingîndu-i să nu mai cultive grîu și porumb, cu totul nepotrivite regiunii, înlocuindu-le cu tutunul. De asemenea a adus un întreg aparataj de „radio”, ca să experimenteze priza pe care această nouă unealtă ar fi putut-o avea într-o acțiune culturală la sate ; ceea ce îl interesa, dat fiind că era și președintele Societății de Radio, în programul căreia introdusese rubrica „Universitatea-Radio”, dealtfel continuată pînă astăzi, cu real folos.

Problemele sociale locale care ne-au interesat deosebit erau cele izvorîte din pricina crizei mondiale care bîntuia în acea vreme, care îi găsise pe runcani în doldora conversiunii datoriilor agricole. Analiza amănunțită a problemei a fost făcută mai întîi printr-o statistică atentă, executată dealtfel de o echipă specială, trimisă încă din vreme, înainte de sosirea întregii echipe și apoi printr-o serie de bugete țărănești și, mai ales, printr-o analiză a mișcărilor de populație pricinuite de faptul că recolta locală, neajungînd populației nici măcar pînă la ieșirea din iarnă, bărbații erau mai toți siliți să plece în căutare de surse de venituri, în toată țara.

Făceau negustorie măruntă, ca „olteni” ambulanți pe piața Bucureștilor. De unde și vorbele cîntecului de acolo : „Hai nevastă să bem vin, că bărbații noșt' nu vin, că's plecați la București, să vînză mere crețești”. Dar plecau cu aceste „mere” și țuică și dincolo de munți, la „momîrlani”, prin părțile Hunedoarei. Un mare număr, trăgîndu-se unii după alții, erau angajați hamali în Gara de Nord. În cartierul gării se și instalase o circiumă, cu taraful de lăutari din Runcu, anume pentru ei, îngăduind lui Brăiloiu să continue înregistrările sale, atît în acea crîșmă, cît și la Casa Columbia, înregistrînd repertoriul acelui taraf pe îndelete, pe bune plăci de gramofon. A fost astfel păstrat repertoriul Ioanei Zlătaru și alor ei, document de mare valoare încă.

Ne-a preocupat de asemenea industria locală a varului, a cărui poveste e interesantă. Exista în sat neamul chiaburilor locali, al Albuleștilor, care aduseseră cîțiva muncitori italieni, din neamul Bianchi, care se țărăniseră complet, dar puseseră la punct un sistem de imense varnițe, care se aprovizionau cu piatra necesară spărgînd cu dinamita muntele, făcînd foc cu lemnele din pădurea comună. Ceea ce era abuziv, dat fiind că dreptul de uz al runcanilor era mărginit la strictele nevoi ale gospodăriilor lor închise, nu în scopuri industriale.

Chiaburii din sat, cu întreg sistemul lor de năşii, cu-metrii, erau stăpînii absoluţi ai consătenilor lor, mai toţi zilieri la varniţă şi în plus datornici, pe bani îm-prumutaţi cămătăreşte, cu felurite prilejuri de aspră nevoie.

La Runcu nu a mai luat parte profesorul Fr. Rainer şi nici drul Sabin Manuilă, astfel că echipa de medici a fost luată în seamă de către D. C. Georgescu, care a şi publicat o scurtă notă despre antropologia locală, măcar că preocupările lui mergeau în special pe probleme de alimentaţie şi demografie, întîmplarea făcînd ca în satul Runcu arhiva stării civile să fie destul de bine păstrată, ceea ce din păcate nu se poate spune despre multe sate.

De fapt, ce s-a putut cerceta în Runcu, în acel an 1930, a fost prea puţin adîncit, dată fiind imensa com-plexitate de probleme ce se puneau acolo. Ceea ce a şi făcut ca, mult mai tîrziu, în 1946, să iau iniţiativa de a reface monografia acestui sat, cu o nouă echipa, potrivit unui nou plan de organizare a muncii, socotit a putea fi îndeplinit în două tranşe: printr-o primă campanie, închinată cercetării „structurii economice de bază" a acelui sat, continuată apoi cu o altă campanie, pentru elucidarea „suprastructurii" satului. În realitate nu am putut decît să public „tematica" pe care o ur-măream şi să string un material pe care îl socotesc foarte preţios, măcar că e încă prea puţin. Alte cam-panii nu au mai putut fi organizate în anii următori lui 1946; tot ce s-a strîns atunci rămînînd neprelucrat şi nepublicat. Cred însă că s-ar mai putea proceda la redactarea lui, evident după încă o nouă cercetare — pe care am şi încercat-o în 1970 — astfel că în felul acesta s-ar putea urmări soarta acestui sat între 1930, 1946 şi pînă la zi. Dar asupra acestui aspect al proble-mei ar fi de vorbit dacă vom analiza şi perioada de după 1944. Deocamdată mai amintim că în 1930 nu s-a mai făcut o documentare cinematografică. Barbelian, cu care lucrasem la Drăguş, a venit la Runcu foarte tîrziu, astfel că profesorul Gusti, supărat, s-a lipsit de colaborarea lui. Am rămas doar cu seria de documente

fotografice ale vechiului şi statornicului nostru colabo-rator, I. Berman.

Traian Herseni adusese cu sine şpalturile lucrării lui despre *Teoria monografiei sociologice*. Era de fapt o republicare şi amplificare a unor articole pe care le publicase într-o revistă transilvăneană. În această pri-mă formă, „teoria" căpătase o înfăţişare didactică foarte clară, deşi încă nedesăvîrşit pusă la punct. Herseni o va relua, îmbunătăţind-o, astfel că în 1934 a putut fi tipărită în editura Institutului Social Român.

Atunci mi-a venit şi mie gîndul că ar fi util să scriu o *Tehnică a monografiei sociologice*, pe care am re-dactat-o abia în 1933, tipărind-o tot în 1934. Mi-a servit dealtfel şi ca teză de licenţă, profesorul Gusti convin-gîndu-mă să-mi dau şi examenele necesare ca să capăt titlul de licenţiat în filozofie, fără de care cel de doc-torat nu îmi putea fi dat.

Un cuvînt ar mai fi de adăugat despre D. C. Amzăr, care încă de pe atunci se arăta preocupat de probleme oarecum străine de „sociologie", mai mult fiind atras de cele de etnografie şi de folclor. Studiul lui despre *Şezătoare*, elaborat la Runcu şi publicat în 1936, e fără îndoială bun (deşi poate prea literaturizat), dar cred că aci se află începutul unei despărţiri a lui Amzăr de „şcoală", ulterior el luînd o poziţie declarat adversă sociologiei, concretizată curînd şi printr-o despărţire polemică, nu numai teoretică, ci şi politică, Amzăr tre-cînd în rîndul „disidenţei" legionare, de care mă voi ocupa cînd voi povesti despre „criza" şcolii monogra-fiilor sociologice.

La vremea aceea, la Runcu mai exista un minunat izvor „vauclusian", izbuc ieşind din munte sub forma unui rîu întreg, numit „Gîlciomiţa", unde se instalase şi un mic restaurant, deseori vizitat şi de oaspeţi veniţi din Tîrgu-Jiu. Acolo Brăiloiu se instala uneori, cu echipa lui şi cu taraful de lăutari al Ioanei Zlătaru, admirabilă cîntăreaţă, cu un repertoriu fermecător. L-am luat într-o seară şi pe profesorul Gusti, ca să-l convin-gem de frumuseţea folclorului. Nu prea am reuşit, pen-tru că l-au şocat versuri ca de pildă „Şăndruleasa cea

frumoasă, cu ochii de curv' aleasă" și desele înjurături cu care sînt pigmentate baladele. Totuși mie mi-au rămas în minte prodigioasele daruri de ritmare și rimare, care puteau da naștere unor serii de monorime, fără abatere totuși de la înțelesul povestirii, precum „Foaie verde de-o mălură/ hoț bătrîn cu barbă sură/ spune-mi caii cînd se fură ?/ Noaptea pe fulgerătură/ dimineața cînd e bură/ că ți-i iau din bătătură/ și te las cu pumnii'n gură".

Dar tot mergînd seri de-a rîndul la Gîlciomița, Vulcănescu a găsit de cuviință să-mi facă următoarea epigramă, destul de răutăcioasă : „La Gîlciomița'n izvor/ bea echipa de folclor. Din profesie folclorul/ Ricu doar ca amatorul". Astăzi Gîlciomița nu mai există, apa fiind captată pentru nevoile de alimentare ale Tîrgu-Jiului și ale satului Runcu el însuși, dispărînd astfel încă una din minunile naturale, cu care se pare că lumea modernă nu are ce face.

Însă amintirea cea mai bună pe care o am din acel sat a fost întîlnirea mea cu profesorul Ion Conea, de care mă va lega de aci înainte o caldă prietenie. Pe geograful și istoricul Ion Conea, pe care pînă atunci nu-l cunoscusem, l-am surprins odată, cînd se afla în plină acțiune de interogare a unui țăran, amîndoi așezați pe un dîmb, la umbră. Am stat și eu alături de ei, curios să văd cum procedează și „ce știe" Ion Conea. Căci „întrebările" pe care le pune un anchetator sînt uneori mai relevante decît răspunsurile pe care le primește. Mare mi-a fost surpriza să văd cu cît tact, cu cîtă răbdare proceda Conea, extrem de sistematic. Tema era cea a nomenclaturii geografice populare și Conea ajunsese la faza pe care noi o numeam a „tirbușonului". Adică la o interogare sistematică, constînd în a pune o serie de întrebări standardizate, în speță termenii geografici populari, pentru a vedea dacă informatorul le știe și dacă da, ce anume înțelege prin ei. Termenii pe care îi cunoștea Conea dovedeau o îndelungată experiența și o adevărată erudiție de limbă populară. Luînd la rînd formele de relief, apele, clima, Conea se dovedea a fi un adevărat dicționar viu, înfățișat însă nu

alfabetic, ci logic, într-o conversație care părea firească, termenii fiind legați între ei prin povestiri și comentarii, făcute de data asta și pentru mine, ca într-o adevărată prelegere despre problemă, fermecătoare prin savoarea excepțională a graiului popular și comentariile subtile ale acestui om de știință care se dovedea atît de stăpîn pe ce știe și pe ce caută. Mai tîrziu, prietenia dintre noi a fost cea firească dintre doi oameni cu preocupări similare, eu căutînd o îmbinare a istoriei cu sociologia, el cu geografia. Dealtfel Ion Conea (la care adaug și pe Ion Donat) a fost cel care mai mult decît alții a înțeles ce fac, așa cum l-am înțeles și eu în străduințele lui, centrate la fel pe probleme de istorie socială.

Ion Donat nu a lucrat în echipele monografice decît abia în campania Runcu din 1946, dar îl menționez aci pentru că ceea ce m-a legat de el era că, întocmai ca și Conea și ca și mine, încerca o îmbinare a problemelor de antropogeografie cu cele de istorie socială, problema „răzășiilor" formînd o preocupare de bază a lui Donat, iar „cartogramele" o unealtă de muncă constant urmărită.

Ion Conea, care avea să scrie importantele lui cărți despre *Țara Loviștei*, aducînd și sugestivele lui *Corecturi geografice la istoria românilor*, va prelua și sarcina de a organiza în 1939, sub proprie răspundere, o monografie, cea a satului „Clopotiva" din Hațeg, de fapt singura „monografie", alături de Nerejul meu, care a apucat să fie tipărită de către școala noastră.

Conea nu a mai participat la campaniile noastre anuale, reluînd contactul cu noi abia în 1934. Dar personal am păstrat legături de prietenie cu acest cercetător, urmărindu-i atent lucrările, numeroase și toate valoroase, pînă la sfîrșitul vieții acestui excepțional geograf care, de unul singur, încercase să facă știință interdisciplinară, îmbinînd „sociologic" geografia, nu numai cu istoria, ci și cu filologia, cu psihologia socială și cu economia politică.

CAMPANIA LA CORNOVA (1931)

Satul a fost ales de D. C. Georgescu și arhitecta Maria Cotescu, dovedindu-se a fi și el potrivit scopurilor noastre; cel puțin în ce mă privește, căci am avut aci prilejul să reiau vechea mea temă a satului „umblător pe bătrîni", într-o variantă nouă, care mi s-a părut a fi deschizătoare de încă noi perspective.

De fapt, Cornova era un puternic sat de „mazili", influențat însă de administrația imperiului țarist, sub care trăise încă din 1812. În afară de ce putusem citi în lucrarea veche a lui Haxthausen și din cea a lui Zamfir Arbore, nu știam nimic, prin cercetare directă, a ce putea fi un astfel de sat, care funcționa în cu totul alte forme, care nu erau nici cele ale devălmășiei „absolute" vrîncene, nici cele ale umblării pe bătrîni de tip clasic.

Ceea ce avea să-mi dea oarecum de furcă pentru a înțelege această variantă a acestui tip de organizare socială răzășeasca. Populația satului fusese organizată pe „cinuri" în care „mazilii" trăiau alături de „grajdanini", de „mesceanini", deosebit de clăcașii „christiani", problemă de care s-a ocupat în special Traian Herseni. Dar în ciuda acestor deosebiri dintre cele două categorii componente ale structurii sociale a satului, întreaga populație se afla prinsă în același sistem de stăpînire a pămîntului si organizat pe „delnițe", fără totuși constrîngerea comunitară de tip Drăguș, și mai ales fără reimpărțirile periodice specifice „mirului".

SOCI

Echipa sosită în Cornova era mult mai restrînsă decît fusese la Runcu : doar 55 de persoane, şi mai puţin înzestrată cu „tehnicieni", profesorul Gusti el însuşi, acum ministru, nemaivenind la Cornova decît în scurte vizite, fără să stea de la început pînă la sfîrşitul campaniei, aşa cum făcuse în monografiile anterioare.

Cornova era un sat aşezat între Valea Ichelului şi a Culei, prins de jur împrejur de dealuri, în majoritatea lor plantate cu vii de foarte bună calitate, dar avînd şi locuri de cultură cerealieră. Satul era însă deplorabil de urît ca înfăţişare, casele fiind mai sărace chiar decît cele din Nerej, majoritatea lor fiind din bîrne şi pămînt, uneori avînd şi forme rotunde cu aspect preistoric. Vatra satului, în totalitatea ei, era înconjurată de garduri înalte, din bîrne şi ramuri împletite, ca nişte fortificaţii. Portul ţărănesc era cu desăvîrşire pierdut. Faţă de „Gorjul pitoresc", impresia era jalnică. Oamenii umblau în pufoaice şi cu pantaloni orăşeneşti, purtau în cap şepci cu cozoroc, influenţat fiind de un „proces de orăşenizare" de vădit caracter rusesc ; ceea ce era explicabil, dat fiind că din 1812 pînă atunci, trăiseră în imperiul ţarist. În schimb, limba lor era curată, cu un iz mai arhaic decît cea din Moldova. Dealtfel aşa se întîmplă cu orice grupe răzleţite de contactul cu cei de acelaşi neam ; îşi modifică foarte încet graiul, păstrînd „arhaisme" care îţi aduc aminte de limba cronicarilor. Un grup de săteni din „elita" satului, din categoria „mazililor" (dvoreni şi grajdanini) (de care vom mai aminti) distonau faţă de restul satului nu numai prin haine, ci şi prin felul de a se purta, mult mai „orăşenizaţi" ; ceea ce a dat prilej lui Anton Golopenţia să alcătuiască un excelent studiu despre „procesul de orăşenizare", de fapt cel dintîi făcut la noi în ţară pe această temă.

O bună bucată de vreme se părea că unor asemenea probleme vroia Golopenţia să se dedice, elaborînd o sociologie nu numai a „spiritului", dar şi a tuturor aspectelor, materiale şi de relaţii sociale din viaţa satelor în curs de orăşenizare. Problema la Cornova era cu atît mai dificilă, dar şi mai pregnantă, cu cît viaţa spi-

rituală a cornovenilor era încă din plin dominată de credințe deșarte, pornită pe devieri, secte, și pe menținerea cu îndărătnicie a calendarului celui vechi. În totalitatea lor erau „stiliști" de lege veche, aducînd ca argument decisiv faptul că „cucul cîntă pe vechiu". Preotul din sat avea mult de furcă cu ei, totuși fără să-i bruscheze, arătînd o toleranță pe care alți preoți nu o aveau.

Problema „calendarului" a dat însă lui Ernest Bernea prilej să adune o serie de informații foarte convingătoare. Anton Golopenția însă vedea mai larg problema, apăsînd în special pe aspectele ei economice, cu deosebire a legăturilor cu tîrgul Călărași, făcute prin agenții de colectare pe care negustorii urbani îi foloseau, trimițîndu-i din sat în sat, după nuci, vin, cereale și vite. Într-o notă pusă în josul primei pagini a lucrării sale, Anton Golopenția a crezut de cuviință să spună că ceea ce încearcă el este un corespondent, pe altă temă, a ceea ce încercasem eu; nu pe tema satului tradițional, ci pe a celui contemporan. Cînd a apărut studiul său, în *Arhiva*, din anul X, în 1932, și am citit această notă, am fost oarecum supărat, căci m-am temut ca nu cumva în felul acesta Golopenția socotește că își plătește o datorie față de mine, după care se va simți degajat de orice altă obligație. În realitate nu aceasta a fost intenția lui, așa că azi, cînd recitesc acele rînduri, ele mă bucură, ca semn al adîncilor legături intelectuale dintre noi doi.

Încolo, lucrurile s-au desfășurat normal; sau aproape. Herseni s-a ocupat de categoriile sociale cornovene, echipa lui Brăiloiu (care a lipsit din această campanie) mergînd pe drumul cel vechi, culegînd și înregistrînd folclorul local, foarte sărac și el, fără însă de preocupări teoretice, așa cum făcuse Brăiloiu la Drăguș și Runcu, Xenia Costa-Foru, venită cu două asistente sociale, a studiat familia, teza sa de doctorat, dat în 1932, fiind în bună parte rodul acestei campanii, D. C. Georgescu ocupîndu-se tot de problemele demografice și de cele de alimentare.

La Cornova au fost reluate și înregistrările cinematografice, de data aceasta operator fiind Tudor Posmantir, iar regizor eu însumi. În continuare a fost socotită necesară o revenire spre toamnă în acel sat, Anton Golopenția preluînd sarcinile regizorale.

În ceea ce mă privește, Cornova înseamnă pentru mine, de fapt, întîlnirea cu doi oameni față de care am rămas dator cu o învățătură de temei, una pur de cunoaștere, cea cu săteanul Gheorghe Popescu, și alta de pură omenie, cu preotul Ion Zamă, despre care aș vrea să povestesc mai multe.

Pentru mine, întîlnirea mea cu săteanul G. Popescu, poreclit „Talaghir", a fost deosebit de însemnată, pentru că acest mazil analfabet a fost profesorul meu cel mai de seamă în ce privește tehnicile agrimensurii populare. Talaghir era un „hotarnic" extrem de priceput, știind „cum merg delnițele, de cîmp și de vatră" și, în sînul fiecărei delnițe, cum se împarte, pe neamuri, teritoriul, în ciuda faptului că împărțirea pe neamuri fusese stricată prin vînzări, cumpărări, înzestrări și zălogiri. Ceea ce însemna că știa pe de rost încrîngăturile moștenirilor, precum și toate tranzacțiile făcute între părți, pe ultimele două-trei generații, dincolo de care urma cunoașterea „legendară", grupe întregi de schimbări fiind puse pe seama unor personaje ad-hoc născocite, cum era de pildă „bătrînul Nadel" care evident nu existase, „nadelul" fiind termenul tehnic rusesc al unei fîșii de pămînt dat ca împroprietărire conform legii rurale rusești din 1862.

Dar ceea ce a fost pentru mine temeiul învățăturii lui au fost exercițiile pe teren a măsurătorilor cu prăjina. Și nu cu una, ci cu un „tacîm de trei prăjini", de inegală mărime, una singură fiind legală, celelalte două variind de la o delniță la alta. Procedeul permitea folosirea a „trei trăsuri", pentru obținerea „stînjenilor masă", cu calcule pe medii aritmetice pe care Talaghir le făcea „din cap" cu un real dar de matematician care, pe mine cel puțin, mă copleșea. I-am publicat fotografia în studiul meu din 1932, *Vatra satului Cornova*, pe care îl socotesc important, în ce privește mersul gîndirii

mele teoretice despre „devălmășie", dar și pentru că prin acel text am luat dată certă cu privire la teoria mea despre tehnicile „arheologiei sociale", într-o vreme cînd încă nu-l citisem pe Marc Bloch. Lucrarea acestuia *„Les caractères originaux de l'histoire rurale française"* a apărut în 1931, dar eu am luat cunoștință de ea abia în 1938. Marc Bloch, în această lucrare, procedează la ceea ce a numit el „faire l'histoire à rebours", adică mergînd de-a-ndaratelea de la prezent spre trecut, folosind în acest scop, din plin, analiza structurilor teritoriale.

La fel și eu în 1931, studiind la Cornova trupurile de moșie, mi-am întărit convingerea că „arheologia socială", pe care urmăream să o constitui încă din campania Nerejului din 1927, urma să folosească o metodă nouă, pe care am formulat-o astfel, în textul publicat în 1932: „a studia pînă la epuizare prezentul și a-l înțelege, astfel ca el să ne dea nu numai sugestii în tălmăcirea actelor, dar și jalonul final de ajungere al întregii deveniri istorice a cărei reconstituire o facem". Pe de altă parte, spuneam că „în cazul răzășiei umblătoare pe bătrîni, avem o altă metodă, oarecum inedită", anume: analiza structurilor teritoriale ale trupurilor de moșie și ale vetrelor de sat, în cazul cînd sînt „delnițuite", adică „umblătoare pe bătrîni". Studiul *Vatra satului Cornova* era de fapt o încercare de realizare parțială a unui astfel de studiu al trecutului prin analiza prezentului, mai ales a urmelor materiale lăsate pe teren prin anterioare operațiuni de lotizare, pe o schemă genealogică.

Dar ceea ce merită a fi subliniat e faptul că o astfel de metodă de lucru nu se poate elabora decît dacă dispunem de informatorii care să mai știe și să te poată învăța procedeele folosite de ei în operațiile de hotărnicie. Ni s-a părut că istoricii noștri nu aveau cunoștințele necesare de topografie populară, astfel că nu au știut clar ce folos decurge din „tacîmul de trei stînjeni", ba chiar nici ce sînt cele „trei trăsuri" și nici „stînjenii masă". Termenii tehnici populari, precum „clin", „fundătură", „aruncătoare", „potcă" și multe

altele, pînă și savanți atît de prodigioși cum a fost N. Iorga declară a nu le înțelege, deseori răstălmăcindu-i eronat. Nu mai vorbesc de erorile flagrante ale lui P. P. Panaitescu.

Nu că aceste cunoștințe de agrimensură populară ar constitui cine știe ce capitol de hotărîtoare importanță. Totuși ele sînt utile și uneori indispensabile în anume analize de amănunt, avînd drept scop reconstituirea vieții sătești trecute, în formele atît de variate ale „devălmășiei".

Cu Talaghir am avut norocul să învăț ceva carte populară, mereu uimit de zestrea lui tradițională de cunoștințe tehnice și de capacitățile lui de matematician. Stam în fața lui admirativ, așa cum rămînea de altfel și soția lui, care și ea se mira: „Al meu gospodar le știe, delnițele! Eu nu știu. Nu prea îmi bat capul de așa fel; dar al meu gospodar le știe... Gospodarul meu le știe din bătrîni. Gospodarul meu, i-a spus tatăl lui și un bunel al lui și el le știe. Domnul învățător Profir, care și el înțelege foarte bine, cu creionul și nu poate să dea socoteală atît de bine cît el din cap."

Dar personajul cornovean cel mai scump amintirii mele e tot popa Ion Zamă, un frumos bătrîn cu ochii sclipind de inteligență, cu fața luminată de un statornic surîs, pe jumătate ironic, pe jumătate îngăduitor. După plecarea echipei monografice din sat am rămas multă vreme, în continuare, la Cornova, cu Golopenția, Mihai Pop, Hary Brauner, Lena și Zizi Constante, apoi singur. Mă învoisem cu părintele Zamă să iau masa acasă la dînsul. Dimineața, la prînz și seara, stam deci la masa, întotdeauna îmbelșugată, a părintelui Zamă. Cu glasul lui domol povestea tot soiul de lucruri, de multe ori cerute de mine, deseori amintiri și gînduri, așa cum îi veneau în minte. Atît de bogat era vocabularul său, atît de limpede expunerea, atît de mare darul său artistic, încît mereu îl asemuiam, în gînd, cu singurul de care îmi aducea aminte, cu Ion Creangă!

În 1932, l-am şi adus la Bucureşti să ţină o conferinţă în cadrul Institutului Social Român. Am stenografiat atunci spendida lui cuvîntare, aşa cum dealtfel şi la masa lui din Cornova, am tot luat note după povestirile lui, una din ele, precum darea de seamă a anchetei pe care a făcut-o la mănăstirea din Bălţi, ca să se lămurească asupra sectei inochentismului, am şi publicat-o în *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*. Dar pe multe nu le-am putut nota decît în memorie, aşa că voi povesti şi eu din ele, cîteva, reduse însă din păcate doar la o simplă schemă, lipsite de duhul popii Zamă, care te ştia purta aşa cum vrea, de la rîsul în hohote pînă la sentimentul unei adînci amărăciuni.

E ciudată, dar şi semnificativă, istoria acestui preot care, fiind fără îndoială dacă nu *ateu*, în tot cazul *deist*, era totuşi un admirabil duhovnic şi părinte sufletesc al enoriaşilor lui. Povestea cum, în Seminarul din Kiev fiind, tînăr încă, începuseră a-i pica în mînă cîte un Spencer („Spenţeraş", cum îi spunea), un „Darwin" şi altele, care îi zdruncinaseră credinţa. Astfel că, la o „ascultare", şi-a permis să aibe îndoieli cu privire la Sf. Ilie, care s-ar fi urcat la cer. Dat în judecata episcopului, acesta l-a certat şi i-a arătat că, fiind copil de om sărman, e păcat ca mintea lui să se prăpădească în sărăcie, cînd mai cuminte era să rămînă la Seminar şi să se facă preot. L-a convins, aşa că „pentru mine, urcat a fost, de atunci, Sfîntul Ilie la cer" trăgea dînsul o profană concluzie, cu o faţă spăsit simulată.

Cu oarecare batjocură, dar cu cele mai bune intenţii, popa Zamă folosea învăţăturile bisericii în cele mai neprevăzute forme. Cum filoxera distrusese viile regiunii, în locul lor popa Zamă a comandat să-i vie din Algeria viţă americană, altoită apoi cu soi local (de excelentă calitate, dealtfel). Dar viţa de soi nou trebuia stropită cu piatră vînătă, iar nu lăsată în neîngrijire, ca viţa terasă, anterioară. Cum să convingă însă pe săteni să-şi stropească viile? Le-a spus, dumineca în biserică, de pe amvon (cînd avea obicei să ţină

cuvîntări de îndrumare gospodărească mult ascultate de săteni, care veneau la slujbă mai ales ca sa-i audă vorbind), că viţa pe care a adus-o venea dintr-o ţară străină — pagînă, turcească; aşa că trebuia botezată, ca să fie şi ea creştină. A ieşit deci în cîmp cu butoiul cu apă cu piatră vînătă, a umplut cu ea vermorelul, l-a luat în spate şi cu diaconul lîngă el a început să stropească via, cîntînd „În Iordan botezatu-te-ai tu Doamne... !" De asemenea, cînd a fost să-i convingă pe săteni să ardă cîteva grajduri în care se încuibase nu ştiu ce epidemie, i-a convins că intrase dracu în ele şi că dracu nu poate fi scos decît cu focul.

Profesorul Gusti, care luase şi el masa de prînz la dînsul, era mereu surprins şi jignit de surîsul ironic şi sceptic al popii Zamă. Cum era cam vreme de secetă, veneau ţăranii să-l roage să facă o slujbă de ploaie. Popa Zamă se ridica încet de la masă, se ducea la barometru, bătea în el şi constata că acele stau pe loc. Se întorcea atunci la poporul din curte şi le spunea că-s atît de păcătoşi că nu vrea să le facă slujbă decît dacă... şi dacă..., punîndu-le condiţii de gospodărie comunală. „Să mai veniţi peste cîteva zile". Atunci, dacă barometrul era de acord, făcea sfeştania.

Mirîndu-se profesorul Gusti de ce bună ciorbă de fasole ştie să facă, popa Zamă: „Vă place? Nu-i de mirare. Venea el de la Chişinău şi mitropolitul să mănînce ciorbă de post la mine".

— Şi cum o faceţi?

— E foarte uşor. Iei o găină cît de grasă, o tai, o fierbi. Apoi scoţi cu grijă găina, să nu rămînă nici os, nici carne, pui fasole, o fierbi şi iese o foarte bună ciorbă de post.

Mereu sîcîit să spună dacă nu ar fi putut ajunge la aceleaşi rezultate — căci prin acţiunea lui transformase satul dintr-unul sărac într-unul bine gospodărit şi temeinic înstărit — fără să facă apel la religie, popa Zamă era de părere că dacă ar fi fost mirean nu ar fi putut avea în faţa lor nici „har" şi nici „putere", atît

de adînc erau ei pătrunși de învățămintele religiei (interpretată mai mult magic decît ortodox).

Și ca să mă convingă, mi-a povestit că de cîtăva vreme urmărise cum unuia din oamenii lui din sat, tînăr încă, îi mergea din ce în ce mai rău, atît gospodărește, cît și ca fel de trai. A pus atunci la cale să-l spovedească. Dar acesta, la biserică, nu mai venea. L-a rugat atunci, fiind iarnă, să vină cu sania, să-l ducă pînă în satul vecin, unde ar fi avut ceva treabă. Au plecat spre seară și, pe drum, l-a iscodit și a aflat că omul nu se mai înțelegea cu soția lui. Copii nu aveau, iar soția era o rea și o ulițarnică, de o știa tot satul. Iar el se îndrăgostise de o fată cuminte, cu care s-ar fi putut înțelege. Popa Zamă a dat o soluție hotărîtă: „las-o pe femeia aceea și ia-o pe ceastălaltă". Dar omul s-a codit, cutremurîndu-se la gîndul că ar fi să facă un greu păcat. „Păcat?" i-a zis atunci popa Zamă. „Întoarce caii și hai înapoi în sat". A tras la biserică, a aprins luminile, s-a îmbrăcat în odăjdii și a făcut o slujbă menită să ia asupra lui păcatul. Și mă întrebă popa Zamă: „dacă nu aș fi fost preot, mai puteam eu scăpa pe bietul omul acela?"

Slujea la biserică cu un deosebit fast, respectînd tipicul în tot ce avea dramatic și teatral. Dar mai ales ținea cîte o predică, întotdeauna în chip de narațiune, dînd frîu larg darului lui de povestitor.

Ca să explice poporenilor „ce este creștinismul", de pildă, spunea așa: că într-o noapte, în Egipet, niște cărăuși, trudiți de drum, se opriseră; făcuseră foc, apoi se culcaseră pe sub căruțe. Unul din robii aceia l-a întrebat pe altul:

— Ai auzit?

— Ce să aud?

— Că a venit un om și a spus că toți oamenii sînt deopotrivă în fața Domnului. Că robii ca și stăpînii sînt toți fiii lui Dumnezeu, unul ca și altul și că va veni dreptatea pe pămînt, curînd, cu o înfricoșată judecată de apoi...

Ascultau sătenii, cu sufletul la gură, veniți la biserică mai mult de dragul lui. Cei care nu putuseră veni, întrebau: „azi ce a vorbit părintele?" și dacă răspunsul era: „azi n-a vorbit nimic", ridicau din umeri spunînd: „apoi azi nu a fost frumos".

E greu să judeci un om, căutînd să afli ce-i în sufletul lui. Din unele vorbe, din surîsuri, din sclipirea ochilor lui, aveai impresia că un zbucium lăuntric îl frămîntă totuși. Povesteau enoriașii lui că, atunci cînd a clădit și s-a tîrnosit biserica cea nouă, monumentală, a mai făcut o ultimă slujbă la biserica din lemn, cea veche și că plecînd de acolo, își ștergea lacrimile. Mai povesteau oamenii că, pe la sfîrșitul celui dintîi război mondial, cînd s-au întors acasă cornovenii din armată, au adus știrea că „acum e revoluție" și s-au dus la popa Zamă întrebîndu-l ce și cum să facă mai bine. Popa Zamă a fost de părere că dacă țarul a murit, într-adevăr că nu mai sînt lucrurile cum au fost. Dar, ca să se cheme că în adevăr țarul nu mai este, se cuvine să i se facă toate cele de cuviință unui mort. Așa că popa Zamă a început revoluția cu un Te-Deum de sufletul țarului! De altfel popa Zamă îmi spunea: „să știi că bolșevismul este și el tot o religie".

Ceea ce copleșea în toată purtarea lui era o nemărginită dragoste de oameni. Se simțea solidar cu ei; mai mult încă, răspunzător de soarta lor, de aci și de apoi. Chiar dacă oamenii lui intrau în păcat, el nu putea fi decît tot alături de ei, orice ar fi făcut, fie și „revoluție"! Cu gîndul că totuși va putea aduce mai multă blîndețe și mai multă înțelegere între oamenii cei mulți, de care îl lega și un sentiment de milă.

Dacă alta i-ar fi fost viața, mă întrebam ce ar fi putut să ajungă popa Zamă? Un om de știință? Un filozof deist? Sau un om politic, cu mentalitate de „despot luminat"? Daruri cu totul deosebite ar fi avut pentru oricare din aceste destine, care nu i-au fost însă date, în traiul lui din satul îndepărtat și oropsit al Cornovei.

L-am mai întîlnit o ultimă oară, peste zece ani. Era bolnav şi cu tristeţe mi-a spus : „Ei ! de amu nu ţi-oi mai putea povesti" ; curînd după aceea a şi murit.

Sînt în viaţa oamenilor întîmplări care nu se pot lămuri. La despărţirea mea de popa Zamă s-a întîmplat aşa : peste noapte, în casa lui, am visat că şi popa Niculae, cel din Vrancea, vine de-şi ia rămas bun de la mine. Cînd am plecat, am înfăşurat într-o gazetă alimentele de drum. Dar în foaia deasupra, cînd am luat-o în mînă, am citit că popa Niculae murise într-adevăr.

Desigur o simplă întîmplare. Dar cît de tulburătoare !...

II

EXTINDEREA ŞI PERMANENTIZAREA ACŢIUNILOR „MONOGRAFICE"

Pînă în 1929, după terminarea unei campanii monografice, nu mai urmau decît obişnuitele şedinţe seminariale, doar ele mai făcînd legătura cu lucrările monografice. După Drăguş însă, grupul monografiştilor ajunseseră a forma un real curent cultural, cuprinzînd un mare număr de colaboratori, aflaţi în plină activitate de cercetare şi publicare de rezultate, organizaţi în forma unei „Asociaţii", pornită din ce în ce mai mult spre a face cunoscută activitatea sa în lumea largă a opiniei publice.

Cercetările monografice se distanţau astfel de „Seminarul de Sociologie" care le dăduse naştere. Desigur, Seminarul de Sociologie a rămas şi va rămîne permanent focarul de gîndire şi de elaborare teoretică şi metodologică a „monografiilor", chiar pînă şi în fazele lor ultime. Dar „mişcarea" ca atare nu mai încăpea în cadrele Seminarului.

Am putea inventaria astfel extinderea locurilor noastre de muncă ştiinţifică efectuată în 1929: mai întîi a urmat o înglobare a „Asociaţiei monografiştilor" într-o „Secţie sociologică" a Institutului Social Român; apoi o găzduire în sălile „Seminarului" a nucleului unui „centru de cercetări sociologice"; apoi o extindere a cercetărilor în cadrul „Institutului Central de Statistică" şi în cel al „Şcoalei Superioare de Asistenţă Socială".

Va fi dealtfel doar începutul unei încă mai ample creşteri, în extensiuni şi în adîncime, a mişcării noastre, aşa cum vom arăta.

ÎNGLOBAREA ÎN SECȚIUNEA SOCIOLOGICĂ A INSTITUTULUI SOCIAL ROMÂN

Pînă în 1929, Institutul Social Român obișnuise să-și țină ciclurile de conferințe publice, în zi de duminică, în Aula Fundației Universitare. Participau la ele cele mai marcante personalități ale vremii, nu numai „științifice" ci și „politice", pe care, în felul acesta, profesorul Gusti spera să-i poată hotărî să-și analizeze critic propriile lor poziții, dacă nu printr-o controversă academică, cel puțin prin expuneri paralele de poziții contrare... Aceste conferințe, pe teme de actualitate foarte „fierbinte", cum erau de pildă: „Problema Constituției", „Problema națiunii", „Politica culturii", „Doctrinele politice", „Capitalismul în viața socială", „Sat și oraș" etc. avuseseră un real succes, publicul fiind nu numai interesat, ci și curios să vadă cum se descurcă în asemenea probleme „științifice" nu numai savanți, precum N. Iorga, Gr. Antipa, Simion Mehedinți etc., dar și politicieni, ca Alexandru Marghiloman, Vintilă Brătianu, Virgil Madgearu, Constantin Argetoianu, ba chiar și socialiști ca Șerban Voinea și Ilie Moscovici.

Alte serii de prelegeri, urmate de discuții, avuseseră loc în paralel și în cadrul secțiilor din Institutul Social Român. Dar începînd din 1929, Institutul a renunțat la ciclurile de prelegeri publice, întărind pe cele din secții.

Astfel, în 1929 au fost organizate 154 de „comunicări cu discuții", pe tema „Probleme românești în cadrul vieții internaționale", ținute în cele 12 secții ale Institutului. Printre acestea, cele din „Secția sociologică" au fost în număr de 17, programate săptămînal în fiecare miercuri, la orele 9 seara, toate grupate fiind sub titlul „Sociologia popoarelor și metoda de cercetare monografică". De fapt, fosta Asociație a monografiștilor și-a încetat astfel formal activitatea, problema „monografică" fiind preluată de Institutul Social Român.

Nu era însă vorba de o expunere a rezultatelor obținute în cursul celor „cinci" campanii pînă atunci realizate, ci de o dezbatere teoretică a problemei. Au vorbit desigur profesorii D. Gusti, Fr. Rainer, Al. Rosetti, N. Cornățeanu, C. Brăiloiu, Tudor Vianu, Al. Claudian etc. dar și „monografiști" ceva mai tineri, abia acum socotiți membri ai institutului, precum M. Vulcănescu și eu însumi.

Avînd de vorbit despre „Aspectul istoric în cercetarea monografică", am profitat de ocazie pentru a expune, pentru prima oară în public, mai sistematic, concepția mea despre „cadrul istoric", pe care îl consideram nu numai ca o explicare a prezentului prin imediatul său trecut, în cursul unei lupte dintre „tradiție și inovație", cum pretindea „școala", deci de păstrare în viața prezentă a unor rămășițe de trecut, ci și invers, ca o explicare a trecutului prin prezent.

Ideea de bază era următoarea: dacă prezentul poate fi cunoscut direct și complet, prin investigații de teren, trecutul nu-l mai putem cunoaște decît prin rămășițele sale, „materiale" („arheologice", în sensul clasic al cuvîntului), care nu sînt numai „construcții" și „unelte", ci și moduri de organizare teritorială, de umanizare a peisajului rural, prin trasare de zone economice și limite juridice, care corespund unui anumit nivel de dezvoltare a tehnicilor de producție și unui anumit fel de organizare a relațiilor sociale. Aceste „materializări" teritoriale supraviețuiesc mult timp după ce societatea ce le dăduse naștere a dispărut, astfel că, dacă putem interpreta un peisaj rural prin viața socială care i-a stat la origine, putem proceda și invers, să deducem viața socială trecută prin interpretarea urmelor ei materiale supraviețuitoare. Acestei tehnici i se adaugă desigur și luarea în considerare a „supraviețuirilor" nemateriale, de ordin spiritual și structural social, ambele căi de cunoaștere a trecutului formînd ceea ce am denumit a fi o „arheologie socială".

Mai susțineam cu același prilej și că orice reconstituire a trecutului nu poate fi socotită valabilă decît dacă se dovedește a fi legată de situația prezentă, fără

soluție de continuitate. De aceea orice istorie care nu explică prezentul, nu poate fi acceptată. Prezentul este astfel o piatră de încercare a valabilității oricărei reconstituiri istorice, acest control urmînd a fi făcut etapă cu etapă, printr-un mers „de-a-ndaratelea" de la un prezent spre un trecut din ce în ce mai depărtat. Urmăream, în primul rînd, o critică a teoriilor celui care a fost totuși marele istoric Constantin Giurescu, care mi se părea că nu explică prezența în zilele noastre a marei mase de sate libere.

Din păcate, întreaga serie de comunicări atunci făcute nu a fost tipărită. Cu excepția celei a profesorului Alexandru Rosetti, care și-a publicat-o în *Viața românească* din 1930, sub titlul *Lingvistica și cercetarea monografică*.

ÎNCADRAREA ÎN SEMINARUL DE SOCIOLOGIE

Conferințele secției de sociologie din Institutul Social Român aveau totuși un caracter solemn, astfel că nu puteau prilejui întîlnirea necurmată a monografiștilor, dornici totuși să nu piardă contactul dintre ei și de a duce mai departe munca începută.

Locul cel mai prielnic rămînea tot Seminarul de sociologie, care urma să sufere însă, din această pricină, o radicală schimbare.

La acea vreme, Seminarul de sociologie, etică și politică dispunea de trei mari încăperi. Una era a bibliotecii seminariale, excelentă unealtă de lucru, judicios aprovizionată cu cărțile, enciclopediile, dicționarele și revistele de specialitate, bibliotecarul fiind el însuși un „monografist", de fapt tot un fel de asistent universitar, cu suficientă experiență ca să poată da studenților și cercetătorilor străini de seminar, indicații bibliografice, sfaturi cu privire la tehnicile citirii, luării de note și redactare. O altă sală era rezervată ședințelor de seminar și ca loc de adunare a monografiștilor și depozit al arhivei cercetărilor monografice. O a treia sală era cea a profesorului, care își ținea aci lucrările sale de cancelarie.

Dar aceste trei săli aveau o soartă schimbătoare, profesorul afectîndu-le și unor scopuri de moment.

În primul rînd, în aceste săli se organizau „expozițiile". Astfel, două din sălile Seminarului au fost ocupate cu expoziții ocazionale.

C-da 5733 coala 12

În 1928 au fost expuse obiectele strînse la Fundul Moldovei şi la Nerej, ceva mai puţine la număr; precum şi seria de planuri şi chestionare elaborate la acea vreme. A fost publicat atunci şi un catalog. Totuşi, expoziţia a fost destul de modestă, ca proporţii şi ca pretenţii ştiinţifice. În 1929 însă, expoziţia a prilejuit o adevărată demonstraţie a întregii concepţii de monografie sociologică. Mai întîi, era relativ bogată în exponate, căci în campania Drăguşului, problema găsirii şi achiziţionării materialului muzeografic ajunsese a fi pusă, dacă nu pe primul plan al cercetării, în tot cazul în atenţia tuturor monografiştilor.

Problema strîngerii obiectelor de muzeu nu este din cele ce se pot rezolva uşor. Pentru a depista şi culege obiecte valoroase nu e suficient să ai bunăvoinţă, ci trebuie să dispui şi de pricepere, cu alte cuvinte de un învăţămînt de specialitate, în domeniul ştiinţelor sociale. Se ştie că, la noi, strîngerea obiectelor de muzeu a fost o lungă bucată de vreme lăsată la hazardul improvizaţiilor, fără plan director, fără colaborare cu tehnicienii problemei şi fără măcar gîndul ca cele strînse să fie definitiv încadrate într-un „muzeu" oarecare.

Nu ştim cum au fost strînse obiectele care au fost trimise din ţară în 1851 la pavilionul nostru din Expoziţia Universală din Paris, la care au lucrat Al. Odobescu şi P. S. Aurelian şi care, după catalogul atunci publicat, pare a fi cuprins multe piese valoroase. Ştim însă că acele obiecte au dispărut, pierzîndu-li-se urma. Vor fi fost lăsate, în părăsire, la Paris? Se vor fi pierdut în ţară, pradă jafului particular? Nu mai putem şti.

Ştim însă care e propria noastră experienţă în materie. Din obiectele trimise de Seminar la expoziţiile din Barcelona, din Dresda, de la Tokio, Paris, Londra şi Belgrad nu ni s-au înapoiat decît prea puţin şi soarta lor ulterioară nu o cunoaştem. Poate că ce a mai rămas se află încă în depozitele „Muzeului Satului", unde în cele din urmă Seminarul a vărsat întreaga sa zestre muzeologică. Dealtfel aşa cum s-a întîmplat şi cu expoziţia de care ne ocupăm acum, cea din 1929.

Oricum, strîngerea obiectelor din Drăguş s-a încercat a fi organizată sistematic, folosindu-se în acest scop „monografişti" anume instruiţi în acest scop. Eram deci departe de vremea cînd — aşa cum povesteşte Alexandru Tzigara-Samurcaş, fostul director al Muzeului de Arte Naţionale — strîngerea obiectelor muzeale de caracter etnografic consta în confecţionarea de păpuşi îmbrăcate „naţional" sau era lăsată în grija „învăţătorilor" sau a „doamnelor" (de certă bunăvoinţă) care, potrivit unei „mode", lansate din preajma Curţii Regale, se pasionau pentru tot ce era „naţional", în special de „costume", „ouă încondeiate", „crestături în lemn" şi altele de acelaşi gen. Ceea ce nu înseamnă totuşi că unele din aceste „doamne" nu au ajuns experte în această îndeletnicire şi nu ar fi strîns „colecţii" extrem de valoroase, publicînd şi unele lucrări şi albume care pot fi socotite „nepreţuite" (în toate sensurile cuvîntului).

Caracterul original al expoziţiei noastre consta însă în faptul că doream ca prin obiecte muzeologice să înfăţişăm, sistematic, întreaga viaţă a satului, „pe cadre şi manifestări", folosind nu numai obiecte de vitrină, ci şi montări de „odăi", precum şi fotografii, hărţi şi grafice. Sufletul acestei „expoziţii Drăguş" a fost, din nou, tot Mac Constantinescu, care cu mîna de lucru a „monografiştilor" a expus în două din sălile Seminarului un număr de 420 de obiecte.

Important este faptul că, cu acest prilej, Seminarul a publicat un *Catalog al materialului sociologic privitor la cercetările monografice întreprinse în anul 1929, între 15 iulie şi 15 august, în comuna Drăguş, judeţul Făgăraş*. Catalogul este, de fapt, o broşură cuprinzînd 38 de pagini de text şi un album de 78 fotografii. In text este cuprinsă o expunere foarte pe scurt, dar foarte clară, a „teoriei" monografiei sociologice, din care e de semnalat că întreaga problemă a „voinţei sociale" lipseşte, textul mărginindu-se să arate în ce constau „cadrele" şi „manifestările". Demn de reţinut e şi faptul că la „cadrul psihologic" intervine una din ideile care începeau să prindă chip din ce în ce mai clar în rîndu-

rile noastre, și anume că problema de bază a acestui „cadru" ar fi fost de „a determina felul în care formele actuale de viață socială condiționează, prin activitatea omenească, alte forme de viață socială".

Cu alte cuvinte, am fi avut în „cadrul istoric" schema unei viziuni „diacronice" a vieții sociale, considerată în procesele sale de permanentă transformare; iar în „cadrul psihic", posibilitatea unei viziuni „sincronice", de determinare a legilor structurale care fac ca, între toate manifestările sociale, să existe o corelație și o reciprocă condiționare. „Catalogul", în această privință, rămîne un document semnificativ pentru etapa respectivă a gîndirii noastre.

Expoziția Drăgușului a fost însemnată și prin alt fapt, anume prin ședința de inaugurare, la care a fost invitat întreg corpul profesoral al Facultății. Cu acel prilej a vorbit decanul Facultății, profesorul Gusti, arătînd de ce socotea dînsul că expoziția are un caracter „sociologic", și nu exclusiv „etnografic". După care am urmat eu, pentru a face o mărturisire de credință din partea monografiștilor. Subliniind de asemenea că nu ne socoteam „etnografi", justificam afirmația pe alt temei însă decît o făcuse profesorul Gusti, anume prin credința că „monografia" este pentru noi o cale de a ajunge la „acțiune".

Am rostit atunci o frază care suna cam astfel: „noi, care ne numărăm anii vieții cu numărul monografiilor făcute...", cuvinte care l-au impresionat pe profesorul Gusti destul ca mulți ani după aceea să și le aducă aminte, chiar într-o vreme în care totuși biografia mea nu mai corespundea exact cu calendarul monografiilor. Îmi mai aduc aminte cum la această inaugurare, profesorul Iorga prezent fiind, era cît pe aci să mă tulbure în cuvîntarea mea, spunînd în gura mare, așa că-l auzeam și eu: „ia uite-te la el, parică e leit tat'su: același glas, aceleași gesturi!"

Probabil că semănam realmente cu tatăl meu, căci mi-aduc aminte și de profesorul P. Cancel care, spre sfîrșitul vieții lui, întîlnindu-mă pe sălile facultății, m-a interpelat: „cum domnule Stahl, tot mai trăiești? Eu știam

că ai murit"! Mă asemuia și dînsul cu tatăl meu, deși mă cunoștea și pe mine foarte bine, căci doară făcuse parte din comisia cu care trecusem examenul de doctorat.

Cea de-a treia sală a Seminarului fusese cedată de prof. Gusti „Oficiului studențesc Universitar", înființat în 1927 la inițiativa sa. Îl conducea Sandu Tudor, dealtfel foarte priceput, cum stă dovadă *Călăuza studentului* pe care a redactat-o și tipărit-o în acel an, cuprinzînd o bogată, și astăzi încă utilă, documentare, la care Mircea Vulcănescu adăugase, în anexă, un mic tratat de „muncă intelectuală", adică de inițiere a tinerilor studenți în tainele meșteșugului de a se informa bibliografic, de a citi, de a lua note și de a face redactări. Pe aceeași temă am ținut și eu, în 1946, o serie de prelegeri de la care nu mi-au rămas decît notele luate de către asistentul meu din acea vreme, Leon Țopa.

Sandu Tudor era un ciudat personaj. Militant „ortodox", poet (de bună calitate) din care însă nu-mi aduc aminte decît de versurile „Cu ochi mici ca de lăstun, Hanul Hun, Hanul Hun", cu care îl salutam la întîlnirile noastre. Fusese ofițer în marină, făcuse un pelerinaj la muntele Athos de unde se întorsese pătruns de fiorii credinței, așa că îi spuneam, în ironie, că e „locotenent în marina lui Christos". Citind un articol de al meu, publicat într-o măruntă revistă de provincie, *Milcovul*, din 1938, cu titlul de *O datorie a Vrancei*, a crezut ca mă poate călăuzi în ale ortodoxiei. De fapt cerusem o „cruce" pe mormîntul părăsit al Popii Șerban, adică al cuiva care simboliza lupta socială a Vrancei pentru libertate și a cărui amintire credeam că e bine să fie reînviată. Pledam deci pentru ca mormîntul acestui fruntaș să nu stea în paragină, ci să fie cinstit după tradiția locală. Ceea ce s-a și făcut ulterior de către cîțiva vrînceni, care însă au uitat să mă cheme și pe mine la actul de recunoștință datorat acestui om de seamă, pe care totuși eu îl provocasem. Dar Sandu Tudor, văzînd că vorbesc de punerea unei „cruci", a crezut că a sosit prilejul să mă catehizeze. Cum arătam oarecare reticențe în a mă lăsa pătruns de predicile lui, Sandu Tudor devenea violent, afirmînd că nu mai ar avea putere

de convingere asupra mea decît o „sfîntă de bătaie". Era dealtfel unul din argumentele lui curente. Mi-aduc aminte cum, în Seminar, după o aspră discuţie cu Mircea Vulcănescu, l-a poftit să iasă pe culoar, pentru ca prin bătaie să se decidă cine are dreptate.

Sandu Tudor era mereu plin de idei şi de neastîmpărate iniţiative. Cînd a redactat revista lui (de scurtă durată) *Floare de foc* m-a rugat să scriu cîteva articole, publicîndu-mi-se astfel articolul despre George Popovici, ale cărui manuscrise tocmai le citisem. George Popovici, la moartea căruia N. Iorga scrisese acele extraordinare pagini intitulate *O lacrimă pentru George Popovici*, fusese unul din cei mai temeinici cercetători ai istoriei dreptului românesc, cele cîteva studii — puţine la număr — pe care le-a publicat marcînd o dată în istoriografia noastră. E de mirare chiar cum de nu s-a găsit nimeni să dea o ediţie critică a operelor lui, la care ar fi de adăugat manuscrisele, din care am impresia că unii din istoricii noştri se inspiră fără a le cita. George Popovici dealtfel e unul din cei dintîi care s-a încercat a culege ştiri despre obiceiul pămîntului aşa cum se afla el încă, în Bucovina, la acea vreme, cînd şi Ehrlich se ocupa (ca jurist, nu ca istoric) de aceeaşi problemă. Ar fi un întreg capitol de istoria doctrinelor care ar merita să formeze subiectul unei lucrări de dreptate, datorată acestor înaintaşi.

Dar expoziţiile nu ocupau sălile Seminarului decît scurtă vreme, cel mult o lună de zile. Iar cea de-a treia sală a Seminarului n-a fost utilizată de Oficiul Universitar decît doi ani, Oficiul desfiinţîndu-se. Aşa că, după o perioadă de efervescenţă, Seminarul revenea la rosturile lui iniţiale, adică la „normal". „Revenire la normal" e un fel de a spune, căci în realitate viaţa Seminarului de sociologie era departe de a fi „normală" adică aşa cum era în celelalte seminarii ale facultăţii, aşa cum prevedeau şi moravurile universitare.

Iată anume de ce: Seminarul, odată ajuns loc de depozitare al „biblioraftului" care formau arhiva colectivă a tuturora, se transformase în şantier de muncă, deschis nu numai studenţilor ci şi tuturor celor din

„Asociaţia monografiştilor" care nu încăpuseră în rîndurile membrilor Institutului Social Român şi care numai în Seminar se puteau întîlni şi sfătui cu aţi coechipieri. Dat fiind că mulţi din monografişti, avînd diverse slujbe, nu dispuneau decît de anume ore mai tîrzii, Seminarul le era deschis de dimineaţa pînă seara, multe din şedinţe, chiar cele prezidate de profesorul Gusti, avînd loc pînă tîrziu noaptea. Veneau deci la Seminar nu numai studenţii în sociologie din obligaţie şcolară, în pregătirea „proseminariilor" şi a tezelor, ci şi studenţi ai altor facultăţi, care ştiau că aci vor avea cu cine să discute orice probleme avînd contingenţe cu sociologia. Veneau astfel studenţi ai altor facultăţi, intelectuali din sate, profesori de liceu, doctoranzi în alte domenii decît ale sociologiei, pentru a lua contact cu monografiştii, a le cere părerea şi sfaturile.

În ce mă priveşte, nu m-am simţit niciodată mai util altora decît în aceste zile de contact seminarial cu fiecare monografist în parte şi cu studenţii pe care îi pregăteam în seminarul închinat cercetărilor monografice, cu care continuam discuţiile mult peste orele obligatorii.

În convorbiri purtate pe îndelete, timp de ceasuri, uneori în controverse acerbe, totuşi în stil de perfectă urbanitate, puteam să stau la îndemîna tuturor, cu tot ce ştiam şi mai ales cu o colaborare discretă în încercările lor de redactări parţiale; ceea ce mă obliga să fiu eu însumi la curent cu toate problemele ce se puneau în discuţie în atît de complexele aspecte ale sociologiei, pe care din ce în ce mai mult o consideram o sinteză a tuturor ştiinţelor sociale particulare. Dar fiecare din monografişti aveam totuşi specialitatea noastră. În probleme de filozofie socială, de etică, trimiteam pe studenţi să stea de vorbă cu Mircea Vulcănescu, la care eu însumi apelam ori de cîte ori voiam să ştiu ceva din istoria filozofiei, disciplină care personal nu m-a interesat decît în strictă măsură a unei informaţii decente, de „amator avizat". Traian Herseni, el însuşi la curent cu problemele de filozofie, psihologie,

pedagogie și sociologie generală, sta la îndemîna celor ce aveau de lucrat pe asemenea teme.

În curînd, dealtfel, acest mod de organizare a Seminarului avea să capete și forme administrative, prin încadrarea noastră, într-un chip sau altul, în „Catedră". Iată anume cum : în 1929, profesorul Gusti ne-a chemat, pe Vulcănescu și pe mine, pentru a ne spune că are un loc de asistent în schema catedrei și ne-a întrebat la care din noi doi să se oprească. De comun acord, am spus profesorului Gusti că e mai bine să hotărască soarta. Profesorul a aruncat cu banul și sorții au căzut pe Vulcănescu, care a și fost încadrat oficial în catedră. Dar profesorul m-a întrebat dacă totuși, deși neîncadrat, deci fără leafă, nu aș vrea să-i fiu „asistent onorific", însărcinat cu un „curs-seminarial" de metode și tehnici de investigare socială. Am acceptat, astfel că de atunci încoace am lucrat benevol în catedră, nefiind încadrat oficial, ca asistent, decît în anul 1943. Dealtfel și mai tîrziu, în 1932, cînd s-a ivit încă un loc nou, de asistent, la catedră, l-am cedat de bună voie lui Traian Herseni, care tocmai urma să se căsătorească cu buna noastră colegă, Paula Gusty, socrul lui, regizorul Paul Gusty, pretinzînd, pe bună dreptate, ca ginerele său să aibe o profesie certă și remunerată.

„Catedra" ca atare funcționa așadar avînd pe profesor în frunte, pe Nicolae Petrescu conferențiar (care nu s-a amestecat în treburile monografice nici măcar ca să ne întrebe ce facem ; ceea ce constituie o problemă care ar merita să fie luată în considerare), cu Gh. Vlădescu-Răcoasa, care ținea un seminar, în paralel cu seminarul pe care îl țineam eu, însă pe probleme generale ale sociologiei, nu pe problemele monografiei. Lucrările la amîndouă aceste seminarii erau acceptate de prof. Gusti ca echivalente. În plus, funcționa și un seminar de Etică, ținut de Mircea Vulcănescu. Examenele de an, care se dădeau în scris, erau priveghiate și notate de către noi, asistenții profesorului, care își rezervase doar examenele orale de licență și conducerea unui seminar de specializare al licențiaților.

Dar Seminarul nu era doar atîta, ci încăpuse pe mîna unui grup de „monografiști" fără legătură cu catedra, fiind simpli „outsideri" care organizaseră aci un Centru de cercetări sociologice. Această primă întorsătură radicală, în mersul ascendent al „școalei monografiilor sociologice", merită să fie consemnată, așa cum a rămas în amintirea noastră ; a mea desigur, dar și a multor altora. Aceasta pentru a ne îngădui să judecăm, acum, într-un tîrziu, dacă transformarea Seminarului de sociologie într-un Centru de cercetări sociologice erau sau nu justificată sau, dimpotrivă, abuzivă.

Facultatea, la acea epocă, în ciuda faptului că profesorul Gusti ajunsese a fi decanul ei, mai cuprindea o serie de profesori tradiționaliști, care socoteau că orice abatere de la tipicul pe care îl știau ei înșiși din vremea cînd urmaseră cursurile universitare constituia o „degradare" a nivelului universitar. Decanul Gusti avea însă despre viața universitară și în special de munca în seminarii o concepție, pe care a și arătat-o în lucrările sale, foarte clar și foarte pe larg, dar care era departe de a avea rigiditatea „magistrală" a altora. Inițiativele lui erau de aceea comentate nefavorabil în lumea corpului didactic, care nu vedea cu ochi buni faptul că decanul organizase o „cantină" în subsolul Universității ; că în sălile Seminarului său înființase un „Oficiu Universitar" pus în serviciul studenților, că organizase anchete sociale în mijlocul studențimii, într-o vreme cînd începuseră mișcările legionare și grevele studențești, că în aceleași săli ale seminarului său organiza „Expoziții" și găzduise „Centrul de cercetări științifice" al „Asociației monografiștilor" cu participanți care nu mai aveau nici un fel de legătură cu facultatea, nefiind decît „oameni de știință".

Era atît de ruptă facultatea noastră de problemele reale ale vieții sociale, încît îmi aduc aminte de scandalul pe care l-a produs o întîmplare al cărui geniu rău fusese Constantin Brăiloiu. Profesorul D. Caracostea ținea un curs — foarte erudit și cît se poate de util și interesant — despre „baladele" populare. Dar Brăiloiu l-a întrebat dacă a ascultat vreodată o baladă, cîntată

efectiv de un țigan lăutar (căci numai lăutarii, profesioniști ai folclorului, cînta baladele). Caracostea a recunoscut că nu avusese prilejul. Brăiloiu i-a propus să-i aducă un taraf la una din ședințele de seminar. A venit în adevăr cu un taraf bucureștean, care a cîntat „ex cathedra" balada meșterului Manole, sfîrșind cum se cuvine, cu „mă plătii cu cîtecu / ca cu pielea lui lupu / vînătorul de-l gonește / dă pielea și se plătește", urmat apoi, tot așa cum se cuvine, de un joc. Cum auditoriul era format din români, atîta le-a trebuit studenților ca să și înceapă a bate cu picioarele ritmul unei sîrbe, atît de tare încît s-a auzit pe tot etajul, provocînd uimirea și indignarea multora. Pasă-mi-te, puteai vorbi „doct", de la catedră, despre un fenomen social, era însă jignitor să-l aduci ca fapt viu în aulele sacro-sancte ale științei pure.

Ceva mai discret, așa se întîmpla și cu Seminarul de sociologie. Și aci se puteau asculta înregistrări la „patefon", și aci se strîngeau „documente" de arhivă, și se țineau ședințe de lucru la care luau parte oameni de știință, nu numai studenți și corp didactic.

De fapt, soluția Seminarului — Centru de studii era o soluție nepotrivită. Eram găzduiți în Seminar pentru că nu aveam altunde. Dar formula nu era decît tranzitorie, o etapă, utilă și necesară, pentru a pune la punct un viitor „Institut de cercetări sociologice", așa cum va fi soluția finală a acestui curent cultural sociologic, însă doar în urma unei serii de aventuri, dintre care unele destul de dramatice.

ȘCOALA SUPERIOARĂ DE ASISTENȚĂ SOCIALĂ

În aceeași toamnă a anului 1929, Școala de asistență socială avea să marcheze o lărgire a preocupărilor noastre. De unde pînă atunci ne centrasem atenția exclusiv asupra „satelor", de acum înainte și lumea orașelor va începe să ne intereseze. Desigur, nu toți monografiștii au trecut de la cercetarea satelor, la cea a orașelor. Marea masă a participanților la campaniile monografice au rămas „ruraliști". Ba pînă și în opinia noastră publică, chiar și a unor „specialiști" ai sociologiei, mai dăinuie și azi părerea că școala monografică a fost exclusiv „rurală". Ceea ce nu corespunde adevărului, dat fiind că Școala de Asistență socială a lucrat exclusiv în urban, iar corpul ei profesoral a fost compus în majoritatea sa din „monografiști" și din membri ai Institutului Social Român. Școala de asistență socială a creat și un „centru" de demonstrație practică, cu sediul în strada Maica Domnului, din cartierul Tei, destul de rău famat la acea vreme.

Seminarul de sociologie și-a pus și el în gînd ca, plecînd de la acest centru seminarial de asistență socială, să înceapă monografia întregului cartier. În acest scop, cu prilejul recensămîntului general din 1930, subsemnatul am organizat lucrările la teren, folosind, ca „recenzori", pe studenții seminarului de sociologie. Că această monografie nu a reușit, este o altă poveste, așa cum nu au reușit nici alte încercări similare, soldate toate doar cu rapide „vizitațiuni". Așa a fost soarta anchetei făcută

cu studenţii mei, în cartierul Fundenii Doamnei, sau cea organizată de profesorul Gusti în cartierul Dudeşti-Cioplea.

La Fundenii Doamnei, pitoreasca „insulă" de pe Colentina, dinspre nordul capitalei, fusese pe vremuri o aşezare de pescari, de la care nu mai rămăsese decît o imensă cruce de piatră, ridicată de breasla pescarilor. Pe lac, mai vedeai încă „monoxilele" cu care, cît de cît, mai pescuiau localnicii. Mă ispitea alcătuirea unei monografii a acestui cartier mărginaş al Bucureştilor. Cu o grupă de studenţi, am făcut cîteva „vizitaţii", mai curînd „periegeze", care s-au dovedit a fi cît se poate de interesante. Regret şi azi că nu am putut realiza acest gînd, prins fiind cu o mulţime de alte treburi acaparatoare. Iar la cartierul Dudeşti-Cioplea, profesorul a organizat de asemenea o „vizitaţiune", mergînd cu un grup ceva mai mare de „monografişti" şi studenţi, spre a-şi da seama în ce condiţii s-ar fi putut ataca o problemă de sociologie urbană.

Dar nici această încercare nu a dus la rezultate concrete. Teoretic, ne interesau problemele de sociologie industrială, fostul elev, din Iaşi, al profesorului Gusti, Setlacec alcătuise chiar şi un plan de lucru în acest scop. La un anume moment, ne-am gîndit că profesorul Gusti fiind numit director al Regiei Monopolurilor Statului, avînd şi pe Vlădescu-Răcoasa angajat la fabrica de tutun a statului, ar fi fost posibil să începem o anchetă printre muncitori. Dar nici acest plan nu a avut urmări, pătrunderea noastră în fabrică dovedindu-se imposibilă, atît de refractari la orice anchetă fiind cei efectiv responsabili cu diriguirea fabricii.

Ceea ce îmi aduce aminte de o altă întîmplare semnificativă: la Institutul Central de Statistică am avut vizita-inspecţie a dr-ului Coştinescu, pe acea vreme ministrul Industriei. La departamentul statisticii industriale, ministrul a cerut să vadă ce informaţii statistice deţinea Institutul despre propria lui industrie metalurgică de la Sinaia. Cînd a văzut cît de amănunţite şi „indiscrete" erau, nu s-a putut abţine să nu spună, cu oarecare ton de glumă, de fapt însă foarte serios, că va lua

măsuri ca asemenea date să nu ne mai fie furnizate, ele ţinînd de „secretul industrial" al întreprinderii.

În asemenea condiţii e lesne de înţeles de ce „sociologia urbană" şi cea „industrială" nu aveau şanse de reuşită în regimul de atunci.

Poate că totuşi nu am stăruit îndeajuns, prea puţini dintre noi fiind dispuşi să-şi lărgească sfera de preocupări, de la sat la oraş. Dar mai curînd cred că organizarea unei munci, în echipă numeroasă, fiind mai greu de realizat în oraş, acest fapt a contribuit la nesoluţionarea problemei. La sat era uşor să gospodăreşti viaţa şi să controlezi munca unui grup de cîteva zeci de oameni, satul fiind o lume de „intercunoaştere", în care, la nevoie, „gura satului" îţi aduce rapid la cunoştinţă orice abatere ar fi intervenit, de orice natură ar fi fost ea. În oraş, cazarea, hrănirea şi conducerea lucrărilor unui număr mare de echipieri punea probleme irezolvabile. E cert că monografii urbane nu se pot face cu „echipe volante", aflate doar periodic şi puţin timp la lucru. Ca să obţii rezultate e necesar să dispui de un Institut de specialitate, capabil să formeze „echipe interdisciplinare" cu un număr restrîns de specialişti, atît cît sînt strict necesari, cu un program de muncă putîndu-se desfăşura nu cîte o lună pe an, ci de-a lungul întreg anului şi pe o durată de mai mulţi ani.

Cunoşteam desigur cîte ceva din mişcarea de sociologie urbană, atît cea engleză a lui Geddes, cît şi cea a şcolii din Chicago: dar în condiţiile în care lucram, în formula echipelor voluntare, periodic organizate, pentru un număr restrîns de zile, soluţionarea problemei sociologiei urbane ne depăşea. Nu e deci adevărat că problema oraşelor nu ne-ar fi interesat, ci numai că ea întrecea puterile noastre. Dealtfel dovada o avem, căci de îndată ce prin legea serviciului social am putut dispune de un număr mai mare de echipe, cu un număr mai redus de membri şi, mai ales, de îndată ce Institutul Social Român, transformat în Institut de Cercetări Sociale al României, şi-a putut constitui filiale în toate provinciile ţării, în planurile noastre de lucru au apărut, din ce în ce mai consistent, probleme de so-

ciologie urbană. Dealtfel, lucrări individuale de sociologie urbană se află tipărite în număr destul de mare în revistele noastre.

Oricum ar fi, fapt este că, în orice caz, Școala de asistență socială avea un caracter pur urban, măcar că, în cursul campaniilor următoare celei din Drăguș, a fost pusă și problema asistenței sociale rurale, printre membrii echipelor figurînd acum și eleve ale acestei școli de asistență. Printre cei care au fundat școala, sub conducerea d-nei Veturia Manuilă, sînt de citat în special Xenia Costa-Foru care, în monografie, studiase probleme de sociologie a familiei, fiind deci gata pregătită pentru a se specializa și în probleme de „asistență socială a familiei". După ce și-a luat doctoratul la București, pe probleme de sociologie, a familiei plecînd în Germania și apoi, timp de un an, în Statele Unite, această monografistă s-a specializat în problemele de asistență socială, ajungînd, încel din urmă, a fi directoarea școlii.

Mircea Vulcănescu, care la acea vreme era licențiat în drept și filozofie și diplomat de înalte studii economice și politice de la Facultatea de Drept din Paris, precum și referent tehnic la Oficiul de studii din Ministerul Finanțelor, a preluat sarcina de a ține cursuri de economie politică și de drept, mie revenindu-mi sarcina prelegerilor de „legislație și reformă socială", precum și cele de „sociologie". Cît despre Elisabeta Constante, în toate perioada cît a durat această școală (1929—1952), a îndeplinit rolul de secretară. Dar tot aci predau lecții și Francisc Rainer, Emanoil Bucuța și d-rul G. Banu, de asemenea membri ai Institutului Social Român și participanți la lucrările monografice.

Oricare ne-ar fi fost pregătirea prealabilă, ținerea de cursuri de specialitate, în cadrul unei școli de asistență socială impunea o pregătire anume. Asistența socială, așa cum o concepea Veturia Manuilă, urma să fie cu totul altceva decît vechea „filantropie", de simplu ajutor, dat din milă, unor oameni în suferință; ci trebuia concepută ca o tehnică de repunere în stare de funcționare normală a unor indivizi sau grupe sociale

căzute în „dependență" socială. Era vorba de familii dezorganizate, de persoane trăind din prostituție, cerșetorie, vagabondaj, de infractori, de bande de minori delincvenți, față de care era necesară nu numai organizarea unor unități de ocrotire socială (creșe, cămine de zi, orfelinate, azile de bătrîni, colonii de reeducare etc.), ci și ducerea unei acțiuni directe de la caz la caz.

Pentru a obține cu un minimum de efort și de cheltuieli un maximum de eficiență, munca trebuia să fie organizată științific, procedîndu-se pe calea anchetelor sociale, adică prin investigații de alt caracter decît polițienesc, ci strict științific, și mai ales să se procedeze la deprinderea unor tehnici de intervenție socială ridicată la nivel profesional. De fapt era o încercare de a introduce și în viața noastră socială acțiunile denumite, în limba americană, „Social-work" care, încă de pe atunci se dovediseră atît de importante, încît creatoarea acestui gen de muncă, Jane Addam, a fost încununată cu premiul Nobel, fiind de fapt singurul sociolog deținînd acest premiu.

Ideea îmbinării cercetării cu acțiunea, precum și propunerea de a începe să ne interesăm și de sociologia urbană, era ceva ispititor pentru noi. Înainte de a începe să facem față acestei noi sarcini, era nevoie de punerea noastră la curent cu fenomenele sociale urbane și cu tehnici de lucru cu totul altele decît cele cu care eram obișnuiți în munca noastră de „sociologi rurali". Veturia Manuilă a pornit deci cu noi o serie de instructaje de specialitate. Cu mine, cel puțin, a intrat în diverse case pentru a face acolo anchete sociale asupra unor familii dezorganizate. A continuat apoi cu acțiunile de repunere pe linia de plutire a acestor familii, continuînd apoi cu probleme de asistență socială a infractorilor și, rînd pe rînd, cu toate specialitățile „asistenței sociale".

Păstrez și astăzi cea mai deplină recunoștință acestei admirabile femei, de o seriozitate excepțională, de un tact pedagogic cu totul ieșit din comun, cu darul nu numai de a lămuri, ci și de a încălzi pe cei cu care sta de vorbă și cu care conlucra, sădind în fiecare din ei

gîndul că munca pe care o fac este nu numai utilă celor care au nevoie de ajutorul nostru, ci și pentru sănătatea întreg corpului social, care nu poate scăpa de manifestările marginale, atît de neplăcute, ale delincvenței și ale mizeriei materiale și morale, decît dacă duce în acest scop o acțiune sistematică, permanentă. În special problemele sociale ale maselor de rurali care migrează în orașe și se adaptează greu condițiilor profesionale și cetățenești de aci, au constituit pentru „sociologii" din școala de asistență socială un subiect de necontenită preocupare.

Școala superioară de asistență socială a fost instalată în localul care aparținea organizației I.M.C.A., o parte din profesori fiind din rîndurile acestei organizații, specializați în munca cultural-socială cu tineretul muncitoresc. Cu cîteva din aceste doamne — și ele, dealtfel, membre ale Institutului Social Român și viitoare colaboratoare la acțiunea Serviciului Social, am avut relații de muncă deosebit de bune. Profesoare cum au fost Constanța Georgescu și Natalia Slivici rămîn în amintirea celor cu care au colaborat ca modele perfecte ale totalei bune credințe, îmbinate cu pricepere profesională și, mai ales, cu o imensă și caldă omenie.

III

PERIOADA DE CRIZĂ DINTRE 1932 ȘI 1934

C-da 3723 coala 13

RELUAREA CAMPANIEI DRĂGUŞ (1932)

Profesorul Gusti, preluînd sarcina de ministru al Instrucţiunii, n-a mai putut participa efectiv la campaniile monografice. Dealtfel, nici la Cornova, în 1931, aşa cum am spus, nu venise decît rar.

Golopenţia, după terminarea campaniei, nici el n-a mai luat parte la munca de teren, fiind prins cu sarcini pe lîngă cabinetul profesorului Gusti, priveghind în special culegerea seriei de documente care au format ulterior compactul volum *Un an de activitate ministerială*, plin dealtfel de informaţii de reală valoare, atît pentru situaţia culturală din acea vreme, cît şi pentru a înţelege părerile profesorului cu privire la acţiunea culturală : nu numai şcolară, ci şi post-şcolară şi para-şcolară, prin „şcoli superioare ţărăneşti" şi „cămine culturale".

Aşa că în 1932, s-a hotărît să nu mai pornim o nouă campanie monografică, ci să reluăm Drăguşul, spre completare. În lipsa profesorului, mi-a revenit sarcina, morală, dacă nu şi oficială, de a avea grijă de această campanie. Ceea ce am şi încercat să fac, întîmpinînd însă mari greutăţi din pricină că nu aveam căderea de a convoca şedinţe seminariale, seară de seară ; de unde, o lipsă de coeziune a echipei. Totuşi, mulţi dintre cei prezenţi şi-au văzut conştiincios de treabă.

Prea multe de spus însă, despre această campanie, nu sînt : era o repetare mecanică, mai anarhic-individualistă, a ceea ce se mai făcuse. De fapt, nici măcar strîngerea în dosare colective a ceea ce se lucra nu s-a

putut realiza, fiecare cercetător strîngîndu-și în dosare personale documentarea problemei de care se ocupa.

Lipsa profesorului se resimțea neplăcut, căci o grupă de peste 40 de oameni, muncind la o treabă comună, are nevoie de o conducere fermă, unanim admisă de toți participanții. Se pare că eu nu aveam în grad suficient calitățile necesare; în tot cazul, îmi lipsea veleitatea de a fi, cu orice preț, un conducător unic. Erau și alții, în echipă, care credeau că li se cuvine lor întîietatea; sau care nu erau de acord cu felul în care vedeam eu problemele satului Drăguș.

Țineam în scris legătura cu profesorul Gusti, trimițîndu-i regulat rapoarte despre ce se întîmpla în campania de completare a ceea ce fusese lucrat în 1929. Profesorul, deși prins în sarcinile ministerului, îmi scria și dînsul, din cînd în cînd.

Pentru a înțelege mai bine atmosfera din cadrul monografiei, socotesc oportun să redau aci textul unei scrisori a profesorului Gusti, datată din iulie a acelui an.

duminică

„Iubite domnule Stahl și prietene,
Îți mulțumesc din inimă pentru multele și frumoasele vești pe care mi le-ai trimes cu atîta regularitate. M-am bucurat că de astă dată se lucrează mai intensiv și cu mai mult rod.

Marți va sosi un profesor de la Universitatea din Michigan, dl. Handmann. Surpriză: este originar din Roman și știe românește. El se interesează cu adevărat de lucrările noastre; este cititor asiduu al *Arhivei*.

Aș fi vrut să viu cu el, dar marți trebuie să fiu la București, la un consiliu de miniștri important. Și apoi vreau să știu și eu ce voi face, rămîn ori nu în minister?

Dacă rămîn, firește, va trebui să-mi împlinesc greaua sarcină pînă la capăt și poate va fi bine.

Dacă nu rămîn, mă aleg cu o experiență mai mult și cu mai multă rîvnă de muncă în domeniul monografiei. Și aceasta mă bucură mai mult!

Din București îți voi trimite banii. Te rog fii sever cu «avansurile». N-avem de unde!

Primiți-l cît mai cordial pe dl. Handmann, arătați-i totul, căci el va fi cel mai bun avocat pe lîngă societățile americane și poate vom obține subvențiile.

Și acum, dragă Stahl, arată tuturor cele mai camaraderești salutări, urări de muncă spornică și mai ales *re-dac-ta-tă*.

Iar dtale îți strîng mîna cu cea mai bună și veche prietenie.

D. Gusti."

Profesorul Handmann a venit efectiv la Drăgus, a stat cîteva zile cu noi, astfel că i-am putut arăta ce lucrăm, *cum* lucrăm și mai ales *de ce* lucrăm.

De fapt, scrisorile pe care le trimeteam profesorului Gusti nu conțineau decît ce era pozitiv în munca noastră. Căci găseam nepotrivit ca, peste grelele sarcini pe care le avea la minister, să-l mai încarc și cu măruntele neplăceri ale monografiei.

Dealtfel profesorul Gusti nu era perfect liniștit, bănuind că sînt prea optimist. Astfel, Golopenția mi-a scris cîteva rînduri care și ele sînt semnificative pentru „criza" în care ne aflam.

Îmi spunea:

„Îți scriu seara, liniștit. Că noi, ca-n preajma marilor deciziuni, atît profesorul cît și eu, sîntem foarte meditativi. Felurite frecușuri lăuntrice fac posibilă o eventuală ieșire a profesorului din guvern. Cu gîndul, s-a adîncit și în alternativa plecării.

Și cum nu mai e nici la C.A.M., nici la Radio, a hotărît să se dedice cu totul sociologiei și, în consecință, monografiei. Azi, o bună parte din zi, a fost îngrijorat de bunul mers al expediției Drăguș. Se întreba dacă nu sunt iarăși la ordinea de zi plimbările la lună și somnurile pînă în prînz, frecăturile lăuntrice, paradele sterpe.

E hotărît să se ducă la Drgăș de îndată ce are o clipă sau un ceas de răgaz.

Acum să vedem ce s-o întîmpla.

În tot cazul, grija există. Am cetit vre-o două scrisori-raport pe care le-ai trimis; poate merge bine, poate îți scapă, cufundat zelos in treburi de spiritual, cîte o dezerțiune parțială sau completă.

Țineam de datoria mea să-ți pomenesc această situație și să te rog să îndoiești străduințele boieriei tale, pentru bunul mers al muncii obștești, de dragul acestui bun profesor, tare necăjit și îngrijorat și pe chestia monografiei.

Deci o să aflați în curînd vești cu temei.

Dă o telegramă dacă trebuie să cerem o prelungire a șederii boieriei tale la Drăguș.

Pe prof. Handmann cred că l-ați mulțumit. Merita prin omenia lui, prea puțin mașinistă, tratament din cele mai bune.

Nene Ricule, al domniei tale frățește devotat, A. G."

În tot timpul acestei campanii comparam „monografia" de acum cu cele vechi, mai ales cu cele dintîi două: cea din Rușețu, a unui grup restrîns lucrînd cu prezența imediată și copleșitoare a profesorului, care ne arăta cum trebuie să căutăm a soluționa atît de grava problemă a unui „sistem" sociologic și a unei „metode" de cercetare colectivă și cea din Nerej, unde am avut prilejul de a ataca problema „răzășiei" pe care o socoteam de capitală importanță pentru istoria noastră socială. După 5 campanii, monografia ajunsese a nu mai fi decît o muncă mecanică, de rutină, a unui grup de cercetători, răzleți, fiecare văzîndu-și de problemele lui, fără reală colaborare între ei.

Aveam impresia, în bună parte justificată, că soluția de a fi dat importanță creșterii numerice a echipelor nu fusese fericită. Formațiunile gigant nu se pot închega în „echipă" ci, dimpotrivă, ridică greutăți de netrecut, dacă se urmărește totuși atingerea unui scop final comun.

Asistam la o lentă desprindere a cercetătorilor de țelul unei „monografii" sintetice, prea mulți din cei prezenți avînd tendința de a socoti campania colectivă doar ca un prilej de a rezolva problemele lor personale, depărtîndu-se de „sociologie" în favoarea cercetărilor de „folclor", de „etnografie", de „economie politică" s. a. m. d. Anume mici grupuri începuseră chiar să afirme că „monografia" nu fusese pentru ei decît un prilej de a-și vedea de problemele lor, mulțumind profesorului Gusti doar pentru faptul că le ocaziona un contact direct cu viața satelor. Curînd îi vom și vedea sfîrșind prin a forma disidențe fățiș declarate.

Personal nu pot spune că ce am lucrat atunci, la Drăguș, nu m-ar fi satisfăcut. În primul rînd, acolo am terminat elaborarea teoriei potrivit căreia „gospodăria" familială poate fi considerată cheagul întregii vieți sociale a satului. Atunci am strîns documentarea necesară pentru a demonstra că în acest sat în trei tarlale, „membrii" componenți ai comunității erau nu „oameni" ci un număr fix de „heiuri", adică locuri de casă, în jurul „gospodăriei" organizîndu-se nu numai întreg „sistemul onomastic" și al „rudeniei spirituale din nășie", ci și multe alte și variate implicații, de ordin spiritual.

Din cele strînse nu am publicat decît cîteva fragmente, scrise în grabă, la cererea insistentă a profesorului, dornic să aibă cît mai mult material „monografic" pentru *Sociologia românească*. Tot atunci, la Drăguș, Ștefania Cristescu-Golopenția a redactat volumul său despre *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș* (tipărit în volum în 1940). La care se mai pot adăuga multe altele, care nu s-au redactat decît după campania pe care a organizat-o Traian Herseni, de cercetare nu numai a Drăgușului, ci și a întregii Țări a Oltului, în 1938. În tot cazul, de bine, de rău, aveam totuși certitudinea că se strînsese destul de mult material pentru ca o campanie de redactare să poată fi încercată, așa cum s-a și făcut, în 1933.

Adaug un detaliu, privitor la problema picturilor pe sticlă și, în special, a marelui zugrav Savu Moga, asupra căruia s-au ivit cîteva controverse pe care le doresc lămurite. Controversele au pornit de la o tîrzie notiță a criticului de artă V. Drăguț care a avut darul

să zgîndăre amorul propriu al cîtorva. În această notiță mi se atribuia meritul de a-l fi descoperit pe Savu Moga; extraordinarul „pictor" țăran, fără îndoială „maestrul" cel mai de seamă pe care l-a dat acest curent cultural al zugrăvelii unor icoane pe sticlă.

Faptele, exact expuse, stau așa: încă din 1929, Mac Constantinescu a fost interesat de problema acestor icoane pe „glajă". În orașul Făgăraș mai lucra încă „iconăreasa" Ana Dej, care fabrica, în serie industrială, foarte urîte icoane, pe teme mai mult sau mai puțin canonice. Nu prea mai avea sentimentul, această Ana Dej, că ceea ce făcea ar fi avut un caracter religios. Stînd la îndoială, ce să cumperi: un Sfînt Dumitru sau un Sfînt Gheorghe, părerea ei era „clasic": „Ia-i pe oricare, că tot un drac e!"

Dar Ana Dej folosea în zugrăvelile ei „izvoade", adică vechi desene, sau mai bine zis scheme de desene, peste care punea sticla, „scria" desenul, îl „umbrărea" și-l umplea apoi cu „farbă" cumpărată la tîrg, din „boltă". Mac Constantinescu, cu destulă greutate, a reușit s-o convingă să-i vînză izvoadele și să obție de la ea o copie pe sticlă a icoanei oprită la faza întîi a „umbrăritului", apoi în continuare, a doua copie, de data aceasta dusă pînă la zugrăveală. În expoziția din 1929, aceste trei faze ale icoanei au fost reunite sub o aceeași ramă, ca mostră de analiză a tehnicii zugrăvirii pe sticlă. Mac Constantinescu a făcut și copii în culori după diferitele icoane pe care le-a întîlnit, una din ele fiind reprodusă în numărul 7 din revista *Boabe de grîu* pe anul 1931.

În campaniile monografice din Drăguș, în special la revenirea din 1929, la Drăguș, de aceste icoane s-a ocupat și Lena Constante, de data aceasta în mod sistematic, alergînd din casă în casă, identificînd diversele curente ce se pot depista în acest domeniu, adică nu numai cele din școala lui Savu Moga, ci și a rivalilor și elevilor lui, precum Pop și Timforea.

Lena Constante mi-a dăruit și mie o astfel de icoană pe sticlă, reprezentînd un Sfîntul Gheorghe luptînd cu balaurul; nu prea reușită, totuși interesantă. Dar de

aceleași icoane s-a pasionat și Constantin Brăiloiu care, cu răbdarea lui bine cunoscută, a început să-și alcătuiască o colecție din cele mai frumoase exemplare din cîte mi-a fost dat să văd, ale școlii de iconari din Țara Oltului. În special urmărindu-l pe Savu Moga. Eu nu eram colecționar, dar fenomenul Savu Moga mă interesa și pe mine. Împreună cu Brăiloiu am mers deci și la Arpașul de Jos în care trăise și murise Savu Moga. Luînd legătură cu neamurile acestuia, am aflat despre el amănunte care merită să fie reținute într-o istorie a acestui curent de artă caracteristic țărănesc. Am luat deci stenograme după spusele urmașilor lui Savu Moga, i-am fotografiat urmașii și cele cîteva din icoanele cîte se mai aflau în casă; cu alte cuvinte, am făcut o „anchetă" după toate regulile artei.

În 1943, Constantin Brăiloiu a găsit de cuviință să organizeze o expoziție pe tema „Icoane pe sticlă, ale zugravului făgărășan Savu Moga, 1816—1899", sub egida Ministerului Propagandei Naționale, expoziție pe care a montat-o apoi și în Elveția. În programul acestei expoziții, Brăiloiu, așa cum ne era obiceiul, a folosit stenogramele mele, integrîndu-le într-un text care, deci, ne aparține. În notă a menționat „după stenogramele lui H. H. Stahl din 1932 și însemnări răzlețe mai tîrzii", această notă fiind desigur cea care a indus în eroare pe cei care au crezut că aveam vre-un merit în semnalarea lui Savu Moga. De fapt, ce mă interesa era doar să mai culeg un „text țărănesc" pe o temă puțin cunoscută din viața oamenilor de prin sate.

Din textul, așa cum l-a publicat Brăiloiu, merită să extragem cîteva pasaje. Spuneam acolo: „Savu însemnează el însuși pe o icoană că s-a născut în 1816, iar condica bisericii ne învață că a murit în decembrie 1899. Fetele lui, amîndouă, (bătrînele Trifana Glia și Paraschiva lui Ion Dateș), preotul satului, care l-a înmormîntat, și toți cîți l-au cunoscut, știu că «a fost venit de pe Ardeal» dintr-un sat someșan numit de săteanca Trifana «Juratelic», iar de Paraschiva, «Zolatelic». Nimeni nu știe însă «cum s-o fi îndemnat» să plece de acolo. Preotul crede că «a fost dezertor din

miliție» ; dar Dateș, ginerele lui, tăgăduiește : «Zicea că a fost la părinții lui cinci copii, și a murit tată-său și a zis că a venit apa mare și le-a luat tot, și ei s-a răspîndit și a lăsat toate cele moșteniri după el și a venit aici în sat». S-ar părea că Savu Moga a călătorit fără țel pînă la marginea împărăției : în dosul Arpașului se înalță munții. Ajuns aici, s-a «aninat» și «o șezut» pînă la capătul zilelor lui. Ca să nu-i piardă urma cei de acasă, Savu «o fost trimis carte» și la o vreme «s-o pomenit cu tată-său mașter, că vine îndărăt : hai, dragă tată, că avem de toate și mumă-ta-i dor de tine». Dar Savu a spus către gazda lui cea dintîi : «mă Nicolae, nu mă mai duc în țara mea» ; găsise o fată, anume Safta Tutor, de la Mihai din Luncă, cu care s-a cununat apoi, și «n-au avut ce-i face».

Într-o noapte, la începutul anului 1899 — «era în sărbătorile Crăciunului și era vifor și îngheț» — Savu a căzut în nesimțire. «Nu mai văd», zice Paraschiva, «că se lasă jos și a adormit acolo și nu s-a mai deșteptat. Ca ceva mort». Preotul îl citește și într-un tîrziu Savu se întoarce din «haia lume». Povestește că a visat un leu, pe părinții săi și pe toți sfinții cîți i-a zugrăvit, timp de o viață. Dar de atunci, Paraschiva «nu l-a mai văzut să se apuce de lucru» și pînă să se împlinească anul, Savu moare fără chinuri."

Cîteva icoane «negata zugrăvite» le-a gătat în urmă, Timforia din Cîrțișoara. Una din ele, o «Naștere», poartă însemnarea 1899. Pe aceasta am achiziționat-o eu. Am păstrat-o ani mulți pînă cînd, într-o bună zi — mai bine zis rea — s-a spart din nebăgarea de seamă a cuiva. De necaz, am dăruit-o prietenului meu, pictorul Alin Gheorghiu, care a reparat-o prea bine și la rîndul lui a dăruit-o Muzeului de artă. Socotesc că bine a făcut, icoana meritînd să figureze în tezaurul nostru național.

Nu am procedat însă tot la fel și cu o altă icoană a lui Savu Moga, un „Sfîntu Vasilie cel Mare" pe care l-am aflat în satul Ucea și care, după a mea părere, e cel mai frumos tablou pe care l-a pictat vreodată Savu Moga, fiind interesant și prin faptul că este iscălit astfel : „Savu Moga, zugrav, Arpașul de sus", cu data de 1884, purtînd și însemnarea „Nicolae Sarsamă a plătit', acesta fiind deci numele celui care a comandat icoana. M-aș despărți greu de această icoană, pe care nu știu de ce, o consider ca pe un fel de talisman pentru casa în care se află. I-am împrumutat-o de aceea și profesorului Gusti, într-o vreme cînd era cît se poate de necăjit și sînt sigur că și lui, privirea acestei icoane, atît de splendidă, îi va fi luminat sufletul.

Despre Savu Moga mulți își mai aduceau aminte, la Arpaș și în satele din Țara Oltului, dar amintirile lor erau din ce în ce mai șterse. Din spusele tuturor, se înțelege totuși lămurit că a fost un țăran ca toți țăranii, îmbrăcat țărănește și că lucra la cîmp, alături de sătenii ceilalți. La bătrînețe „avea un păr lung și cărunt". Ochii i-au rămas „tari" pînă la urmă. Însă la fire, Savu nu se potrivea cu cei din jurul lui. Nu zugrăvea prea mult și era prea darnic : cînd întîlnea săraci, „dacă avea o cămașă nouă, lepăda cămașa și o dădea la ticăloșii aceia ! Iordan Bobeș din Sîmbăta de Jos spune că (asemenea zugravilor celor vechi) nu se apuca de zugrăvit pînă nu făcea rugăciuni și postea post negru două zile... În desagi, povestea Bobeș, purta o „praghilă", din care citea soarta omului și sufletul lui : „era cîte unul, cînd intra în casă, zicea ca să deschidă praghila. Deschidea la om și-i spunea tot ce avea să pățească. Și care era cîte un păcătos, îi spunea : „ieși afară, că mi s-a luat vederea !" Paraschiva Dateș își amintea că vorbea frumos : „așa povestea de fain !" Avea prieteni mulți, în tot ținutul. Dărnicia lui Savu se împerechea cu mîndria bunului meșteșugar. Se bucura de o mare faimă pînă dincolo de Olt și o știa îndreptățită. De aceea „lucra scump" : vindea o icoană mare 10 zloți („zlotul vine 2 lei"). „cîștiga de putea cumpăra avere cît de mare". Lucra numai „tomnit" ; „nu umbla cu marfa prin sate", „venea și-l tomnea acasă, cine avea lipsă ; el nu se ducea defel".

Cît despre meșteșug, cei ce l-au văzut lucrînd spun toți că nu întrebuința „izvoade" („mătării") vechi și nici de două ori același izvod al lui : „el își făcea for-

ma. Avea hîrtie şi numai o da pe altă hîrtie albă scria pe hîrtie, şi-apoi punea glaja pe hîrtie şi apăi scria. Dînsul le făcea toate celea. El ştia tot ce trebuie. Apăi era dibaci minune mare".

Sticla o cumpăra de la Cîrţişoara („era glăjărie; acum s-a stricat"), iar „farbele, de la Făgăraş: alta era glabenă, alta albastră: apăi în văpseală băga firnais; avea o chiatră şi făcea văpsele cu chiatra şi le băga într-un păhăruţ şi apăi lua din condei puţintel şi scria". Prin „condei" se înţelege un penel „de păr de mîţă", prinsă de Savu Moga *manu propria* ca să-i smulgă firele moi din vîrful cozii. Zugrăvea întotdeauna mai multe icoane deodată: „dacă da o dată cu anume zugrăveală, trebuia s-o lase să se uşte; aşa, numai pentru una, nu se apuca".

Nu se ştie cine i-a fost dascăl. „Va fi învăţat undeva, de bună seamă", poate în închisoarea de la Gherla, de unde spuneau unii că a fugit: „a zis că în tinereţea lui a avut unul de l-a învăţat". Paraschiva Dateş l-a mai auzit pomenind de un arpăşan: „a fost unul de-l chema Ion, dincolo de Popa Vasile; nu ştiu cum îl mai chema; ţinem şi noi minte că spunea aşa". Preotul crede că s-a luat după icoanele de lemn ale lui Pavel Grecu din „Săsăug".

Dar, după părerea lui Brăiloiu precum şi a mea, Moga era un pictor, am putea spune „de şevalet", inspirîndu-se adică direct din natură, punînd în icoanele lui peisaje şi oameni aşa cum putea să-i vadă în Ţara Oltului. Pe măsură ce trecea vremea şi experienţa lui creştea, meşteşugul lui ajungea din ce în ce mai desăvîrşit, simţul punerii în pagină, a proporţiilor, perspectivelor şi mai ales al culorilor fiind la el cu totul ieşit din comun.

CAMPANIA DE REDACTARE DIN FĂGĂRAŞ (1933)

În 1933, Profesorul a fost de acord cu propunerea să nu mai încercăm o nouă monografie, ci să ne îngăduie să procedăm la redactarea a ceea ce se putuse pînă atunci strînge.

La propunerea mea a acceptat să ne pună la dispoziţie localul Şcolii normale din Făgăraş, unde să se adune cîţiva dintre cei care aveau suficient material documentar pentru a proceda la o redactare a Drăguşului. Făgăraşul fusese ales, ca loc de cazare, pentru că era comod din punct de vedere gospodăresc, şi mai ales pentru că permitea reîntoarceri la Drăguş, în scurte vizite de completare a informaţiilor ce mai lipseau.

Nici despre această campanie de redactare nu pot spune că am rămas cu amintiri bune. Aveam din nou dovada că orice muncă făcută în colectiv nu poate da rezultate în lipsa unui „şef de orchestră" în stare să transforme o masă de „dosare" într-o lucrare ştiinţifică. Îmi aduc aminte observaţia pe care a făcut-o N. Iorga într-o comisie de examen de doctorat, spunînd candidatei: „Domnişoară, lucrarea dumitale este un dosar, nu o carte".

Marea problemă pentru orice om de ştiinţă este tocmai aceasta: după ce a alcătuit un „dosar" de informaţii, să treacă la o redactare, în sinteză; operaţia seamănă, în bună parte, cu butada atribuită lui Michelangelo care, întrebat cum se face o statuie, a spus: „e foarte simplu; scoţi tot ce e de prisos, ca să ră-

mile numai statuia". Tot astfel, o redactare științifică consta în a nu păstra decît ce e util unei „demonstrații", adică unei înșiruiri coerente de capitole, care se succed în ordine logică. Darul „compoziției" este necesar nu numai unui dramaturg, care construiește o piesă de teatru, pe „acte", ci și oricărui scriitor, chiar dacă nu redactează decît un eseu. Cu atît mai mult, cînd scopul urmărit este de a da imaginea clară a unei întregi vieți sociale; și încă mai mult atunci cînd lucrarea este rodul unei colaborări, cînd domină riscul de a te pierde în haosul unor juxtapuneri de studii, nelegate între ele.

Dovada că la posibilitatea unei astfel de sinteze nu ajunsesem am avut-o dealtfel curînd, în 1934, cînd s-a început pregătirea unui volum omagial, închinat profesorului Gusti, sub forma a două numere din *Archives pour la Science et la réalité sociale*, volumul I, din 1936, cu subtitlul *Mélanges D. Gusti; XXI ans d'enseignement universitaire"*.

Textele acolo publicate de „monografiști" ar fi fost normal să arate ce au însemnat monografiile din punct de vedere teoretic și practic. Dar cele scrise de N. Cornățeanu, Xenia Costa-Foru, Ștefania Cristescu, Dr. D. C. Georgescu, Traian Herseni, H. H. Stahl și Vlădescu-Răcoasa nu sînt decît fragmente de studii parțiale, nelegate între ele. Situația se repetă în volumul II, din 1937, de data aceasta contribuțiile monografiștilor Petru Comarnescu, Cresin Roman, Al. Dima, Dr. D. C. Georgescu, Octavian Neamțu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, H. H. Stahl, Mircea Vulcănescu și Ion Zamfirescu, deși mai strîns legate de problemele „școlii", sînt din nou doar studii răzlețe.

Și ceea ce era și mai neplăcut, ele vădeau o nepotrivire între părerile unora și altora. Astfel, studiul lui Mircea Vulcănescu, care a încercat o plasare a gîndirii profesorului Gusti în contextul cultural al epocii sale, deși foarte bun (poate cel mai bun scris pînă atunci pe această temă: dar mai bun e textul lui Pompiliu Caraioan, mult ulterior), avea defectul de a prezenta o interpretare foarte personală, cu care alți monografiști

nu puteau fi de acord, multe reticențe existînd în special cu privire la baza filozofică a concepției gustiene, așa cum o prezenta Vulcănescu.

În ce privește studiul meu, el nu era, nici mai mult, nici mai puțin, decît marcarea unui cu totul alt mod de interpretare a sistemului gustian, decît cel al „școlii". L-am schițat ca introducere la o analiză istorică a monografiilor urmate din 1926 pînă în 1936 cu date statistice și cîteva comentarii. Spuneam atunci, în 1936, cu privire la teza „paralelismului sociologic" și a „voinței sociale", cîteva lucruri care constituiau o abatere de la teza oficială. Cum pe această problemă au urmat multe dezbateri, e poate util să reproduc și să analizez critic cele susținute de mine, la acea epocă.

Expunînd structura echipelor, arătam contradicțiile ei interne, spunînd următoarele: „personal, veneam din tabăra gîndirii sociologiei marxiste. Pînă și astăzi tînjesc după un ideal de rigurozitate, dacă nu desigur scientistă, în tot cazul științifică, în înțelesul cel mai strict al cuvîntului, Mircea Vulcănescu stînd dimpotrivă la polul opus al gîndirii fenomenologice". Preferam ca atare să înlătur din sistemul gustian baza sa filozofică, păstrînd din el doar indicațiile metodologice, considerînd că „legea paralelismului sociologic nu este decît un registru inventar al datoriilor pe care sociologul le are de îndeplinit, al întrebărilor la care cercetarea științifică urmează să dea răspuns". Și „Sistemul cadrelor și manifestărilor doar atîta pretinde: să iei în seamă toate întrebările. Răspunsul rămîne să fie dat, pe proprie răspundere de către fiecare cercetător în parte, față în față cu realitatea."

Schema cadrelor și manifestărilor era astfel redusă la o formulă mnemotehnică, menită să ușureze cercetarea, prin inventarierea tuturor problemelor ce trebuiau urmărite. Înșiruirea „factorilor" determinanți ai vieții sociale trebuie deci făcută fără prejudecată, stabilind dintru început valoarea lor ierarhică, ierarhizarea lor urmînd a rezulta din cercetare, și încercam deci trasarea unei căi mediane, spunînd că „se poate foarte bine să se întîmple ca răspunsul pe care îl pri-

mim din partea realităţii să ne ducă la stabilirea unei anumite ierarhii între factorii sociali, de pildă dînd unuia dintre ei o valoare funcţională deosebită, de variabilă independentă, a cărui schimbare atrage după sine o serie de alte variaţii concomitente. Dar această chestiune, iscătoare de controverse nesfîrşite, aparţine unei alte etape decît cea a cercetării, unei etape de tîrzie interpretare. La teren, unde nu trebuie să lucrăm cu teorii gata făcute, ci numai cu ipoteze care să ne permită aplicarea corectă a raţionamentului experimental, purtînd asupra observaţiilor sistematice ce vom fi făcut, această ipoteză a paralelismului sociologic este singura admisibilă. Din oricare şcoală sociologică ai face parte şi oricît de intransigent doctrinar ai fi, nu o poţi refuza."

Interpretarea aceasta, pur metodologică, constînd în considerarea sistemului gustian drept o simplă unealtă euristică, înlăturarea deci a bazei lui filozofice, era de fapt o schismă izolată în sînul şcolii, căci n-a antrenat adeziunea nimănuia. Interesant rămîne, pentru a înţelege psihologia şi etica profesorului Gusti, faptul că nu a avut nimic de obiectat faţă de felul cum interpretam sistemul său. Era desigur convins că cercetarea sistematică, exhaustivă, fără prejudecată teoretică, va duce la concluzia lui, a „voinţei sociale"; pe cît eram eu însumi de convins că va duce la o concepţie materialistă.

Astăzi sînt însă mai puţin convins de teza mea, adică de posibilitatea ca strîngerea documentării să poată fi făcută corect, în lipsa unei ipoteze de lucru, ipoteza ea însăşi neputînd fi construită decît în cadrul unei teorii. Astăzi sînt convins că una din pricinile pentru care o sinteză sociologică nu a putut fi asigurată în sînul şcolii gustiene a fost tocmai lipsa unei teorii adoptate în comun de către toţi membrii echipelor de cercetare. O sinteză nu poate fi asigurată decît în cazul cînd toţi cei care lucrează la o cercetare adoptă o unică ipoteză de lucru, deci o unică teorie sociologică. Iar o ipoteză de lucru nu are virtuţi metodologice, decît dacă înţelegem prin „metodă" drumul urmat de gîndirea noastră în dezlegarea unei *probleme*, „tehnica" nefiind decît o sumă de procedee de constatare a faptelor, faptele interesînd numai în măsura în care servesc la elucidarea unei probleme, corect pusă, din punct de vedere teoretic şi încadrată într-o ipoteză.

La această concluzie nu voi ajunge însă decît mult mai tîrziu, cînd mă voi convinge, aşa cum sînt azi convins, că o cercetare nu poate da roade decît dacă întreg colectivul interdisciplinar munceşte la dezlegarea unei *singure probleme*, clar precizate, pe baza unei *singure ipoteze* de lucru şi a unei *singure teorii* sociologice, sub conducerea unui *singur coordonator*.

Din păcate, sînt silit să repet una din frazele obişnuite ale profesorului Gusti: „asta este doar un «Zukunftmusik» !"

ÎMPRĂȘTIEREA COLABORATORILOR MONOGRAFIȘTI

În această perioadă am putut deplînge o împrăștiere a unei bune părți din tinerii colaboratori ai profesorului. Insistăm asupra acestui fenomen, căci el ne arată cîteva primejdii care pot pîndi orice altă muncă colectivă. Ideea de pornire a profesorului fusese de a lucra cu studenții Seminarului său, cărora le adăugase apoi, pe parcurs, colaboratori externi. Am arătat care a fost formula organizatorică a „Asociației monografiștilor", (eșuată) și, în final, reorganizarea unei secții de sociologie în Institutul Social Român.

Dar în felul acesta nu se soluționa problema de bază a monografiei. Studenții, pînă la luarea licenței, în număr restrîns, puteau fi antrenați în cercetări de teren. Catedra le asigura cheltuielile de drum, găzduirea și hrana, în timpul unei luni de stat la teren, munca lor fiind deci benevolă. Mulți dintre „studenți", chiar după ce își luau licența, mai continuau a participa la campaniile monografice. Dar situația lor era precară, din ce în ce mai mulți intrînd în diverse profesii, ca profesori, avocați, funcționari în cadrele unor diverse instituții, astfel că din ce în ce mai greu puteau participa la monografiile catedrei. Pentru fiecare, profesorul Gusti trebuia să se străduiască, prin intervenții personale, să le obție concedii temporare; ceea ce se realiza din ce în ce mai greu. Mai ales cei care reușeau să aibe, în profesia aleasă de ei, succese destul de ispititoare, era firesc ca participarea la „monografii" să nu le mai pară decît ca o fază temporară a vieții lor, care nu putea fi prelungită.

„Sociologia" nu oferea o „carieră" decît pentru numărul strict al posturilor existente în învățămîntul universitar, reduse doar la cele de „asistenți" și „bibliotecar". Nici la Institutul Social Român nu existau posturi bugetare în afară de cel al „dactilografei-secretară". Cu atît mai mult s-au înmulțit plecările definitive din cadrul monografiilor sau restrîngerea la o colaborare mai mult de politețe, cu cît din 1931 încolo nici nu au mai fost organizate monografii propriu-zise, în care să poată fi chemați. Plecarea unora dintre foștii colaboratori nu s-a resimțit prea mult, dat fiind că nici nu avuseseră o contribuție de valoare deosebită. Altele însă, s-au resimțit din plin...

Mai întîi Vulcănescu, deși a continuat a ține postul de asistent, s-a dedicat în special problemelor de etică, nu de sociologie, majoritatea timpului fiind afectată rosturilor lui de funcționar la Ministerul Finanțelor. D. C. Georgescu s-a lăsat prins aproape exclusiv de lucrările lui din Institutul de statistică și demografie. Ion Zamfirescu, care și-a luat totuși doctoratul în sociologie și redactase un manual de etică, a preferat să se dedice studiilor de istorie a literaturii și esteticii, Xenia Costa-Foru s-a ținut de școala ei de asistență socială iar Mircea Manolescu s-a lăsat absorbit total de munca lui în barou.

Nu e cazul să înșirăm toate aceste plecări din mijlocul grupului, căci ceea ce vreau să arăt e că, în lipsa unei profesii certe, colaborările benevole nu pot fi continuate multă vreme. Pretenția lui Gusti, ca oamenii de știință să lucreze complet dezinteresat, nu era realistă, prea puțini fiind cei care au puterea să stăruie într-o muncă științifică, în ciuda oricăror adversități ale soartei. Unii dintre noi i-am atras atenția profesorului Gusti asupra acestei probleme. Pichi Pogoneanu, de pildă, a avut chiar neplăcute discuții cu profesorul pe această temă, pe urma cărora a ales să obțină, prin concurs, un post în Ministerul de Externe.

Pe de altă parte, foarte mulți dintre colaboratori au părăsit, unii temporar, alții definitiv, munca „monografică", plecînd la studii sau cu alte ocupații în străină-

tate. Rînd pe rînd au plecat astfel Gh. Vlădescu-Răcoasa, M. Vulcănescu, Tr. Herseni, X. Costa-Foru, P. Comarnescu, I. Costin, Amzăr, Bernea, Ionică, Prejbeanu, luîndu-şi şi acolo doctorate (unii din ei), specializîndu-se, de cele mai multe ori, în alte discipline decît ale sociologiei.

Cu alte cuvinte, muncile ştiinţifice sînt legate indisolubil de existenţa unei profesii adecvate, carierele ştiinţifice fiind determinate şi de accidentele biografice ale fiecărui om în parte. Cine îşi ia sarcina unei munci ştiinţifice colective, trebuie să rezolve deci şi asemenea probleme „financiare", de asigurare profesională, în cariere din care să se poată trăi. Însăşi ideea de a nu se plăti colaborările la publicaţiile Institutului Social nu era raţională. Avea desigur avantajul că, fără drepturi de autor, nu publică decît cei care au realmente ceva de publicat, de dragul ştiinţei şi nu al răsplatei băneşti.

Greşită ar fi însă şi atitudinea contrară, de a lega orice carieră ştiinţifică de numărul de publicaţii avute, socotite pe număr de pagini, aşa cum se practică uneori. Într-o carte recentă a unui sociolog american, citită însă în traducere italiană, cea a lui Stanislav Andreski, *La Scienza sociali come stregoneria* (1972) se face o aspră critică sistemului american de a mări retribuţia profesorilor în raport cu numărul de publicaţii avute; ceea ce dă naştere unei avalanşe de lucrări lipsite de valoare, care încearcă să se salveze doar prin folosirea de formule şi vocabular întortocheate, ducînd la transformarea ştiinţelor sociale în „vrăjitorie", o simplă magie verbală, sub care se ascund doar platitudini. Între aceste două soluţii extreme, o cale de mijloc trebuie găsită, astfel cu greu se pot alcătui lucrări ştiinţifice utile.

Profesorul Gusti s-a convins de necesitatea de a soluţiona problema, de îndată ce a avut posibilitatea materială de a o face.

În perioada „eroică" a monografiilor, bugetul de care dispunea era minim, obţinut prin intervenţii te miri de unde, deseori profesorul trebuind să contribuie cu

jertfe din propria lui avere. De îndată ce a fost numit în fruntea Fundaţiilor Regale, şi a dispus de un buget mai amplu, a început să încadreze destul de mulţi colaboratori.

Vom arăta la locul potrivit cum s-a realizat aceasta. Însă de pe acuma subliniem faptul că în Fundaţiile Regale nu a mai putut încadra decît prea puţini dintre „monografişti", la acea vreme ei nemaifiind disponibili, aşa că a trebuit să facă apel la o altă serie de tineri, încadraţi în Fundaţie fără să fi făcut în prealabil parte din echipele monografice. Ceea ce nu a lipsit să se facă simţit, deloc în favoarea muncii începute.

CURENTE DIVERSIONISTE ŞI DEFECŢIUNI

În „criza" de care ne ocupăm acum nu era însă vorba numai de o „împrăştiere" a vechilor colaboratori, ci şi de o părăsire, uneori discretă, alteori declarată, a punctelor de vedere ale „şcolii". Ceea ce se datora, în bună parte, şi faptului că şcoala sociologică din Bucureşti se desfăşura într-o atmosferă generală, culturală şi politică, ostilă, resimţindu-se apăsătoare, pentru cei care nu erau de acord cu ea, dimpotrivă ispititoare (din păcate) pentru mulţi din rîndurile tineretului.

Pentru a exemplifica această situaţie, aş alege două cazuri exemplare, pentru două tendinţe care se cristalizau atunci, una de natură „filozofică", alta pur politică, de caracter legionar. În primul rînd, deosebit de important şi de tulburător a fost itinerarul spiritual al lui Mircea Vulcănescu, pe care toţi îl socoteam, pe bună dreptate, ca unul dintre cei mai dotaţi din cei care activaseră în rîndurile „monografiilor". Mircea Vulcănescu, începînd încă din 1931, a încetat să ia parte activă la lucrările de teren ale Seminarului. Ceea ce ajunsese a-l pasiona, din ce în ce mai exclusiv, erau probleme de „filozofie" şi „teologie", potrivit felului de a gîndi al profesorului Nae Ionescu.

Pentru mine a fost o mirare să văd cum creşte în mod vădit priza pe care acest profesor o avea asupra nu numai a unui mare număr de studenţi, ci şi asupra unui mic grup de gînditori ai „tinerei generaţii", cum le plăcea să-şi spună. În jurul acestui profesor, căruia toţi îi spuneau doar „Nae", se grupaseră oameni de valoarea intelectuală a unui Vulcănescu, Mircea Eliade, C. Floru, C. Noica, Virgil Bogdan, ba pînă şi Mihail Sebastian, în ciuda antisemitismului feroce al lui „Nae". Atît de departe mergea acest grup cu iubirea fanatică a profesorului lor, încît Mircea Vulcănescu, într-o conferinţă ţinută în 1934 despre *Tendinţele tinerei generaţii* nu s-a sfiit a scrie această frază surprinzătoare: „Cum vom putea noi cere, de pildă, vreodată, junimiştilor supravieţuitori, să înţeleagă că, pentru cei dintr-o generaţie cu mine, «a zis Nae» înseamnează acelaşi lucru cu ceea ce însemna pentru ei: «zice Maiorescu?»!" Cît despre credinţa că el şi grupul lui formau „tînăra generaţie" ar fi multe de spus. Vulcănescu, în tot cazul, era mîhnit de faptul că, în ce mă priveşte, refuzam să fac parte din „generaţie". În broşura în care conferinţa mai sus pomenită a fost tipărită, Mircea Vulcănescu a pus următoarea dedicaţie: „Lui Ricu (Stahl), întru îndeplinirea unei îndatoriri frăţeşti, cu toate că «chestia» nu-l interesează" (9. XII. 1934).

M-am întrebat deseori în ce consta secretul marelui prestigiu pe care îl avea Nae Ionescu. Pentru a mă lămuri, am urmărit şi eu multe din prelegerile lui. „Nae" era departe de a fi un „oarecine", unul din profesorii şterşi, care umpleau cîteva din catedrele noastre universitare. Simpla lui prezenţă era impresionantă. Întocmai ca şi fratele său, actorul Ghibericon, „Nae" avea un deosebit talent în folosirea glasului, a gestului, a mimicii, în special a privirii, astfel că reuşea să pună în scenă un personaj deloc banal: cel al unui „gînditor" care, la catedră, nu recită o lecţie de-a gata pregătită, ci se află în plină transă a muncii de gîndire. Spectacolul oferit era deci acela al „filozofului în curs de filozofare", nicidecum cel al „profesorului de filozofie", diferenţa dintre „filozofi" şi „profesorii de filozofie" fiind dealtfel deseori făcută de el însuşi. Uneori expunerea sa era pitorească şi surprinzătoare. Astfel, avînd a dezbate problema „cauzei" şi „efectului" a început lecţia prin a spune ex abrupto: „Dacă învîrt comutatorul electric de pe perete, o să se aprindă lampa. Dar întrebarea este..." etc. Sau întorcîndu-se după

o lungă absență, între timp stînd la închisoare pentru motive politice, a găsit sala arhiplină de studenți, veniți să vadă cum și despre ce va vorbi Nae Ionescu. S-a mulțumit să înceapă astfel „După cum vă spuneam în prelegerea trecută...", atitudinea aparent neteatrală, de fapt un exemplu de mare virtuozitate dramatică.

În ce măsură în această artă de a „spune" și a „personifica" intra și cabotinaj ? E greu de hotărît. Paralela pe care am de gînd s-o fac între Pârvan și „Nae" va putea să pară multora paradoxală, poate chiar supărătoare. Totuși îmi pare lămuritoare. Avusesem, cu mulți ani înainte, o admirație fără margini pentru Vasile Pârvan. Și la el arta oratorică era desăvîrșită. Dar personajul pe care realmente îl întruchipa era tragic. Cînd intra în sală, și ea arhiplină de fanaticii lui, vedeai un om îmbrăcat în negru, în haine ca de pastor luteran, strecurîndu-se încet, de la ușă la catedră, stînd aci în picioare, ridicînd o mînă și spunînd : „El s-a născut în Galileia !" pentru ca apoi să se așeze și să continue a analiza gîndirea creștină în conflict cu cea a filozofiei păgîne. La Pârvan nu puteai însă avea nici o îndoială că proceda așa pentru că așa simțea. Nici o bănuială de cabotinaj nu puteai avea văzîndu-l și ascultîndu-l. În mod paradoxal aveam totuși certitudinea că Nae Ionescu furase de la Pârvan tehnica punerilor în scenă, numai că ceea ce înfățișa el nu mai era un erou tragic, ci un actor de comedie ; de la Eschil, ne coborîsem la Aristofan. Cu greu să nu-ți aduci aminte de butada lui Marx care afirma că istoria se repetă ; prima oară e tragică, a doua oară, grotescă.

Nimeni nu își poate închipui că Pârvan s-ar fi putut preta ca „Nae" la scene de umor, cum a fost, de pildă, cea a „recitalului" oferit studenților lui, cu prilejul examenului de confirmare în postul de conferențiar. În fața comisiei de examinare, compusă din cîteva personaje foarte grave și pătrunse de înalta lor misiune, Nae Ionescu s-a jucat, malițios, luînd totul în curată bătaie de joc. Chestionat asupra unor probleme de logică, Nae Ionescu a lansat cîteva din paradoxele logisticii. Un profesor ieșan, cu totul derutat de problemă, a insistat

să afle ce lucrare „clasică" de logică cunoaște. Și Nae, cu un ton timid, ca și cînd i-ar fi fost teamă să nu facă cine știe ce gafă, a spus : „Goblot, poate ?" Ori Goblot era cartea pentru începători, fără de cunoașterea căreia nici nu puteai îndrăzni să intri în seminariile lui. Venind vorba despre „individualitate" și „totalitate", Nae Ionescu a întrebat dacă i se permite să plece de la un exemplu concret ; ceea ce Gusti, care prezida comisia, i-a îngăduit. Atunci Nae a scos din buzunar o cutie de chibrituri, a luat un chibrit și a început să vorbească despre ce părere avea Aristot despre problemă, făcînd deci de fapt ceea ce în jargon studențesc se numea „A face teoria chibritului", provocînd, desigur, în sală, printre studenții care îi făceau public, mai mult decît o sadică bucurie ; asta, spre nedumerirea comisiei.

Dar prin asemenea mijloace nu puteai cîștiga decît masele, nu și elita, adică acel grup restrîns de oameni cu adevărat superiori, care îl admirau. Pe aceștia îi cîștiga Nae Ionescu prin temele pe care le ataca. Nu venea cu o erudiție deosebită, ci cu o capacitate de analiză cu totul excepțională. În adevăr, urmărindu-l pe Nae Ionescu aveai ce învăța din meșteșugul jonglării cu ideile. Temele pe care le punea în discuție aveau, toate, un iz de actualitate „politică", de nuanță din ce în ce mai clar „legionară". Ca temă majoră era aleasă „națiunea" și „ortodoxia", văzute metafizic, dar și teluric. După a lui părere, cine se născuse în Bărăgan nu putea înțelege pe Descartes, precum nici cine nu s-a născut acolo nu putea prinde „duhul" specific al românismului și mai ales al „ortodoxiei". Ceea ce pentru mine, care nu mă născusem în Bărăgan și fusese botezat catolic, nu era prea ispititor. Cursurile lui despre „teologie" și „filozofie" erau urmărite și de cîțiva preoți, ba chiar și de pastori luterani. Ceea ce spunea în curs era desigur interesant. Profesorul Gusti însă aruncase o vorbă, în Seminarul său, anume de interesul pe care l-ar putea avea pentru noi citirea lucrării *Die Heilige* a lui Otto Rudolf, pe care o adusese în biblioteca Semi-

narului, vrînd astfel să ne spună că Nae Ionescu nu făcea decît să repete cele spuse de filozoful german.

Care a fost pînă la urmă soarta acestui „drac împielițat", adică „întruchipat", total lipsit de bună-credință, dar dăruit cu o inteligență excepțională, se știe și nu e locul să vorbim aci.

Repetăm însă mirarea că Mircea Vulcănescu, fără a deveni „legionar", a putut totuși, o anume vreme, să creadă în Nae Ionescu ca într-un profet al gîndirii românești filozofice. A făcut-o însă fără să opună curentului sociologic gustian o negare fățișă; ci cel mult una de simplă „frondă".

Spre deosebire de alți disidenți, aceștia curat „legionari" dar mult mai puțin dotați, atît ca putere de judecată, cît și ca bună-credință.

O DISIDENȚĂ LEGIONARĂ

Mai gravă a fost tulburarea provocată de „disidența" unui grup de patru membri: Ion Ionică, Dumitru C. Amzăr, Ernest Bernea și I. Samarineanu. Toți patru preluaseră, în echipă, sarcina cercetărilor privind viața psihologică și culturală a satelor. Mai întîi a participat la Fundul Moldovei, singur, Bernea; apoi la Drăguș și, în continuare, la Runcu și la Cornova, adăugîndu-se și ceilalți trei. E o întrebare. De ce s-or fi simțit îndreptățiți aceștia patru să formeze un grup distinct, apoi recalcitrant și, în sfîrșit, trecut în opoziție deschisă, manifestată printr-o contra-organizare, pe care au denumit-o *Rînduiala* după numele dat și revistei pe care au scos-o.

De fapt, grupul prinsese cheag încă de la Drăguș. Dovada o avem în faptul că și-au luat ca emblemă „Buzduganul" din ceremonia agrară a „clăcii", efectuată în acest sat în folosul preotului. Să fi fost numai un sentiment de nemulțumire față de grupul „bătrînilor" care, de fapt, conduceau monografiile? Un sentiment de frustrație, datorat insuficientei lor luări în seamă? Se prea poate. Deși personal am avut și am păstrat, cel puțin față de inteligența lui Ion Ionică, cele mai sincere sentimente de stimă și prețuire, fapt este însă că întreg acest grup a sfîrșit prin a trece la „legiune", ostilitatea lor față de monografie fiind puternic colorată legionar. Și totuși! Aceasta nu i-a împiedicat să poarte polemici pînă și cu Traian Herseni care, din păcate, trecuse și el de partea acelei tabere. Ceea ce arată că, dincolo de atitu-

dinea lor politică, aveau răfuieli de făcut şi cu „monografia" şi cu „monografiştii" ca atare.

Bernea era pe acea vreme bibliotecar al Seminarului de sociologie, avînd oarecare prestigiu faţă de studenţii Seminarului. A trebuit să renunţe la acest post.

În 1935, după încadrarea monografiilor în Fundaţie, grupul celor patru a editat revista *Rînduiala* în calitate de „redactori", dar şi cu ajutorul unui „comitet" format din mai mulţi colaboratori, printre care şi cîţiva din „monografişti". În cele 4 numere ale revistei, cîte au apărut, atacurile împotriva şcolii monografiilor sociologice au fost la început timide, purtate pe un ton urban, încă acceptabil. În anul al doilea însă, grupul celor patru redactori a renunţat la comitetul iniţial, revista luînd forma unor „Caiete", de data aceasta de caracter strict legionar. Polemicile, camuflate aparent ca discuţii „ştiinţifice", atacau, de pildă, pe Herseni *ad personam*, învinuit a nu cunoaşte limba românească, după cum nici pe cea germană, erudiţia lui fiind făcută pe traduceri în franceză. Pe mine mă învinuiau ceva mai blînd, spunînd că sînt un simplu „empirist", lipsit de valoare teoretică, citînd, în sprijin, lucrarea mea despre *Tehnica monografiei*. Herseni nu a răspuns la aceste prime atacuri, precum nici eu, deşi în sinea mea recunoşteam oarecare dreptate criticii lor. Eram în adevăr un „fanatic al faptelor", astfel că în volumul meu de tehnică apăsasem poate prea mult pe „fapte". Dar o făcusem tocmai împotriva tendinţei grupului acestuia, al viitoarei *Rînduieli*, care se complăcea prea mult, credeam eu, în interpretări quintesenţiale de „păreri" şi „texte", în dorinţa de a ajunge rapid la grandioase „teorii generale" cu iz mai mult mistic decît raţional.

Răfuiala cu şcoala monografiilor sociologice a fost însă purtată şi dincolo de foaia *Rînduiala*. Amzăr arătînd unele *Reflecţii şi îndoieli* cu privire la însăşi valoarea ştiinţifică a monografiilor sociologice, Bernea pledînd pentru „etnografie", ca rivală a „sociologiei", „muzeul social" părîndu-i-se o aberaţie, nici pe departe de valoarea unui muzeu „etnografic", singurul valabil, după părerea lui.

Atacurile acestui grup ajunseseră a fi atît de agresive, încît a trebuit să răspundem. Herseni a scris deci un mic articol despre *Cum reflectează şi se îndoieşte D. C. Amzăr*. Răspunsul lui Herseni, dat acelui Amzăr pe care, într-o scrisoare ce mi-o adresa din Berlin, îl socotea „fiul meu, cel mai mare", era destul de potolit, ca ton, şi păstrat ostentativ în marginile unei discuţii „academice". Dimpotrivă, în ce mă priveşte, am fost violent, poate prea, în polemica cu Bernea. Victor Ion Popa, care prin firea lui era întotdeauna atît de blînd, chiar cu cei de rea credinţă, ba chiar şi cu cei de-a dreptul proşti, s-a arătat mirat de tonul agresiv pe care îl folosisem.

Dealtfel însuşi profesorul Gusti era nu numai mîhnit, ci şi indignat de aceste polemici. E singura dată, în decursul întregii perioade dintre 1926 şi 1955, cînd l-am văzut supărîndu-se şi folosind o expresie tare. De fapt nu a folosit-o, ci numai a făcut aluzie la ea, repetînd începutul zicalei româneşti privitor la „rînduială", care zice „Bună ţară, rea tocmeală" — omiţînd sfîrşitul care e, precum se ştie : „....de Rînduială".

Soarta finală a acestui grup a fost destul de tristă. Ionică şi Amzăr au fugit în Germania, Bernea a ispăşit o pedeapsă grea ; cît despre Samarineanu, nici nu ştiu care i-a mai fost soarta. Ionică însă, dintre toţi patru, era în adevăr superior dotat, dealtfel singurul care a continuat a lucra cu noi, participînd la cercetarea organizată de Herseni pe întreaga Ţară a Oltului în 1938, de pe urma căreia Ionică a publicat monografia sa *Dealul Mohului*, de incontestabil merit. Bernea nu a dat însă la iveală decît cîteva studii şi un volum despre „civilizaţia ţărănească", despre care nu este însă necesar să vorbim.

ALTE ÎMPOTRIVIRI

Dealtfel, atacuri împotriva „sociologiei" au fost făcute și de alții, străini de mișcarea Gusti, precum de pildă ne-a îndurerat broșura profesorului O. Densusianu, intitulată *Sociologia mendax*, adică „mincinoasă", pretenția de a îngloba în „sociologie" folclorul și etnografia fiind, după părerea lui, abuzivă, iar veleitățile „științifice" ale sociologiei monografice părîndu-i a fi nu numai excesive, ci și de rea credință.

De asemenea ne tulbura faptul că sociologul de atît de bună formație cît era Niculae Petrescu refuza să aibă cel mai mic contact cu monografiile. Deși încadrat conferențiar la catedra de sociologie, deși colabora la Institutul Social Român, deși era apreciat de profesorul Gusti, dovadă fiind faptul că dînsul a făcut să fie ales membru corespondent al Academiei Române, totuși nu l-am văzut măcar o dată la vreo ședință de-a noastră sau interesîndu-se de ce lucram. Ceea ce nu înseamnă că prezența lui în cadrul catedrei ar fi fost inutilă. Dimpotrivă, cursul lui despre „Sociologia primitivilor" era urmărit de studenți cu plăcere și folos. Iar lucrările lui despre *Sociologia comparată* sînt atît de valoroase și originale, ținînd seama de vremea cînd au fost scrise, încît ar merita să fie traduse și publicate, măcar acum, în limba românească.

Mai gravă era însă atitudinea profesorului Petre Andrei, care a simțit nevoia să se despartă de fostul său profesor, pentru a-și putea vedea de propria lui muncă. Ceea ce profesorul Gusti nu i-a iertat. Exista, din păcate, un fel de gelozie reciprocă între ei doi, Andrei greșind, cred eu, prin faptul că ataca violent întreaga mișcare a monografiilor sociologice, iar Gusti prin negarea oricărei originalități a elevului său de la Iași. Cu Andrei a avut, dealtfel, nepotriviri de puncte de vedere, dar și de temperament, pînă și în cadrul Ministerului, Andrei fiind ministru subsecretar de stat iar Gusti ministru plin.

Într-o scrisoare pe care mi-o adresa, Gusti își arăta nemulțumirea în fraze destul de aspre, spunînd:

„Astăzi la Academie mi-a spus dl Simionescu că fostul meu elev Andrei de la Iași scoate o «sociologie generală» în care își va spune toată înțelepciunea sa, desigur cu reminiscențe puternice a cursului ascultat pe vremuri, cînd era «elev». Dar tot dl Simionescu mi-a comunicat că acest domn sociolog ieșean va combate «monografia». De abia aștept plăcerea să-l citesc! În sfîrșit sînt foarte curios să cunosc marea originalitate și trîmbițata sa atitudine împotriva școalei monografice!

Ce spui? Va fi interesant!"

Ceea ce nu înseamnă că, în fundul inimii lui, Gusti nu l-ar fi apreciat pe Andrei. Ba chiar iubit; de aceea tocmai era adînc mîhnit de faptul că cel care ar fi putut fi cel mai bun discipol al lui, îl părăsise, ceea ce socotea a fi o „trădare". Dovada a cît de mult îl aprecia, cu ciudă, Gusti pe Andrei, o am în repetata lui afirmație că nu mai vrea să acorde titlul de doctor în sociologie nici unuia din solicitanți, căci nu speră să mai aibe norocul unui doctorand de valoarea lui Andrei. Cu Andrei, Gusti a avut, în timpul ministeriatului lor și o discuție intimă, în nădejdea aplanării unor neînțelegeri. Mi-aduc aminte cum s-au închis, ore întregi, în unul din birourile Fundației, noi așteptînd cu sufletul la gură să vedem cum se va sfîrși discuția. Căci am fi dorit ca neînțelegerilor dintre ei să li se pună capăt, sociologia românească neavînd decît de profitat de colaborarea lor. Dar se pare că într-adevăr două săbii într-o teacă nu încap.

Mai puţin importantă a fost neînţelegerea cu profesorul Rădulescu-Motru, pe care foarte clar o relatează o scrisoare a profesorului Gusti, răspuns la o comunicare a mea, în care îi relatam o convorbire avută cu prof. Motru.

31/7/35

„Iubite domnule Stahl,
Îţi mulţumesc pentru ultimele două scrisori. Obiecţiile d-lui Motru m-au impesionat. Căci am mai discutat cu el şi părea convins. Dealtfel este o inconsecvenţă cronică. Cunoşti studiul său despre *Statul ţărănesc* (sau aşa ceva). Ei bine, acolo aducea elogii „monografiei", şi o preamăreşte. Dar, ce vrei, consecinţă la Motru! Acum trebuie «politiceşte» negreşit să găsească «altceva», pentru a se recomanda... înţelegi!
În acest ciclu organizat de I. C. Petrescu pentru un fel de Universitate naţional-ţărănească a tineretului, am fost doar şi eu invitat să vorbesc, despre „monografii" în general şi rostul ei. Nu am luat în serios invitaţia. Dar mă tentează totuşi. Pentru a restabili adevărul. Şeful dlui Motru în Muscel, a cerut fiecărei plase, potrivit unui „chestionar", să-şi declare nevoile, ca apoi, pe baza lor să facă planul nevoilor întregului judeţ. Însuşi subiectul conferinţelor... toate în jurul monografiilor... este o dovadă de recunoaştere abia politică a acestui instrument de cunoaştere reală.
Dl Motru a venit la conferinţa mea (de la I.S.R.) cu dinadinsul ca să se documenteze. Şi a plecat luminat. Acum cere lămuriri suplimentare. I le-ai dat dta magistral. Te felicit că ai reuşit nici nu se poate mai precis şi mai clar să formulezi un răspuns irezistibil! Să nădăjduim că măcar de data aceasta a înţeles! Dacă nu, poate că la Câmpulung, în tot cazul la Academia Română, la toamnă îi voi da şi eu un răspuns. Omul însă se află în căutarea unui program «propriu», pentru o viitoare guvernare. Ai înţeles, nu-i aşa?"

Cu urmări mai tragice a fost însă opoziţia surdă a marilor politicieni ai vremii, care nu vedeau deloc cu ochi buni amestecul lui Gusti şi al şcoalei lui în treburi privind situaţia ţărănimii, scoaterea la iveală a unor stări de lucruri de care, în bună parte, se simţeau răspunzători. Erau de acord ca Gusti şi ai lui să ţină conferinţe în cadrul Institutului Social Român, să publice volume de „ştiinţă", dar cu totul contra amestecului unei mase de tineri în treburi care, după părerea lor, constituiau cîmpul lor exclusiv de acţiune.

Simţeam cu toţii conflictul care mijea între străduinţa ştiinţifică şi acţiunea noastră culturală (utopică, desigur, dar chiar şi aşa neplăcută cercurilor conducătoare), şi de altă parte planurilor politice ale partidelor pe atunci în fiinţă. Vom arăta mai tîrziu cît de scump am plătit această neînţelegere a situaţiei şi cît de naivi am fost în credinţa că am fi putut face măcar „reforme" utile, dată fiind structura social-economică şi politică a României dintre cele două războaie.

C-da 5723 coala 15

O REFUGIERE ÎN FOLCLOR

Intrarea monografiei în criză am resimțit-o și eu, prin faptul că aveam de rezolvat probleme personale, care m-au tulburat o lungă bucată de vreme, complicate și prin probleme profesionale. Nu vedeam înaintea mea nici o cale deschisă. Dorința mea ar fi fost să pot pleca și eu, la studii, în străinătate, așa cum reușiseră s-o facă mulți dintre noi. L-am întrebat o dată pe profesor de ce nu s-a gîndit să mă trimită și pe mine ? Răspunsul a fost : „De d-ta aveam nevoie aici". Răspuns, dacă vreți, măgulitor. Totuși...! Oricum ar fi fost, de plecat nu am plecat, rămînînd să continui a-mi cîștiga existența ca funcționar al Senatului și să rămîn simplu asistent „onorofic" la catedra profesorului.

Nemaiavînd cadrul organizat al campaniilor monografice, am continuat a-mi duce munca pe cont propriu. O făcusem dealtfel încă din 1927, dublînd munca în colectiv cu o alta, făcută de unul singur, pe problemele mele personale. De data aceasta se adăuga vechii pasiuni pentru „satele devălmașe", încă o alta : cea a încercării unei dezlegări a fenomenelor „spirituale" rurale, pe care le vedeam analizate din punct de vedere sociologic, pe linia teoriei mele despre „Obștea pe bază de tradiții difuze". Cel mai comod mi-a fost să mă leg de anchetele de folclor ale lui Brăiloiu, care, în cadrul *Arhivei de folklor* a Societății Compozitorilor și al catedrei lui de la Conservator, avea putința să organizeze mici campanii, individuale sau în grup restrîns, eu în-

tovărășindu-l cu mare bucurie, atît de fermecător putînd fi acest folclorist, după cum însuși folclorul era fermecător.

Astfel, în 1932, l-am însoțit într-o lungă campanie, de peste o lună de zile, în Gorj, de sărbătorile Crăciunului. Am tras la Tîrgu-Jiu la casele unei rude a dnei Brăiloiu, procedînd la înregistrarea a două „tacîmuri" de „vicleiuri", rezultatul fiind publicat fragmentar în *Sociologia românească* și apoi integral, într-o broșură separată. Țin deosebit la această publicație, fiind singura în care colaborarea dintre noi este consemnată prin amîndouă numele noastre. Apoi, dispunînd de un automobil, am plecat din Tîrgu-Jiu în colinda satelor din nordul Gorjului. Am tras mai întîi la gazda noastră din Runc, Maria Arbagic, excepțională informatoare în tot ceea ce privește cîntecul și „folclorul" în general.

Era o iarnă „goală" cum se spune, adică lipsită de zăpadă și friguroasă din cale afară. Avea o casă săracă, neîncălzită. Peste noapte a trebuit să ne îmbrăcăm paltoanele, să ieșim în ogradă, să căutăm vreascuri, încercînd, fără a reuși, să aprindem focul. Brăiloiu era mai ales ocupat cu veșnica sa luptă, cu Flit-ul, împotriva puzderiei de pureci ; neplăcere obișnuită în cea vreme, în mai toate satele.

De aci, am luat la rînd drumul pînă la Tismana, strîngînd, printre altele, acele extraordinare texte pe care Brăiloiu le-a publicat cu titlul de *Ale mortului din Gorj*, atît de frumoase încît au ispitit, mai tîrziu, pe Jacques Lassaigne să încerce o traducere în franceză, mai puțin reușită, mi se pare, decît traducerea dată de Maria Holban în cartea sa „Sortilèges". Dar ne-am repezit și la Vădeni, ca să înregistrăm un bocet al mamei Ecaterinei Teodoroiu despre fiica sa. Era o „trufanda" folclorică, care nu a fost întrecută decît, tot în acea campanie, de un alt bocet, de data asta închinat lui Brăiloiu și mie. Ieșise zvonul în regiune că în urma unui accident de cale ferată murisem amîndoi. Cineva, venit din Rurcu, s-a mirat să ne vadă în viață, spunîndu-ne că Maria Arbagic se și cîntase de jalea noastră. Așa că ne-am întors la Runcu spre a înregistra și acest bo-

cel, în care „bietul Brăiloiu și cu domnu Stal" erau pomeniți după toate regulele artei.

Brăiloiu era foarte dispus uneori să se amuze, culegînd astfel de „piese rare". Am mers deci nu numai la Maglavit, ca să-l înregistrăm cîntînd la fluier, așa cum am mai spus, pe Petrache Lupu, dar și în alt anume sat, din care un alt „folclorist" publicase o serie de „Miorițe" care ni se păreau a fi simple mistificări patriotice, într-o regiune din jurul Craiovei, care nu excela prin variante de Miorița. Ne-am dus însă zadarnic, pentru că toți oamenii citați ca informatori în lucrarea sus spusă, ca din întîmplare, erau toți decedați, și tot din întîmplare, erau singurii care știuseră de o Mioriță, restul sătenilor nici nu auziseră pomenindu-se de așa ceva. Din Gorj am trecut apoi în bazinul Petroșenilor, la alte rude ale dnei Brăiloiu, unde de asemenea am continuat anchetele folclorice.

Mi-au rămas de acolo în minte cîteva versuri, pe care le-am folosit și eu în situații oarecum similare, ca de pildă, despre „cultura noastră populară": „Venirăm la tine / te găsirăm bine / rece ca o ghiață / galbină la față". Ceea ce, atît de dese ori, se potrivește cu situațiile dramatice și confuze ale vieții, în care în adevăr poți spune „Draga maichii, după tine, îmi pare și rău și bine", ca în aceste bocete ale „momîrlanilor" de peste munți.

Am colaborat apoi mereu la alte cercetări, unele mai lungi, cum a fost cea din Țara Oașului, timp de o săptămînă; sau cea din satul Gîștești, locul natal al bunului muzician și unicului nostru cunoscător de „psaltichie", Gh. Ciobanu; sau cu Emilia Comișel, în satul Izvoarele din Prahova sau cu întreg grupul elevilor lui de la Conservator, în satul Snagov, sau cea de la Comănești — Bacău, pe urmele lui Kiriac și multe, multe altele.

Cu Brăiloiu se putea lucra tot atît de rodnic și de plăcut și la el acasă. Cum mă mutasem în vecinătatea lui, el stînd în str. „Silvestru" iar eu în „Zece Mese", aproape seară de seară eram la el acasă. Avea obiceiuri de muncă nocturnă. Începeam cam de pe la zece și continuam pînă în zori, dna Lucie Brăiloiu avînd grijă, după miezul nopții, să ne aducă ceva de mîncare. Lucram amîndoi cu tehnica „fișelor", așa că, în mica lui odăiță, întindeam pe jos fișele, ca să le putem apoi strînge organizat sistematic. Așa am lucrat de pildă „chestionarul pentru culegerea obiceiurilor de înmormîntare", precum și altele. Munca era cu atît mai plăcută, cu cît era însoțită de permanente discuții teoretice despre „cultura populară", în care intrau deopotrivă problemele „folclorului juridic" și teoriile mele despre „obștea pe bază de tradiții difuze".

Uneori, cînd venea un oaspete mai de seamă, luam împreună masa de seară. Așa l-am cunoscut, de pildă, pe Ovid Densusianu, pe care, după ce îl audiasem la cursuri, puteam acuma să-l văd de aproape și să-l ascult vorbind pe cu totul alt ton decît cel profesoral. Știam ce păreri are autorul *Sociologiei mendax* despre munca monografiștilor. Și știa și dînsul că eram „monografist" declarat. Dar cu o admirabilă discreție, cu o politețe rar întîlnită, acest profesor s-a mărginit să nu atace decît probleme de folclor, căutînd să sugereze că ce făcusem nu era de fapt decît „folclor" și nu „sociologie". Totuși, *Bocetul din Oaș* al lui Brăiloiu, cînd a fost publicat în revista lui *Grai și suflet* nu a putut purta și numele meu, Densușianu refuzîndu-l; astfel că Brăiloiu n-a putut pune decît o mențiune discretă despre colaborarea mea la acest studiu.

Mai vie și mai plăcută este însă amintirea unei nopți de lucru petrecută, în casă la Brăiloiu cu vizitatorul său de mare cinste care era Béla Bartók. Nu se astîmpăraseră încă polemicile împotriva acestui folclorist, duse de către unii „patrioți" de rea-credință și lipsiți de inteligență, Brăiloiu trudindu-se să lămurească lucrurile și cerînd și sprijinul lui G. Enescu. Chemase pe Bartók în București, unde dăduse, în sala Dalles, un admirabil concert de pian. Apoi ne-am întors acasă la Brăiloiu, astfel că am avut prilejul să ascult pe acești doi mari folcloriști vorbind o noapte întreagă despre problemele lor comune. Avea Brăiloiu, întîmplător, o sticlă de Cotnari din viile Terente, licoare galben-verzuie, semănînd cu unt-

delemnul, o sticlă ajungînd la trei oameni, de seară pînă dimineața. Ceea ce mi-a rămas în minte e faptul că, în zori de ziuă, conversația dintre ei se abătuse din făgașul ei științific, atacînd tema glumeață : care din ei doi știa mai multe arii din șansonetele franțuzești de la sfîrșitul veacului trecut? Vorbind cînd unul, cînd altul, au trecut în revistă repertoriul acesta special, amîndoi dovedind o uluitoare memorie și un dar de a spune „șansonetele" cu cuvintele lor, ca și cum ar fi fost profesioniști ai music-halului.

Dealtfel, memoria pare a fi unul din apanagiile specifice marilor muzicanți. Ce memorie extraordinară avea Enescu, se știe. Dar pe mine m-a uimit și un alt muzician.

Eram la Șercaia, în Țara Oltului, făcînd o vizită pastorului sas de acolo, Müller, pe care Brăiloiu îl știa folclorist de bună calitate, avînd cîteva publicații privitoare la folclorul sașilor. Avea pastorul acesta o casă gospodărească, cu o odaie mare, cu pian și cele de trebuință unui muzician. Pe Brăiloiu îl frămînta bănuiala că melodia *Hai salcîm, salcîm de vară*, pe care folcloristul Vulpescu o socotea cea mai reprezentativă melodie populară românească, nu era de fapt decît un ecou al muzicii occidentale. L-a întrebat deci pe Müller ce părere are și dacă nu cumva își amintește să fi auzit acea melodie în limba germană. S-au așezat la pian, Müller și cu Brăiloiu, și au început a trece în revistă, din memorie, textele clasice ale muzicii germane, știute de amîndoi pe dinafară. Treceau repede peste pasajele care se dovedeau străine de problemă și se opreau, din cînd în cînd, la altele, care li se păreau dubioase. Uneori mergeau la bibliotecă, scoteau partituri și verificau pasajele. Eram cu totul străin de problemă și nu puteam face altceva decît să rămîn uimit de prodigioasa lor memorie, de imensa lor erudiție în materie de istorie a muzicii. Pînă la urmă au declarat amîndoi că se pot găsi peste zece bucăți din lieduri germane, a căror temă semăna cu *Hai salcîm, salcîm de vară*. Nu știu ca Brăiloiu să fi fructificat, într-un fel oarecare această muncă făcută în colaborare cu folcloristul sas. N-am

păstrat de atunci decît două broșuri cu dedicație și cîteva fotografii, dar și un imens respect pentru erudiții de provincie care, deseori, întrec pe cei din marile centre universitare.

Dar în afară de desele mele plecări cu Brăiloiu, o porneam și de unul singur, în căutarea propriilor mele probleme. Mă duceam oarecum în aventură, plecînd cu trenul din Gara de Nord, luînd pe cel care tocmai era gata de plecare, coboram unde mi se părea mai potrivit și porneam apoi pe jos, cu rucsacul în spinare și carnetul de note în buzunar. Plus aparatul de fotografiat. În asemenea colindări aveam cu totul alte condiții de lucru decît în campaniile monografice. Venind în grupuri mari și instalîndu-ne pe timp de o lună, ne străduiam să explicăm satului „cine sîntem și ce vrem", organizînd în acest scop sărbători populare, instituind concursuri cu premii, înființînd biblioteci și dispensare, folosind adică toate mijloacele de propagandă disponibile. Lucrînd însă de unul singur, toate aceste mijloace îmi erau interzise. Dimpotrivă, tehnica pe care trebuiai să o folosești consta în a căuta să fii cît mai discret cu putință, pînă la dispariția ta în mijlocul masei anonime. Pentru a reuși, trebuia să nu distonezi prea tare față de cei printre care te amestecai, să nu faci pată în tablou. Meseria anchetatorului singuratic are în ea ceva cameleonic, căci te silește să umbli îmbrăcat cam la fel cu ei, să imiți felul lor de a fi și de a te purta, de a vorbi și, mai ales, să știi să taci, să asculți fără să pari a o face și să te prefaci că asculți, cînd ți-e gîndul în altă parte. Simulezi deci că te simți bine oricare ar fi mediul în care intri. Ești ca la tine acasă printre fanatici, sceptici, dezamăgiți, revoltați, știutori și neștiutori de carte, printre chiaburi și sărăntoci. Te porți ca la largul tău în casa vreunui boiernaș de provincie, ca și în cocioabe sau în șatrele țiganilor. Simpatizezi cu maghiarii, cu sașii, cu evreii, bulgarii sîrbii și tătarii. Te duci pe la toate bisericile, închinîndu-te de la dreapta la stînga în cele ortodoxe și invers în cele catolice, te descalți în moschei și-ți acoperi capul în sinagogi, ținînd seama pînă și de gesturile rituale ale

celor mai aberante secte. Cauți să nu ai conflicte cu nimeni, nici cu chiaburii, nici cu sărmanii, nici cu primarii, nici cu jandarmii și nici cu vagabonzii sau cu cei certați cu legea. Meseria te învață să nu fii niciodată tu însuți, ci doar un „personaj" fără „personalitate", care simulează deplina înțelegere a orice, fără a lua parte în numele tău la nimic, ascultînd, observînd și doar din cînd în cînd scoțînd discret carnetul pentru a nota cîte ceva, din ce ai văzut și simțit. Doar seara, mai puteai nota ceva în jurnalul tău de drum.

Am socotit că mi se face cel mai plăcut compliment cînd un avocat de la judecătoria din Năruja, intilnindu-mă în instanță, mi-a spus, după ce a aflat cine eram și ce căutam, că mă luase la început drept un negustor de nuci, cum veneau mulți în sat, la vreme de toamnă. Trebuia să procedezi astfel pe vremea cind lumea nu se obișnuise cu anchetele de televiziune și radio, dacă voiai să pătrunzi în lumea cea de taină a vieții rurale. Căci „satul" era într-adevăr o „taină", o lume ascunsă, care nu își arăta adevărata fată celor străini de ea.

Voiam să urmăresc tocmai viața de gînduri și sentimente ale sătenilor, adică tocmai acea fată ascunsă a lucrurilor, care scăpase anchetelor obișnuite, de tip „monografic". Ca să fac mai limpede problema posibilităților de cunoaștere a vieții spirituale sătești, în condițiile anchetelor singuratec făcute, îmi voi permite să extrag un pasaj dintr-un carnet de note, pe care l-am putut păstra nerătăcit, în care am consemnat o întîmplare despre „cîntecul lui 907", care mi se pare a fi dătător de seamă. Numim de obicei „baladă" ceea ce țaranii numesc „cîntec". Auzisem astfel de existența unui „cîntec al lui 907", pe care însă nu-l înregistrasem niciodată. Nu pentru că nu-l căutasem. Ici și colo, uneori, cite o vorbă strecurată, mai mult șoptită, pomenise despre existența „unuia, a lui 907". Dar nu găsisem pe nimeni să ni-l spuie. Pînă cînd, într-o zi de sfîrșit de iarnă, pe o lapoviță grea, găzduisem un biet lăutar pe care ni-l aduseseră țaranii. Era vestitul, pe atunci, „Județ", numit așa pentru că era vagabond, fără casă, bătînd la rînd județele, vară și iarnă, cu vioara la subțioară, înfășurată în cirpe, el de asemenea acoperit cu o pătură, peste haine în zdrențe. Dar ce admirabil cîntăreț! Ce bogăție de repertoriu! Poate că tocmai datorită dromomaniei lui, Județ știa cum se cîntă deosebit în Gorj, în Dolj, prin Ilfov, prin toată Muntenia. Pe cînd era încă întreg la minte, urmase și un an la Conservatorul din București, despre care am și notat o povestire de a lui de tot farmecul. Dar în 1932, Județ ajunsese așa cum îl vedeam. S-a încălzit și, cu ajutorul a citorva țuici fierte, timp de ceasuri întregi ne-a tot cîntat și dictat balade peste balade, amuzat și de faptul că îl înregistram pe suluri de ceară, la aparatul Edison și că așa se putea asculta și el pe el însuși.

Într-un tîrziu, Brăiloiu i-a aruncat o vorbă în treacăt, — ca și cum nimic n-ar fi — „zi-l și pe 907". Și, spre mirarea noastră, Județ a început să-l cînte. Ne-am dat de o parte, ne-am făcut că ne uităm pe fereastră, am stenografiat textul cu spatele întors la el, nu cumva să-și dea seama de ceea ce facem, să uite că sîntem și noi de față, să-l cînte așa cum îl ardea pe el la inimă. Cîntec grav, zguduitor, spus cu ură, cu glas scăzut. Și după ce a sfîrșit, Județ s-a uitat împrejur, s-a trezit parcă din vis, ne-a văzut și s-a mustrat singur în gura mare: „Ce-am făcut?! L-am zis pe 907"! A trîntit o înjurătură lumii, soartei și evident și nouă. Apoi, căciula pusă în cap, vioara luată la subțioară și ușa trîntită în urma lui, fără bună ziua, fără măcar să ia suma de bani făgăduită. Județ cîntase pe „907" pentru că Județ nu era în toate mințile lui. Dar ceilalți oameni, cei cuminți, din toate satele țării, tăcuseră îndărătnic, timp de o întreagă generație. Au tăcut „ca pămîntul", pămîntul acela care înghițise trupurile părinților și fraților lor uciși în răscoale, pămîntul cela peste care, atît de zguduitor, poetul Cerna nădăjduia să iasă soarele dreptății, să sece sîngele proaspăt, ca „să n-afle-n groapa lor strămoșii, al cui a fost și cine l-a vărsat".

Țăranii din satele noastre vechi aveau psihologia firească a oricărei clase oropsite. Dispuși să vorbească cu tine despre orice — dealtfel vorbăreți cum nu se

mai află — și totuși muți atunci cînd voiai să aduci vorba despre faptele spăimîntătoare pe care le trăiseră și nu le putuseră nici uita, nici ierta.

Venit de la oraș și îmbrăcat domnește, cel mai bun prieten al lor, de cum pomenea de 907, se încărca cu tot ponosul urii datorat dușmanului care îi măcelărise. Dacă nu tu personal (căci te vedeau că nu puteai fi din leatul celor din 907), poate că ai tăi, alții din orașul tău fuseseră cei care puseseră tunurile pe ei și împușcaseră fără socoteală pe cine le ieșise în cale. Balada lui 907 trebuia deci să existe, pentru că nu era cu putință ca asemenea spaime colective să nu-și fi găsit expresia literară. Dar tot din aceeași pricină, cîntecul era menit să rămînă o taină, a victimelor, care nu putea fi cu nici un chip dată la iveală. Iată de ce, după cîte știu, n-au putut fi înregistrate decît vreo cîteva rare exemplare de asemenea cîntece ale lui 907.

Și totuși, ce plin de învățăminte nu este acest cîntec! Să-i schițăm în cîteva cuvinte înțelesul. Înainte de a începe povestirea evenimentelor din 1907, balada cuprinde o adevărată istorie socială a clasei țărănești, din veacul al XVIII-lea începînd, centrată pe teza de bază a acestei clase, exprimată cu îndîrjire, încă de la început, de cînd țăranii au avut prilejul să vorbească: mai întîia în așa-numita „comisie a proprietății" din 1848 și continuînd cu divanurile ad-hoc. Teza lor e simplă și poate fi înțeleasă doar în contextul unei istorii a tehnicilor noastre agrare. Practicam prin secolul trecut o agricultură așa-numită „itinerantă", „mutătoare", în sensul că, lumea fiind relativ puțină și încă mult pămînt nedesțelenit, țăranii schimbau periodic ogoarele, mereu în căutarea altor terenuri încă neistovite. Dădeau boierului dijma din plin și îi făceau și clacă grea. Dar totuși pămînt mai era cu prisosință. Văzînd apoi că drepturile lor la folosința pămîntului se tot mărgineau, idealul lor era să-și apere dreptul acesta străvechi, de a pune în lucrare oricît pămînt ar fi dorit. Doreau deci să se oprească cultura cerealieră extensivă a moșiilor latifundiare boierești, care îi stînjenea, și să se răscumpere și de robia clăcii. În mentalitatea lor, „trecutul", adică epoca în care antagonismele acute ale capitalismului invadator nu se iviseră încă, apărea ca o epocă de aur.

Balada lui 907 spune: „cînd era pe 53, cînd ne-a dat pămînt Știrbei,/ puneai plugul unde vrei și arai pe cît putei". Acuma, legiuirea lui Știrbei e din 1851, nu din 1853. Dar probabil nevoia rimei a făcut să se comită această greșeală cronologică de doi ani. Totuși e surprinzător faptul că la o distanță de o sută de ani legiuirea lui Știrbei mai era încă ținută minte. În realitate, Știrbei nu dăduse pămînt țăranilor ci, dimpotrivă, adusese și el o mărginire a drepturilor țărănești la libera folosință a pămînturilor. Totuși, situația de sub Știrbei părea sătenilor ca un rai pierdut, față de împrejurările care au urmat. Balada face deci o comparație între ce fusese sub Știrbei și ce se întîmpla in 1907, sub regimul odioaselor „tocmeli agricole".

Desfășurarea acestui proces social este explicată foarte corect. Venise mai întîi vrema lui Cuza, domnitorul cel bun: „Cînd s-a coronat și Cuza, la ciocoi le plezni buza./ Domnul Cuza, om cu cap, pe noi ne-a delimitat,/ din păduri ne-a adunat și-n linii ne-a așezat./ Vezi-l și auzi-l doamne, ușurează-i mormințelul, pomenește-i sufletelul". Ceea ce e o bună descriere a operațiilor de la 1864, constînd în „delimitare" și „aducere la linie". Apoi vremile s-au schimbat. „De-atunci a trecut mult timp, și ne-am pomenit muncind,/ la ciocoi in plug trăgînd;/ pentr-o vacă ce aveam, toata vara clăcuiam". Ponosul îl poartă de data aceasta regele Carol I, cel din 1907. Balada nu lipsește a spune despre el, evident cu înjurăturile de rigoare: „...-i legea lui de neamț, ne-a băgat mai rău în lanț", explicînd pe îndelete în ce consta acest lanț.

Răscoala din 1907 ea însăși e descrisă ca un „blestem căzut pe țară", care însă nu mai putea fi evitat: „Focul care a venit, Dumnezeu l-a poruncit, n-a mai fost de suferit". Cronica evenimentelor este apoi făcută cu amănunțime, ceea ce dă baladei un caracter de bun document istoric. Sat de sat, se descrie cum a pornit focul, cum s-a întins, cum a intervenit „oastea noastră

românească, nu alta de-a păgânească", cum au fost oamenii împușcați, de-a valma casele arse și „vreo zece-cinșpe mii, i-a băgat în pușcării". Balada sfîrșește prin a blestema pe toți cei amestecați în reprimare: „corpul să i se usuce, limba din gură să-i pice, s-o ia cînii s-o mânînce;/ că n-a fost aceste fapte, de la Dumnezeu lăsate".

Cîntecul întreg este deci o pledoarie și o răzbunare în cuvinte, a țărănimii, împotriva unei fărădelegi strigătoare la cer, acoperind o crimă care copsese de veacuri și la 1907 crăpase, în pîrjol și sînge. În asemenea condiții este clar că o întreagă parte dramatică a vieții satelor rămîne închisă, cu șapte lacăte, oricărei investigații făcute in condițiile „monografiei", prin colective multiple. Și nu este vorba numai de întîmplări de felul răscoalei din 1907, ci și de o întreaga altă viață, tocmai aceea care mă frămînta acuma, cea a lumii spirituale, a concepțiilor oamenilor despre ei înșiși și despre viața lor. Singura cale de a pătrunde în ceea ce numeam a fi „cealaltă față a lunii", cea care nu se vede, rămînea topirea ta însuți în lumea satului.

Iată, de pildă, cît de grea e pătrunderea tainelor cuprinse în meșteșugul babelor „vrăjitoare", a „zodierilor", a „ghicitorilor", a celor care „dau în bobi" și alții. În ce-i privește, credința lor este că orice secret dezvăluit își pierde puterea. Meseriile acestea nu se trec decît de la vrăjitor la vrăjitor, de la cel care descîntă la cel care, ucenic fiind, urmează a fi el însuși descîntător. Tainele magiei nu se pot deci afla prin procedeul chestionarelor prefabricate. În ce mă privește știu că am aflat multe simulînd că aș fi eu însumi un om cu „puteri" supranaturale.

Mă aflam într-un sat din Basarabia, unde trăia o babă, vestită peste șapte sate, pentru darurile ei de fermecatoare. Ca s-o „interoghez", știam că ar fi fost zadarnic: nu puteam afla decît banalitățile pe care le știe toată lumea. Ca să aflu mai mult, am făcut ce am făcut ca să mă fac acceptat de oameni drept „zodier". Avînd la mine mașina de scris, am început prin a face corespondența celor tineri, scriind epistole după tipicul știut, care începe cu „află de la mine că sînt sănătos, care sănătate ți-o doresc și ție" și continuă cu ce trebuia: declarații de dragoste, scrisori de ceartă și alte alea. De aci, am trecut la ghicirea viitorului, în cafea și cărți. Cu deosebit succes, dealtfel, pentru că învățasem cîte ceva din arta de a trage de limbă pe „client", de la cîteva cărturărese, de la care luasem lecții profesionale. Apoi am trecut la vrăji, pînă cînd am ajuns să fiu un concurent serios al babei vrăjitoare oficiale a satului.

Exasperată, a venit într-o bună zi la mine să-mi ceară socoteală. Am căzut la învoială așa: să plec din sat; dar înainte să-mi spuie pe îndelete secretele ei și eu să i le spun pe ale mele. Ce mi-a destăinuit ea era prodigios de interesant. Nimeni nu-și poate închipui cît de complicată este, în caz de boală, punerea diagnosticului a ce i se „făcuse" și cît de erudit trebuia sa fie „desfăcutul" necesar.

În ce mă privește, i-am spus cîte ceva despre apa neîncepută, dar bine clocotită, despre fierberea cuțitelor și a foarfecilor cu care se taie buricul copiilor (foarfecele de tuns oile, aducătoare de noroc la vite, dar și de tetanos), și așa mai departe, toate însoțite de „vorbe" născocite de mine, fără de care nu aș fi putut fi luat în serios. Sper ca memoria lui Pasteur să nu fie jignită de acest mod — cam straniu — de a face lecții de asepsie în mediul rural.

Desigur, procedînd astfel, aveam oarecare sentimente de remușcare, îndoieli de conștiință, căci era clar că nu eram decît un ipocrit și un mincinos. Dar ce splendidă recoltă folclorică căpătasem în schimb! Dealtfel, cînd scopul final e de bună-credință, o doză de mistificare nu poate fi luată prea în nume de rău.

Acest fel de anchetă, făcută în drumeție de unul singur, nu e deci deloc lipsit de folos. Nu uit și nu regret, de pildă, drumul făcut cu niște olari din Corund, cu care am colindat prin Ardeal, din tîrg în tîrg și din sat în sat, vînzînd oale pe prețul conținutului lor în cereale; și nici drumul, pe jumătate făcut, apoi părăsit, cu o turmă de păstori transhumanți, tulind-o din-

spre Poiana Sibiului, jos către vale. Sînt recunoscător acestor tehnici de lucru, prin care am putut cunoaşte satul aşa cum era el, de felul lui, netulburat prin prezenţa unui gălăgios colectiv de muncă monografică. Sat care astăzi a dispărut, „modernizîndu-se", dar care avea farmec prin bogata lui viaţă culturală, de caracter atît de „arhaic" încît era o minune că efectiv mai putea exista.

În acele sate, din care oamenii, născuţi în cine ştie ce văgăună de munte, nu ieşiseră decît prea rare ori. Drept toată cunoaştere a lumii nu ştiau decît familia şi neamul lor, mica obştie a satului, cu tot ce adăuga zestrea lor culturală: limbă, credinţe, obiceiuri şi moravuri. Analfabeţi fiind, erau incapabili să conceapă că ar putea exista o altfel de lume. Totuşi, ca toţi oamenii, aveau mîndria de a se afla în centrul lumii. Pămîntul se rotea în jurul lor, închis în cercul zărilor. Cerul sta şi el roată, ca un capac, drept deasupra capetelor lor. Tot astfel, se aflau în miezul „adevărului". Viaţa cea adevărată, credinţele cele cuviincioase, erau doar cele pe care le moşteniseră de la bătrîni. Adevărata lume îşi alesese loc de statornică aşezare, la ei în sat, dintodeauna şi pentru totdeauna. Nu exista pentru ei istorie. De cînd ţineau ei minte, nimic cu adevărat nou nu se întîmplase. Nici nu putea şi nici nu trebuia să se schimbe. Viaţa le era asigurată prin repetarea aidoma a ceea ce credeau ei că a fost la începuturi. Toate ceremoniile şi riturile lor aveau acest sens al repetării cu puteri magice a ce a fost. Vedeau cum anii trec, cum rînduri, rînduri, oamenii se nasc şi pier; fără ca ceva să se schimbe. Fericită sau nefericită, lumea era aşa cum era şi nu putea fi altfel. În fiecare zi, ieşeau la treabă, scoteau plugul şi arau, mînau vitele la islaz, îşi făceau meşteşugurile aşa cum le învăţaseră de la părinţi, de copii încă. Priveau cum creşte grîul, cum pasc vitele, aduceau pe lume copii, vedeau cum mor bătrînii, se îngropau unii pe alţii, doar din cînd în cînd îngăduindu-şi cîte o sărbătoare, la o nuntă, la un botez; mai ieşeau la horă şi se mai şi îmbătau uneori.

Se întîmplau desigur şi unele accidente: secete, grindini, inundaţii, epidemii, războaie, năvăliri de oşti duşmane, asupriri din partea stăpînilor locului; uneori şi răsmeriţe, cînd răbdarea lor ajungea la capăt, socotind că ceva e fără Dumnezeu şi fără-de-lege, o tulburare a ordinei fireşti şi îndătinate a lucrurilor. Dar şi aceste situaţii li se păreau normale, în sensul că se întîmplau.

Cît despre frămîntările politice, satul era complet străin. Se ocupau de ele doar albăstrimea satului, în goană după avantaje personale, fără credinţă politică propriu-zisă. Am întrebat o dată pe un ţăran din Făgăraş: „care a fost, după părerea lui, cel mai rău guvern?" Răspunsul a fost „guvernul lui Averescu".

— De ce?

— Pentru că în vremea lui a bătut de două ori grindina.

Asadar, stăpînii ţării erau socotiţi buni sau răi după cum aveau sau nu „noroc". Mentalitate dealtfel pe care o regăsim pînă şi la cronicarii noştri, care şi ei socotesc, de pildă, că anume ostaş al lui Ştefan cel Mare izbîndea „cu norocul lui Ştefan", nu cu priceperea lui.

Dar în afară de amestecul „norocului" şi al „nenorocului", lumea îşi ducea mai departe rosturile, netulburat. Nu aveai decît să ai răbdare şi accidentele treceau, totul urmînd să se reîntoarcă la ce mai fusese şi trebuia să mai fie. Nu aveau decît dispreţ pentru tot ce nu li se aseamănă. Ştiau, desigur, ca există oraşe, cu alte feluri de a trăi decît al lor, alte meserii, alte religii, şi neamuri de altă limbă. Dar faţă de toata această lume străină de ei, nu aveau decît un sentiment de milă îngăduitoare, rareori şi cîte un acces de mînie.

Nu pot uita o convorbire pe care am avut-o cu o babă, în Bucovina, care m-a întrebat:

— Voi cît pămînt aveţi?

— Nici măcar o palmă, mătuşă!

— Dar vacă aveţi?

— N-avem..

— Dar capră, ceva ?
— Nici.
— Doamne ! Da' săraci mai sinteţi !

Aceasta a fost concluzia bătrînei care se vedea bine cît de adevărat săracă era, abia putînd să nu moară de foame, zdrobindu-se totuşi în munci grele şi care se uita cu milă la mine, care aveam în buzunar mai mulţi bani decît putea ea visa să aibă pe întreg anul.

În loc de compătimire, deseori te aflai întîmpinat cu bătaie de joc.

— Măcar n-ai de gînd să te spînzuri cu nodul ăla de la gît ?

Sau :

— Şi cum zici că-i zice meseriei pe care o faci ?

În asemenea împrejurări e mai bine să ştii minţi. Doar n-o să faci greşeala de a spune că eşti „sociolog" sau „anchetator social", riscînd să ţi se spună că „asta nu-i o meserie de creştin". Ci mai curînd spuneai, cînd nu aveai încotro, că eşti un „inginer", un „învăţător", un „avocat". Culmea este că tot în acest chip trebuia să te porţi şi cu „albăstrimea satului", ba chiar cu „moşierul" local, pentru care puteai fi mai curînd „istoric" în căutare de acte vechi, sau un „folclorist" în căutare de cîntece.

De fapt, ceea ce urmăream era, aşa cum am spus, o lămurire cu privire la teoria „obştiei pe baze de tradiţii difuze". După a mea părere, enigma creaţiilor „anonime", de domeniul culturilor populare, nu putea fi dezlegată decît ţinînd seama de condiţiile în care folclorul trăieşte efectiv în viaţa socială a oamenilor, în „obşte", adică numai în prezenţa efectivă a unui grup de oameni, toţi fiind participanţi, unii cu roluri active de jucat, alţii doar ca „ascultători". „Autentic" este pentru mine doar acel folclor care se naşte şi prinde chip în aceste condiţii reale. Un povestitor este autentic numai atunci cînd efectiv povesteşte unui grup de oameni, de pildă în şezătoare. Un lăutar e autentic doar atunci cînd cîntă efectiv la horă, unui grup de tineri ; sau la „masa mare", cu prilejul ospeţelor de nuntă, baladele fiind spuse doar cu acest prilej. O bocitoare e autentică doar atunci cînd boceşte realmente la o înmormîntare sau „de pomenire" la capătul unui mormînt. „Autentice" pentru că doar în asemenea condiţii folclorul e controlat de ascultători sau de cei care priveghează ca ritualul să se desfăşoare fără abatere de la ceea ce întreaga obşte consideră că este bun şi frumos.

Încercările de a interoga pe purtătorii de tradiţii folclorice, prin procedee de laborator, nu pot da decît rezultate aproximative, informatorii fiind stingheriţi, în improvizaţiile lor, cînd îi pui în faţa aparatelor de înregistrat sau îi supui unui interogator, adică în situaţii cu totul anormale pentru ei. Publicul, pentru ei, în asemenea împrejurări eşti tu, un străin orăşan, faţă de care se cuvine să nu spui decît ceea ce crezi că îi va plăcea. Singuri profesioniştii folclorului, adică lăutarii, sînt mai la largul lor cînd îi anchetezi, căci pentru ei folcloristul nu este decît un gen special de „clientelă", faţă de care au respect, socotindu-l a fi de aceeaşi meserie cu ei, relaţia dintre lăutar şi folcloristul muzical putînd fi asemuită cu realitatea efectivă a învăţării meseriei de la lăutar la lăutar.

De aceea socotesc că transformarea informatorilor în „actori", profesionişti sau amatori, pregătiţi pentru a da un spectacol public, în serbări populare, la radio sau la televiziune, duce la neautenticitate, pentru că în asemenea situaţii ei nu mai au cenzura semenilor lor, păstrători ai gusturilor tradiţionale, ci se află sub ascultarea unui „instructor", al unui „regizor" care, din păcate, are rareori talentul şi cu atît mai puţin harul necesar pentru a transforma tema populară în artă cultă.

Sînt convins că o asemenea artă cultă poate creşte din rădăcina creaţiilor populare. Dar numai prin mijlocirea unor artişti culţi deosebit de înzestraţi. După a mea părere, un geniu artistic, cum a fost de pildă Ion Creangă, reprezintă cea mai de seamă reuşită de trecere de la folclor la înaltă literatură. Un al doilea Creangă nu văd însă să fi apărut. Şi nici în muzică nu mi se pare ca cineva să fi reuşit a crea ceva cu ade-

C-da 3723 coala 16

vărat de valoare, prin transformarea temei melodice populare în muzică cultă. Deși, în ultima vreme, poți asculta cu emoție pe un Tudor Gheorghe și sa admiri felul lui de a prezenta cîntece în duh popular, ridicate la nivel de înaltă artă. Sau, la nai, Gheorghe Zamfir de asemenea este de socotit artist de înalt nivel cult, fără a fi rupt cu tradiția populară.

Lucrînd în condițiile culegerii de producții folclorice „autentice", strîngînd multiple variante, în multiple împrejurări reale, constați pînă la urmă că ele se cristalizează, în mintea ta, ca un sistem de idei și de teme, putînd fi coerent legate între ele, ispită pentru o încercare de a le clădi într-o construcție arhitectonică atotcuprinzătoare. M-a frămîntat această problemă, în special pe laturile ei neartistice. Urmărind probleme de „filozofie populară" nu aveam a proceda la o creație artistică proprie, cum e de datoria celor ce se ocupă de povestiri și cîntece, ci doar de a interpreta metafizica și cosmologia populară, așa cum este ea, ca simplu document, fără necesitatea sau putința de a transforma filozofia populară în filozofie cultă. În această privință am socotit că axa acestei filozofii populare putea fi socotită a consta în concepțiile despre menirea omului pe pămînt, și soarta lui înainte și după viața lui, ca o trecere între ce nu a fost încă la ce este și apoi la ce va fi. Ceea ce înseamnă că accentul trebuie pus în special pe problemele morții. Le-am urmărit luînd parte la zeci și zeci de înmormîntări, fără a renunța nici la celelalte metode de investigație, precum aplicarea chestionarelor; ceea ce am reușit a face cu ajutorul studenților din Seminarul de sociologie pe care îl conduceam.

Am strîns astfel o documentație amplă, din care nu am reușit totuși să redactez și să public decît prea puțin. Țin deosebit de mult, de pildă, la fragmentul despre „O mască" mortuară, precum și la studiul redactat împreună cu Brăiloiu despre problemele morții, ca parte a monografiei Nerejului. Dar ceea ce nu am reușit să fac a fost să elaborez în mod sistematic o doctrină coerentă a filozofiei populare despre viață și

moarte. Nu m-am ales decît cu schițarea, în mintea mea, a liniilor mari ale unei posibile expuneri a credintelor populare, în care ideea de bază ar fi concepera vieții omului ca parte integrantă a naturii, atît fizică, cît și sociala. S-ar părea ca oamenii satelor au crezut că omul nu este decît un fragment din cosmos, viața lui începînd înainte de a se naște și continuînd și după moarte. Ar exista astfel trei „lumi" deosebite, legate între ele de o soarta unică: o lume a celor care nu s-au născut încă, o lume a celor acum în viața și o alta a celor ce nu mai sînt.

Obișnuit, noi cărturarii, crescuți la școala marilor religii, stăruim asupra enigmei pe care o ridica disparitia noastră dintre cei vii, fără a ne pune și problema existenței noastre dinainte de a ajunge la „conștiința" propriei noastre individualități. Trecem deci ușor peste o problemă tot atît de tulburătoare ca și cea a morții: problema existenței noastre biologice de cînd nu eram decît o sămînță în gestație, apoi un plod lipsit de conștiință. Dar în lumea satelor, spaima cuprinde și acest timp infinit, cînd ne trăgeam încă, simplă sămînță posibilă, dintr-o anume stirpe, un „neam", fără să știm cum și de ce și nici ce ne va fi dat să trăim ca ființe conștiente de noi înșine. În credințele populare, soarta noastră în „lumea asta albă" a celor vii și cea din „haia lume", „de apoi", este hotărîtă de puteri care ne depășesc și pe care nu le înțelegem. Măcar că, printr-o serie de semne premonitorii, li se pare că își pot da seamă că există hotărîri luate cu privire la apariția noastră pe pămînt, la soarta noastră de aci și de dincolo.

Marea problemă care li se pune oamenilor ar fi să poată cunoaște aceste „semne" și să le interpreteze, după cum sînt malefice sau benefice, ca să poată acționa asupra lor, fie prin gesturi și rituale magice, ca să fie silite să se supuie voinței noastre, fie prin ceremonii și acțiuni religioase, ca să le induplece a ne fi binevoitoare. În acest scop se elaborează un întreg sistem de credințe și de procedeuri care, în totalul lor, nu sînt lipsite de măreție.

Astfel, solidaritatea cu intreg trecutul nostru biologic este interpretată în credințele populare ca fiind explicată prin invocarea „sîngelui" din care ne tragem, care nu numai că simbolizează „viața" ci o și constituie efectiv, hotărînd „soiul", bun sau rău, din care va trebui să facem parte.

Nașterea este și ea semnificată printr-o serie de semne constituite din situații și accidente, unele astrale, fiecare om avîndu-și „steaua" pusă în frunte, prin intervenția unor ființe suprafirești, sau împrejurări calendaristice, anotimpurile, zilele și ceasurile fiind bune sau rele, precum prin comportamente, aparent stranii, ale animalelor, ba chiar și ale obiectelor. A le inventaria și cunoaște, a ține seama de ele și a le conjura, ori de cîte ori se poate, constituie una din grijile de căpătîi în preajma fiecărui leagăn.

Apoi traiul pe lumea asta, în obștea viilor, este și el bun sau rău, determinat dincolo de puterile omului, de norocul lui individual, „ce ți-e scris, în frunte" fiindu-ți pus.

La viața ta pe pămînt este însă interesată întreaga obștie din care faci parte. Nu numai familia și neamul tău, ci întreaga obștie a satului; căci de felul vieții tale depinde soarta tuturora, dat fiind că, dacă această viață nu a fost cum trebuie, trecerea ta în lumea celor morți poate constitui o gravă primejdie pentru cei rămași încă vii.

Normal ar fi ca fiecare să moară „sătul de zile", adică să nu moară „cu zile" încă netrăite. Moartea năprasnică, prin accident sau omor, moartea de tînăr, cînd nu ai apucat să te căsătorești și la rîndul tău să ai copii, sînt situații de primejdie, căci cel care nu și-a lichidat treburile pămîntești nu se îndură să plece în „ceea lume". Totdeauna cel mort rămîne ca să mai cutreiere o dată locurile pe unde a trăit, să revadă oamenii cu care și-a dus viața laolaltă. Timp de 40 de zile cel decedat nu pleacă, fără totuși a face cuiva vreun rău. Dacă lasă însă în urma sa socoteli nelichidate, păcate de ispășit, dușmănii neistovite, agonia lui se prelungește, semn că ceva nu este în regulă cu cel ce se chinuie pe patul morții. Sînt chemați deci dușmanii, pentru a-și da o reciprocă iertare. Dacă totuși agonia nu ia sfîrșit, e semn că mai există încă ceva nelimpezit, astfel că obștia întreagă a tuturor celor vii trebuie să facă gestul necesar al iertării colective, a obștiei tuturor, care strînge, în „pantahuza", sumele necesare pentru o sfeștanie de iertare colectivă.

Dar sînt și semne care arată că cel dus în „ceea lume" se întoarce cu gînduri de răzbunare. Dacă moare cineva nenuntit, ca să nu regrete că nu s-a căsătorit și de aceea să nu se îndure să plece, i se face, măcar simbolic, ceremonia căsătoriei, așa-numitul „mort mariage" de care mulți au scris, fără totuși să o integreze într-o viziune mai larg înțelegătoare.

Sînt însă și semne care arată că, în ciuda precauțiilor luate, cel care ar fi trebuit să se ducă în pace (*pace* în sens de *împăcare*, aci pe pămînt, cu cei rămași vii și cu propria lui soartă), înțelege să rămînă în obștea celor vii ca să se răzbune; împotriva acestora se iau cele mai atroce măsuri de ucidere totală a „moroiului" din ei.

În același sens de apărare a obștiei celor vii împotriva obștiei celor morți, dar și de asigurare a continuării duratei lor în lumea de apoi, în condiții benefice, e creată o întreagă concepție despre ce este lumea de dincolo, care poartă numele de „rai", fără totuși să aibe nimic asemănător cu raiul așa cum îl concepe, de pildă, creștinismul. Pînă la ajungerea acolo există un întreg „itinerar" de parcurs, plin de primejdii, pe care credințele populare le descriu, cu mult farmec poetic dealtfel, dînd sfaturi de cum trebuie să se poarte „călătorul" spre „ceea lume", avîndu-se apoi grije să i se trimită, în chip de „pomeni", cele necesare traiului lui de dincolo.

Scurta schemă aci trasată este însă deplorabil de seacă, în realitate fiind prodigioasă bogăția de idei, imagini și sentimente, de formulări artistice și de rituale, care se pot naște în cadrul acestor credințe. Cărora dealtfel li se adaugă, tot atît de bogate, creațiile legate de probleme mai puțin metafizice, privind bio-

logia, geografia, cosmologia, ba şi sociologia populară, asupra cărora de asemenea nu am apucat, în ce mă priveşte, să elaborez studiile necesare pentru a prezenta coerent nu numai „filozofia", ci şi „religia" şi „ştiinţa" populară. Asemenea concepţii, care merg de la viziuni ample pînă la detalii pitoreşti, precum şi asemenea tehnici magice, de îndrumare a vieţii oamenilor de la venire pînă la trecerea lor dincolo, au desigur legătură şi cu sistemele religioase oficiale, precum şi cu credinţele tuturor popoarelor, vechi şi noi, ceea ce ar putea constitui o problemă pasionantă, care ar merita să fie lucrată; nu însă în stilul unei „istorii comparate a religiilor", ci în acela al „sociologiei concepţiilor populare despre lumea în care trăiesc".

De aceea nu am putut fi de acord cu Mircea Eliade, care mi-a fost totuşi un bun prieten, căci îl învinuiam că lucrează asemena probleme doar pe o documentaţie scrisă, iar nu pe calea unui contact direct cu realităţile satelor noastre. Astfel deplîngeam faptul că ştie folclorul nostru doar din auzite şi citite, iar nu din experienţă directă, adică prin singura metodă pe care o socotesc valabilă. De pildă, asupra „Mioriţei", Eliade nu a fost de acord cu interpretarea dată, atît de Brăiloiu cît şi de mine, cu privire la înţelesul adînc al „căsătoriei cu moartea". Sînt convins că daca Mircea Eliade mă asculta şi venea cu noi în cercetări de teren, daca putea afla direct, de la săteni, ce cred şi ce fac ei în legătură cu problemele vieţii şi ale morţii, ar fi putut înţelege mult mai adînc decît a putut-o face numai pe calea erudiţiei de bibliotecă.

Tot din aceleaşi motive nu am fost de acord nici cu Lucian Blaga, cu care am purtat o controversă publică, ceva mai lungă, pe tema „filozofarea despre filozofia poporului român". Mi s-a spus că asta l-ar fi mihnit; dar nu aceasta fusese intenţia mea, mărginindu-mă să arăt în ce măsură lipsa de informaţii directe despre viaţa ţărănească, întemeierea doar pe vagi şi greşit răstălmăcite „amintiri din copilărie" şi doar pe texte scrise, adică din izvoare de a doua şi a treia mînă, poate duce la interpretări eronate. Spuneam, în glumă, prietenilor că Blaga are iluzia că poate studia viaţa peştilor analizînd o cutie cu sardele. Acuma regret nespus că nu am avut răgazul, prilejul şi poate nici capacitatea de a aşterne pe hîrtie, eu însumi, ce ştiu despre filozofia poporului român. Cu cît spusesem, pe apucate, pe ici şi pe colo, profesorul Rădulescu-Motru s-a arătat totuşi a fi de acord, singura învinuire ce mi-a adus-o fiind: „de unde l-ai scos pe Blaga «filozof» ?" Nu avea, desigur, dreptate, nici în privinţa lui Blaga, care a fost şi rămîne, ca poet şi filozof, una din realităţile culturale mari ale neamului. Şi nici în ce mă privea, căci era departe de a bănui ce aş fi avut de spus, nu polemic împotriva lui Blaga, ci expunînd sistematic propriul meu fel de a gîndi.

Problema a rămas încă nedusă la capăt, spre marea mea mihnire, mereu amînînd-o cu gîndul că voi putea totuşi, cîndva, să pun în ordine ce gîndeam despre cultura populară românească. Aşa că despre această mare problemă am rămas doar cu amintiri, care încep a se şterge odată cu vîrsta. Fiecare om are un „violon d'Ingres" şi în ce mă priveşte, despre sociologia culturii populare poate fi vorba.

Dar pentru a face mai convingătoare afirmaţia mea despre infinita bogăţie a concepţiilor despre viaţă şi moarte, gîndesc că nu ar strica să reproduc un fragment dintr-o interogare sistematică şi cîteva alte fragmente de povestiri, ca fiind de folos şi pentru priceperea mai bună a experienţei mele cu privire la valoarea diferitelor modalităţi de documentare. Folosesc mai întîi stenograma unei anchete făcute împreună cu Brăiloiu, în 1932, în satul Tismana din Gorj. Fuseseră găsite acolo două bocitoare care mai practicau ceremonialul cîntatului „zorilor". Erau bătrînele Florea Tomoniu şi Maria Nicoliciu, anchetate în ziua de 6 ianuarie 1932. Dau un fragment din textul aşa cum a rezultat, cu stenografiind şi Brăiloiu notînd unele particularităţi de limbă care scapă stenogramei.

Se face ceva pînă nu moare omul?

M. N.: Inainte de moare, nu.

F. T.: Ba le duci pînă nu moare, cît se pătimeşte. Te duci... Şi stau lîngă om, îi ţinem lumina în mînă şi stau şi-l întrebăm de mîncat, de băut de apă, de alde astea. Pînă moare. Apoi de aici încolo îl scaldă şi îl glăteşte pe pat şi dimineaţa pe desene în „voci".

Înainte de moarte nu vine preotul?
După citeşte la ăi care pătimesc. Sînt de pătimesc şi aduce popa să-i citeşte şi se mai linişteşte pînă se ieşeşte sufletul.

Cînd începe bocitul?
De cînd a murit.

Se boceşte şi noaptea?
F. T.: Noaptea nu-l jelesc.
M. N.: Dimineaţa şi ziua. Mai ales cînd moare unu tînăr, nici nu mai tace, se cîntă mereu.

Cine spală mortul?
F. T.: Dacă este om, îl spală trei oameni; dacă este muiere, o spală trei muieri. Din rude, din vecini, care se brodeşte. Le dă plată.

Cît se plăteşte celor ce spală mortul?
M. N.: 20 de lei a dat la copilu lui Ion Ilie care a trecut la el. A murit aici un băiat de ofiţer şi nu îndrăzneau băieţii să-l scalde şi l-a scăldat o femeie bătrînă şi ăia i-au dat 20 de lei. Ceilalţi mai puţin, cîte 10 lei.
F. T.: Şi cîte cinci lei. Care de cît poate.

Cu ce se spală mortul?
Cu apă caldă.

Ce se face cu apa de la scalda mortului?
Apa o lapădă la un loc aşa.
M. N.: Sub un gard undeva.
F. T.: Să nu se ducă vitele, porcii, acolo. O lapădă cam ascuns.

Apa nu se aruncă în casă?
Nu, nu în casă.

Ce se face cu vasul de la scalda mortului?
Vasu îl bagă în casă, căldarea, şi o întoarce cu gura în jos şi il bagă sub pat şi o ţine trei zile. Cît stă mortu, stă şi căldarea sub pat. Pune şi un bolovan peste căldare.

De ce se pune căldarea sub patul mortului?
M. N.: Stă sufletu lui sub pat pînă îl îngroapă. Şade acolo.

Cum se îmbracă mortul?
F. T.: Cu toate bune, cămaşă bună. Dacă este om, pantaloni, ghete, haine bune.
M. N.: Care cum le are. Care are, pune bune; care nu, de care sînt.

Cum este aşezat mortul?
F. T.: Cu faţa către soare, cu picioarele în partea dealului.
M. N.: Îi pune şi cîte o batistă cu un franc acolo.

Cînd se pune mortului batista cu bani?
Cînd îl scaldă. Pe-acolo la brîu. Care este bogat; care este sărac, nu-i mai dă.
F. T.: Îi pune bani prin buzunar, zicem prin haine, buzunare.
M. N.: Pune bani în batistă şi îi pune în mîna lui, după ce l-a scăldat.
F. T.: Cînd moare, moare cu ele în mînă. Apoi după ce l-a scăldat, le pune tot la el în mînă.

Cînd se aprinde lumînarea mortului?
Lumînarea cînd pătimeşte, numai cînd iese sufletele, o ţine. Pe urmă i-o ia şi îi face lumină de stat. Tot atunci, cînd este după ce l-a scăldat, îi face pînză şi lumina de stat. Lumina de stat i-o face colac şi i-o pune la burtă. Cînd vine popa, aprinde lumina de stat şi citeşte ieşirea sufletului. Lumina de stat o fac-o neamurile care păzesc, care stau lîngă el pînă moare. Îl măsoară cît este bozi din creştet pînă în picioare şi face feştilă de ceară pînă jos. I-o face colac şi i-o pune la piept, la burtă. Pe popă îl cheamă după ce îl scaldă şi îl îmbracă. Popa citeşte ieşirea sufletului numai o dată, în dimineaţa cînd iese sufletu. Pe urmă vine înfelele dimineţii şi citeşte stîlpetil, ce ştie el.
M. N.: Vine la cîte unu dacă îl plăteşte, vine. Dacă nu, nu.
F. T.: Şi la înmormîntare nu se poate fără popă. La stîlp, îl citeşte acasă. Vine după la prînz şi şade pînă seara şi citeşte.

Cînd se aşază mortul în sicriu?
Îl bagă în dimineaţa de pleacă la biserică. Dacă este curat, aşa îl ţine. Dacă nu, îl bagă mai din vreme. La doi îl bagă în lemn. Dacă sta mortu frumos, nu-l bagă pînă vine de pleacă cu el.

Care mort nu este curat?
Se urîteşte la faţă. Unu se înnegreşte, altu stă ca viu.
M. N.: Nu pot sta oamenii, nu pot să stea de putoare. Miroase greu.
F. T.: Altu îl încuie în tron de cum moare. Se face urît, îl bo-ieşte sîngele la gură şi pe nas.
M. N. către F. T.: Ai văzut la naşa, i-a dat sînge şi pe ureche şi pe nas. De cum a murit, se umpluse perna sub ea.

Cine face sicriul?
F. T.: Îl face acasă la mort. Acum văd că de o vreme, nu-l mai face acasă, îl fac la tîmplar şi-l aduce gata.

Cine făcea înainte vreme sicriul?
Îl făcea cîte unu, îl făcea din patru blăni, două aici şi două în cur.
M. N.: Dar acum îl face boltit frumos, nu se poate altfel. Cumpără de la tîrg.
F. T.: De la tîrg nu ia. Numai care moare în tîrg, în oraş, de l-aduce, ăla cumpără de-acolo.

Cît se plătea înainte vreme celui care făcea sicriul?
Îl plătea, dar nu ştiu cum îl plătea. Cîte doi lei, trei lei, aşa era tronu.
M. N.: Acum nu le mai face fără trei sute de lei şi încă nu le face.
F. T.: Zău nu le face.
M. N.: Cînd a murit bărbatu-meu, am dat un leu. O să fie acum nouă ani la toamnă.

Sicriul se vopseşte?
F. T.: Tronu îl *văcseşte* cînd îl lucrează, îl văcseşte cu văcsea care se pune pe la uşi, nu face un colorit aşa. Îl văcseşte peste tot. Şi capacu îl văcseşte.

Cînd se face sicriul?
M. N.: Dacă nu se poate astăzi, îl face pînă mîine.
F. T.: Moare omu azi şi te duci şi vorbeşti: „Poţi să-mi faci tronu?" Dacă îl poate face, se apucă. Şi dacă nu-l isprăveşte, mai lucrează şi ailaltă zi. Dacă este numai unu. Dacă sînt doi, îl isprăveşte într-o zi.

M. N.: Apoi îl duce acasă şi îi face popa *molitvă* şi îl ung cu untură şi cu usturoi.
F. T.: Cum vine tronu, îi face molitvă.

Cine unge sicriul?
Noi muierile îi facem cruce în *piez* pe fundu coşciugului. Untură de porc şi usturoi şi *prau*. Prau se găseşte pe la care au puşti.

Pentru ungerea sicriului trebuie praf negru sau alb?
Ba negru trebuie să fie. Alb nu se poate. Îl pisăm bine cu bolovanu, cu usturoi la un loc şi cu prau. Pisezi tot, aşa. Punem şi un bob de tămîie. Apoi cîlţ punem tot în piez. După ce facem crucea cu usturoi şi untură, facem tot aşa, tot în piez şi cu cîlţ. Venim cu lumină şi facem vîlvălaie acolo. Se aprinde.

Cu ce fel de cîlţ se arde sicriul?
Cîlţ cum se scoate de pe mici. Îl toarce aşa şi îl întinde pe unde este uns în cruce.

Cu ce se dă foc cîlţului din sicriu?
F. T.: Cu o lumină de ceară dă foc. Dacă nu găseşti a de a murit cu ea în mînă, iei altă lumină. Dar mai bine cu a de a murit cu ea în mînă. Dă foc, să ardă. Aşa: şi de la un cap şi de la altu.
M. N.: La urmă bagă în casă tronu. Că se face în curte.
F. T.: Ba arde şi în casă.

Se pune ceva în perna mortului?
F. T.: Bagă doi cîlţi, nouă muguri de carpen, nouă pietricele de apă ca aluna, nu mai mari, pieptene şi săpunu cu care îl spală pe mort. Cîlţ puţin, că se face o perină mai mică, cît o pune sub grumaz. Că se pun apoi şi alte perini, mai mărişoare. Şi marmur negru punem. Se găseşte, că mai are cîte cineva demult. Este marmur negru şi rupe o bucăţică. Este aşa ca în felu ca cînd este *sigos*. Se rupe din el, se fărîmă.
M. N.: Punem piatră puţină, ca o nucă, şi mai puţin. Tot ca şi o alună. Perinuţa sub capu lui se pune, sub grumaz.
F. T.: Apoi se aşterne cu un macat. Cînd este omu în stare, de are, uite, cîte un macat de ăsta (Infor. arată o faţă de masă cusută în trei culori). Şi peste macat pun perină de asta şi sub ea o perinuţă mai mică. Şi apoi este o pînză făcută anume, cu flori, de pune pe ochi.

M. N.: Dacă nu are macat, pînză, ce găsește.
F. T.: Cîte un metru, doi de pînză de la hamuri, americă, pînză de cînepă.
M. N.: Pe piept pune pînză.
F. T.: Pînza asta se face așa cu flori și punem niște *străji*, adică fir în cruce. Merge din colț în colț în cruce. Unu de la piciorü sting, altu de la picioru drept, așa merge firele.

Cînd se face pînza mortului?
Atunci se face, dimineața. Tot noi muierile o facem. O facem de pînză și coasem cu acu pe ea. Luăm și o pînză mai mică pătrată și o tăiem și facem *aripi* la pînză și punem *cicuri* tot aici. În piept și pe aripi, ca cum se închină omu. Coasem cu arnici roș și negru în frunte, în burtă și în umerii amîndoi. Fire sucite, negre și roșii. Tot din pînză sînt făcute și bucățile de aripi la pînză. Tot ce se coase, se coase cu arnici roșu și negru sucit.

Ce flori se pun mortului?
De toată moda.
M. N.: De care sînt. Le pune pe lîngă el, pe lîngă gît, pe lîngă urechi, pe la cap.
F. T.: Cînd îl bagă în tron, pun și florile, pune și pînza pe obraz. Lumina de stat stă tot pe pînză pînă la biserică. Îi face și altă lumină, o face în cruce și pune și un franc. Aceea se pune în mînă. Din lumina de stat. Ce rămîne, o bucată mai mare, o dă pentru tămîie și tămîie cu ea pînă la șase săptămîni. Nu o face mare. Ce a mai rămas, o dă la o muiere bătrînă și tămîie pînă la șase săptămîni în fiecare dimineață.
Mormîntul nu-l tămîiază rudele mortului?
Nu se duc ai lui. O străină. Și îi plătește 50 de lei.
Mortul rămîne cîte o dată singur?
Pe mort nu-l lasă *nimo* singur pe el, deloc.
De ce nu se lasă mortul niciodată singur?
Să nu treacă mîțele pe sub el. Zice că nu e bine să-l lase singur. Așa se face rău în pămînt, se face moroi. Nu-l lasă singur, nici ziua, nici noaptea. Noaptea șed cinci, șase muieri lîngă el, că le e somn. Dar ziua șade numai cîte una. Nu lasă pisica să sară peste el, că se face rău. Nici cîine, nici găină, nici nimic.

Ce se mai face ca să nu se facă mortul moroi?
Îi taie din colțurile pînzii, îi arde foaia cămășii dindărăt, îi pune la buric ceară *chisloînicită* după ce îl scaldă. Îl legăm cu fir negru peste mijloc, iar pe pielea goală, tot pentru moroi.
Se bagă un fier roșu în inima mortului?
Se făcea mai de mult, dar acum nu am mai văzut. Îi baga *pirouie* la burtă, sau îi băga în chică, de pîrlie. Acum nu-i mai lasă. Nu a mai băgat nimeni.
M. N.: De cît numai la al lui nașu, la Ion.
Unde stă sufletul mortului?
Cît stă mortu în casă, zice că mortu știe tot. Că cum este pe pat, sufletu de pieptu lui zică că este altît de înalt (Inf. arată o înălțime de aprox. 50 cm.) și sufletu știe tot, care ce face, care ce vorbește, cum se rîd, că doară se rîd, la mort se rîd, cu aia petreci noaptea.
F. T.: Stă mortu în căldare pînă îl îngroapă și pe urmă îi dă un pahar cu vin pînă la șase săptămîni.
M. N.: După ce îl scoate, sufletu umblă pe unde a umblat el pînă la șase săptămîni. Umblă pe unde a umblat el. Pe munți, pe unde a umblat. La șase săptămîni, cînd i se fac *sîmbecioarele*, atunci el se așază.
F. T.: Se pune un șervet după ușă și un pahar cu vin. Și vine mortu și tot stă după ușă și vine acolo șase săptămîni.
M. N.: Ziua umblă mortu, dar seara vine acasă.
F. T.: Apoi se duce.
Înainte de șase săptămîni se face pomană?
Nu îi pune pomană șase săptămîni. Îi pune pahar și de acolo s-a liniștit. Vinu nu-l lapădă. Îl dăruie la careva, să-l *bele*.

Cine face crucea?
Tot acela cu tronu. Cu lemn din gorun.
M. N. Ori din ce lemn.
F. T.: Ba din gorun. Din fag nu am văzut nici un stîlp. Stîlpu este văcsît cu galben. Scrie numele lui în dos, văcsît tot cu modă așa din pămînt pînă sus.

Crucea are un acoperiș?
Se pune niște blăni deasupra *coperiș* și scrie pe el acolo.
M. N.: Scrie din ce an, din ce lună.

Cînd se face crucea?
F. T.: Odată cu tronu
M. N.: Cînd isprăvește tronu, face stîlpu

Cine aduce bradul?
F. T.: Îl aduce doi băieți din mahala. Se duce și cere voie la șefu și îl aduce.
M. N.: Dacă se duce în pădure să ceară. Dar dacă nu, le dă șefu de la ocol unu de la ocol, nu se mai duc la deal. Că a mai tăiat unu la deal și a căzut de a rupt sîrma[1] și l-a dat în judecată. Mai bine să dea șefu de la ocol.

Ce plată se dă celor ce aduc bradul?
20 de lei, peșchire, mîncare și băutură.

În cît timp se aduce bradul de la munte?
Pleacă de dimineața și doar vin pe vremea asta.

Bradul se alege?
Care se potrivește cu el. Dacă este mai înalt, ia și brad înalt; dacă este mai scund, îl ia scund. După om.
F. T.: Sînt fel de soiuri.
M. N.: Zice că asta este mireasa lui.
F. T.: Dacă este fată, zice că este soțu ei

Se aduc atunci brazi verzi?
Dacă are crengi uscate, nu îl ia. Cum să ia unu uscat? Alege pe altu frumos. Alege din toți brazii hăl mai frumos. Au fiecare cîte bradu lui la pădure.

Se face brad la toată lumea?
Care este tînăr. Care este bătrîn, îi mai aduce cineva?

Cum se aduce bradul?
Îl aduce pe umăr, unu de un cap, altu de altu, că vin cu vîrfu înainte. Îl aduce potrivit, cum e bun de ridicat, cu o tufă cît trebuie. El este curățat pînă tocmai la vîrf. Dacă n-îi mai sfrîios, îi mai taie două, trei crengi, ca să-l facă frumos.

Bradul se duce mereu la același fel?
Vine tot cu vîrfu înainte

---

[1] E vorba de firele de telegraf

Femeile întîmpină bradul?
Îl primește muierile cu o căldare goală și strigă. Ne ducem și cu zirpe și batiste.

Multe femei întîmpină bradul?
Nu. Trei zuleri și trei batiste. Aceleași rînduri ca la zori. În batistă leagă cineva zece lei și merg cu lumina aprinsă și cu batista. Cînd pleacă la biserica, și aduna ciupa. Cînd vine din munte, nu. Acasă îi pune flori, hîrtie vopsită, toate crengile cu ciucuri, cu hîrtie vopsită, iată de care pune la mireasă în cap și batista în vîrfu ei. Sulița o ține rezemată de gard pînă pleacă cu mortu, cu bradu încoace, către răsărit. Cînd pleacă la biserică, îl ridică cu vîrfu la deal și merge cu bradu înaintea mortului, însă înaintea popii. Numai doi băieți merg cu bradu înainte. Cînd face slujba, îl lasă cu capu, cu tufa cîtă biserică. Îl proptește în sulițe aduse din pădure, să-l mai proptească și pe drum, cînd vine cu el pe umăr.

Cînd sună clopotul?
Clopotul sună de dimineață cînd pleacă cu mortu. Îl sună de dimineață, la amiază și seara. Cît îl ține mortu acasă, de trei ori pe zi. Cînd merge pe drum, sună pînă slujește popa. Cînd slujește în cap, mai stă. Pe urmă, cînd merge dinaintea bisericii la groapă, iar trag clopotu pînă se acoperă

Cum este rîndul cînd în drum spre cimitir?
Întîi bradu, popa după el și iar cu mortu cu casa pe urma popii.
M. N.: Neamurile se suie în car

Rudele mortului cîntă și ele?
Da. Ele știu cum zic ele. Noi cîntăm cum știm noi

Pe drum spre cimitir se fac opriri?
Trei ocoliri, odihna cu mortu. Și pe urmă lapădă bani în răscruce. Zice că-s bani de vamă. Lapădă bani. O dată încolo, o dată încolo, o dată încolo, cîte zece bani.
F. T.: Îi lapădă la întîia mergînd la răsărit, la a doua către miazăzi și la a treia către asfințit. Și îi adună copiii, muierile care nimeră de cad la picioarele lor.

În timpul odihnelor se bocește?
Nu ne mai cîntăm. Tac muierile și de se cîntă și de jelesc.

Atunci cînd pornește caru din loc, începem și noi a striga și gropașii ies înaintea mortului, ia mortu din car și-l pun acolo, de-i citește popa. Trei oameni sînt, cu plată. Străini, care se găsesc.
M. N.: Acum le dă mai puțin, dar înainte le da mai mult, cîte 40 de lei.

Cine umple mormîntul?
F. T.: Strucă[1] tot ei. Întîi popa cu sapa și îl stropește cu vin.
La groapă lumea se spală pe mîini?
Se spală pe mîini, împart colăcei și peșchirele cu bani peste mormînt și pleacă.

Cînd se ridică bradul la capătul mormîntului?
Cînd este pămîntu pînă la jumătatea gropii. Și atunci pune bradu. Cînd este groapa jumătate, atunci îl bagă. Pun sulița și pun și stîlpu. Înainte nu, că se îngroapă prea mult în pămînt.

Cum stau rudele în carul cu mortul?
Rudele stau pe loitra carului. Care vine pînă la groapă. De acolo îl iau pe mîini și îl duce înaintea bisericii. Îi citește popa și îi dă crucea aceea în mînă. Îl duc la gropași și gropașii îl duc pînă îl bagă în mormînt. Îi dă peste groapă peșchire, nouă colăcei, nouă lumini, colivă. Se dă după ce îl isprăvește, peste groapă.

Cui se face pomană la groapă?
La ăi de la groapă întîi, apoi la copii.

Ce se numește colac?
Ia colivă atîta cît mîna și pune lumină înăuntru la mijloc.

Cine se spală pe mîini la groapă?
Se spală pe mîini numai ăi de la groapă. Aduc apă cu ulceaua de la rîu. Oala se dă celui de începe groapa întîi. Întind mîinile și toarnă apă peste toate mîinile.

Cine toarnă apa cînd se spală lumea pe mîini la cimitir?
Muierile care dă colacii toarnă apa peste toate mîinile tot.

Femeia care toarnă apă la cimitir este rudă cu mortul?
Nu este rudă cu mortu. Fiece muiere.

[1] Aruncă pămînt.

Se cîntă vorbe anume la spălatul mîinilor?
Nu sînt vorbe.

Ungurenii cîntă și ei zorile?
Ungurenii dau țoale peste mort, cînd îl scot din casă. La noi nu dau, numai ungurenii dau. Ungurenii nu cîntă niciodată. Nu știe nimeni. Ele se vaită, ele se cîntă, ele se strigă, zori cum strigăm noi, nu știu să strige. Nici la Vînăta, nici la ungureni.

Ce se face cu sapele cu care s-a săpat mormîntul?
Dă cîte un toporaș pe sapă și rupe coada. Iau sapele acasă, dar coada o lasă.

De ce se rupe coada sapelor de la înmormîntare?
Eu știu de ce rup ei? Nu știm de ce. Așa s-a pomenit.

Unde merge lumea după înmormîntare?
Plecăm toți la pomană. Face omu pomană. Pune în bătătură mese lungi una de alta, pune mîncare, varză, ciorbă, pește, luminări, colaci, mălai, pîine.

Rudele mortului poftesc lumea la pomană?
Ba toata lumea cură. Se adună și nechemați, nu mai cheamă pe nimeni. Se duc singuri.

Ce se întîmplă în casa mortului în timpul înmormîntării?
În casă mătură și lapădă gunoiu pe apă. Cînd pleacă mortu, rămîne o muiere.

Cine rămîne în casa mortului în timpul înmormîntării?
Ia, cîte o muiere străină, o săracă, și-i plătește.

Rudele mortului își pun semne de doliu?
M. N.: Ia, o cîrpă neagră la mîna stîngă și muierile își cernesc opregile ori că le gălbenește.
F. T.: După băieți o gălbenește.
M. N.: Dar Salomia a avut-o neagră?
F. T.: Apoi după bărbat.

Cît timp se poartă doliu?
M. N.: Șase săptămîni.
F. T.: Ba un an de zile. Ori care un an o poartă. Și galbenă și neagră.

C-da 3727 coala 17

Cum se face „izvorul de apă"?
Dă 50 de ulcioare de apă şi 100 de vedre şi plăteşte 100 de lei la fata de aduce apa.

Care fată „aduce apa"?
Orişice fată care o găsesc. Mai mică decît zece ani.

Fata care „aduce apa" are voie să lucreze?
Numai izvoru. Nu o pune la nimic, nu o pune să mături, nu să spele, nu să rănească, decît numai atîta: coase şi ea. Dar în casă nu face nimic pînă isprăveşte adusu apii.

Cui se aduce apa?
Pe la vecini. La una o vadră, la alta o vadră în toată dimineaţa. Nu merge cu toate într-o dimineaţă. Cîte cinci într-o dimineaţă, trei, patru într-alta, cît poate. În şase săptămîni le isprăveşte.

Fata care aduce apa înseamnă oalele duse?
Are un *răboj*, un băţ de alun, şi cîte vedre duce, crestează pe băţ. Are două *răbojuri*, face şi ulcioarele tot aşa. Un răboj de 50 de ulcioare şi altu de 100 de vedre. Duce întîi vedrele şi pe urmă ia ulcioarele, nu poate să le ducă toate deodată.

Cînd se da apa, se rostesc anume cuvinte?
„Să fie lui Ioan, pentru sufletul lui Ioan". Zice ăl de dă. Şi ăl de primeşte, zice: „Bodaproste".

Cui se aduce apa?
La orişice casă, cît poate merge cu vadra. Dacă este frig, duce numai trei, patru, în ailaltă dimineaţă cinci, şase.

Chiar fata care duce apa înseamnă vedrele pe răboj?
Ia! fata taie răboju.

Se „sloboade izvorul"?
La şase săptămîni îl sloboade. Se duce la apă, pune fuior de cîlţ, o batistă frumoasă şi mare, struguri şi un creiţar de cinci lei sau un franc, se duce la apă cu două bile, al ulcioarelor şi al vedrelor, şi cîtă apă a dus, aşa le numără pe cîrpă: unu, doi, unu, doi, şi pune apă pe cîrpa aia. O pune pe iarbă verde cîrpa şi pune apă din rîu pe cîrpă şi numără şi apoi sloboade. Se taie crestăturile şi merge cu tămîie, merg două *coveţi*, izvoru mic al turtelor şi izvoru mare al vedrelor. Ulcioru mic este al turtelor. Înainte se dau turte de pomană. Acum nu mai duce nimeni aşa. Face numai pomană la şase săptămîni şi dă turtiţele la pomană şi duce apă cu ulcioru. Şi în care a adus apă, le ia cu ulcioru şi le numără pe o batistă albă. Şi laolaltă cu ce taie după băţ şi lumini aprinse în cruce şi tămîie merg în covăţ cît vezi cu ochii. Face cruce de lumină aşa şi pun tămîie în fiecare lumină şi se duce şi dă fetii de pomană ulcioru, vadra şi batista.

Ce se întîmplă dacă se răstoarnă coveţile?
Dacă se îneacă, se sting luminările. Dar nu se îneacă, că se duc la apa lină. Dacă nu ar merge bine, nu s-a dus apă bine spălată.
M. N.: Dar să meargă numai două, trei poşte, şi îi ajunge lui apa aia, care a trecut.

Bocetul are aceeaşi melodie ca zorile?
Ala de se cîntă muierile, nu se cîntă ca zorile. Cîntă fiecare pe al ei din burtă, care cum are. I-a murit o fată mare, i-a murit un băiat, apoi de cîntat se cîntă.

Rudele plîng numai sau cîntă?
F. T.: Se cîntă chiar. „Mărioară, Mărioară, — mă lăsaşi, Mărioară, singură şi pustie, — Mărioară, dragă Mărioară".

Bocirea este o cinste pentru mort?
F. T.: Este cinste.

Pe drum spre cimitir bocesc toate femeile?
Se cîntă toate şi merg în ceată.

La căpătîiul mortului se boceşte mereu?
Nu se cîntă totdeauna. Cîte au loc acolo.

Se poate mori nebocit?
M. N.: N-am văzut mort nejelit, că se jelesc toate, şi vecinii şi neamurile. Dacă nu este nimeni, se bagă vecinii.
F. T.: Eu am văzut care nu zicea nimica. Zicea: „Bodaproste că a murit". Sînt destui de ăia. Pe tine te-o cînta noră-ta cînd ai muri? Aoleu!

Bocetul potoleşte durerea?
Te mai uşurezi. De aia cîntă muierile.
M. N.: Îşi varsă focu.
F. T.: Şi ce cîntece, ce cîntece!

M. N.: S-ar bolnăvi altfel. Una pe toţi morţii venea şi ţipa de jalea ei, că-i murise un băiat împuşcat şi se cînta şi ea pe toţi şi îşi vărsa amaru, focu. Asculta lumea şi plîngea de mila ei.

Dacă o bociloare greşeşte bocind, lumea rîde?
Cum să le greşească, dacă ştie cum să spună acolo? Altu se mai rîde. Moarte fără de rîs nu se poate.

Cînd cîntă mai multe bociloare împreună, conduce una cîntarea?
F. T.: Ba se cîntă care ce ştie. Neamurile toate se cîntă acolo. Se duc toate care sînt neamuri acolo. Şi se cîntă *careşi* cu focu ei.

Se boceşte şi noaptea?
Ziua da, noaptea nu. Zice că nu e bine noaptea să te cînţi pe mort.

De ce nu se boceşte noaptea?
Nu ştiu. Am auzit şi noi.

Pentru mort sau pentru bociloare nu este bine să se bocească noaptea?
Pentru mort nu e bine. Zice că este greu mortului cînd se cîntă noaptea.

Bocesc şi bărbaţii?
S-a cîntat unu ca muierile: „O Salomie. M-ai lăsat singur. Salomie, de ce nu mi-ai spus şi mie că pleceşi?" S-a cîntat şi la biserică tot ca muierile.

Fetele bocesc de mici?
Fetele se cîntă şi de mici. Paulina s-a cîntat pe mă-sa şi era numai de atita. Să fi avut vreo 10 ani.

De la cine au învăţat inf. zorile?
De la muieri bătrîne am învăţat. Au murit alea, nu mai e nici una.

Altă dată zorile se cîntau ca acum?
Tot aşa au fost. Nimic nu s-a schimbat.
M. N.: De cînd trăia mama. Şi striga cu Dina. La fel, tot aşa.

În zori se pomeneşte de o corboaică neagră?
F. T.: Corboaica nu este. Nu ştiu, n-am auzit. Nu este la noi *obiceriu*.

Inf. cîntă împreună cu Maria Crăitoru?
Se ia şi ea după noi. Mai luăm şi pe alta după noi. Ascultă şi ele dar nu ştiu.

Cu cine mai cîntă inf.?
A Regioanei.

La toate înmormîntările se cîntă zorile?
Pe noi ne cheamă la toate înmormîntările... Ne-a chemat şi la copii *micuţei*... care vrea ne cheamă.

Cît cîştigă inf. cu zorile?
A murit un om la un an de zile. De un an n-a mai murit nimeni, de un an la Blagoveştenie. De prăsit, se prăsesc şi nu vor să moară. Cînd o muri, numai zice *nima* nimic, că nu ştiu. Şi noi de-om muri, cine să ne mai strige?
M. N.: Ce să mai strige!

Ce se face împotriva moroilor?
F. T.: Pune miere pe stîlp şi dacă noaptea linge moroiu, îl descîntă, îl descîntă pe păducel negru. La Godineşti, cînd îl îngroapă, face pe fieştecare, pînă nu pleacă. Ştiu că le face. Ia o *cănuţă* de *vari* şi ocoleşte mortu aşa cu cănuţa. *Cică o suce*, dă ocolu mortului şi îi dă foc. Şi nu se mai poate face. Fieştecărui om, cînd moare, auz că-i face aşa.

Cînd se cîntă „al luminărilor"?
Tot în casă, la luminări, dimineaţa tare. Ne cheamă de acasă cum moare omu. Seara. Şi dimineaţa vine de ne cheamă. Ne ducem în trei dimineţi pînă îl îngroapă şi la amiazi în ziua de-l îngroapă ne ducem să strigăm şi luminările. Afară nu se strigă *d-eistea*. Nu intrăm în casă aşa cu luminările aprinse. Ne aşezăm lingă uşă şi ne dăm cu faţa către soare. Nu ne băgăm în casă. Strigăm de trei ori şi cu lumini aprinse intrăm în casă. Şi pe urmă strigăm la ăla din casă. Noi stăm aşa lingă mort cu faţa către el. Luminările le zicem numai în ziua de-l îngroapă, la amiaz.

Cum se cîntă la primirea bradului?
Ieşim înaintea lui cu o căldare goală, îl aşezăm rezemat de gard şi ne apucăm să strigăm către brad cu faţa.

În drum spre cimitir unde stau femeile care cîntă zorile?
Pe drum umblă după car.

Cînd se cîntă „Hai, boilor"?
De trei ori pînă la biserică. La biserică mergem aproape şi zicem: „Bucură-te, mînăstire...". După ce plecăm, iar strigăm a pămîntului: „Pămînte, pămînte..."

De cîte ori au bocit ini.?
Eu nu m-am cîntat aşa pe mort. M-a ferit Dumnezeu, că n-am avut mort. Cum să zic aşa pe oameni străini?

*

Iată acum şi un alt mod de a ancheta asemenea probleme, anume prin provocarea unei povestiri. Textul provine dintr-o anchetă făcută în satul Drăguş, în 1932, şi e un fragment din cele culese de la una din informatoarele locale.

„Cînd a fost să moară Gheorghe, numai că vine el într-o seară şi zice: ai dat la boi de mîncare?

— Nu, zic. Du-te de le dă tu.

Şi cînd am rămas singură, am auzit în păretele dinspre răsărit bătînd ca un ceasornic, aşa, încet: pac, pac! Vine el înăuntru (dar atunci a încetat).

— Ce ţi-e?

— Nimic, zic.

— Ba da, zice Gheorghe: se-ntîmplă ceva!

— Ba nimic, omule, zic eu.

Şi s-apucă atunci cîinele de urlă, la fereastră! A plecat omul meu. S-a dus şi s-a culcat, tot într-o parte privind.

— Măi, măi, ce să fie? Oare în zadar urlă cîinele? Feri-l-ar Sfîntul să nu fie!

D-apoi cînd a început şi găina să cînte cucoşeşte, cam pe cînd să plec de nămiezi cu mîncarea! Şi am şi măsurat-o s-o văd cum e: a bună sau a rău? Şi am văzut-o că cade cu capul la prag atunci am înţăles. Mi-a fost milă de ăi mici, că rămîn orfani şi m-am bocit, fie ce-o fi! — că rămîneam văduvă tînără şi nevecuită. Şi mereu tot visam, şi lan de grîu cu noi muncind; şi nuntă; şi eu cu părul despletit, a jele!

Şi atunci am înţeles că pe-adevărat în anul morţii intrase Gheorghe al meu, şi-am început a mă jeli.
Am jelit aşa, ca la patru săptămîni şi-apoi a murit."

*

Dau spre comparaţie şi un alt exemplu, dintr-un al treilea fel de a ancheta asemenea probleme, de data aceasta extrăgînd din jurnalul meu de călătorie un fragment notat tot în acel an, 1932, care se înfăţişează mai liber, fiind povestit nu numai printr-o stenogramă, ci şi prin propriile mele impresii şi comentarii.

„În satul în care intru, în ziua de Joi Mari, văd în amurg aprinzîndu-se prin ogrăzi lumini şi întinzîndu-se mesele scunde cu colivă, cu lumînări, cu apă, cu pîine, cu scaun de hodină şi cu foc alăturea. În fiecare curte, pe lîngă fiecare casă, văd de sus din deal forfota pregătirilor. De Joi Mari au obiceiul toate sufletele morţilor să se tragă la casele lor, la casele fiilor, nepoţilor şi strănepoţilor. O scurtă vreme fac acolo popas, printre vii, de-şi aduc aminte de cele trecute vremi. De abia de Săptămîna Luminată se vor deschide cerurile şi toate sufletele se vor putea întoarce la locurile lor. Atunci e bine să moară oricine, dacă are noroc, ca să se poată strecura şi el cu ceilalţi, prin porţile deschise ale Raiului.

Abia intrat în sat, mă întîmpină oameni mulţi, adunaţi pe uliţe. E învălmăşală mare şi uşor intri în vorbă cu cine vrei.

— De vreme veni la dvs. primăvara, oameni buni, spun unui grup de săteni în vîrstă.

— De vreme, de vreme. Anul ăsta au înverzit toate pînă peste buna cuviinţă.

— O să fie belşug, nu ca-n anul trecut.

— Anul trecut a fost prăpăd. Ne-a bătut grindina, ne-a izbit şi seceta. Ba ne prăpădise şi un spurcat de moroi, de nu mai aveau nevestele ce face. Ne mureau copiii, găinile. Se speriau oamenii că venea noaptea de se punea peste noi şi făcea toate halea. A fost

chin mare pînă am scăpat de el. Ce crezi dumneata! Ăștia tinerii zic că ni se năzare. De ia-ntreabă muierile bătrîne: să-ți spună ele. Cîte n-am tras noi! Că nu e acum întîia oare. Ni s-a mai întîmplat. Noi știm, că doar nu sîntem de ieri de alaltăieri!

Mă duc să-mi găsesc gazdă pe undeva și nimeresc la o pereche încă tînără.

După ce ne-am dus la biserică, la denii, ne-am întors acasă și-am ospătat. Afară în curte, masa întinsă sta pusă pentru morți și focul ardea ca să-ncălzească sufletele celor din umbra veșnică.

— Dacă nu le faci ce trebuie, e vai și amar, mă lămurește femeia.

— Am auzit că ați și pățit anul trecut, cu un moroi.

— Ba era moroaică, bat-o sfîntul. Pînă i-am dat de hac, ni-a fost tare greu.

— Și cum a fost?

Scot carnetul și încep a nota, cuvînt cu cuvînt.

— Cum să fie? Rău. A murit nevasta lui Măruță. Și acum, ca să vezi? A-nceput așa, un somn uimit, cam speriat și cu vise rele. Gîfîia omu peste noapte și îl treceau sudorile morții, fără să poți ști de ce. Apoi a-nceput să strige pe-ntunerec, afară. N-a strigat și la noi: „Gico! Hai pîn-afară, Gico!" Și i-am spus fetii: „nu ieși, păcatele noastre, nu ieși că te pocește". E o pozna mare cînd te strigă noaptea.

În urmă au început a se stîrpi păsările din curte. Care găină căzuse cloșcă, s-a sculat de pe ouă și s-a dus. Și picau unele după altele.

Am făcut noi ce trebuie: cîte le știm. Iotă-le, că și acum sînt pe garduri semnele: cruci așa, făcute cu catran și cu usturoi. Dar degeaba. Că apoi au început a muri și copiii. Din sănătoși-teferi, s-au chircit, s-au zvîrcolit o dată, de două ori și gata. Piereau pe capete. Da' nu zici că a trecut molima și la vitele albe? Au început a pica și ele. Nu mai era chip de răbdat.

— Măi, ce să fie și ce să fie? Cum dracu e de aflat că cine s-a făcut?

Ne-am gîndit noi, ne-am socotit cam pe la ce uși a umblat și am tras cu gîndul că o fi alde a lui Măruță.

Murise cam pe iarnă. Treabă încurcată. O fi avut bărbată-so vină? N-a fi avut? Da, jandarii l-au lăsat în pace. Cică singură și-ar fi făcut seama.

Muiere rea. Umbla cu ochi verzi prin lumea asta albă și seca mana vacilor. Iute, altfel. Și gospodină foc. Avea de toate. Dar dracu știe de unde avea? Umbla în drăgoști cu unul plin de bani. Ați fi auzit dvstră: unul, Ionete, îi zicea lumea, l-au prins jandarii ca avea la el acasă fabrică de bani. L-a prins statul și l-a închis la gros la Craiova.

Da' ea muiere rea. Crezi că s-a lăsat? Nici gînd. Și ce nu i-am făcut. Pînă și gardul i l-am mînjit într-o noapte, cu catran. De rîs am făcut-o. Și ea tot nu s-a lăsat. Tot fudulă umbla, tot cu nasul pe sus, tinerică și cu ochii verzi la lume. I-a spus și taica popa, la biserică, s-o lase mai domol. Dar ea, nu! Zicea că atîta cît o rabdă sufletul, tot mîndră vrea să trăiască. Și că n-are de dat socoteală nimănui.

Intr-o seară aflăm că vin jandarii și a doua zi au venit și doftorii. Au făcut masă de lemn la ei în curte și au tăiat-o să vază că ce-i? Erau toate mădularele ei întregi; dar crăpase fierea în ea, de răutate. Se otrăvise toată. Și duhnea peste șapte case. Au îngropat-o tot cu jandarii. N-a fost chip să ne amestecăm. Au făcut ei ce au vrut. Da vezi, că acuma, răbufnise totul la iveală și nu se mai putea.

Eu le-am spus că este a lui Măruță, moroi. Da' el n-a vrut să-și dezgroape nevasta. Ci să facă ei. Ce să facă ei acuma? Dar vezi că nu-i mai lăsa. Atunci au făcut cercare. S-au dus la mormînt și au uns cu miere crucea. A doua zi, nici neam de miere. Spurcata venise și linsese tot. S-au dus atunci noaptea, cu armăsar alb. N-a fost chip să-l facă să treacă peste mormînt. Au început oamenii a săpa și au găsit-o sfîrticată și într-o dungă pusă. Nu mai era pe spate, acolo, vorbesc! Și nu se mai putea duce așa. „Ucigă-te crucea, cum de te-ai făcut! Cum de nu te-ai putut liniști!" Cum vorbesc oamenii! Că dacă ar fi moroi, vezi că acum îi băga și pe ei la groapă. Dacă se face!

Au luat-o, au scos-o. I-au bătut piroi în inimă, cu maiul. Au pus patru boi la car, puseră tronul în car și au dus-o în sus, pe vale. Dar ce să meargă boii cu ea în car! Se îngreuna, se făcea și geaba trăgea boii. A trebuit sa ia inima din ea, că nu se putea altfel. S-au apucat, au luat cuțitul, i-a scos-o și au dus-o de au aruncat-o în varniță. Era varnița pe sfîrșite. Făcea lumină albăstruie. Și cum a intrat spurcăciunea în foc, s-a făcut focul galben și apoi roș. Și a bubuit o dată și a duhnit toată valea de duhoare.

Doamne, doamne! Cum de nu s-a putut răbda ea? Cum de i-a venit să se facă? Nu i-a fost ei milă de nimica? Se mirau și oamenii de atîta răutate. Da tot i-am făcut noi de petrecanie. Cu greu am scăpat de ea; da tot am răzbit-o.

Zicea jandarii că ne dă la lege. Că de ce am făcut? Ei sfinte Dumnezeule, cum să nu faci? Să lăsăm sa piară satul pentru o spurcată de moroaică?

Și pe popa l-au întrebat jandarii. Da el a spus că nu se bagă. Taica părintele bătrîn, știe el ce știe. Cum sa se bage? El îi cu ale lui. Nu se bagă într-ale noastre.

Și așa, zău. A fost bocluc mare.

Acum, așa o fi? N-o fi așa?

De acum pe toamnă, mai dezgropară doi morți de anul trecut. Că se duceau și nu lăsat pe nimeni să doarmă. Se punea peste ei, în vis. Și tot așa: dacă a văzut că n-are ce face, s-au dus de i-au scos".

*

Ascult, dau din cap a uimire. Închid carnetul, îmi iau sara bună și ies în tindă să mă uit la bolta cerului cea plină de stele. Afară arde focul și-i pusă încă masa pentru odihna sufletelor moarte. Oare la care masă, la care foc, în curtea cui ar mai putea să vină sufletul chinuitei femei, moroaica cea rea, care s-a dușmănit cu satul? Mai are ea parte de căldură și de sat, din partea viilor, cînd i s-a încrîncenat sufletul de atîta sălbăticie?

Oare s-ar putea să vină, pentru oricare din noi, vremuri cînd am putea simți cum viața ne trage, pe ispita

domoală a faptelor, spre locuri unde nu mai poți avea de partea ta nici pe oameni, nici pe Dumnezeu? Mai bine să mă duc, cît sînt încă viu, să mă încălzesc de pe acuma la focul morților din curte. Pîndesc să nu mă vadă nimeni și fur din pîine și vin.

În ceasul acesta de miez de noapte, ce mi-a dacă sînt încă viu? Sînt străin și am noroc că nu mă cunoaște nimeni. Dar știu că dacă aș muri, din întîmplare, acum, de Joi Mari, baba din curte mi-ar face toate celea, ca pentru moroi: mi-ar arde în patru colțuri, cămașa; mi-ar încinge cu funie de tei, mi-ar astupa deschizăturile cu ceară și mi-ar înfige în ceafă fusul. A doua zi, popa s-ar face că nu bagă de seamă.

Iar babele din sat s-ar cînta după mine, cu nespusă jale, să mă încredințeze că n-au avut nimic cu mine și ca li se rupe inima la despărțirea noastră.

Deocamdată sînt încă viu, stau lîngă foc și-mi aprind țigară după țigară, din focul morților.

*

Cu aceste cîteva pagini extrase dintr-un jurnal de călătorie, închei cele spuse despre peroiada de „criză" a cercetărilor monografice.

Reamintesc că după ce a încetat organizarea unor noi campanii de cercetare colectivă, am plecat pe calea investigațiilor singuratece cu gîndul că voi putea astfel să pătrund în marea taină a filozofiei populare. Dar pe măsură ce strîngeam documentarea necesară, vedeam din ce în ce mai clar că nu voi reuși sa dau o formă închegat-științifică celor ce aflasem. Am încercat atunci să dau măcar o formă literară celor ce trăisem, redactînd mai cu grijă notele mele de drum, adăugind „documentelor" strînse, propriile mele comentarii. Dar mi-am dat curînd seama că și această tentativă nu ducea la nimic, dat fiind că nu aveam destul talent pentru a putea da texte care să mă mulțumească. Aveam destul cunoștințe de istoria culturilor și mai ales simț critic, ca să văd că problema pe care voiam s-o exprim nu o pot înfățișa nici științific și nici literar.

Mi-a părut cu atît mai rău, cu cît eram convins că tot ce se scrisese în literatura noastră despre viața satelor cadea alături de realitate. Nici unul din romanele privind pe țărani nu mi se părea a fi surprins, în adîncurile ei, viața reală așa cum ajunsesem s-o cunosc, dacă nu mai bine, în tot cazul altfel decît o făcuseră alții.

E greu unui orășan să priceapă ce sînt țăranii. La teatru, de pildă, nu am văzut nici un actor în stare să reprezinte un țăran real, fără să-l schimonosească, colorîndu-l în ton idilic sau în sumbru. În literatură, de asemeni țăranii înfățișați nu sînt cei pe care îi cunosc eu. Din toată literatura privind viața populară, nu pot citi cu adevărată plăcere decît tot pe Ion Creangă. Pînă și limba și stilul folosit nu-mi plac. Ca limbă românească, prefer să citesc cronici, răvașe, zapise și diate țărănești. Și mai ales să ascult cum vorbesc țăranii. Problema stilului, a vocabularului și a sintaxei mi se par a fi de covîrșitoare însemnătate, constituind pentru mine una din problemele care m-au frămîntat continuu. În primele mele scrieri, de pildă cele din 1929, mai foloseam, pe cît puteam, o limbă care păstra încă un iz țărănesc. Cu timpul însă, am impresia că stilul meu s-a stricat. Mai ales cel scris, căci atunci cînd aveam prilejul de a vorbi în fața unor ascultători țărani, mai eram încă în stare să folosesc graiul potrivit cu cei care mă ascultau, respectînd cuvintele lor și felul de a le orîndui.

Prietenul meu Aurel Boia, care și el era un sociolog cercetător al vieții rurale, a băgat o dată de seamă, urmărindu-mi o cuvîntare, că timp de o oră nu folosisem decît un singur neologism, anume cel de cămin „cultural"! restul fiind spus așa ca să înțeleagă și cel mai umil dintre bătrînii analfabeți. E drept că acest fel de a vorbi nu era pe placul albăstrimii din sat. Ți se poate întîmpla, rugat fiind să vorbești la cîte un cămin cultural, să ți se recomande să vorbești așa ca să nu înțeleagă toți proștii! Nu e o glumă, ci o amintire reală.

Scriind însă lucrări științifice, terminologia, în mod firesc nu mai poate fi cea populară, noțiunile științifice trebuind a fi exprimate în terminologie științifică, neplă-

cut de arbitrară, totuşi singura în circulaţie în lumea închisă a cărturarilor. Greutatea cea mare rămîne, pentru mine, de a nu confunda stilul ţărănesc cu cel cult, de a găsi o modalitate de a trece, fără trădare, de la unul la celălalt.

Lupta pe care o duceam cu mine însumi căutam a o face simţită şi celor cărora mi se dăduse sarcina să-i cresc ca viitori oameni de ştiinţă într-ale sociologiei. În acest scop urmăream izgonirea vorbelor neclare, învăţate „după ureche", fără controlarea atentă a înţelesului lor real. Obişnuiam, în Seminar, cînd unii dintre studenţi foloseau greşit un termen, să-i pedepsesc punîndu-i să meargă în fundul sălii, la biblioteca specială şi să caute în rafturile cele mai de sus dicţionarul necesar pentru a se lămuri despre sensul exact al cuvintelor pe care le foloseau. În special urmăream să-i conving, pe cei mai tineri, că orice idee clară se exprimă clar, folosirea cuvintelor inutile, nou create sau vechi dar încă nemistuite, este dovada unei confuzii mintale, unui semidoctism, specific celor care se sperie ei înşişi de cîtă carte proaspătă ştiu, părîndu-li-se util să acopere neştiinţa lor funciară prin vorbe goale, dar răsunătoare.

De fapt, în gîndul meu, nu era numai vorba de mînuirea unui limbaj corect, ci de o problemă mai gravă, aceea de a găsi modul în care o trecere de la vorbirea populară la cea cultă poate fi asigurată, cale de urmărit în orice altă încercare de a trece de la cultura populară la cea cultă, de a crea o cultură cultă avîndu-şi rădăcinile în cea populară.

Aceasta, pentru că orice limbaj cuprinde o logică a sa, un anume fel de a înţelege lumea, astfel că graiul ţăranilor şi a mai vechilor cronicari reprezintă un fel de concepţie organizată în chip de „Weltanschauung", mărturie a unei creaţii culturale originale, proprie acestui neam, avînd destulă valoare ca pierderea ei să fie regretabilă.

După a mea părere, viaţa noastră urbană pierde din ce în ce legătura cu ceea ce este original în cultura noastră. Limbajul orăşenilor este prea corcit cu influenţe occidentale, părîndu-mi a suferi de ceea ce se poate

numi „mitocănie", dînd acestui cuvînt înțelesul său primar. Se știe că „mitocani" erau numiți la început călugării care nu trăiau în mănăstirea centrală ci în „metohurile" ei și care duceau o viață de imitație la un nivel scăzut a ceea ce știau că se practică în centrală. Tot astfel, mulți urbani sînt „mitocani" pentru că nu reușesc să se asimileze vieții urbane, care la rîndul ei suferă de „mitocănism" în măsura în care e o simplă imitare a unor modele străine socotite superioare.

Lăsînd de o parte toată problema cauzelor sociale care au dus la ceea ce Maiorescu numea „formă fără fond", rămîne o întrebare dacă pierderea legăturii directe dintre cultura populară și cea cultă, nu este exprimată clar prin pierderea limbajului celui vechi, pierderea contactului cu acesta, deci părăsirea unei anume logici și a unei anume viziuni filozofice, care nu merita să fie alungată din lumea cultă. În tot cazul, întreaga experiență căpătată în „monografii" ducea la punerea unor asemenea întrebări, pe care le-am formulat în treacăt, într-un articol intitulat: *Prilej de îndoială; spre o țărănie, o mitocănie și un stil „național"* (1932).

Așa că, în toată această perioadă de „criză", în afară de umbletul meu necontenit prin satele țării, m-am frămîntat zadarnic și cu asemenea tulburi probleme, care nu m-au dus la nimic altceva decît la o nemulțumire esențială față de mine însumi și față de toată cultura românească.

În 1934 a intervenit însă o schimbare totală a vieții, nu numai pentru mine ci și pentru întreg grupul cu care lucrasem în campaniile monografice. E vorba de „cotitura" marcată prin primirea, de către profesorul Gusti, a sarcinei de a prelua conducerea activităților culturale ale „Fundației". Despre care voi avea deci de vorbit de aci înainte.

IV

RELUAREA ACTIVITĂȚII ÎN CADRUL FUNDAȚIEI CULTURALE

TRECEREA DE LA „CERCETARE" LA „ACŢIUNE"

„Criza" de care am vorbit era agravată şi prin faptul ca profesorul Gusti se afla el însuşi în „criză".

După eşecul străduinţelor lui de a da, ca ministru al învăţămîntului, o nouă organizare culturii noastre, i s-a oferit (poate ca o mîngîiere) prilejul de a prelua conducerea Fundaţiei Culturale Regale, deci posibilitatea de a se ocupa, în continuare, măcar că la o scară mai modestă, de organizarea unei acţiuni culturale, în cadrul unei instituţii nestatale, dotată totuşi cu mijloace mult mai mari decît ale catedrei şi Institutului Social Român.

Reamintim că sarcina nu era străină de preocupările lui. În concepţia sa, expusă dealtfel încă de la primele lui prelegeri universitare, „cercetarea" nu avea numai scopul de a întemeia o „sociologie" şi nici numai de a ajunge la o „sociologie a naţiunii", ci de a asigura şi bazele unor acţiuni directe. Cei ce au citit paginile pînă acum scrise au putut urmări felul cum aceste două idei, „cercetare" şi „acţiune", aparent contrazicătoare, sînt totuşi organic legate între ele; aşa cum se afirma dealtfel programatic prin însuşi titlul revistei *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*, precum şi cel al uneia din cărţile lui, *Cunoaştere şi acţiune în serviciul naţiunii*. Nu e mai puţin adevărat însă că, în cadrul Fundaţiei, accentul urma să se deplaseze de la „cercetare" la „acţiune", inversîndu-se deci, faţă de anterioarele campanii „monografice". Ceea ce urma să aibă consecinţe importante în întreaga ideologie a vechii sale şcoli.

În primul rînd, formaţiile echipelor monografice, cu zeci şi zeci de studenţi, dublaţi de un corp didactic de înalt nivel profesional, nu mai erau potrivite pentru noua misiune de organizare a unei acţiuni culturale menită a fi extinsă pe suprafaţa întregii ţări. Vechile echipe monografice putuseră asigura cercetarea adîncită a cîte unui singur sat, dar nu şi generalizarea lor la scară naţională.

Ca să renunţe la ideea „echipelor de teren" nici nu putea fi vorba, profesorul Gusti fiind prea încredinţat de folosul lor. Urma totuşi ca aceste echipe să fie cu totul altfel structurate, pe o schemă potrivită de data aceasta „acţiunii". Soluţia dată acestei probleme de către profesorul Gusti tindea să asigure „echipe cît mai multe, cu echipieri cît mai puţini", lucrînd pe alte baze decît cele anterior folosite. Dacă în vechile campanii schema de organizare, teoretică şi organizatorică, fusese cea a „cadrelor şi manifestărilor", în noile echipe, cele de acţiune, schema trebuia să cuprindă un inventar sistematic al „problemelor" sociale asupra cărora urma să se activeze. Formula propusă a fost concretizată în patru cuvinte: „Sănătate, muncă, minte, suflet", al căror înţeles îl vom arăta.

Felul în care cele două formule „4 cadre cu 4 manifestări" şi „4 probleme", urmau a fi îmbinate rezulta din experienţele monografice anterioare, pe care le reamintim. Pînă la campania din Drăguş se urmărise în special desăvîrşirea sistemului sociologic gustian, precum şi a metodelor şi tehnicilor de cercetare ştiinţifică, prin anchete de teren. Amîndouă scopurile fuseseră realizate pînă la un punct care putea fi considerat deplin matur, campaniile monografice ulterioare nefăcînd decît să repete ceea ce se mai făcuse, schema organizatorică din 1929 putînd fi socotită „clasică", adică de învăţat şi primit ca atare.

Dar între timp, începînd chiar din campania Ruşeţului, fusese urmărită şi ideea acţiunii sociale, încetul cu încetul această a doua idee prinzînd chip din ce în ce mai concret, în forma unei căutări a mijloacelor prin care o masă de oameni, aflaţi la un nivel cultural nesatisfăcător, ar putea fi antrenaţi într-o muncă de ridicare a vieţii lor sociale spre forme superioare, atît materiale cît şi spirituale. Trezirea şi organizarea iniţiativelor locale ajunsese astfel a forma problema de bază a acţiunii culturale. În soluţionarea ei, profesorul Gusti recursese experimental la toate formele posibile, de la şezători, conferinţe, biblioteci, muzee, campanii pe probleme, pînă la şcolile ţărăneşti, toate urmînd a se integra sistematic în cadrul preexistent al căminelor culturale tradiţionale.

În toate campaniile noastre nădăjduisem ca munca începută de echipă să poată fi preluată şi continuată de către localnici; nu atît de „intelectualii" de acolo şi nici numai de „fiii satului", cît mai ales de înşişi sătenii. De aceea salutasem prezenţa lui Teofil Frîncu, primarul din Fundul Moldovei, ca pe un simbol a ceea ce credeam cu putinţă să se repete în toate satele. Colaborarea acestuia la acţiunile noastre, venirea lui benevolă la Drăguş, cererea lui, printr-o scrisoare ce mi-o adresa, de a fi înştiinţat din vreme şi despre campania din Cornova, erau semne vădite că el considera cercetarea ştiinţifică drept un ajutor în munca lui de administrator al treburilor lui comunale. În special venirea lui la Drăguş a fost de natură să arate multora, că cercetarea ştiinţifică putea interesa şi pe oamenii de acţiune, implicînd deci şi din partea noastră datoria de a răspunde acestei aşteptări.

De aceea, la Drăguş, acest nou punct de vedere a fost pentru prima oară afirmat în mod răspicat, nu într-una din şedinţele din „sala luminoasă" care, la Drăguş, pentru motivele arătate, nu se mai ţineau, ci în timpul mesei luate în comun, cînd, la prînz, obişnuiam să facem comunicări, punînd la punct unele probleme de interes comun. Îmi amintesc mai ales de două asemenea luări de cuvînt care mi se par a fi marcat un moment de răscruce în ideologia noastră. E vorba mai întîi de cuvîntarea-manifest ţinută atunci de Constantin Brăiloiu, pe tema culturii populare, mărturisind că, după a lui părere, această cultură, de caracter folcloric, a ţăranilor, este atît de preţioasă, încît

cunoaşterea ei ştiinţifică trebuie dublată de o acţiune de salvare a tot ce se mai putea salva, prin ridicarea ei la un nivel de superioară artă, menită să însufleţească întreaga noastră cultură cultă. La care am adăugat şi eu, pe temeiul propriei mele experienţe, aducîndu-mi aminte mai ales de ceea ce făcusem în Vrancea, datoria de a însoţi cercetarea ştiinţifică cu o acţiune direcă, nu numai de păstrare a ce merită să fie, ci şi pentru înlăturarea părţilor rele, negative, care fac ca ţărănimea să nu beneficieze de viaţa pe care o merită şi la care are dreptul.

Nu e mai puţin adevărat că majoritatea echipierilor monografişti erau prea puţin sensibili la asemenea probleme. Prezenţa lui Frîncu, de pildă, li se părea a fi fost doar pitorească şi amuzantă, nesemnificînd vreo problemă reală. Considerau cei mai mulţi că şezătorile pe care le făceam în sat, conferinţele pe care le ţineam, bibliotecile pe care le organizam, dispensarele pe care le instalam, nu erau decît „anexe propagandistice" ale muncii noastre de bază, care rămînea cea a „cunoaşterii" ştiinţifice. Faptul că profesorul se preocupa de biblioteca din sat, că îi făcea inventarul, că o completa cu cărţi aduse de acasă, mai potrivite lumii rurale, că organiza concursuri cu premii pentru cele mai frumoase ţesături, că încerca asanarea unor cooperative locale, că propunea schimbarea profilului economic al localităţii etc., toate li se păreau a fi de minimă importanţă.

Aşa că, după 1934, cînd profesorul Gusti a propus organizarea unor echipe anume închinate „acţiunii", multora li s-a părut că asistă la o adevărată trădare a ideii „monografiei". Coborîrea sub nivelul preocupărilor de „sociologie generală" li se părea a fi o degradare a vechii lor misiuni, de a înţelege şi teoretiza natura legilor sociale. Obţinerea de rezultate practice imediate era taxată drept „politicianism", mulţi învinovăţind pe profesorul lor că s-a lăsat antrenat, mai întîi în minister şi apoi în Fundaţie.

Mai ales cei îndrăgostiţi de „satul tradiţional", arhaic, nu se simţeau la ei acasă în cadrul „acţiunii",

care li se cerea acum. Mulţi dintre vechii monografişti au refuzat de aceea a participa la muncile organizate în cadrul „Aşezămintelor culturale". Astfel, poate că Herseni, pe asemenea considerente, a socotit că e mai bine să se retragă în sînul catedrei, ducîndu-şi mai departe lucrările teoretice, nemaipăstrînd cu Fundaţia decît relaţii de întîmplătoare colaborare. Mai hotărît a fost refuzul lui Mircea Vulcănescu de a ţine legătura cu noua formulă de muncă propusă de profesorul Gusti. Pentru a-şi arăta nemulţumirea, scornise o butada, spunînd că de aci înainte nu vom mai studia decît satul „Modelaţii de Sus"; ceea ce era desigur o vorbă de duh, dar şi o aspră critică a noii direcţii practiciste propusă de profesor. De fapt, el nici nu a mai participat în nici un fel la munca de organizare şi instructare a noilor echipe ale Fundaţiei, mărginindu-se sa continue doar slujba sa de asistent de etică, în cadrul catedrei.

În felul acesta, peste „împrăştierea" monografiştilor pe care am semnalat-o, se adăuga şi o spargere a monografiştilor în două tabere, de o parte „cercetătorii", de alta „practicienii". Profesorul Gusti căutase şi de data aceasta o soluţie de împăcare, aşa cum obişnuia întotdeauna, declarînd că munca ştiinţifică de cercetare va continua să fie urmărită, în cadrul Institutului Social Român, Seminarul de Sociologie avînd sarcina de a forma noi cercetători ştiinţifici; pe cînd „acţiunea culturală" urma să-şi găsească locul în cadrul Fundaţiei, între toate aceste trei instituţii o colaborare putînd fi asigurată. Formula aceasta nu a liniştit conştiinţa tuturor, spărtura în două a monografiştilor fiind ireversibil consumată.

Cu acest prilej mă gîndeam că soarta mişcării lui Gusti începea să semene cu cea a lui F. Le Play, care şi el văzuse cercetarea monografică a familiei drept punct de plecare pentru o reformă socială, dar dăduse totuşi naştere la două şcoli opuse, cea de *La science sociale* şi cea de *La réforme sociale*, amîndouă formate din foştii lui elevi şi colaboratori.

În ce mă privește, timp de o destul de lungă perioadă m-am frămîntat, ca să hotărăsc în ce direcție voi merge. În mine se zbăteau două suflete, cel de teoretician, pasionat de probleme de istorie socială și de filozofare pe probleme de filozofie populară și cel de activist social. Dacă ar fi stat în posibilitățile mele, aș fi preferat să lucrez într-un institut în care să-mi pot urmări studiile, în special cele de istorie socială, în care să am posibilitatea să extind cercetările de teren, prin cît mai mulți colaboratori, pentru cunoașterea unor fenomene care mi se păreau a fi esențiale, precum ar fi fost de pildă cartografierea tuturor satelor devălmașe, umblătoare și neumblătoare pe diverse criterii, a tuturor satelor în care se practica agricultura în trei tarlale, în moină și în tehnici moderne, atacarea sistematică a formelor „neoiobăge" încă existente, în special studiul pe țara întreagă a „dijmei la tarla", interzisă legal, dar practicată încă efectiv. În mintea mea elaborasem un întreg program de lucru, pe care însă nu mi-a fost dat să-l realizez, el depășind puterea de muncă a unui om singuratec. Spre marele meu regret nu am avut norocul de a dispune de un colectiv de lucru organizat anume pe problemele mele, în cadrul unei instituții care să asigure recrutarea, formarea și munca sistematică a unui colectiv.

În cele din urmă m-am încadrat în Fundație, luînd aci rostul de „director de studii", mărturisesc că și pentru motivul, foarte meschin, de a avea astfel posibilitatea unui salariu dintr-o muncă totuși ceva mai apropiată de preocupările mele.

TRADIȚIA FUNDAȚIEI CULTURALE

Odată încadrat în Fundație, am căutat să mă pun la curent cu vechile ei planuri de muncă, pentru a le lega de noua formulă de acțiune culturală propusă de profesorul Gusti. Căci, într-adevăr, acțiunile culturale aveau la noi în țară o veche tradiție, un lung și glorios trecut. Dominant fusese, multă vreme, așa-numitul „curent haretist". Spiru Haret, ministru liberal, dar spirit larg și generos, avusese inițiativa de a duce o campanie susținută, de „ridicare culturală" a țărănimii, a cărei situație grea o cunoștea. Dovadă, studiul său din 1906 (deci în imediata preajmă a răscoalei din 1907), în care descria nedreptățile stării sociale în care se afla „talpa țării". Spiru Haret era dealtfel și el un „sociolog", ba încă unul de talie universală, *Mecanica socială* pe care a redactat-o în 1910 fiind una dintre cele dintîi încercări de aplicare a matematicilor la studiul vieții sociale.

Soluțiile pe care le propunea constau, ca mijloace de acțiune culturală, în antrenarea învățătorilor, preoților și altor intelectuali din sate, într-o muncă de „răspîndire a cunoștințelor folositoare", pe calea tipăriturilor și a conferințelor populare, potrivit unui plan elaborat central, deseori punîndu-se la dispoziția „misionarilor culturali" texte prefabricate, pe diverse teme de știință popularizatoare. Spiru Haret purta o largă corespondență cu oamenii din sate pentru a-i însufleți și îndruma. Ceea ce a și reușit să facă într-o măsură atît de mare, încît pînă tîrziu, în timpul cînd noi înșine

începusem campaniile de „monografii", cei mai devotați din susținătorii noștri locali au fost „haretiștii", pe care îi recunoșteai de îndată, prin felul lor de a gîndi, prin vocabularul folosit și, mai ales, prin sufletul pe care îl puneau în acțiunile lor, cuvintele de „apostolat", „misionarism" fiind calificativele obișnuite prin care arătau natura oricărei „acțiuni culturale". Dar, în același timp, ei se caracterizau printr-un orizont limitat, care nu depășea credința că o cultură populară se poate crea pe calea propagandei orale, prin conferințe și biblioteci.

Această concepție „haretistă" domina încă, nu numai în vechea Fundație, ci și într-o serie de alte formații culturale, născute din inițiativa multor intelectuali, care și ei simțeau datoria de a face ceva pentru ridicarea culturală a maselor largi, nu numai de la sate, ci și de la orașe. În Transilvania avea astfel o lungă tradiție „Asociația Transilvană", cunoscută sub numele de „ASTRA", mișcare și de caracter naționalist, pagină de glorie a istoriei românilor din acea parte de țară. Funcționau și alte formațiuni, precum „Casele Naționale", „Ateneele", pe modelul vechiului „Ateneu Român", de asemenea cu un trecut de toată stima. În special mi-aduc aminte de „Prietenii Științei", organizată de Victor Anestin, cu care tatăl meu era în relații de prietenie. Acest Victor Anestin e cel dintîi care mi-a arătat, cu o lunetă modestă, ce fermecătoare sînt stelele. Preluase, în editura „Universul", direcția *Ziarului călătoriilor*, căruia îi adăugase „și al științelor populare". Săptămînal organiza conferințe științifice, într-o sală adăpostită în imobilul „Salvării", de pe cheiul Dîmboviței, la care colaborau oameni de știință de mare faimă, ținînd însă nu numai „conferințe", ci făcînd și demonstrații de laborator. Nu uit, de pildă, experiențele profesorului Dragomir Hurmuzescu, cu „aer lichid" și alte multe încă.

Toate aceste tradiții culturale îmi păreau însemnate mai ales prin faptul că aveau în vedere nu doar cultura satelor, ci și cea a orașelor. Studierea lor lărgea astfel propriile mele experiențe rurale. „Fundația" ea

însăși avea un trecut de acțiune culturală, deopotrivă rurală și urbană. În 1920, profesorul Gusti propusese înființarea unei „Case a culturii poporului", menită să dea o organizare mai sistematică tuturor acestor acțiuni. Pusă sub egida prințului moștenitor și avînd pe profesorul Gusti ca director, această formație nu a avut durată. În locul ei, în 1922, luase ființă „Fundația culturală Principele Carol", sub direcția lui Gh. D. Mugur, om de reală bună-credință, entuziast de tip „haretist". În vremea cînd am preluat noi conducerea acțiunii, Fundația mai credea încă în eficacitatea unei acțiuni dusă de „apostoli culturali", „misionari", cu sarcina de a „răspîndi" cultura în mase.

Ca document lămuritor al acestui mod de a concepe acțiunea culturală, am putut folosi broșura *Cartea Misionarului ; Îndreptar cultural* (1930) redactată de Gh. D. Mugur și V. Voiculescu, precum și broșura *Fundația culturală Principele Carol, 1922—1925*, care consemna o listă de 454 de cămine culturale, organizații locale îndrumate de Fundație și animate prin așa-numitele „Misiuni culturale ale Fundației", adică prin grupe de „misionari" care veneau în sat, vizitau casele satului, luau cunoștință de relele care bîntuiau acolo, dădeau sfaturi, făceau conferințe, organizau o bibliotecă, dădeau consultații medicale și, în final, organizau o „sărbătoare" populară.

Preocupări de „monografie" locală existau deci de asemenea, în continuarea dealtfel a unei încă mai lungi tradiții, căci începînd cu Ion Ionescu de la Brad, seria monografiilor sătești și urbane, îndrumate prin „chestionare" și „planuri de muncă" „oficiale" au continuat necurmat, avînd însă precădere un caracter „folcloric" și „istoric", directorul Fundației, Gh. D. Mugur și dr. V. Voiculescu redactînd și dînșii un asemenea *Chestionar folkloristic* (1930) într-o broșură care nu e deloc lipsită de interes.

Dar ceea ce deosebea monografiile de tip vechi de monografiile noastre, era că ele se alcătuiau de către preoți și învățători, deseori cercetători improvizați, iar nu de oameni anume pregătiți în asemenea scopuri. Cu

toate acestea, dintre învățători și preoți, cîțiva s-au remarcat printr-o muncă rodnică, unii din ei, deși autodidacți, însușindu-și învățăturile științifice pînă la un nivel remarcabil, precum Ștefulescu, din Gorj, cu excelentele sale publicații de istorie, ca V. Păcală, cu deosebit de buna sa monografie a Rășinarilor (1915), ca preotul Mătase, arheolog al cărui merit în descoperirea și cercetarea culturii Cucuteni este îndeobște recunoscut, la care se pot adăuga mulți alții, care își au și ei loc de cinste printre cărturarii țării. Acestor monografii locale, „Fundația" mai adăuga și „misiunile" sale culturale, de fapt simple vizite de o zi sau două, fără alt folos decît al sprijinului dat localnicilor și a cîtorva consultații medicale.

Lipsea deci o întemeiere a acțiunii pe o bază științifică. Lipsea o sistematică inventariere a problemelor sociale ale satului, în diversele domenii ale economiei, agricole și artizanale, ale sănătății publice, ale relațiilor sociale, probleme care nu puteau fi analizate și lămurite, diagnosticate și soluționate, decît de specialiști de mai înaltă calificare.

Vechea Fundație își luase și sarcina de a asigura tipărirea unor periodice și a unor lucrări anume închinate acțiunii culturale. Se tipăreau astfel, în tipografia proprie a Fundației, *Cartea vremii*, colecție enciclopedică, îngrijită de Nichifor Crainic, *Lamura*, revistă de cultură generală, pentru învățători și *Albina*, revistă pentru popor. Fundația dispunea și de o librărie proprie, de un laborator fotocinematografic și de o bibliotecă, cu drept de depunere legală a tot ce se tipărea în țară.

E interesant de reținut și cîteva din titlurile volumelor tipărite atunci, precum cele de îndrumare, intitulate *Căminul cultural* și cele din seria *Cartea vremii*, cuprinzînd literatură diversă, autohtonă și traduceri, în care remarcăm autori ca Em. Bucuța, Apostol Culea, Ion Pillat, Lucian Blaga, Mihai Ralea.

O altă latură a acțiunii Fundației consta în organizarea de „Expoziții ale cărții", atît în țară cît și în străinătate, și a altora din domeniul artelor plastice.

Nu trebuie uitat nici „Muzeul etnografic din Cluj", construit în aer liber, de către profesorul Romulus Vuia încă din 1923, și nici „Filarmonica", societate anonimă preluată de către Fundație în 1923 și dată în grija marelui dirijor George Georgescu, și nici organizația corală „Cîntarea României" care, ființînd încă din 1919, a fost și ea preluată pe seama Fundației. Se adăugau o serie de alte formații, orchestrale și corale, din alte orașe ale țării.

Nu e locul potrivit pentru a se face un istoric complet al acestei Fundații. Am menționat numai cîteva din domeniile sale de activitate ca să se vadă că, intrată sub conducerea profesorului Gusti, ea avea în urma ei un trecut bogat în acțiuni și rezultate.

Pentru mine, recunosc că am avut o reală surpriză luînd cunoștință de acest lung trecut. Ceea ce încercasem noi, în monografiile noastre, mai încercaseră deci și alții, înaintea noastră și ce aveam de gînd să facem, ca acțiune culturală, nu era decît continuarea a ceea ce se mai făcuse. Era deci și aci o tradiție de continuat, măcar că în forme noi.

NOUA CONCEPȚIE CULTURALĂ A FUNDAȚIEI

Într-adevăr, profesorul Gusti prelua Fundația cu gîndul să-i dea o nouă direcție, potrivit concepției sale despre ce este „cultura" ca fenomen social și despre mijloacele de folosit în acțiunile de caracter cultural. Concepția lui era „sociologică", în sensul că socotea cultura cu totul altfel decît haretist, adică nu ca o răspîndire a unor învățăminte cărturărești, ci ca un proces de ridicare a nivelului de trai material și social, nu numai spiritual, al marilor mase. Cu alte cuvinte, cultura era considerată ca un proces social complex, de dezvoltare multilaterală a vieții sociale, prin efortul deliberat al înșiși oamenilor care trăiau acea viață, cu dorința de a o îmbunătăți.

Schematic, am putea rezuma concepția gustiană despre cultură în felul următor :

1. Cultura cuprinde patru domenii de bază, patru feluri de culturi, toate laolaltă formînd o unitate : „cultura sănătății", „cultura muncii", „cultura minții" și „cultura sufletului". Sau, cu alte cuvinte : cultura cuprinde starea de sănătate a maselor, organizarea muncii lor productive și a relațiilor lor economice, deprinderea și practicarea învățămintelor științifice și consolidarea relațiilor etice, de solidaritate socială, adică a conștiinței cetățenești.

2. Acțiunea culturală este rezultatul unui efort al maselor înșile, „progres cultural" însemnînd depășirea simultană a nivelului actual, în toate cele patru capitole culturale, efortul fiind măsurat prin gradul în

care aceste nivele de viață se îmbunătățesc, iar nu prin acțiunea unui grup restrîns de „misionari" și „apostoli" culturali.

3. Efortul cultural al maselor urmează însă a fi organizat, pentru a putea duce la rezultate bune. Activiștii culturali au deci în primul rînd rolul de a organiza efortul colectiv al maselor; ceea ce se poate realiza prin formula „căminelor culturale", considerate ca modalitate de a închega laolaltă toate inițiativele locale, cuprinzînd nu numai „intelectualii" locali, ci mai ales și în special, însăși masele: adică nu „albăstrimea" satelor ci înșiși sătenii.

4. Rolul intelectualilor se reduce doar la a fi elemente catalizatoare ale mișcărilor de masă, prin servicii prestate profesional.

5. Procesele culturale fiind „sociale", orice acțiune culturală trebuie să aibe la bază o cunoaștere științifică a realităților sociale, în toată complexitatea lor; cu alte cuvinte, temeiul unei acțiuni culturale eficiente consta în cunoașterea, prin analize monografice, a situațiilor locale, din toate punctele de vedere (pe „cadre și manifestări").

6. Pentru crearea și experimentarea unor tehnici de acțiune culturală la sate trebuiesc folosite „echipe" anume alcătuite în acest scop, menite să creeze „cămine culturale model", organizate în scop pedagogic.

7. Rolul „echipelor" consta deci în prestarea unor servicii social-profesionale, realizate prin analiza problemelor locale, diagnosticarea lor, explicarea lor etiologică, găsirea soluțiilor potrivite pentru soluționarea lor și, mai ales, antrenarea maselor la realizarea soluțiilor propuse.

COLABORATORII PROFESORULUI D. GUSTI

E explicabil de ce vechea echipă de muncă a Fundației s-a arătat derutată față de un asemenea vast program de acțiune, cu mult mai pretențios decît ceea ce știau ei să facă, care era numai să redacteze articole, să tipărească și să răspîndească cărți folositoare (măcar că pentru o masă în bună parte analfabetă), să facă „vizitații" sumare în sate, să inaugureze cămine și mai ales să țină conferințe. Transformarea lor din „activiști culturali" în „activiști sociali", cum o dorea Gusti, li se părea a fi iluzorie, munca efectivă la sate, printre săteni și cu sătenii, neintrînd în tradiția lor, astfel că dincolo de „răspîndirea" de sfaturi și cunoștințe folositoare, nu aveau absolut nici o experiență. Ceea ce nu însemna că cei care activaseră în Fundație nu aveau reale calități de „propagandiști" a ideilor sănătoase și nici că ar fi fost lipsiți de sinceritate în efortul lor. Dimpotrivă, mai toți aveau un lung trecut și o experiență de care urma să se țină seama, deși în paralel trebuia dus cu ei un efort de a-i pune la curent, a-i învăța și deprinde cu noua concepție „sociologică" a culturii.

A fost deci păstrat în Fundație vechiul corp de „misionari" dîndu-li-se în sarcină ducerea mai departe a tipăriturilor, a inaugurării de cămine culturale și priveghere a tuturor celorlalte activități, tradiționale acestui așezămînt cultural. Astfel au continuat a lucra Apostol Culea, Emanoil Bucuța, I. C. Ifrim, C. Ionescu-Darzeu, dr. Frederic Popu, precum și o serie de „inspectori culturali", precum Lascarov-Moldoveanu, Victor Ion Popa, Ștefan Iacobescu, A. Marinescu-Nour și alții. Dintre ei, doar Emanoil Bucuța era la curent cu felul de a gîndi al profesorului Gusti, ceilalți avînd încă, după a mea părere, greutăți în a depăși vechile lor puncte de vedere. Cu excepția lui Victor Ion Popa, care poate fi socotit ca fiind de o cu totul altă clasă decît ceilalți. Despre Victor Ion Popa îmi voi îngădui dealtfel să vorbesc mai mult, dat fiind că împreună cu dînsul am alcătuit ulterior o „echipă" de muncă și de gîndire, avînd ca temei și o prietenie care nu s-a dezmințit în toți anii cît am avut prilejul de a lucra cu dînsul.

De fapt, cu această veche formație a Fundației, profesorul Gusti nu ar fi putut realiza programul său de lucru. Deocamdată nu putea însă mări numărul colaboratorilor lui din Fundație, strîns limitat fiind prin bugetul de care dispunea. Totuși nu putea să renunțe la încadrarea și a unor mai vechi elevi ai lui, care să înțeleagă ce anume vroia să realizeze în Fundație, fără să mai fie nevoie de instruirea lor, abia acum, în secretele „monografiilor sociologice" și în problemele activităților de organizare culturală a maselor.

În primul rînd m-a putut încadra pe mine, dîndu-mi sarcina de „director de studii", dar avînd și rostul de a ține evidența statistică a tuturor activităților Fundației, în felul acesta putînd fi făcut controlul a tot ceea ce se lucra în Fundație și a propune soluții de raționalizare a lucrărilor de birou. La luarea lor în primire, ele se aflau destul de empiric organizate (ca să nu spun „haotic"). Evidențele se țineau patriarhal, în liste nominale, în care se ștergeau și se adăugau mereu mențiuni. Așa, de pildă, abonații ziarului *Albina* figurau pe o listă, cu ștersături și adăugiri marginale, cu mențiunea abonamentelor plătite și neplătite. Căminele erau și ele ținute tot pe liste, ajunse a fi ilizibile, date fiind continuele ștersături și adăugiri ce li se făceau. Am trecut deci la ținerea evidențelor cu ajutorul fișierelor, fiind totuși nevoie de amestecul profesorului Gusti pentru a impune acest nou sistem de

evidență. Tot grație profesorului, ulterior, am putut dota Fundația cu mobilierul ultramodern al sistemelor de fișiere Kardex, care a permis și publicarea regulată a unor caiete statistice privind activitatea Fundației.

Am lucrat cîtăva vreme singur, ajutat apoi „benevol" de către Octavian Neamțu, care a fost pînă la urmă încadrat și el, ca „inspector" cultural, după care a putut fi cuprins în rîndurile noastre și Anton Golopenția, de îndată ce s-a reîntors din Germania. Acest grup restrîns de „monografiști" au format de fapt echipa de șoc a profesorului, ei dîndu-i-se sarcina organizării echipelor studențești, adică a acelei părți din program la care ținea în mod deosebit. „Gustieni" fiind, și nu „haretiști", activitatea acestui grup inițial de monografiști a avut în cadrul Fundației un rol cu totul deosebit. Dacă, în ce mă privește, urmăream, pe cît se mai putea, problemele mele științifice, în schimb Neamțu și Golopenția s-au dedicat total acțiunii Fundației, pe ei netulburîndu-i prea mult amintirea unor mai vechi monografii.

Despre acești doi colaboratori, care aveau să dea o nouă directivă, unul în organizarea echipelor, altul în folosirea lor în cercetarea științifică, se cuvine să spun ceva mai mult, amîndoi fiindu-mi încă atît de prezenți în amintire, ca și cînd am continua a sta seara de vorbă, fiecare spunînd ce îl doare și ce ar dori să facă.

Pe Octavian Neamțu îl cunoșteam din 1930, cînd — tînăr de 20 de ani — a venit la Seminar, student încă, interesîndu-se de cercetările noastre monografice și întrebîndu-mă în ce mod ar putea participa la ele. Am discutat pe îndelete cu el, arătîndu-i care sînt domeniile de cercetare deja luate în stăpînire de către cercetători mai vechi și în care deci nu îl sfătuiam sa se amestece. După părerea mea, una din lipsurile monografiei consta și în existența unui monografist, destul de pregătit, care să se ocupe de problema „cadrului psihologic". Grupa Ionică, Amzăr, Bernea se angajaseră să lucreze această problemă; dar de fapt se ocupau mai mult de „manifestările spirituale"

și încă nu dăduseră la iveală nimic care să merite a fi menționat. Îi spuneam lui Neamțu că s-ar putea încerca o tălmăcire a concepției lui Gusti, în sensul de a socoti cadrul psihologic drept un pretext pentru a studia chipul în care, între toate manifestările, există o reciprocă condiționare, problema putînd fi tratată, poate, în cadrul psihologic; nu însă în sensul teoriei despre „voința socială". Relațiile dintre teoria „voinței sociale" și cea a „cadrului psihologic" îmi păreau a fi nu numai neclare, ci și inacceptabile. Ele meritau totuși o dezbatere teoretică și o experimentare practică. I-am spus deci lui Neamțu că ar fi ceva de făcut în această privință, astfel că, dacă are mintea și puterea de muncă necesare, ar putea face ceva util. Foarte tînărul Octavian Neamțu, încrezător în el însuși, s-a declarat gata să preia problema, asigurîndu-mă că îi va putea da de capăt. M-am cam îndoit de optimismul său, știind cît de încurcată și de nedezlegat era problema cadrului psihologic în sistemul profesorului Gusti, mulți eșuînd în căutarea lor de a o valorifica, în contact direct cu faptele. Totuși, din principiu, l-am încurajat, așa cum făceam cu oricine se arăta, nu numai entuziast, ci și inteligent și sigur pe puterile lui. În campania din 1931 l-am luat deci cu mine, la Cornova, în care de fapt s-a ocupat mai mult de probleme de statistică judiciară, formînd echipă cu vechiul monografist Niculae Popescu cu care, mai tîrziu, va lucra și în cadrul Fundației. Luîndu-și licența în filozofie și litere, și-a făcut armata, apoi a venit la București, fără să aibă încă vreun rost stabil. Cum în 1934 eram numit director de studii, l-am luat cu mine și am lucrat cu el cîtăva vreme. Apoi am reușit a-l convinge pe profesor că era cazul să-l încadreze și pe el în Fundație, ca secundant al meu.

Odată numit, Octavian Neamțu și-a găsit repede adevărata lui vocație, una la care nu mă gîndisem: aceea de a fi organizatorul echipelor colective. Dacă eu mă străduisem să organizez munca din punctul de vedere al tehnicilor științifice de culegere și redactare a faptelor, Neamțu și-a propus să organizeze colectivele

de muncă din punct de vedere administrativ. Ca un bun gospodar bănățean ce era, și-a dat seama că o echipă nu este numai o asociație de probleme, ci și una de oameni, adică un grup social care își are propriile lui legi grupale și deci implică și tehnici speciale de mînuire a lor. Ori în această privință Octavian Neamțu s-a dovedit un real talent, avînd o minte limpede și un deosebit tact în stabilirea relațiilor lui cu echipierii, o știință de a-i alege și a-i distribui pe sarcini clare, astfel ca „echipa" să formeze un tot organic. Ținea seama nu numai de nevoile echipei, ci și de psihologia echipierilor, de temperamentele, scopurile și veleitățile lor.

Mai toți, cei din echipe, am avut, la un moment dat, controverse, nu numai teoretice, ci și de caracter personal; cîte o dată chiar polemici foarte dezagreabile, cum a fost cea cu grupul *Rînduiala*. Octavian Neamțu nu a avut însă niciodată, cu nimeni, nici un fel de ceartă, nici un fel de discuție măcar, străduința lui fiind dimpotrivă de a crea o atmosferă de colaborare și de stimă reciprocă. Personal, am avut și eu discuții și certuri de idei, uneori conflicte temperamentale, cu mulți din cei cu care am colaborat; ba pînă și cu profesorul Gusti au fost momente în care relațiile noastre au fost cam încordate. Dar cu Octavian Neamțu era cu neputință să ai neînțelegeri. Din 1930 și pînă la sfîrșitul atît de prematur al vieții lui, în 1977, dimpotrivă, am simțit mereu calda lui prietenie și sprijinul în tot ceea ce căutam să fac. De fapt, Octavian Neamțu rămîne din toată masa celor cu care am avut prilej să conlucrez în Fundație, cel a cărui amintire mi-a rămas mai scumpă. Dealtfel, aceste calități ale lui Neamțu le-a dovedit cu prisosință și atunci cînd, mai tîrziu, a ajuns organizatorul de bază al tuturor echipelor Fundației și pînă la urmă succesorul profesorului Gusti la conducerea Fundațiilor Culturale. Așa că despre Neamțu voi mai avea în continuare prilejul să amintesc.

Cu totul alta era formația lui Anton Golopenția, bănățean și el, ca și Octavian Neamțu. L-am cunoscut

în același an 1930, cînd mi-a scris o emoționantă scrisoare prin care îmi cerea sprijinul ca să poată ocupa postul de custode al bibliotecii Seminarului de Sociologie. Era încă un foarte tînăr, timid și modest licențiat în drept. Se arăta însă a fi și altceva decît un jurist; anume un pasionat al științelor sociale, avînd încă de pe atunci o lectură bogată, cu mult dincolo de cea a codurilor, deschis atît problemelor filozofice, cît și celor istorice și sociologice. Îmi aducea deci aminte de mine, așa cum fusesem cu 6—8 ani în urmă, el avînd în plus de rezolvat și problema lipsei mijloacelor de întreținere, fiind fiul unei văduve sărmane. Am stat de vorbă cu el și m-am convins repede că avea în el ceea ce lipsește multora: viermele neadormit al frămîntărilor personale. Sînt și acum mîndru că, după o singură convorbire, mi-am dat seama de valoarea lui; și, mai ales, că am reușit să-l conving pe profesor să-l numească custode, deși postul era solicitat de mulți vechi monografiști.

L-am luat apoi în „antrepriză", să-l dăscălesc. După terminarea recensămîntului din decembrie 1930, pe care îl executasem în cartierul Tei, cu studenții Seminarului, lucram insistent cu Centrul de demonstrație din acel cartier al „Școlii superioare de asistență socială". M-am gîndit că ar fi posibil să încercăm o monografiere a acelui cartier, satisfăcînd astfel o veche dorință a profesorului Gusti. Am organizat deci o „șezătoare" la „Ateneul" local, unde am proiectat filmul Drăguș, însoțindu-l de o conferință, în care expuneam ce anume am dori să obținem prin monografia cartierului Tei. L-am luat cu mine pe Anton Golopenția. La terminarea conferinței, după un nărav al meu, am plecat în hoinăreală, la întîmplare, prin străzi, la marginea capitalei, plimbare care a ținut mai toată noaptea. Anton Golopenția m-a însoțit, așa că am putut sta de vorbă cu el, prietenește, mai mult decît o putusem face pînă atunci.

În primăvara aceluiași an am plecat cu Brăiloiu la Runcu, luîndu-l și pe Golopenția cu noi, ca să-l punem la curent cu meșteșugurile investigatorului social. A

fost de ajuns o săptămînă de lucru, ca Anton Golopenția să înțeleagă perfect despre ce era vorba și să facă dovada unui excepțional talent de investigator, căruia nu-i lipsea decît mai multă experiență și mai ales fixarea pe o problemă a lui, proprie, pentru ca să ajungă din urmă și apoi să-i și întreacă, pe cei mai buni dintre monografiști. Nu am mai avut niciodată parte de un ucenic atît de dotat, nu numai prin rapiditatea cu care înțelegea și stăpînea meseria, ci și prin ascuțimea gîndirii lui, mereu deschis fiind spre orizonturi largi, cu scopuri de foarte lungă bătaie, spre un viitor de muncă, pe care dealtfel avea să-l realizeze la un nivel de înaltă și multiplă erudiție.

Il socotesc și astăzi ca pe cel mai dotat sociolog din cîți au luat parte la campaniile noastre monografice. Mircea Vulcănescu n-a stăruit prea mult în mijlocul nostru și talentul lui sta mai mult în mînuirea ideilor abstracte decît a faptelor concrete. Traian Herseni, oricît de pregătit și de dotat era, mi-a părut a nu avea totuși căldura sufletească și generozitatea care i-ar fi ajutat să formeze un curent de gîndire, sau măcar un grup de ucenici, deși avea un real talent de profesor. Golopenția era însă o sinteză a mai multora dintre noi: filozof tot atît cît Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atît cît Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atît de abil ca și Octavian Neamțu.

În 1931 a luat parte la campania din Cornova, singura dealtfel la care a participat din cele conduse de profesorul Gusti. Apoi, în 1932 și 1933, profesorul Gusti l-a ales să-i fie secretar în cadrul Ministerului Învățămîntului, pe lîngă cabinetul său. După demisia din ministeriat a profesorului, Golopenția a plecat în 1934, la studii, mai întîi la Berlin, apoi la Leipzig, unde și-a luat, în 1936, doctoratul cu Freyer, după care s-a reîntors la București, reluîndu-și munca alături de noi, încadrat fiind în Fundație.

La vremea potrivită, voi arăta în ce chip a reușit să dea cercetărilor sociologice o nouă direcție, care la început a surprins pe Gusti, dar pe care pînă la

urmă a adoptat-o și a sprijinit-o, cu toată puterea sa de gîndire și de creație, pe care o arăta întotdeauna profesorul Gusti în tot ce se avînta să facă.

Cît despre „inspectorii" culturali ai Fundației, singurul cu care am avut strînse legături a fost Victor Ion Popa, de la un moment dat formîndu-se chiar ceea ce se numea „echipa Popa-Stahl" care avea ca sarcină rezolvarea tuturor problemelor „muzeologice" finalizate prin construirea „Muzeului satului" și a unor expoziții în străinătate.

Pe Victor Ion Popa îl cunoșteam încă dinainte de încadrarea lui în Fundație, în împrejurări puțin banale, de care îmi aduc aminte cu plăcere.

Se țineau în 1933, la Ministerul Învățămîntului, cînd era încă ministru profesorul Gusti, prelegeri în cadrul unui curs de formare a unor viitori bibliotecari. Am ținut și eu o conferință în acest ciclu. Pe cînd vorbeam, a intrat în sală Victor Ion Popa care a tras cu urechea nu atît la ce spuneam cît la cum vorbeam. În pauză, mi-a spus: „Folosești fraze cam întortochiate, cu paranteze în paranteze. De fapt le-ai scos la capăt; n-ai lăsat pe nici una să cadă pe jos. Dar ai cîteva defecte de vorbire. Dacă vrei, te scap eu de ele". Victor Ion Popa era un mare maestru în formarea actorilor. După a lui părere, orice om care ia cuvîntul în public, chiar numai ca profesor, este un actor, adică un om care folosește rostirea cuvintelor ca mijloc de transmitere, de la el la ascultători, a unor idei și sentimente. Ca atare e dator să-și perfecționeze dicțiunea. Am primit cu bucurie sfaturile lui și am făcut exercițiile pe care mi le recomanda. În plus, insista și pe problema gesturilor ce se cuvin a fi făcute și a celor interzise oratorului precum și pe aceea a ritmului vorbirii, insistînd mai ales asupra chipului în care se pot sublinia anume idei, prin două pauze, una înainte, alta după fraza pe care reușești astfel să o pui „ca între ghilimele".

Ceea ce mi-aduce aminte și de marele orator al barei care a fost Istrate Micescu. Luînd o dată masa cu dînsul, la Mircea Manolescu, a venit vorba de ora-

torie, Mircea Manolescu fiind el însuşi un reputat mînuitor al frazelor, Micescu mărturisindu-i : „Mirceo, la bară nu mi-e frică decît de gura ta spurcată". Ne-a povestit că şi el luase lecţii de dicţiune cu marele actor francez, Firmin Gémier, de la care reţinuse de asemeni tehnica pauzelor elocvente.

Faptul că l-am reintîlnit pe Victor Ion Popa la Fundaţie m-a bucurat, mai ales cînd am văzut chipul în care, preluînd în 1935 conducerea echipei trimisă în satul Dodeşti, din Fălciu, şi-a asimilat deplin felul de a lucra al „monografiilor", ca temei al unei acţiuni sociale. Studiul pe care l-a publicat în *Sociologia românească* despre satul Dodeşti stă ca dovada că ar fi putut fi un „sociolog" de mare talent, dacă ar fi vrut să pornească pe această cale. Ca „activist social" nu numai că a reuşit să realizeze o campanie model, dar pînă şi construcţiile făcute acolo au avut la bază planurile lui arhitecturale, desenate de mîna lui, într-un stil tradiţional-modernizat, care mi s-au părut a fi de toată frumuseţea. Ştiam că Victor Ion Popa avea o multiplicitate de talente, rar întîlnite la un singur om : dramaturg, romancier, regizor, desenator şi sculptor ; dar nu-mi puteam închipui că poate fi şi sociolog, activist social, arhitect şi pînă la urmă şi muzeolog, aşa cum va dovedi încă din 1935 cînd a colaborat la montarea expoziţiei finale din acel an şi apoi la „Muzeul Satului".

Cu Victor Ion Popa, ca şi cu Brăiloiu, se lucra mai ales noaptea. Luni întregi de zile, aproape noapte de noapte, eram la el acasă, în modesta lui locuinţă din str. Şcoalei, plănuind şi punînd la punct proiecte. Probabil că i-a plăcut şi lui felul meu de a fi şi de a lucra, căci într-o bună zi m-a întrebat dacă nu vreau să-i fiu naş la căsătoria lui cu Maria Mohor. Ceea ce am primit cu mare bucurie, spunînd însă că pe naşă o aduc eu, gîndindu-mă la Margareta Albu cu care urma să mă căsătoresc. De aci înainte, între naşi şi fini, s-a creat o încă mai strînsă prietenie. La el acasă am avut prilejul să cunosc destul de mulţi oameni ai teatrului. Într-o seară, am asistat la lectura pe care a făcut-o piesei lui *Năluca*, de faţă fiind Tony Bulandra şi Lucia Sturdza-Bulandra. M-a interesat felul în care Tony Bulandra, pe măsură ce Victor Ion Popa citea, intra în rol, neputîndu-şi stăpîni gesturile, schimbîndu-şi mimica, exclamînd şi uneori repetînd anume replici ; pe cînd Lucia Sturdza-Bulandra, dimpotrivă, era perfect stăpînă pe ea însăşi, ascultînd fără a da alt semn de participare decît cea a unei atente ascultări. Tony mi s-a părut a fi mai „artist" decît Lucia, mai bine spus de tip dionisiac, iar nu apolonic cum părea a fi soţia lui.

Cu oameni de teatru, în special cu echipa lui de regie, tîmplari, electricieni, tapiţeri, decoratori şi vopsitori, voi mai avea de făcut cunoştinţă în perioada montării Muzeului Satului, marea ispravă a colaborării mele cu Victor Ion Popa, singura care a rămas mărturie vie a străduinţelor noastre.

ECHIPELE STUDENȚEȘTI

Avînd mereu aceeași încredere optimistă în tot ce făcea, profesorul Gusti a repetat cu echipele studențești ale Fundației experiența lui cu echipele monografice ale Seminarului de Sociologie, încercînd adică să crească an de an numărul lor și să le îmbunătățească tehnica de lucru.

Am asistat astfel la organizarea unor echipe în număr sporit de 12 în 1934, 25 în 1935, 59 în 1936, 77 în 1937, 63 în 1938.

Istoricul acestor campanii de muncă obștească a fost deja făcut astfel că poate fi cunoscut din tipăriturile existente. Nu asupra acestui aspect al muncii mă voi opri, ci la acea parte a lucrărilor care nu s-a arătat în public, dar constituie totuși o experiență pe care e bine să o cunoaștem. Mai întîi aș semnala greutățile întîmpinate în munca noastră și deficiențele pe care le-am avut.

Echipele erau formate din tineri pe care nu îi cunoșteam, veniți la o chemare făcută global întregii studențimi. Normal ar fi fost ca aceste echipe să cuprindă și „monografiști" cu veche experiență, verificați din punctul de vedere al onestității lor, cetățenești și științifice. Din pricinile arătate, prea puțini din cei vechi s-au arătat însă dornici să plece în munca cea nouă care li se cerea. Cu atît mai mult cu cît programul de lucru al acestor echipe era fixat la trei luni de vară, ceea ce făcea cu neputință participarea celor ce aveau acuma sarcini profesionale, care nu le permiteau o atît de lungă absență. Abia cu timpul au putut fi recrutați și încadrați în Fundație colaboratori statornici, aleși dintre vechii și noii echipieri, care se dovedeau a merita să li se încredințeze rosturi permanente de „șefi de echipă" profesionalizați sau chiar de „inspectori".

Spre deosebire de echipele monografice, echipele de acțiune culturală nu era nevoie să cuprindă decît strictul număr de profesioniști necesari pentru a putea lucra în cele patru domenii culturale, adică un medic, un economist (în speță, un agronom), un medic veterinar, un sociolog, un teolog, un maestru de educație fizică și o maestră de gospodărie.

Sarcina lor era de a cerceta și diagnostica părțile rele ale vieții satului în care erau trimiși, a nu se opri doar la constatarea lor, ci a găsi mijloacele de remediere, de a proceda la trezirea și organizarea inițiativelor locale, în cadrul unor cămine culturale, în vederea unui efort comun, sistematic organizat în scopul îmbunătățirii situației.

Inițial, în 1934, în instructajul făcut echipelor, li s-a atras atenția că vor avea de întîmpinat situații extrem de grave. Starea de sănătate în lumea rurală se dovedea a fi îngrijorătoare. Nu numai mortalitatea infantilă era cea mai ridicată din Europa, la acea vreme, dar dădea de gîndit și persistența unor maladii endemice, dintre care unele datorate unor situații economice deficitare, ducînd la carențe alimentare și malnutriție, precum pelagra. Sau unor boli datorate mizeriei și lipsei unei educații igienice, precum tifosul exantematic; la care se mai adăuga întreaga problemă a organizării economice, pe baza unor tehnici de muncă tradiționale, cu unelte rudimentare, procedee arhaice, animale și semințe de proastă calitate, acestea contribuind și ele (în afară de marile cauzalități sociale) la o stare de mizerie hîdă, agravată prin analfabetism, credințe deșarte, superstiții și moravuri înapoiate, precum și de o lipsă a solidarității sociale, o incapacitate de a se organiza întru apărarea drepturilor lor, în scopul unei ameliorări a propriei lor situații.

În acest instructaj aveam posibilitatea să folosim toate informațiile aflate în cursul cercetărilor monografice, căutînd astfel, prin exemple concrete, să trezim în mintea și sufletul echipierilor, interesul și adeziunea lor la lupta pe care aveau a o duce împotriva acestor părți urîte ale vieții satelor. Evident căutam a-i sensibiliza și față de aspectele frumoase ale culturii populare, îndemnîndu-i să dea atenție la viața artistică locală, atît folclorului, cît și artei culte.

Desigur, acestor echipe nu li se putea cere să facă cercetări sociologice adîncite. Rostul lor nu era de a contribui la elaborarea unui sistem sociologic și nici de a crea noi metode și tehnici de cercetare științifică. Totuși, un sumar instructaj sociologic trebuia să li se facă, măcar atîta cît să priceapă necesitatea cercetărilor interdisciplinare și felul în care, în sumarele lor analize a realităților, puteau folosi schema „cadrelor" și „manifestărilor", ca instrument de sinteză a tehnicilor de cercetare sociologică. Un capitol întreg al instructajului consta în lămurirea tehnicilor de acțiune culturală, în toată complexitatea lor, de la organizarea bibliotecilor la ținerea prelegerilor, organizarea de cercuri corale, muzee locale etc., insistîndu-se în special asupra tehnicii „campaniilor" centrate pe cîte o singură problemă, dînd posibilitatea fiecărui specialist un cîmp precis de muncă, dar și posibilitatea unei încadrări într-un efort colectiv, întreaga echipă înhămîndu-se la rezolvarea, pe rînd, a cîte unei singure probleme, în concepția că oricare ar fi fost cea luată în considerare, ea era complexă și unitară. O campanie de sănătate, de pildă, era legată direct nu numai de „boală" ca atare, ci și de starea economică, de lipsa de solidaritate umană, de cunoștințe științifice și de existența unor deprinderi greșite.

A combate mortalitatea infantilă, de pildă, presupunea nu numai însușirea unei sume de cunoștințe științifice în materie de puericultură, dar și cunoștințe gospodărești privind alimentația rațională, lepădarea de practici greșite și, mai ales, de formarea unor legături de solidaritate socială, prin închegarea de grupuri

de fete în preajma măritișului, de femei tînăr căsătorite, care își luau sarcina de a da ajutor efectiv, toate la cîte una, înainte și mai ales după naștere. Nu e locul să insistăm asupra acestor tehnici de acțiune culturală în cele patru domenii ale culturii; dar fapt este că problemele ce se puneau echipelor studențești nu erau dintre cele mai ușoare.

Deocamdată, în echipele primului an nu au putut fi antrenați decît novici, pe care încă nu-i cunoșteam și de la care am avut și unele surprize neplăcute.

Sînt dator să arăt că personal am și suferit un grav eșec în lucrările mele de teren. Preocupat încă de vechile veleități științifice ale monografiei, am crezut că e bine să organizez un număr de trei echipe care să poată cuprinde nu numai un singur sat, ci o întreagă regiune, alegînd în acest sens Valea Doamnei din Argeș. O cunoșteam destul de bine și știam că ar fi fost interesant de studiat această vale, în care unele sate erau moșnenești, alte clăcășești, unele de munteni, altele de ungureni. Am ales deci ca centre de plasat echipele satele Nucșoara, Corbi și Stănești, primind echipele gata formate, așa cum ieșiseră din distribuția, făcută la hazard, a studenților care se înscriseseră pentru o astfel de muncă la sate.

Am crezut că e posibil ca studiul unei regiuni, încredințată unor echipe de acțiune socială, poate fi înlăcrit printr-o echipă de cercetare monografică. Am organizat deci și o astfel de echipă, în care au luat parte vechii monografiști, ca Hary Brauner, Xenia Costa-Foru, cu un grup de asistente sociale și cîteva elemente dintre studenții Seminarului de Sociologie. Simbioza dintre aceste două echipe nu a fost însă posibilă, mai ales pentru că una din echipe, cea din Nucșoara, s-a dovedit curînd a fi impregnată de „duh legionar". Conducătorul ei era un ciudat agitator politic, fanatic, cu psihologie mistică, urmărind scopuri care nu erau deloc cele ale Fundației. În special prezența lui Hary Brauner a fost aleasă pentru declanșarea unei acțiuni antisemite extrem de violente, la care a fost antrenat întreg satul, astfel că echipa mea de cercetători a trebuit să pără-

sească terenul, plecînd acasă. Hary Brauner ar fi voit ca eu însumi să părăsesc echipa. Ceea ce nu am putut face, mulţumindu-mă să mă retrag în satul Poenărei, urmat doar de doi colaboratori, cărora le sînt şi azi recunoscător, cerind să fie numit un alt inspector al echipei recalcitrante, ceea ce l-a mîhnit pe Hary Brauner, care de atunci — poate pînă astăzi, a rămas supărat pe mine. Cu oarecare dreptate, căci ar fi fost cavaleresc să rămîn solidar cu el, în orice împrejurare. Totuşi aveam obligaţii şi faţă de Fundaţie, care nu voia să dea în vileag greutăţile întîmpinate; ceea ce s-ar fi întîmplat inevitabil dacă îmi dădeam demisia din Fundaţie.

Eşecul de atunci m-a costat enorm, fiindu-mi dovadă că nu aveam suficiente calităţi de organizator de munci colective şi că mult mai la largul meu mă simţeam cînd lucram de unul singur. Ceea ce am şi făcut atunci, izolîndu-mă în satul de moşneni de la Poenărei, în care am lucrat cu pasiune, dar şi cu amărăciune, deşi prin bunăvoinţa lui Vică Poenăreanu, care nu se lăsase antrenat în campania pornită împotriva noastră, am putut citi un voluminos dosar de acte vechi, privitoare la satul Poenărei. Tot prin Vică Poenăreanu am putut lua contact şi cu avocaţii din Cîmpulung, prin care am obţinut informaţiile şi documentaţia necesară cu privire la obştia moşnenilor cîmpulungeni. Dar şi întreaga lucrare despre acest sat, Poenărei, a avut soarta cîtorva altora, rămînînd pînă azi dosar neredactat, în bună parte şi din pricina amintirilor rele pe care le am de acolo.

De aci înainte însă am renunţat să mai iau sarcini de conducere a echipelor de acţiune, lăsînd grija organizării lor pe seama lui Octavian Neamţu, eu silindu-mă să merg mai departe pe ceea ce mă pricepeam mai bine, adică cu munca de instruire profesorală a echipierilor.

Cea mai reuşită dintre echipele din 1934 s-a dovedit a fi cea condusă de dr. Sabin Manuilă, în satul Fibiş, unde se punea mai ales problema denatalităţii, care a putut fi studiată cu ajutorul unei echipe dublată însă şi ea de un grup de „cercetători" ştiinţifici, alăturaţi studenţilor echipieri, printre ei fiind cuprinse şi studente ale Şcolii de asistenţă socială.

În anii următori, folosirea acestor elemente ale Şcolii de asistenţă socială va continua, cu gîndul că în felul acesta problemele sociale ale familiilor rurale vor putea fi şi ele aduse pînă la nivelul în care tehnicile de acţiune, de tip „social work", vor putea fi realizate, potrivit situaţiilor locale din mediul nostru rural. Din fericire, cazul sabotajului de la Nucşoara nu s-a mai repetat, Neamţu avînd grija ca la formarea echipelor să fie mai atent la alegerea echipierilor ce trebuiau încadraţi, în special antrenînd în muncă, cu rosturi din ce în ce mai precise, pe acei dintre ei care se dovediseră a fi loiali faţă de scopurile Fundaţiei. încetul cu încetul Fundaţia avînd posibilitatea să-i încadreze, adăugîndu-li-se şi cîţiva dintre foştii monografişti, precum Gh. Focşa, N. Popescu.

Un conflict latent între „cercetare" şi „acţiune" a continuat totuşi a se face simţit, tendinţa vechilor funcţionari ai Fundaţiei, cu reminiscenţe încă „haretiste" avînd o opoziţie surdă faţă de cercetările monografice, în ciuda stăruinţelor constante ale profesorului Gusti spre a-i face să înţeleagă problema. Deocamdată ce am putut face a fost să apăs pe acest aspect al îmbinării celor două laturi ale acţiunii culturale, de întemeiere pe ştiinţă a acţiunii, procedînd la o serie de iniţiative în cadrul programului de „instructaj" dat echipierilor.

ACŢIUNEA DE INSTRUCTARE A ECHIPELOR

Problema nu era uşoară: trimiţînd la ţară echipe dotate cu unelte şi maşini agricole, cu seminţe şi animale de soi, cu cabinete medicale umane şi veterinare, cu biblioteci etc., le era uşor echipierilor să activeze în domeniul lor profesional. Mediciniştii puteau da consultaţii medicale, agronomii şi veterinarii să ducă o campanie de înzestrare a satului şi de introducere a unor tehnici mai bune, maeştrii de educaţie fizică să formeze terenuri şi echipe de sport, iar specialiştii în litere să organizeze biblioteci şi şcoli de alfabetizare.

Foarte mulţi echipieri, aflaţi în preajma luării diplomelor, au profitat de prezenţa lor în sat şi pentru a-şi redacta „tezele" de licenţă şi doctorat, sau chiar alte texte cerute de Fundaţie, cu privire la probleme de „îndrumare" a muncilor culturale la sate, avînd la bază propria lor experienţă.

Dar ceea ce lipsea tuturor era o justă şi complexă înţelegere a ansamblului *problemelor culturale*, aşa cum le vedea Fundaţia „sociologic", adică în corelaţiile lor obligatorii, deci şi între toate *acţiunile* (economice, demografice, sanitare, de învăţămînt şi de organizare administrativă.)

Era deci necesar să se stăruie asupra acestei probleme, care implica depăşirea, de fiecare „profesionist" în parte, a unor puncte de vedere sectare, pentru a-l face să înţeleagă că orice problemă nu putea fi soluţionată decît prin soluţionarea simultană a tuturor celorlalte. La sfîrşitul primei campanii, profesorul Gusti mi-a

dat însărcinarea de a publica un volum, în seria „Cartea căminului cultural", cu titlul *Echipe studențești la sate ; program de lucru și rezultate* (1934), cu scopul de a trage concluzii din aceasta primă experiență.

În afară de o expunere generală a problemei culturii de masă (235 pagini), am adăugat 300 de pagini de „extrase" din rapoartele echipelor, constînd din eseuri de „monografie", deci lucrări științifice, de reală valoare, ca dovadă că echipele erau totuși în stare să întreprindă și cercetări utile, nu numai „acțiune". Pot fi și acum citite cu folos unele din ele, precum *Păstoritul pe Valea Doamnei* a doctorului veterinar Gh. Radu, *Contribuții la studiul mișcării de populație pe un secol, într-un sat de munte"* a dr. Eugenia Lupescu, *Cartea, așa cum trăiește și e înțeleasă în satul Leșu-Năsăud*, a lui Anton Coșbuc și cîteva altele.

Acest prim volum nu era totuși un „manual" de instructaj al echipelor. De aceea, în anul următor, am prezentat profesorului Gusti un proiect de publicații în care, făcînd critica volumului apărut, propunem redactarea și tipărirea unei serii de publicații, care ar fi cuprins mai întîi un „Program general al muncii culturale la sate" (prof. Gusti modificînd titlul în „Îndrumător al muncii culturale la sate"), urmat de o serie de „manuale" propriu-zise, pe care le vedeam extinse pînă la a cuprinde 20 de volume, detaliindu-se toate tehnicile de muncă, pînă la cele mai mărunte. Profesorul Gusti a pus rezoluția : „Propuneri foarte frumoase. Să se înfăptuiască". Era însă mai lesne de „propus" decît de „înfăptuit" ; prea puțin din cele prevăzute în acel proiect putînd fi realizate.

Am reușit totuși să redactez mai întîi un *Îndrumător al muncii culturale la sate* (1935), folosind și texte alcătuite, la cerere, de către „echipierii" și „inspectorii" Fundației. Materialul strîns astfel era destul de neomogen, cu lacune și repetări, astfel că au trebuit intervenții masive din partea „redacției". Ca acest *Îndrumător* (de 464 de pagini) să poată ieși la timp, a trebuit să lucrez chiar în tipografie, suprimînd texte și adăugînd altele, pe măsură ce volumul se culegea.

Cum tipăream în tipografia „Bucovina", lucram cu foarfeca, pelicanolul și condeiul, în cabinetul directorului ei, I. E. Torouțiu, așa că am avut prilejul să cunosc pe acest om de mare cultură, care m-a îndrumat în munca de „redacție". Ceea ce însă m-a surprins a fost să văd că, la anumite dificultăți privind culegerea textelor și punerea lor în pagină, la plasarea fotografiilor, desenelor și planurilor, lucrătorii lui Torouțiu apelau la el, socotindu-l mai mare maestru decît ei; așa că l-am urmărit în ateliere, să-l văd lucrînd cu vingalacul în mînă, culegînd și paginînd. Mi-a plăcut să constat că există „directori" care fac dovada că sînt mai stăpîni pe meserie decît cei aflați sub ascultarea lor. Dar cît de rar poți întîlni asemenea „directori"!

În afară de acest *Îndrumător* am mai putut tipări și un volum al meu, reluînd vechiul text *Tehnica monografiei sociologice*, de data aceasta restructurîndu-l astfel încît să corespundă noii situații axate pe îmbinarea cercetării cu acțiunea. Noul volum s-a intitulat de aceea *Monografia unui sat; cum se alcătuiește spre folosul căminelor culturale* (1937), în gîndul meu un asemenea îndrumător, centrat pe probleme, ar fi fost să fie util nu numai echipelor, ci și tuturor celor dornici să facă monografii rurale, pe altă schemă decît cea folcloristică tradițională.

Dealtfel, în afara Fundației, la cererea profesorului C. Iencica, am publicat în revista *Satul și școala*, pe care o conducea, o serie de articole, pe care le-am strîns într-o broșură *Cultura satelor; cum trebuie înțeleasă* (1935), în editura aceleiași reviste.

Am avut surpriza de a primi, din partea profesorului Simion Mehedinți, o carte de vizită în care îmi aducea „cele mai bune mulțumiri pentru buna înțelegere a fenomenului numit «cultura sătească» (pag. 27). Curaj înainte!" E de la sine înțeles că gestul acestui profesor m-a mișcat și într-adevăr mi-a dat „curaj" să merg înainte. Deși recitind azi „pagina 27", mă pot învinui totuși că mai aveam încă, pe vremea aceea, o viziune destul de romantică, care tocmai aceea interesase pe Simion Mehedinți, deși mie, azi, nu prea îmi mai place, decît poate prin claritatea formulărilor ei.

În continuare, grija redacțională și de tipărire a celorlalte volume a revenit în special lui Octavian Neamțu. Printre acestea sînt de semnalat volumele redactate de către „echipieri", precum sînt cele ale lui dr. Aurel Muțiu, *Călăuza secției crescătorilor de animale* sau ale inginerului agronom Petre Stănculescu. *Cîmpul și islazul, grădinile și livezile satului* (1938), *Călăuze ale secției de agricultură a căminelor culturale*.

Dealtfel, alți mulți echipieri au publicat, pe seamă proprie, tezele lor de doctorat, pe baza materialului strîns în timpul campaniilor organizate de Fundație.

Importantă însă este inițiativa pe care am avut-o de a redacta un *Curier al echipelor*, ca organ de contact permanent cu echipele, cîtă vreme se aflau pe teren (iulie — august — septembrie).

În 1935, profesorul Gusti absentînd cîtava vreme din țară, grija conducerii echipelor ne-a revenit nouă, mie și lui Neamțu. Am avut atunci ideea că, în loc de a purta corespondență și de a trimite „circulare", ar fi mai util să redactăm o foaie prin care să comunicăm tuturor echipelor situația la zi, rezultatele obținute de fiecare echipă în parte, precum și dispozițiile luate de la Centru cu privire la munca lor. Am găsit ca titlul de *Curierul echipelor studențești* se potrivea scopului urmărit. Am redactat deci un prim număr, bătut la mașină și reneografiat în cîteva zeci de exemplare, pe care le-am expediat celor în cauză. La întoarcerea sa, profesorul Gusti a găsit foarte utilă inițiativa noastră și a hotărît ca acest *Curier* să fie de aci înainte tipărit în condiții mai bune, care să permită adăugarea unor fotografii documentare, precum și inserarea unor articole de doctrină, mai pretențioase. Dar mai ales am organizat *Curierul* ca organ al echipelor, paginile lui fiindu-le larg deschise. De tipărirea lui s-a ocupat în special Neamțu, care curînd s-a dovedit a fi un bun meșteșugar întru ale editurii.

Conform schemei de organizare a Fundației, de tipărituri trebuia însă să se ocupe Emanoil Bucuța. Într-o

C-da 5723 coala 20

scrisoare pe care profesorul mi-a scris-o la 31 iulie 1935, îmi spunea printre altele: „Ce este cu dl Bucuța? Nu mai vine pe la Fundație? Este poate supărat că nu se ocupă el de *Curierul*? De-ar fi fost, ar fi apărut ca și *Arhiva* ori *Cartea satului*, cu o punctualitate.... matematică. Cere-i și lui vre-un articol pentru *Curier*; interesează-l adică la *Curier*. Dar dl Culea: Cînd nu «inspectează», ce face?"

Ca de obicei, profesorul nu își menaja criticile, dar căuta totuși a împăca lucrurile și a obține de la colaboratorii săi cît mai mult din ceea ce puteau da. Era ciudat felul în care considera mereu că mulți din colaboratorii lui îl „decepționau" (uneori pe bună dreptate), totuși, în final, arătînd același nedezmințit optimism.

Curierul echipelor a continuat deci să apară în anii 1935—1938, cuprinzînd și articole ale „inspectorilor" Fundației, cu un total de 46 de numere, pînă cînd, întreaga mișcare fiind cuprinsă în „Serviciul Social". *Curierul echipelor* s-a transformat, în 1939 în *Curierul Serviciului Social*, de data aceasta cu o „redacție" propriu-zisă, cu mijloace editoriale mult mai bogate de acest al doilea *Curier* ocupîndu-se exclusiv Octavian Neamțu.

Colecția acestor două serii ale *Curierului* se gasește foarte greu, în special nr. 1 cred că nu mai există decît în colecția mea. Dar extrăgînd din paginile ei, am alcătuit două antologii, una a mea, într-un volum intitulat *Pentru sat* (1939) și un altul, al lui Neamțu cu titlul *Țară Nouă* (1939), precum și un alt volum *Cartea echipelor* (1937), cu texte privind aceeași problemă, aparținînd atît nouă cît și echipierilor și inspectorilor Fundației. Ne-am amestecat mai puțin în revista *Căminul cultural*, care a apărut din 1935 pînă în 1947, sub direcția lui Apostol Culea, și încă și mai puțin la revista *Albina*, de sub direcția lui D. Ciurezu.

Ciurezu era de fapt un poet de mare talent, volumul lui de „poeme" *Pămîntul luminilor mele* (1940) fiind o laudă adusă satului și vieții arhaice de acolo. În special m-a impresionat splendida poezie *Sat fără hrisov*, care mi s-a părut a fi exprimarea a ceea ce simțeam și eu în cercetările mele de „arheologie socială", cînd căutam să reînviu trecutul acestor sate, „fără județ, fără hrisov, fără cuvînt".

O dată, l-am întrebat pe Ciurezu dacă nu vrea să vie cu mine, să vadă cum lucrez, ca răspuns la întrebarea lui: „Cine-ar putea — putere omenească — / să-ntoarne cîmpul tot ca pe-o căldare / pădurea să ne-o smulgă, ca pe-o floare / hrisovul ființei noastre să-l găsească?...".

Răspunsul lui m-a surprins, dar m-a făcut să înțeleg și de ce mulți preferă să vadă satul doar în amintire romantică, nu în realitatea lui. Ciurezu mi-a spus: „Du-te tu. Că eu am păscut vitele tatii, toată copilăria, așa că pe mine nu mă scoți de la Capșa nici cu boii!"

ŞCOLILE DE „ŞEFI DE ECHIPĂ"

Pe calea tiparului şi a corespondenţei nu se puteau însă obţine rezultate depline, în ce priveşte formarea „sociologică" şi de „activism cultural" al echipierilor. Profesorul Gusti a hotărît, în consecinţă, să organizăm şcoli anume pentru a forma viitori „şefi de echipă", care să rămînă permanent în această muncă la sate, cu gîndul ca, în final, să poată fi încadraţi în sistemul organizatoric al Fundaţiei.

Aveam în această privinţă o experienţă utilă, dat fiind că, în 1935, echipa din satul Leşu, de sub conducerea lui Anton Coşbuc, luase iniţiativa de a convoca delegaţii căminelor culturale din judeţul Năsăud, pentru a-i informa asupra planului de lucru propus de Fundaţie. Au deschis deci o „şcoală de conducători de cămine", la care, împreună cu Neamţu, am participat în mod direct, obţinîndu-se, cu munca membrilor echipei, rezultate interesante. Dealtfel, Anton Coşbuc va continua să lucreze în cadrul Fundaţiei, specializîndu-se în problemele organizării şi punerii în funcţiune a „Bibliotecilor" populare.

În 1936 deci, profesorul Gusti ne-a însărcinat pe Neamţu şi pe mine să pregătim pentru anul 1937 o „şcoală de şefi de echipă". În elaborarea programului acestei şcoli am avut un cuvînt deosebit de spus, dată fiind experienţa mea mai veche din cadrul Seminarului de pregătire a monografiştilor.

Cea dintîi şcoală de şefi de echipă am organizat-o în satul Stăneşti, în care mai lucraseră echipele noastre, despre care deci aveam informaţiile necesare şi în care începusem construirea unui cămin cultural model. În perioada dintre martie şi aprilie, pe o durată de 15 zile, au fost astfel convocaţi 79 de echipieri, vechi şi noi, organizîndu-se în acest scop o „tabără" pe temeiuri mai bine gîndite decît cele ale vechilor monografii, caracterul de „şcoală" imprimînd grupului acolo strîns, un alt profil decît cel al liberei asociaţii a vechilor „monografişti".

Viaţa de „tabără" implică folosirea unei serii de procedee de organizare a programului, astfel încît viaţa întregii zile să fie cuprinsă într-un orar obligatoriu, comun, inclusiv orele de „odihnă organizată". Cum Fundaţia avea în programul ei şi probleme de educaţie fizică, profesorul Gusti ţinea legătură cu Generalul Bădulescu care conducea instituţia O.N.E.F.-ului. Acesta a recomandat angajarea dr-lui Iacob Mihăilă, care tocmai se întorsese din Germania, unde făcuse studii de specialitate în probleme de educaţie fizică. Astfel, grija organizării vieţii de tabără a fost lăsată pe seama lui.

Problema ce urma a fi soluţionată era însă nouă: nu era vorba de o tabără de viaţă în comun, de genul celor practicate în organizaţiile cercetăşeşti, dar nici de o „şcoală" pe formula clasică a instituţiilor de învăţămînt, ci de o sinteză între aceste două idei, urmărindu-se realizarea unei formule de „tabără-şcoală". Nu pot spune că această sudură între ideea vieţii de tabără şi cea de şcoală a fost realizată în condiţii optime, în mod firesc Iacob Mihăilă apăsînd pe ideea de „tabără", eu dimpotrivă pe cea de „şcoală", Neamţu, ca de obicei, căutînd împăcarea punctelor de vedere opuse. Soluţia a fost ca, în programul „taberei", care mergea de la orele deşteptării, ale exerciţiilor de educaţie fizică şi ale „odihnei organizate", pînă la cele ale culcării, să se rezerve numărul suficient de ore, dimineaţa şi după masa, pentru a se putea asigura ţinerea prelegerilor şi executarea lucrărilor practice.

În prelegeri au fost antrenaţi şi inspectorii Fundaţiei, precum şi tehnicieni din aparatul administrativ al statului, pentru a ţine nu numai conferinţe ocazionale

pe diverse teme, ci şi cursuri propriu-zise, precum cele de „bibliotecari", de „muzeologie", de organizare a „şcolilor ţărăneşti" ca şi de organizare a „campaniilor" pe succesive probleme, inclusiv ale şezătorilor, ale organizării de cercuri şi grupe corale şi teatrale, de asociaţii de tineri, băieţi şi fete, de echipe sportive, folosindu-se desigur liniile directive ale *Îndrumătorului muncilor culturale la sate*, adăugînd însă masiv şi problemele legate de activitatea cercetărilor sociologice.

Permanenţa conducerii acestei „tabere-şcoli" a fost asigurată de Stahl — Neamţu — Mihăilă, care aveau de altfel şi sarcina ţinerii celor mai multe din prelegerile „curs", eu fiind ajutat de prietenul meu Constantin Ştefănescu, subdirector în Ministerul Muncii, detaşat însă la Fundaţie.

Ca dintotdeauna, cu Neamţu m-am înţeles uşor, în ceea ce privea programul şi executarea orelor de curs şi de aplicaţii. Mărturisesc însă că am avut oarecare reticenţe în ce-l priveşte pe drul Iacob Mihăilă, care mi se părea a avea o cu totul altă psihologie decît cea a „monografiilor" sociologice, pentru el „acţiunea" şi „viaţa de tabără" predominînd. Mi se părea că ritmul imprimat de el muncii noastre în comun era prea rigid, oarecum excesiv milităresc, educaţia fizică ţinînd un rol prea important. Căci, de fapt, ceea ce voiam să obţinem era lămurirea tehnicilor de acţiune „profesională", a unor medici, agronomi, veterinari, culturali, care puteau foarte bine fi utili chiar fără de exerciţii fizice, echipele sportive avînd pentru mine numai rolul de a prilejui formarea de grupe sociale închegate pe interese comune, deci mijloc de educaţie cetăţenească, de solidarizare socială, tocmai ca şi echipele corale, teatrale sau altele.

Dar oricum, rezultatele obţinute la Stăneşti au fost socotite destul de încurajatoare ca profesorul Gusti să hotărască repetarea şcolii, la o scară mai mare şi în condiţii îmbunătăţite. Pentru anul 1938, locul ales în acest scop a fost satul Petriş din judeţul Arad, unde ni s-a pus al dispoziţie un vechi castel aşezat în mijlocul unui vast parc secular. Conducerea acestei şcoli de la Petriş a fost lăsată tot în sarcina noastră, de data aceasta fiind puternic sprijiniţi de un grup de echipieri care aveau în urma lor o experienţă de 3—4 ani de muncă la sate.

La această şcoală a participat însă şi profesorul Gusti, însoţit fiind de profesorul René Maunier, sosit în ţară anume pentru pregătirea la Bucureşti a unui viitor congres internaţional de sociologie. René Maunier, sociolog de mare faimă, venise împreună cu Gh. Vlădescu-Răcoasa. Acest asistent al catedrei de sociologie nu mai participase, din 1926, la campaniile noastre, luîndu-şi reşedinţa în străinătate, ca reprezentant al României la B.I.T., avînd şi delegaţia de a reprezenta mişcarea sociologică din România şi de a duce tratativele prealabile convocării congresului internaţional de sociologie din Bucureşti, organizat de Institutul Social Român, Catedra de sociologie şi Fundaţie. Dealtfel Vlădescu-Răcoasa fusese desemnat vice-preşedinte al acestui viitor congres. Împreună cu dînsul, luasem şi eu parte la un congres internaţional de sociologie, ţinut la Geneva în 1934, cînd am avut prilejul să cunosc pe Gaston Richard, pe von Wiese, Adorno şi Horkheimer şi mi-am putut da seama că Vlădescu-Răcoasa stabilise strînse legături cu toţi aceşti mari sociologi, astfel că putuse face treabă bună cu privire la relaţiile noastre cu lumea sociologilor din acea vreme.

Profesorul Gusti, după ce îi arătase lui Maunier, la Fundaţie, întreg programul nostru de muncă, îl adusese şi la Petriş ca să vadă cu ochii lui cum se lucra efectiv, la teren. Am avut atunci sarcina de a face o expunere a problemelor noastre de bază, într-o şedinţă plenară, ţinută în parcul castelului, la umbra „stejarului judecăţii", profesorul Maunier rămînînd impresionat de faptul că prelegerile au putut fi rostite în limba franceză şi înţelese totuşi de studenţii cu care a stat apoi de vorbă. L-am însoţit deatlfel şi la Arad, unde a avut dorinţa să vadă tîrgul ţărănesc local. Cum Maunier era un specialist al sociologiei coloniale, expert intr-ale sociologiei oraşelor şi satelor, cu o experienţă îndelungată în Alger, l-a interesat să compare un tîrg ţărănesc

din România cu ceea ce știa el că sînt tîrgurile „orientale". Mi-l aduc aminte cu ce plăcere a cumpărat o cantitate de „boia", care, spunea el, îi aducea aminte de nu știu ce produs algerian.

Tabăra-școală de le Petriș avea și ea, oarecum, același defect ca aceea din Stănești, de a pune (după a mea părere) prea mult accentul pe educația fizică și pe viața de tabără. Îmi dau seama că altfel nu s-ar fi putut respecta programul, cu o masă prea mare de tineri, dar nici stilul de „jamboree" nu mi se părea potrivit. Cum la acea vreme colaboram și cu formațiile de educare „premilitară", veneau și instructori din cadrul armatei, ca să arate echipierilor de specialitatea educației fizice, cum pot fi organizați și instruiți tinerii săteni în preajma recrutării lor. De asemenea colaboram și cu organizațiile cercetășești, tot în același scop al deprinderii tehnicilor de formare a taberelor de cercetași rurali. Dar acestea făceau încă mai prezent caracterul „milităresc" și de „tabără" al școlii noastre.

Căutam însă, cu stăruință, să imprim totuși ideea de „cursuri", astfel ca gîndul de a forma tineri capabili să presteze un serviciu social profesional în lumea rurală, să nu se piardă, ci dimpotrivă să devie din ce în ce mai clară în mintea tuturora.

Cum localul unde eram cazați permitea distribuirea echipierilor în camere multiple iar nu într-un singur dormitor comun, obișnuiam să fac, seară de seară, vizite în cîte un dormitor, ca să pot sta de vorbă, mai intim, cu grupe de vechi echipieri, de care, încetul cu încetul, ne legau relații de prietenie.

Nu uit, de pildă, seara cînd, împotriva totuși a regulamentului, care prevedea strict ora de „stingere", am întîrziat, improvizînd o ședință „literară" cu un grup destul de mare de echipieri. Aflasem tocmai decesul lui Octavian Goga așa că am vorbit despre acest mare poet și am citit din opera lui, în special și astăzi impresionîndu-mă versurile „lacrimile mele, frunze pe cărare, rătăcite și pierdute frunze pe cărare...", care însemnau pentru mine și presentimentul unei temeri că străduințele noastre ar putea să rămînă zadarnice. Goga

politicianul ne aducea însă aminte și de faptul că vremile deveneau din ce în ce mai aspre, primele semne ale catastrofei mondiale, care urma să vie, începînd a se face simțite.

Atmosfera din mijlocul societății în care aveam de gînd să lucrăm nu era dintre cele mai îmbucurătoare. Simțeam cum crește, în sînul tineretului, cu care ar fi trebuit să lucrăm, opoziția nefastului „duh" legionar. Chiar echipierii noștri, care nu erau contaminați de această psihoză colectivă, erau totuși siliți să-și pună întrebări cu privire la ea și să se lămurească asupra propriei lor poziții. De fapt, discuții fățișe în jurul acestei probleme erau socotite „tabu", ele neieșind la suprafață. Dar vedeam totuși că o preocupare constantă prindea chip în mintea și sufletul multora, mai ales a celor mulți dintre echipieri care aveau o formație, ba chiar convingeri „de stînga", socialiste sau fățiș comuniste.

În ce mă privește, situația mea era dintre cele mai delicate, dat fiind că nu uitam că, încă din 1926, în urma unei călătorii în Elveția, luasem contact cu Federația Internațională a Studenților Socialiști, cu sediul în Berlin și căpătasem mandatul de delegat al acestei Federații pentru România. Închinîndu-mi însă apoi toată puterea de muncă științei, de la o vreme nu am mai activat „politic" propriu-zis; da nici nu am părăsit credințele mele sociale și mai ales mi-am păstrat convingerea că materialismul istoric este o unealtă admirabilă de lucru.

Vedeam deci cu îngrijorare cum crește conflictul latent dintre noi și Legiune, de la o vreme pornindu-se și atacuri din ce în ce mai directe în presa legionară. Astfel, prin pana lui Mihail Manoilescu ni s-a adus învinuirea că dăm echipierilor noștri uniforme și că le asigurăm hrana, spre deosebire de echipele lor, care nu ar fi fost „mercenare", lucrînd — afirma dînsul — fără plată.

De fapt, într-adevăr Fundația reușise să dea fiecărui echipier un rînd de haine, care nu aveau semnificația de a fi „uniformă", ci doar aceea de a scuti pe studenți de grija stricării hainelor lor. Muncind efectiv,

timp de trei luni de zile, în treburi edilitare, la cîmp, în grajduri, în dispensare, era corect să li se dea echipamentul necesar. Uniformele lor erau astfel socotite încît să fie ieftine și durabile, totuși acceptabile din punct de vedere estetic. Cît despre „solda" lor, ea nu era decît strictul necesar alimentării lor modeste, căci ar fi fost de asemenea absurd să pretinzi ca acești tineri, după ce că prestau o muncă profesională gratuită, să se mai și întreție din propriul lor buget (dealtfel inexistent pentru cei mai mulți dintre ei).

E drept că uniforma legionară, în cămașe verde, cu curele în bandulieră și cu pistol la brîu, era din păcate mai ispititoare, pentru unii, decît ale Fundației. Oricum ar fi fost, fapt este ca mai apropiați de mine erau cei din grupul celor fățiș antilegionari, care vedeam cum curentul de dușmănie stîrnit împotriva noastră devine din ce în ce mai simțit, pe măsură ce evenimentele se îndreptau spre instaurarea la cîrma statului a Legiunii care, de îndată ce a putut, i-a și dat lovitura de grație, prin abrogarea serviciului social, a mișcării monografice, mergînd pînă la interzicerea oricărei acțiuni la sate, alta decît cea a fanatismului lor.

Trebuia deci dusă o întreagă acțiune de vigilență pentru a lupta împotriva încercărilor de infiltrare în rîndurile noastre a unor elemente legionare, cu rostul nu numai de a spiona, ci și de a sabota. Mi-aduc aminte, de pildă, de întîmplarea următoare: unul din echipieri a pierdut caietul său de note, care mi-a fost adus și din care mi-am putut da seama că aveam de-a face cu un mic grup de sabotori, pe care dealtfel i-am și expediat urgent acasă.

De aceea eram încă și mai puțin de acord cu stilul milităresc imprimat școlilor noastre de echipieri, care avea oarecari aparente asemănări cu organizațiile germane, în care se formase Iacob Mihăilă. Era desigur departe de a fi fascist: mi se părea totuși a fi străin de ideea serviciului social „profesional", așa cum îl concepuse Gusti, singura cu care eu însumi eram de acord. Mi se părea că pentru a ne opune mai clar mișcării legionare ar fi fost cazul să fi insistat mai mult pe aspectul strict „profesional" al activității Fundației, „sportul" urmînd a fi socotit, așa cum am spus, ca unul — printre altele — din mijloacele de folosit pentru educarea tineretului, dar nu ca formulă de organizare a întregii acțiuni culturale, care avea nevoie de oameni cu puternică inițiativă individuală, iar nu „obedienți" ai unei mișcări prea strict organizate.

Dealtfel nu puteam uita nici eșecul meu din 1934, cu echipa din Nucșoara, cînd am avut primul conflict deschis cu echipierii legionari. Îmi părea din ce în ce mai rău că ajunsesem la alte timpuri decît cele ale primelor echipe monografice, în care atmosfera fusese cea a frămîntărilor exclusiv științifice, fără curente urmărind alte scopuri decît cele fățiș declarate, iar nu timpuri în care, vrînd nevrînd, eram din ce în ce mai prinși în conflict cu viața politică a țării.

Dar asupra acestui aspect al problemei voi reveni cînd voi analiza perioada „Serviciului Social", în care de asemenea o idee interesantă (deși utopică și ea), a putut fi interpretată fals și îndrumată greșit pe căi care nu mai puteau fi stăpînite în marginile inițial stabilite.

De aceea e de înțeles că nu aveam o reală satisfacție decît numai cînd puteam să mă desprind de echipele Fundației pentru a urmări doar scopuri „științifice". Dealtfel chiar încadrat în Fundație am continuat a evada din cînd în cînd în urmărirea propriilor mele probleme de istorie socială și de colaborare cu Brăiloiu, uneori spre supărarea — trecătoare — a Profesorului.

MUZEUL SOCIAL ŞI MUZEUL SATULUI

Unul din marile merite care cred că trebuie să i se recunoască profesorului Gusti este şi acela de a fi avut o viziune originală despre ce trebuie să fie un „Muzeu social", ca unealtă de răspîndire în masă a informaţiilor sociale necesare oricărui cetăţean conştient de rostul şi menirea lui.

Asupra acestei concepţii se cuvine deci să fie date oarecari lămuriri, dincolo de ceea ce poate rezulta din cele pînă acum tipărite cu privire la această problemă.

În principiu, orice „muzeu" nu este — aşa cum greşit întîrzie să creadă mulţi — un loc unde se strîng, mai mult sau mai puţin sistematic, colecţii de obiecte, alese pentru frumuseţea, raritatea sau caracterul lor de curiozitate sau pitoresc; ci este un mod de a înfăţişa o serie de prelegeri publice, o formă de învăţămînt a maselor, prin prezentarea logică a unei serii de idei, expuse cu ajutorul obiectelor. Cu alte cuvinte, un mijloc de pedagogie socială.

Aceasta înseamnă că în organizarea unui muzeu, primul şi ultimul cuvînt îl are omul de ştiinţă, care el este cel chemat să stabilească planul prelegerilor ce urmează a fi făcute marelui public, adică să stabilească suma de „idei" şi „cunoştinţe" trebuind a fi transmise publicului şi ordinea lor de înlănţuire. Abia după ce tematica şi programul teoretic al acestui „curs muzeal" sînt precizate, se poate trece la munca „muzeologului", care constă în a găsi soluţiile cele mai potrivite prin care ideile şi cunoştinţele figurînd în plan, urmează a fi înfăţişate, în condiţii optime de claritate şi putere de sugestie.

În ce priveşte ideea de bază a unui „Muzeu social", ea este următoarea: marele public trebuie pus în cunoştinţa vieţii sociale în care trăieşte şi munceşte şi îndrumat în străduinţa lui de a asigura o dezvoltare progresivă a traiului nostru laolaltă.

Despre un „Muzeu social" vorbise şi Frédéric le Play şi şcoala lui, care socoteau că, în cadrul unor „Expoziţii universale", meritau să fie înfăţişate nu numai realizările industriale, ci şi cele sociale.

Comisar general fiind al Expoziţiei universale din 1867, F. le Play a adăugat deci un stand în care a expus o serie de obiecte putînd fi utile scopului de a „ameliora condiţiile fizice şi morale ale populaţiei". Conform teoriei lui, „ştiinţa socială" era menită să dea temei unei „reforme sociale", aşa după cum am mai arătat, subliniind asemănarea dintre teoria Gusti şi teoria le Play. Cele expuse în 1867 au fost reluate în expoziţia din 1889 pentru ca în 1894 contele Chambrun să fundeze un „Muzeul social" propriu-zis, în aceeaşi idee de a sluji acţiunile de reformă socială.

Numai că „reformele sociale" la care gîndea le Play erau altele decît cele avute în vedere de Gusti, fiind departe de a avea amploarea şi întemeierea ştiinţifică din concepţia gustiană. Pentru le Play, reforma era în primul rînd de natură spirituală, operată în stil „catolic", religios, iar nu „cultural", sociologic.

În tot cazul, atît la un gînditor cît şi la altul, „muzeul social" nu urma să aibe un caracter „etnografic", nu trebuia să dubleze muzeele etnografice, strîngătoare de obiecte ţinînd de cultura materială a poporului, ci să înfăţişeze aspectele sociale, complexe ale vieţii oamenilor, sub toate laturile lor, atît materiale cît şi spirituale.

Problema nu era însă din cele uşor de rezolvat, o colecţie de obiecte etnografice fiind mai comod de realizat decît o „prelegere" cu sens de pedagogie socială. E de aceea interesant de văzut în ce condiţii şi în ce mod această idee de bază a profesorului Gusti s-a pu-

tut concretiza, depăşindu-se efectiv stadiul „etnografic" propriu-zis, pentru a intra în cel „social".

Am convingerea că problema mai urmează a fi gîndită, în căutarea unor mai bune soluţii decît cele pînă acum realizate. Pentru aceasta este util să trasăm istoricul ideilor care au stat la baza „Muzeului satului", de la primele începuturi pînă la realizarea lui, ca fragment dintr-un plan care nu a avut posibilitatea de a fi dus pînă la capăt.

Reamintim că în tot cursul campaniilor monografice echipele de cercetare strînseseră o bogată colecţie de piese muzeale, înfăţişate prima oară în satul Fundul Moldovei, apoi în două expoziţii organizate în sălile Seminarului de sociologie. De realizarea acestora se îngrijise Mac Constantinescu, cu o deosebită pricepere, aşa cum am mai avut prilejul să arăt. În ele, au figurat şi montarea unor odăi ţărăneşti, în care obiectele puteau fi înfăţişate nu în vitrine, ci în cadrul lor firesc, cum erau ele în realitate. Aceste expoziţii au fost înfăţişate şi în străinătate, la Barcelona, Tokio şi Leipzig, fiind bine apreciate acolo, obţinînd diverse distincţii. Apoi în cadrul Fundaţiei, alte expoziţii au fost montate, întîia în 1934, în imobilul Fundaţiei, iar în 1933 într-un mare pavilion din actualul parc al Libertăţii unde, dispunînd de mai multe săli spaţioase, fiecare echipă s-a străduit să înfăţişeze realităţile sociale din satul în care lucrase, precum şi realizările ei. În acest din urmă mod de prezentare, Victor Ion Popa a recurs la clădirea nu numai a unei odăi, ci a unei case întregi, ca decor exterior reproducînd o situaţie reală din satul Dodeşti, iar în interior mobilierul fiind cel real.

Toate aceste expoziţii temporare erau departe de a fi un început de „Muzeu social": ele se mărgineau a pune în relief o singură idee; aceea a muncii echipelor la sate, cuprinzînd nu numai panourile echipelor ci şi, într-o anume sală, o demonstraţie a problemelor satelor noastre, clasate pe schema „Sănătate, Muncă, Minte, Suflet".

Adaug că, în ce mă priveşte, am organizat în 1933 cu Mac Constantinescu şi o expoziţie aerofotogrametrică, pentru prima oară înfăţişîndu-se marelui public, cît şi specialiştilor, folosul pe care îl pot avea fotografiile aeriene în studiul problemelor sociale. Cu ajutorul serviciilor armatei fuseseră luate fotografii aeriene ale satelor Drăguş şi Cornova, pe care le-am folosit şi în publicaţiile mele. Asta, într-o vreme cînd „arheologia aeriană" nu ajunsese la nivelul, extrem de avansat al tehnicilor actuale, dar care totuşi făceau dovada că echipele profesorului Gusti erau la curent cu tehnicile moderne, într-o vreme cînd abia începuseră a fi folosite şi în străinătate. De asemenea, în 1935, împreună cu prietenul Constantin Ştefănescu, am pus la punct o „expoziţie" volantă, din tabele, cartograme şi grafice, pe care profesorul Gusti le-a expus cu prilejul conferinţelor pe care le-a ţinut la Paris, despre mişcarea sociologică de la noi din ţară.

Un pas mai departe în realizarea unui „Muzeu social" nu a mai putut fi făcut decît în 1936. Mai întîi, a fost abia acum schiţat un plan general al acestui „Muzeu social", aşa cum fusese gîndit de profesorul Gusti. L-am lucrat, nopţi de-a rîndul, eu elaborînd programe de idei, Victor Ion Popa făcînd planuri arhitecturale, devize şi schiţe de detalii. Casa lui se transformase într-un atelier de proiectare, în care se perindau şi diverşi specialişti-meşteşugari ai regiei teatrale, transformaţi ad-hoc în muzeologi.

Rezultatul a fost un plan general al „Muzeului social" în care figurau:

I. UN PAVILION CENTRAL

Menirea lui ar fi fost să prezinte trecutul, prezentul şi viitorul social al ţării.

Trecutul ar fi fost de reconstituit printr-un atlas istoric, înfăţişat în vaste panouri, prezentînd situaţiile trecute, relativ la întinderea teritorială a ţării, schimbările teritorial-administrative, reţeaua de oraşe, tîrguri — vechi şi noi —, zonele de ţărănime liberă, cele ale domeniilor domneşti, mănăstireşti şi boiereşti, documentarea mişcărilor demografice, culturale şi poli-

tice, dîndu-se importanță mai ales secolului al XIX-lea, care ar fi urmat deci să fie analizat sistematic, „pe cadre și manifestări", adică din toate punctele de vedere ale unei analize sistematice. Evident, în realizarea acestei secții istorice ar fi fost nevoie de o ulterioară muncă asiduă, pentru a se ajunge la o analiză sociologică a problemelor.

Prezentul ar fi fost și el tot rezultatul unei analize sociologice a situațiilor de fapt, constatate prin anchete directe și informații statistice generale, ținute la zi prin includerea, rînd pe rînd, a tuturor informațiilor ce s-ar fi strîns pe parcurs, cu privire la marile probleme sociale ale vremii, accentul punîndu-se pe cele economice, cu o detaliere a tehnicilor agrare, pastorale, meșteșugărești și industriale folosite, a stării de sănătate publică, a mișcărilor demografice în curs, a situației științei de carte și învățămîntului, a acțiunilor culturale de masă etc., toate fiind de fapt realizarea muzeologică a programului care a fost folosit ulterior și pentru redactarea și tipărirea celor patru volume din *Enciclopedia României*.

Dificultatea în această privință a fost de a găsi pentru fiecare problemă soluția muzeologică, prin obiecte, diorame, fotografii, diagrame, cartograme, tabele statistice și scheme.

În sfîrșit, secția privind *viitorul* cuprindea o serie de proiecte de modernizare a satelor și orașelor, folosind în acest scop proiectele pe care le avea în vedere profesorul Gusti cu privire la „centrul civic" al viitoarelor noastre sate, pe ideea că micile sate pulverizate, inapte unui proces de modernizare, puteau fi aglomerate prin construirea în centrul lor a unui nucleu de sat viitor, în care să figureze toate instituțiile necesare, precum primărie, școală, dispensar, băi publice, instalații economice, ateliere, silozuri, grajduri comunale, brutării, precum și un cămin cultural, cu bibliotecă, sală de spectacole, muzee etc.

Un astfel de „sat model" a și fost realizat ulterior, în cadrul Serviciului Social, organizîndu-se un atelier de arhitectură, ținînd de direcția de studii, care a lucrat în acest sens, cu sarcina de a reconstrui satul Dioști, distrus printr-un incendiu; nu însă așa cum fusese, ci modernizat. De fapt, satul Dioști a fost o primă încercare de a construi un „sat model" în jurul unui „centru civic", idee care astăzi încă se află în miezul preocupărilor noastre privind acțiunea de transformare a vechilor sate în centre urbane agro-industriale.

De asemenea, în această secțiune a viitorului, figurau și soluțiile preconizate pentru îmbunătățirea tehnicilor de construcție, a celor de producție economică, de acțiuni sanitare și edilitare, în mai multe variante, respectîndu-se pe cît posibil condițiile și tradițiile locale.

În anexa acestui pavilion central urma însă să existe și un *centru de documentare* în care să se adune, sistematic, toate tipăriturile, manuscrisele, dosarele de informații, fișierele, hărțile și cartotecile privind viața socială a țării, astfel ca oamenii de știință să poată avea la îndemînă toată informația necesară pentru a face studii de specialitate. Ținerea la zi a pavilionului central și al centrului de documentare ar fi fost asigurată în colaborare cu Fundația, dar și cu Institutul Social Român, precum și cu sprijinul tuturor instituțiilor științifice din țară.

În sfîrșit, tot în anexa pavilionului central era prevăzut și un depozit de obiecte muzeale, o arhivă de documente și o bibliotecă de specialitate.

Acest instrument de cercetare al specialiștilor și de expunere pentru marele public a ceea ce se știe despre trecutul, prezentul și viitorul țării era socotit a constitui o vastă serie de prelegeri despre „sociologia națiunii". Larg deschisă vizitatorilor, aceștia ar fi trebuit, prin vizitarea standurilor, să plece cu o viziune clară a problemelor noastre sociale.

Interesul de revizitare a muzeului, pentru o ținere la curent cu noutățile între timp intervenite, era solicitat și prin deschiderea unor expoziții temporare, montate prin scoaterea din depozit a celor necesare pentru a demonstra, pe teme, cîte o problemă, precum

C-da 5723 coala 21

de pildă a meşteşugurilor ţărăneşti (olărie, cojocărie, ţesătorie, sculptură în lemn, zugrăvire de icoane etc.), a artelor ţărăneşti sau privind probleme de sănătate, de acţiune culturală etc.

II. MUZEELE ÎN AER LIBER

În pavilioane, oricît de mari ar fi fost sălile disponibile, nu puteau totuşi figura obiectele de mari proporţii, cum erau de pildă casele şi instalaţiile meşteşugăreşti. De aceea, în cadrul „Muzeului social" urma să existe şi muzee în aer liber şi anume două: un muzeu al satului actual şi altul al celui viitor.

Muzee în aer liber mai existau în lume. E destul să cităm vestitele Skansen, Bigdo, Lillenhammer, ba chiar şi la noi în ţară Muzeul etnografic din Cluj, clădit de Romulus Vuia. Dar aceste muzee aveau un caracter strict etnografic, iar nu social, aşa cum era plănuit a fi Muzeul satului, ca anexă a unui „Muzeu social". Erau „etnografice", în sensul că ceea ce interesa pe realizatorii lor era înfăţişarea unor obiecte care, prea mari ca să poată încăpea în săli, urmau a fi expuse în parcuri publice, aşa cum se aşază şi statui, ca să poată fi admirate de către cetăţenii care se plimbă pe aleile lui. Ideea nouă, originală, a Muzeului satului era însă că el nu trebuia să fie o colecţie de case înşirate sau înghesuite în aer liber, ci să fie un „sat-muzeu", adică prezentarea unui „sat" ca atare, sinteză a tuturor satelor din întreaga Românie. Muzeul, în totalitatea lui, trebuia deci să reprezinte, în mic, un sat real, cu uliţele, plantaţiile, fîntînile, pieţele lui, care, şi ele, constituiau deci piese de muzeu, toate laolaltă putînd da imaginea tipică a unui sat real. Iar aşezarea tuturor caselor pe suprafaţa muzeului trebuia să respecte, ca într-o cartogramă, harta întregii ţări.

Ca o dublură a acestui Muzeu al satului prezent, urma să fie montat şi un Muzeu al satului de mîine, adică din nou imaginea unui viitor sat, aşa cum ni-l închipuiam şi doream să fie, ca un „sat model" propus imaginaţiei şi darului de creaţie al tuturor celor ce s-ar fi preocupat de asemenea probleme.

Împrejurările au făcut ca acest „Muzeu social" să nu poată fi înfăptuit în totalitatea lui, rămînînd din el doar planurile şi proiectele elaborate de Victor Ion Popa şi de mine, supravizate desigur de profesorul Gusti.

Nu s-a putut realiza decît Muzeul satului şi este de mirare că s-a putut face măcar şi atîta. Profesorul Gusti — mai ales la insistenţele lui Victor Ion Popa — a profitat de faptul că se organizau, la acea vreme, în fiecare an, expoziţii ale oraşului Bucureşti, prilej de a se deschide publicului marile parcuri nou create în zona lacurilor din jurul oraşului, de curînd asanate. Pentru a le face mai atractive, se înjghebau şi pavilioane temporare, precum reconstituiri de vechi străzi bucureştene, dar şi puncte de atracţie în stil de bîlci, ca de pildă „oraşul piticilor" şi altele de acest gen. Profesorul Gusti a reuşit să convingă pe edilii oraşului să-i cedeze un teren în care să construiască, în cadrul „Lunii Bucureştilor 1936", un „Muzeu al satului".

I s-a atribuit terenul de pe lîngă unul din lacuri, în marginea şoselei Kiseleff, maidan viran plin de bălării, crescute în jurul ruinelor unor foste grajduri Marghiloman. Gîndul profesorului Gusti era ca pe acest teren să construiască un muzeu de o valoare atît de mare încît să nu se mai încumete nimeni să-l dărîme, aşa cum se dărîmau celelalte pavilioane ale „Lunii Bucureştilor".

Se bizuia pe faptul că avea gata organizată o întreagă armată de colaboratori, echipe răspîndite în toată ţara şi mai ales o lungă experienţă muzeologică. După cum a spus el însuşi: „numai datorită unei pregătiri de peste zece ani am putut construi în mai puţin de două luni de zile «Muzeul satului românesc»". Într-adevăr, putea spune că „gîndul Muzeului satului a izvorît, principial, din întreaga noastră atitudine ştiinţifică cu privire la metodele şi necesitatea de a cunoaşte desăvîrşit împrejurările de viaţă socială de la noi din ţară. Este un rezultat firesc al tuturor campaniilor de monografie sociologică a satelor româneşti, pe care le organizăm de peste zece ani de zile în toată

ţara şi a celor doi ani de lucru prin echipe studenţeşti trimise de către Fundaţia care lucrează pentru cultura satelor".

Sarcina de a construi acest Muzeu ne-a fost dată nouă, lui Victor Ion Popa şi mie, care ne-am şi pus de îndată pe lucru. Mai întîi am vizitat terenul ce ni se afectase. Ceasuri de-a rîndul am bătut locurile, printre dărîmături şi bălării crescute în sălbăticie, ca să învăţăm bine spaţiul în care aveam de lucrat, căruia Victor Ion Popa îi spunea „scena".

Apoi, ne-am aşezat la umbra unui copac şi Victor Ion Popa a recapitulat problema :

— Va să zică avem de montat o piesă originală, nemaivăzută şi nemaiauzită : un sat viu. Să-i scriem întîi scenariul.

Ne-am mutat la el acasă şi zi de zi, mai bine zis noapte de noapte, am început a stabili scenariul unei „lecţii de sociologie rurală", fixînd ce anume case trebuiau aduse de pe teren.

Cînd încărcam programul, Victor Ion Popa intervenea :

— Şterge, şterge. Degeaba aduci atîtea case, că pe teren tot nu încap decît cel mult 30. Muzeul chiar ştiinţific, e o operă de artă şi arta e simplă şi clară. Să facem un sat românesc, cu spaţii largi, nu un sat săsesc, calcan la calcan, cu case înşirate ca pe sfoară. Dăm publicului un „spectacol", adică o iluzie, mai greu de realizat decît la teatru, căci aci nu avem scenă şi sală, ci un spaţiu care e şi sală şi scenă. Publicul o să se plimbe în mijlocul decorului şi de oriunde ar privi, trebuie să i se pară că e la ţară, nu în înghesuiala unui şir de vitrine.

În timp ce lista-inventar a caselor ce trebuiau aduse se închega, V. I. Popa le aşeza cu gîndul, potrivindu-le spaţial, mereu desenînd perspective, planuri şi detalii.

— Nu-mi place golul care se vede pe latura dinspre oraş. Aci trebuie un fundal ; de pildă zece mori de vînt, profilate pe cer, care să închidă spaţiul.

— Spre lac, trebuie o cherhana şi să ne vie o moară plutitoare, de pe Siret.

— La mijloc, ascuns între case, lăsăm un loc viran.

— Şi aci, unde e un fel de moviliţă, ca să ancorăm privirea publicului, punem o biserică maramureşeană, de lemn.

Apoi a fost treaba mea, ca, prin Fundaţie, să organizez munca echipelor care trebuiau retrimise în satele în care lucraseră, ca să aleagă casele cele mai reprezentative şi mai potrivite scopului urmărit, să procedeze la cumpărarea lor, la angajarea echipei de muncitori ţărani, care să demonteze casele şi sa le aducă la Bucureşti şi să le remonteze aci, împreună cu zestrea lor în mobilier şi obiecte, toate operaţiile trebuind făcute în condiţiile grele impuse de natura obiectelor ce trebuiau transportate şi de urgenţa sosirii lor la Bucureşti.

Efortul făcut de către echipele Fundaţiei a fost deosebit de mare. E suficient să amintim că ne-au sosit, în cîteva săptămîni, 57 de vagoane de cale ferată, care rînd pe rînd au fost transportate din gara Mogoşoaia, pe terenul viitorului muzeu.

Unele din aceste piese muzeale prezentau dificultăţi deosebite. Au fost case a căror demontare, transport şi remontare nu a fost deloc lucru de glumă. Aşa, cea din Moişeni, din ciudata şi depărtata Ţară a Oaşului : cînd o vezi, te cuprinde o spaimă uimită ; îţi zici că trebuie să fi fost tare îndrăzneţ şi cel ce a făcut-o dar şi cine s-a încumetat s-o aducă în Bucureşti care în speţă era G. Focşa. E o casă de bîrne, toate din stejar, dar atît de mari şi de groase, încît două puse una peste alta fac un perete întreg. Fiecare bucată trece de 500 de kilograme şi unele din ele trec de o mie. Cîte 20 de oameni abia le urnesc din loc. Aceste bîrne trebuiau uşor desfăcute din încheieturile lor, puse în căruţe, care plecau pe drumuri, de-a dreptul peste cîmp, iarăşi descărcate şi încărcate în vagonete mici, de exploatare forestieră, iar descărcate şi iar încărcate în vagoane de linie îngustă, apoi în vagoane normale s.a.m.d. De cinci ori de-a rîndul, aceste bîrne au fost

ridicate pe braţe, cu grijă şi teamă să nu se strice nici una din ele şi nici să strivească trupuri de oameni. Numai cu o muncă de zi şi noapte s-a putut face această nebunească încercare de a aduce din creierul munţilor casa nemaivăzută de nimeni alţii decît de oşeni.

Dar şi toate celelalte case puneau probleme, cum erau de pildă cele fragile şi pline de crestături delicate, gingaşe ca o floare! Deosebit de grea a fost demontarea şi remontarea bisericii de lemn adusă din Dragomireştii Maramureşului, monumentală construcţie, exemplu de mare măiestrie a artei populare, cu complicatul său sistem de contravîntuiri care permit ridicarea „săgeţii" de peste 17 m înălţime. Cu destulă greutate a căpătat-o prof. Gusti din partea autorităţilor bisericeşti locale, cu condiţia să fie utilizată exclusiv ca monument artistic, iar nu ca loc de slujbe.

În aşteptarea sosirii acestor case şi a zestrei lor, ca mobilier şi obiecte de interior, terenul viitorului muzeu trebuia pregătit. Victor Ion Popa a început prin a construi o baracă folosită ca birou de lucru pe teren. Apoi a degajat cîteva drumuri de acces pe şantier, a procedat la curăţirea bălăriilor şi îndepărtarea molozului, la instalarea luminii electrice, ca să putem lucra şi noaptea, la aducerea apei şi la organizarea unei cantine pentru muncitorii noştri viitori. Apoi a trasat uliţele satului, arpentînd, jalonînd pe teren pirtiile, pe care echipe de lucrători le transformau apoi în drumuri şi poteci. Nu le trasa cu teul şi echerul, inginereşte, ci în curbe domoale, minuţios îmbinate între ele.

În principiu, „scenariul ştiinţific" propunea ca gospodăriile să fie aşezate pe teren cam cum sînt satele aşezate pe harta ţării: Transilvania, la nord, în spre şosea; toată cîmpia Dunării, spre lac. Fiecare „familie" de case trebuia totuşi grupată la un loc, pe similitudini de stil şi tehnici de construcţie. Plasarea lor efectivă pe teren era însă o treabă grea. Cumpănind între ele volumele şi spaţiile, ca să formeze ansambluri armonioase, toate trebuiau dispuse în aşa fel încît fiecare gospodărie în parte să poată fi văzută şi izolat, ca într-un tablou pictural de sine stătător, bine pus în cadru şi totuşi aşezat faţă de celelalte într-un anume ritm spaţial, uneori în linii paralele, alteori întretăindu-se în unghiuri, în aşa fel încît ansamblul să nu pară nici monoton, nici căutat.

În plus, întreaga plantaţie existentă trebuia folosită la maximum, ca element de seamă în peisaj. Nici un pom nu trebuia tăiat, V. I. Popa fiind convins că dispunînd de un colţ de natură, nu aveam a-l strica, ci dimpotrivă „iluzia" noastră scenică trebuind să profite de încadrarea în peisaj, ca să se încarce astfel cu un iz de realitate în plus.

Dealtfel avea o sensibilitate rar întîlnită faţă de natură. Mi-aduc aminte că amplasarea unei case nu se putea face decît cu sacrificarea unui salcîm.

— Să-l tăiem, îi spun.

— Nu cumva!

— N-avem încotro. E dealtfel un nenorocit pui de salcîm, strîmb şi pirpiriu.

Mergem pe teren şi constatăm că într-adevăr „catastrofa" era inevitabilă.

— Bine să-l taie. Dar măcar să nu văd eu.

Şi înfundîndu-şi pălăria, cu boruri mari, pe ochi, plecă îmbufnat.

Cu construirea gardurilor a fost o întreagă poveste. Să le faci înalte, reale, ar fi însemnat să împiedici vederea caselor. Să le faci uniform convenţionale, ar fi distonat. V. I. Popa a desenat atunci pentru fiecare casă în parte un gard mai scund, care totuşi să se potrivească cu stilul casei respective.

Ceea ce era însă cuceritor la V. I. Popa era darul lui de a însufleţi oamenii. Cunoştea pe fiecare muncitor din echipa lui de regizor teatral, stînd îndelung de vorbă cu ei. Pentru oricine găsea cuvîntul potrivit ca să-l facă să lucreze cu încă mai multă tragere de inimă. Şi mereu dascălul din el se vădea: l-am surprins dînd lecţii de matematică empirică unor zidari, învăţîndu-i cum să traseze pe teren unghiuri drepte, dacă n-au metru şi colţar. Era de mirare cîte ştia să facă. Mai

bine decît mulți meșteri, știa cum se mînuiește o tîmplă, o rîndea, o pilă, o daltă și o bardă, cum se șlefuiește o piatră, cum se poate vopsi un acoperiș de șindrilă nouă ca să pară veche, cum se toarnă betonul, cum repari un stîlp sculptat, ros de carii, ca să nu strici nimic din el, cum se lucrează în chirpici și ceamur.

Pentru sala centrală de expoziție, își adusese echipa de la teatru: tîmplari, tapițeri, electricieni, pictori și vopsitori. Cînd vreunul din ei avea de executat o lucrare mai gingașă, de pildă o largă draperie încadrată, era chemat el ca să o facă.

Ceasuri de-a rîndul, ca să așeze luminile, încercînd, monta și demonta instalațiile electrice. Iar la finisaj, nu se putea să nu intervie, deseori pentru a strica rigiditatea unei lucrări executate prea corect, pentru a o face să „vibreze", pentru a „aerisi" un panou sau a amuza privirea obosită de o inevitabilă, uneori, monotonie. Cînd cei de la Casa grădinilor au sosit cu intenția de a planta flori, în rondouri și platforme, după gustul lor, i-a dat afară cu indignare, cerînd să-i lase doar florile de țară pe care le-a așezat apoi singur, acolo unde știa el că vor semăna a viață reală.

În fond, totalul astfel obținut căpăta un har artistic, care purta pecetea lui, de simplicitate, armonie și discretă eleganță.

În noaptea ajunului de „premieră", cînd a trebuit să facem apel la un întreg regiment de pioneri ca să terminăm curățirea șantierului, am mai stat o ultimă noapte alături de muncitori. Și cînd totul ni s-a părut că este gata, în zori, am luat încet drumul spre casă, lăsînd Muzeul satului să-și ducă singur mai departe soarta, în confruntare cu publicul cel mare, spre folosul căruia fusese construit.

La festivitatea de deschidere, am asistat și noi și ne-a făcut plăcere să-l auzim pe profesorul Gusti, că în afara unei mulțumiri colective aduse colaboratorilor lui, a avut grija să ne mulțumească și personal, spunînd că am fost „de toate: arhitecți, desenatori, puitori în scenă, vătafi de lucrători și cînd a trebuit și salahori."

Ne-am ales desigur și cu cîteva decorații, la care s-au adăugat apoi, cu prilejul vizitei făcute de Beneș la muzeu și altele.

Dar, mai ales, pentru mine Muzeul satului e amintirea unei epoci a vieții mele. De atunci încoace nu mai vizitez Muzeul satului decît cu strîngere de inimă. Muzeul a crescut, s-a îmbogățit cu noi achiziții, dar încetul cu încetul a căpătat un caracter „etnografic", care l-a șters pe cel de Muzeu „social". Nu mai trec pe acolo, așa cum nu o fac nici prin strada unde am copilărit. Sînt convins că bine s-a făcut ca s-au dărîmat case, că s-a construit altceva pe locul unde fusese locuința părintească, incendiată în bombardamentul din ultima zi de dinainte de 23 august 1944. Știu că e firesc ca blocuri să apară în peisajul citadin modern. Dar mie mi-a rămas în minte imaginea străzii de atunci, cu case mici, cu grădini, cu linie de tramvai cu cai, cu pompa de apă de unde se aprovizionau sacagiii, străbătînd apoi străzile în căutare de clienți, pe care îi vestea cu strigătul de „O!", să vie să-și umple donițele și mai ales cu plăcintarul din colț și circiumele și grădinile de vară, așa cum erau ele pe vremuri, prin toate mahalalele, dar din care azi n-au mai rămas decît ceva în amintirea bătrînilor.

Dealtfel nici în Vrancea, nu numai în Muzeul satului, nu mai mă duc, pentru același sentiment pe care îl am, de trecere a timpului și deci a tinereții.

Dar ceea ce mi-a rămas în minte, ca învățătură despre psihologia meșterilor săteni, au fost cîteva scene pe care le-am notat în jurnalul meu. Constatam astfel că oricît de mult aș fi colindat țara, oricît de băgător de seamă aș fi fost, ba chiar oricît de îndrăgostit de treburile muncii lor meșteșugărești, căutînd să înțeleg rosturile fiecărui lucru în parte, tot n-am avut putința să învăț atîta cît am putut pe șantierul muzeului. Nu a fost echipă de meșteri țărani care să lucreze la fel cu celelalte. Ci fiecare își avea meșteșugurile ei. Fel de fel de chipuri deosebite de a încheia lemnul, de a bate vălătucii, de a așeza stuful, șindrila și dranița, ori de a împleti nuielele. A fost un spectacol care a

părut fermecător sătenilor înșiși. Mai mare dragul ți-era să-i vezi cum dădeau din cînd în cînd o raită pe la vecini, să vadă ei ce fac? Și-apoi stau de se mirau, uneori cu ciudă, alteori cu mîndrie, la ce fac alții. Ce poate fi mai ciudat, de fapt, decît întîlnirea meșterilor stufari din Tulcea, care își ridică gospodăria foarte frumoasă dealtfel, doar din chirpici, din ciamur și din stuf, cu meșterii cioplitori din lemn, sau a clăditorilor din piatră? Dar pînă la urmă, cum e săteanul tradiționalist, fiecare s-a împăcat cu gîndul că o casă „adevărată", ceea ce se cheamă o casă de gospodar, este doar cea a lui. Celelalte sînt ciudățenii. „Bieții oameni! clădesc și ei din pămînt, dacă n-au pădure" spuneau oamenii din munte. Și: „Ăștia își fac bîrlog ca ursul din pădure", răspundeau cei de la baltă.

Apoi, firesc, pentru că așa e omul, că mai glumește cîteodată, au început vorbele tăinuite seara, la odihnă, ca să se mai și înțepe. Badea Gheorghe Căilean, din satul Șanț-Năsăud, cu toți ortacii lui se uitau la bîrnele late și la straiele atît de deosebite, cu ițari largi, în cute, fiecare crac cît o fustă de femeie, ale oșenilor. Și spunea: „ăștia sînt tot la fel croiți: ori și-au făcut gacii după chipul bîrnelor, ori bîrnele și le-or cioplit după chipul gacilor". Dar de supărat nu s-a supărat nimeni. Dimpotrivă, au făcut unii cu alții școală, ajutîndu-se ca la clacă. Uneori, lucrul era și cu primejdie pentru ce vroiam să facem, regula noastră fiind autenticitatea, păstrarea stilului și tehnicii locale. Ori, ei, cînd li se părea că e ceva frumos la vecini, se apucau de stricau ce făcuseră și trînteau niște perechi de stîlpi ca la Gorj, în plină casă tulceană. Mai ales că material lemnos li se da, la nevoie și cărămidă aveau la îndemînă. Cu tare multă jale se îndurau să nu folosească acest material bun și nou, de dragul autenticității. După a lor socoteală, ori făceai casă bună, adică nouă, ori o lăsai încurcată. Dar pînă la sfîrșit, mereu priveghiați și îndemnați să nu-și facă satul de rîs, tot au scos-o la bun capăt.

Cînd casele erau pe terminate, am adus pe șantier și gospodine din satele respective. Priveliștea a început

să se schimbe. Din șantier, satul nostru a ajuns să fie chiar sat. O mînă de femeie și priceperea bunei gospodine înseamnă foarte mare lucru. Mai întîi, femeia, puțin cicălitoare, cum îi șade ei bine, uneori, a început a grăbi treaba și a se arăta nemulțumită : asta lipsește, asta nu-i bine făcut, aici n-ați fost oameni harnici. „Că dacă eram eu de la început, spunea una, două perechi de case ridicați pînă acuma". Și oamenii, mai de voie, mai de nevoie, s-au pus să facă pe placul gospodinelor, că a lor e de fapt casa și ele sînt stăpîne acolo. Și ele știu cîte trebuie la o casă, ce-i priește găinii și purceilor, unde trebuie să stea lada de zestre și ceaunul și unde e locul fiecărui lucru : război, rășchitoare, budeică, gîf, copcilet, podișor, lăicer, fedeleș și fedelecuț și cîte și mai cîte sînt în gospodăria omului. Desigur, că în graba mare, mai lipsea cîte ceva, spre deznădejdea lor.

Pentru a desăvîrși muzeul, profesorul Gusti a fost de părere că măcar cît ținea „Luna Bucureștilor", să aduce din sate și cîte o familie care să locuiască efectiv în casele construite. În felul acesta, puteam reuși a da mai multă autenticitate interioarelor noastre. După cum nu e cu putință să imiți piatra veche peste care au trecut veacurile și nici netezimea lemnului din poarta pe care au deschis-o mii de mîini, tot așa nu poți da viață unui interior țărănesc decît dacă a trăit acolo efectiv viață de om.

Am avut și alte multe surprize, pe șantier. Astfel, unul din oșeni, cel mai bătrîn și cel mai meșter dintre ei, nu ieșise din satul lui decît acum, prima oară, cu prilejul muzeului. Nu s-a simțit bine la București. În special, cînd trecea cîte un avion peste capul lui, se chircea la pămînt, făcîndu-și cruce. Într-o bună zi, moșul nu a mai fost de găsit. Fugise. Bani nu avea la el. A fost căutat, cu toate mijloacele posibile și abia peste cîteva luni a fost găsit la el acasă. Povestea că a mers pe jos, tot ținînd drumul de-a lungul liniilor de cale ferată și povestea că a trecut „de trei ori prin țară străină" pînă să ajungă la bîrlogul lui. Dar surprize am avut și din partea autorităților municipale.

Primarul orașului, vizitînd muzeul, s-a arătat dezamăgit văzînd casa din Țara Moților. E o casă cu un acoperiș foarte înalt, clădit din paie. Pare o imensă șură copleșind două odăi. Și alături de ea, ca un geamăn mai mic, un celar tot la fel construit.

Primarul a spus echipelor care pregăteau montarea caselor :

— Bine mă băieți ! În Capitală ! Cu paie ? De ce nu mi-ați spus mie, că vă dădeam tablă sau olane cît vă trebuia ?

Aceeași „înțelegere" au arătat-o oficialitățile și ulterior, cînd au crezut că pot da casele din muzeu ca locuințe unora sau altora. Sau cînd au dărîmat toată partea de apus a muzeului, tot șirul de mori și casele de lut, pe motiv că stricau priveliștea unui palat alăturat, reședință a unor mărimi ale zilei !

Dar despre istoria acestui muzeu și despre tribulațiile lui pînă a ajuns să fie ceea ce este astăzi, nu e locul să povestesc. Se cade totuși să arăt că a existat și un alt tip de „neînțelegeri" a Muzeului satului, ca fragment de „Muzeu social", de data asta venită din partea a doi „sociologi" foști „monografiști" dar care, despărțindu-se de Gusti și încadrîndu-se în mișcarea legionară, înțelegeau să se despartă demonstrativ și de „sociologie", declarîndu-se deci „etnografi" cu orice preț.

E vorba de Ernest Bernea și D. C. Amzăr care în 1937 au făcut o aspră critică a Muzeului satului. Bernea susținînd că muzeul nu e „social", ci trebuie să fie considerat doar ca o anexă a unui viitor muzeu „etnografic", al cărui plan îl și schița într-o broșurică de cîteva pagini, *Muzeul românesc de etnografie*. Mai categoric negativ a fost însă articolul lui Amzăr, publicat în revista legionară *Ideea românească* în care însăși ideea „Muzeului social" era tăgăduită. După părerea acestui fost sociolog, era nevoie de un centru de cercetare etnografică, nu de un „Muzeu social". Ideea că Muzeul satului ar putea fi o prelegere la îndemîna publicului vizitator i se părea aberantă, după a lui părere opiniile marelui public în legătură cu vii-

torul satelor noastre nu aveau nici un fel de importanță, de fapt vădindu-se aci atitudinea antidemocratică a noii lui poziții politice. Se întreba astfel: „are cineva nevoie de părerea și aprobarea «marelui public», pentru a schimba viața de lipsuri și greutăți, boală și suferință a satelor noastre?... atunci ce amestec are acest personagiu anonim, dar totuși foarte important pentru unii oameni, în chestiunea, care nu-l privește cîtuși de puțin, a ridicării satelor?". După credința lui, Muzeul satului nu ar fi fost decît un mod al profesorului Gusti de a-și face reclamă personală.

Ideea de fond a acestor doi citici era clară și, de-altfel, destul de manifest arătată: problema satelor urma să fie soluționată în „duh legionar", pe căi exclusiv politice, nefiind nevoie de cercetări de monografie sociologică, de muzee sociale, sau de lămurirea opiniei publice. Grav și dureros pentru noi nu era fondul criticii ce ni se făcea, ci faptul că venea din partea a doi foști colaboratori care, pînă la înscrierea lor în Legiune, se arătaseră a fi foarte de acord cu punctul nostru de vedere științific; dar care credeau acum că e nevoie a nega întreaga „știință" sociologică, ca să facă astfel dovada în grupa politică în care se înscriseseră, că nu mai au nimic de a face cu mișcarea Gusti, declarată, fantezist ori de rea-credință, „masonică" și „iudaizantă".

Avem deci de a face cu un caz clar de neonestitate științifică! Am trecut peste ea, nu cu inima ușoară, după cîteva răfuieli polemice foarte dure.

RELUAREA CAMPANIILOR MONOGRAFICE

Mai strîns legată de propriile mele preocupări, a fost inițiativa profesorului Gusti de a relua seria de campanii de cercetare monografică, realizate într-o formulă mixtă, de îmbinare a unei echipe de acțiune, a Fundației, cu o alta, de cercetători ai Institutului Social Român și ai Seminarului de sociologie.

Ceea ce aș fi dorit să fac în 1934, fără să reușesc, a fost deci realizat de prof. Gusti în 1935 și 1936, în campaniile din satul Șanț, din Năsăud. Șanțul era locul de baștină al dr-ului Frederic Popu, unul din cei mai harnici și mai de totală bună-credință din corpul administrativ al Fundației.

Echipa studențească de acțiune din acel sat a fost pusă sub conducerea vechiului monografist Niculae N. Popescu, care lucrase în campaniile din Runcu, Cornova, Drăguș-Făgăraș și ținuse de atunci, constant, legătura cu Seminarul de sociologie. Aveam deci certitudinea că echipa de sub conducerea sa va fi sensibilă la preocupările monografice. Cu atît mai mult cu cît profesorul Gusti hotărîse că va conduce personal monografia Șanțului, chezășie deci că lucrurile vor merge bine, sub mîna sa fermă și cu atît de abila sa tehnică de mînuire a oamenilor.

Am plecat deci la Șanț pentru a-mi da seama în ce măsură acest sat prezenta probleme de natură să merite a fi supuse unei cercetări monografice adîncite. Șanțul făcea parte din seria satelor năsăudene, pe vremuri organizate grănicerește, formînd un centru de

cultură românească foarte puternic, de aci ieșind mari scriitori precum Gh. Coșbuc și Liviu Rebreanu, academicieni ca Iulian Marțian și mulți alții, cărturari de cea mai bună calitate.

Atmosfera locală din acei ani era gata pregătită pentru asemenea operații mixte, de cercetare și acțiune, dat fiind că mai lucra în regiune echipa din Leșu, de sub conducerea lui Anton Coșbuc, care, așa cum am spus, organizase și un curs anume pentru toți conducătorii de cămine culturale din județ. Aveam deci oarecum asigurate bunăvoințele și colaborările cu intelectualii locali, în special cu corpul profesoral al liceului din Năsăud.

Mai mult încă, în Șanț, preot era venerabilul bătrîn Grapini care încercase și el o monografie a satului, pe care a și tipărit-o. Se adăuga și faptul că Frederic Popu păstra legăturile de rudenie cu oamenii din sat, unde aveam în plus și clădirea unei biserici dezafectate care putea servi perfect ca local de adunare și organizare de cursuri. Dealtfel, însăși biserica nouă din sat era un monument istoric valoros, dacă nu altfel, în tot cazul prin faptul că toată pictura ei era opera marelui artist Smighelschi. Am făcut în acest sens raportul pentru alegerea acestui loc, ca fiind potrivit unei monografii.

Pentru formarea echipei de monografiști s-a făcut apel la o serie de studenți ai Seminarului, precum și la alți vechi cercetători, Traian Herseni revenind să-și ia locul ce i se cuvenea, în rîndurile cercetătorilor științifici. Au revenit „la matcă" și Constantin Brăiloiu, cu Hary Brauner și Ilarion Cocișiu, Ion Conea, Stanciu Stoian, El. Constante, venită cu un grup de asistente sociale, dr-ul D. C. Georgescu, Ștefania Cristescu, Lena Constante, Aurel Boia, Roman Cresin, Ion Ionică și alții cărora li s-au adăugat trei cercetători maghiari, Venczel, Banfi și Bakk Petre, plus americanul Philip Mosely, francezul Jacques Lassaigne, germanul Helmut Haufe și austriaca Erna Pifll.

Campania a durat două veri, cu 47 de monografiști în primul an, cu 50 în al doilea. S-a instalat acolo, în

plus, și o tabără de cercetași, sub conducerea lui Goia, în care dealtfel am încadrat și pe fiul meu Paul, de 10 ani, pe care îl mai luasem încă de copil mic, în diverse ieșiri la teren, precum cea din Drăguș, făcută cu Brăiloiu, cînd Paul a luat primul contact cu o meserie în care, mult după aceea, va deveni maestru.

Personal m-am instalat în sat, în 1936, după terminarea Muzeului satului, împreună și cu soția și am continuat munca mea obișnuită de tehnician al anchetelor sociale, fără totuși să am prilejul de a cerceta o problemă specială, care să mă intereseze în mod direct; cu toate că problema „graniței" și a formelor de organizare socială militărească a regiunii m-a preocupat, deși nu am strîns un material care să poată fi folosit în mod util. În schimb, m-a pasionat munca de filmare a vieții satului, operator fiind tot Tudor Posmantir cu care lucrasem și la Cornova. Gîndul meu era de a obține un documentar sistematic și mai ales nepus în scenă, document veridic și riguros științific, adică respectînd adevărul așa cum era, bun sau rău. Ceea ce nu era ușor de realizat, dat fiind că nu toată lumea era de părerea mea. Mai întîi șănțenii se opuneau să filmez anume lucruri. Astfel, în ceremonia nunții, ritualul cerea ca ginerelui, venit să-și ia mireasa de la casa socrilor mici să i se prezinte, în glumă, drept mireasă, două fete îmbrăcate cît mai pocit cu putință, spre hazul tuturora. Șănțenii cei bătrîni au gonit însă aceste două false mirese, găsind că facem de rîs satul cu asemenea priveliști. Tot ce am putut realiza a fost să fotografiez cele două pocitanii, ca să rămîie măcar un document cu privire la acest moment, care era totuși obligator în nunta șănțeană. Ba nici profesorul Gusti nu era prea încîntat de ideea mea de a fotografia așezările de țigani și de a înregistra grupurile așa cum erau ele, fără să îndepărtez pe cei mai urît îmbrăcați. Am avut chiar, pare-se, un gest de protest cam violent față de profesorul meu, gest de care mereu îmi aducea apoi aminte, mirîndu-se de ce mi-a venit să-l contrazic pe un ton enervat.

Ceea ce am reușit să fac a fost să pun la cale o ceremonie agrară, cea a „cununii" pe care am lăsat-o să se desfășoare „pe adevărat", fără să mă amestec și fără să cer îndrumarea nimănui, lăsînd grupul de fete să facă ce știu ele, uitînd de faptul că mă aflam în preajma lor, cît mai discret cu putință, cu aparatura cinematografică și fotografica.

Am alcătuit și o echipă mixtă de cercetători, care însă nu au luat parte la ceremonie, ci au procedat doar la interogarea ulterioară a fetelor și gazdelor care luaseră parte activă la ceremonie, prezența lor fiind îngăduită doar în seara de șezătoare cu care se încheia ceremonia „cununii"; ceea ce a avut drept rezultat nu numai un fragment de film de bună calitate ci și un studiu, pe care l-am redactat și publicat în *Sociologia românească*, folosind fișele echipei de cercetare. Găsisem dealtfel în sat o gospodărie în care puteam organiza șezători, neavînd altă grijă decît de a anunța că aduc băutura necesară și plătesc cele trebuincioase pentru a se face colacii de cuviință. Cum atît gazda cît și fata ei erau excelente „informatoare", gospodine bine văzute în sat, nimic nu era mai ușor decît să fac șezători „experimentale" adică îndrumînd convorbirile celor din șezătoare spre o temă oarecare, sugerată și lăsată apoi să se desfășoare în toată voia.

Îmi rămîne de neuitat șezătoarea, organizată împreună cu Brăiloiu, în care am reușit ca toți asistenții să se pasioneze de tema „omului pădurii" prilej în care rînd pe rînd cei prezenți au povestit ce știau, ori ce credeau despre acest duh spăimîntător, unii fiind dispuși a crede în el, alții, dimpotrivă, negîndu-l. Tehnica convorbirilor în grup, cu controverse mergînd pînă la cearta, provocate, dar odată pornite desfășurindu-se fără alt amestec decît cel al stenografierii vorbelor spuse, se adeverește a fi surprinzător de fecundă, cu mult mai mult decît orice interogare sistematică a unor informatori izolați.

Îmi aduc aminte tot astfel de șezătoarea pe care am organizat-o în cinstea lui Jacques Lassaigne care se întreba ce este folclorul. Am anunțat deci gazdelor

mele că vreau să cinstesc pe un oaspete francez, pe care îl cheamă așa și așa și că neavînd casă în sat, îi rog să-l primească ei.

Spre marea surpriză a lui Lassaigne, cînd ne-am prezentat seara, ne-a ieșit înainte gazda și fata ei, cu tava cu pîine, sare și vin, primindu-ne cu o orație în versuri, în care era pomenit și numele lui, „Jac", rimat cu „foaie verde de alac", cu aluzii la Franța și urări de bună petrecere în țara noastră. Apoi, tinerii și tinerele adunați la masă, s-au întrecut în a improviza versuri și cîntece în cinstea străinului, astfel că Lassaigne a rămas pur și simplu uluit să vadă cît de vii sînt creațiile folclorului, rod al capacității tuturor sătenilor de a crea texte de certă frumusețe, în care temele tradiționale sînt mereu înviate și aduse la zi, potrivit împrejurărilor, mereu altele, credincioși totuși unui ritual statornic. Pe cît puteam, îi traduceam versurile, cîte nu le putea înțelege el singur. Poate că această demonstrație de folclor viu l-a făcut pe Lassaigne să se îndrăgostească de folclorul nostru, la rîndul lui încercînd să dea în traducere franceză, spendidele texte publicate de Brăiloiu ca fiind „ale mortului, din Gorj".

Dar mai în fiecare seară echipa organiza și șezători cu un public larg, adunîndu-l în clădirea bisericii „văduve" adică dezafectate. Ideea inițială fusese de a organiza cursuri de informație științifică, pe diverse teme „culturale". Dar potrivit vechii noastre deprinderi s-au organizat și șezători publice mai atrăgătoare, așa cum procedasem dealtfel încă de la Rușețu. Șezătorile din Șanț au ajuns astfel a fi un spectacol la care veneau tineri și bătrîni, umplînd sala pînă la refuz.

Era nevoie deci de a folosi o tehnică regizorală mai bine pusă la punct, șezătorile luînd caracterul unui spectacol care trebuia să fie frumos, distractiv și simultan instructiv, demonstrație în ce privește afirmarea că tehnica acțiunii culturale prin șezători, trebuie să fie cea a „music-hall"-ului, „lecțiile" urmînd a fi înfățișate cît mai original și mai distractiv cu putință.

Deseori, eu sau altul, luam rolul de „compère", prezentator al spectacolului și improvizîndu-l în măsura maximă cu putință.

Aurel Boia a avut atunci ideea de a prezenta lecțiile în forma comică a unui „pe de-a-ndoaselea". Îmbrăcat în țigan răpciugos, în zdrențe, murdar din cale afară, ținea o lecție, de pildă despre cum se cresc copiii mici. Protesta împotriva doctorului care vine cu idei năstrușnice, pe cînd normal era să legi copilul cît mai strîns în fașă, pînă îi iese sufletul, să-l adormi cu țuică și mac, să nu-l speli niciodată etc., înșirînd adică toate relele deprinderi practicate încă în sat, așa cum le inventariase echipa medicală. Urmau apoi lecții, tot de aceeași calitate, pe temele actuale ale satului : despre cooperativă, despre alimentație, despre relațiile dintre generații etc., etc., toate de un haz nespus, dar lăsînd în mintea ascultătorilor învățăminte mult mai temeinice decît ar fi putut rezulta dintr-o expunere erudită spusă pe un ton oficial și sec.

Surpriza a fost să vedem că tehnicile noastre de „music-hall" au deosebită priză în sat. Provocam astfel povestiri, cîntece nepregătite în prealabil, mici conferințe spuse de săteni și, mai mult încă, scenete improvizate de către cei din public, pe tehnica lui Aurel Boia.

S-a născut astfel „teatrul" popular din Șanț, grație a doi săteni, Constantin și Tănase, realmente dotați în asemenea treburi. Într-o seară ne-am pomenit că joacă următoarea scenă : venise tocmai în sat un fost șănțean, complet urbanizat, care făcuse rea impresie printre foștii lui concetățeni. Tănase și Constantin l-au pus în scenă în felul următor : Constantin venea adus cu roaba (simulînd că e automobil) îmbrăcat domnește extravagant, cu o cutie de chibrituri la mînă, în chip de ceas și începea a sta de vorbă cu Tănase, care juca rolul tatălui. Ideea de bază era următoarea : tatăl spunea din durerile lui, iar fiul înstrăinat, era complet absent. Convorbirea era spusă pe un ton atît de firesc,

atît de plin de umor amar, încît stîrnea nu numai rîsul ci și revoltă în sufletul ascultătorilor. Îmi amintesc de următorul dialog :

— Și biata Măria mea, tare se mai trudește cu munca...

— Care Mărie ? Ce Mărie ?

— Mă-ta, de !

Apoi acești doi actori au format o trupă și au pus în scenă piese cu mai multe acte. Cu una din ele am mers în turneu și în satul Leșu. Era improvizată în stil de „commedia dell'arte" pe tema conflictului dintre frații și soțiile lor, cu privire la cine să aibe grijă de bătrînul văduv și cine să-l moștenească. Bătrînul era reprezentat mai mult în chip de sac inert, transportat de la unii la alții, pe măsură ce drama se desfășura. În altă piesă, tema era aceea a beției și necinstei ; sau mereu altele, potrivit problemelor realmente existente în sat. Victor Ion Popa se arăta încîntat de acest gen de teatru, jucat fără text scris, în care replicile se improvizau, doar tema și mersul acțiunii fiind mai dinainte hotărîte. El însuși a încercat un astfel de spectacol, la București, punînd în scenă un „vicleim", lăsînd actorilor sarcina de a improviza textul.

Față de teatrul popular așa cum văzusem practicat în alte sate, în cămine culturale dispunînd de texte scrise, cel din Șanț era vădit superior, dînd dreptate ideii noastre că orice cultură populară trebuie să crească din popor, iar nu să vină de sus, de la intelectuali, de cele mai multe ori înstrăinați de realitățile vieții celor din sate. Am avut dovada și în seara în care asista la șezătorile noastre profesorul Iuliu Moisil din Năsăud. Dînsul a crezut de cuviință să ia cuvîntul să amuze publicul, povestind cîteva din minciunile lui Münchhausen. Ascultîndu-l, Constantin s-a urcat și el pe scenă și a început așa : „Apăi dacă e vorba de minciună, să vă trîntesc eu una, să-i sară sîmburii". Și-a trîntit căciula de pămînt și a început o cascadă de minciuni, care a durat cam o jumătate de ceas, în hohotele de rîs ale sătenilor, bietul Münchhausen rămînînd de căruță.

După plecarea noastră din sat, șezătorile acestea au încetat. Dar a fost de ajuns să se afle într-o zi că am venit în Șanț, ca seara să găsesc sala arhiplină de oameni dornici să retrăiască frumoasele seri ale șezătorilor noastre. După război, trupa lui Constantin (Tănase între timp murise) și-a reluat activitatea, ajungînd să fie cunoscută de mult mai multă lume, pînă la urmă dînd și un spectacol la unul din căminele culturale din București.

EXPOZIȚIILE INTERNAȚIONALE

Un an mai tîrziu, în 1937, profesorul Gusti a avut însărcinarea de a organiza prezența noastră la expoziția internațională din Paris. Conform proiectelor arhitectului Duiliu Marcu, s-a clădit un pavilion românesc, anume conceput ca să poată adăposti seria de exponate, așa cum le gîndea profesorul Gusti, ca o înfățișare sistematică a tuturor aspectelor țarii, de la cele economice, la cele artistice, inclusiv desigur și acțiunea culturală a Fundației. Din nou, aveam dovada unui paralelism între Gusti și le Play, amîndoi fiind părtași ai ideii că, în cadrul unei expoziții internaționale, se poate urmări și o expunere sistematic sociologică a unei țări.

La această expoziție internațională, în afară de pavilionul central, urma să mai participăm și la o „anexă", construită la Porte Maillot, pe tema „L'habitation rurale".

Echipa Popa-Stahl a intrat deci din nou în acțiune, Victor Ion Popa avînd sarcina de a monta în pavilionul central standurile de prezentare a lumii noastre rurale, stări de fapt și acțiuni culturale, iar eu pe cele de la anexa din Porte Maillot. Din nou, am lucrat împreună la proiectarea, fabricarea în țară a panourilor și la strîngerea obiectelor, Victor Ion Popa plecînd înaintea mea la Paris, eu rămînind să rezolv singur problemele „locuințelor rurale". Am lucrat, evident, tot cu echipa lui V. I. Popa, mai ales că trebuia să fac

o serie de machete și diorame dintre care unele avînd dispozitive electrice de iluminat și pus în mișcare.

Am reușit astfel să obțin o machetă a Muzeului satului precum și un număr de cîteva zeci de „locuințe" țărănești, care urmau să fie cuprinse într-o mobilă de stil țărănesc, executate de Școala de Arte și Meserii din București.

Una din mobile cuprindea o spirală, pusă în mișcare continuă, prin care arătam evoluția locuințelor noastre rurale, de la cele preistorice pînă la cele de azi. Pentru mai buna înțelegere a problemei, am alcătuit și un film, cu tehnica desenelor animate și a fotografiilor terestre și aeriene, pe aceeași temă a evoluției arhitecturii noastre.

Materialul necesar a sosit la Paris cu oarecare întîrziere, astfel că în mare grabă am început a monta cele aduse de acasă, ajutat fiind de muncitorul Iliescu, de meserie tîmplar, dar bun la orice alt lucru ținînd de „regie teatrală".

Expoziția de la Porte Maillot o socotesc importantă, pentru că aci am putut înfățișa ceva mai pe larg proiectul unui „Muzeu social" macheta Muzeului satului fiind dublată de machetele privind „satul viitor". De fapt, singurul document prin care putem lua dată certă cu privire la „Muzeul social" așa cum îl concepea prof. Gusti, este Catalogul Oficial publicat de „Exposition internationale de Paris, 1937; Annexe Maillot", cu titlul *Exposition Européenne de l'Habitation Rurale.*

Munca de pregătire a standurilor noastre a fost destul de migăloasă. Cum aveam de gînd să prezint și materialele de construcție și uneltele folosite de țărani în clădirea locuințelor lor, am plecat cu Gheorghe Focșa în județul Prahova în satul Treisteni, de unde am putut aduce o serie de unelte dintre care unele erau adevărate piese de artă. Iar cu Victor Ion Popa, de data asta însoțiți de soțiile noastre, am bătut din nou drumurile țării ca să găsim case deosebit de frumoase, a căror machete meritau a fi făcute, unele din-

tre ele fiind alese în completarea a ceea ce putusem prezenta în Muzeul satului.

Din nou, am avut însă acelaşi regret, al prinderii materialelor expuse în expoziţia din Paris. Grija pusă la montarea pavilioanelor nu a fost însoţită de o grijă asemenea şi la demontarea lor. Echipele însărcinate cu demontarea şi transportarea lor la Bucureşti nu mai erau alcătuite din specialişti, sau măcar de oameni care să-şi dea seama de importanţa obiectelor expuse. Din pavilionul central, au fost desigur aduse pînzele marilor noştri pictori care figuraseră în expoziţia de artă plastică de acolo, dar celelalte exponate nu ştiu pe unde s-or mai fi aflînd.

Au fost şi incidente destul de pitoreşti pînă şi cu autorităţile franceze. Astfel, prof. Gusti adusese din ţară o imensă coloană dintr-un singur bloc de sare, dovadă nu numai a bogăţiilor ţării dar şi artei sculpturale aplicate la acest soi de material neobişnuit. La demontare, s-a socotit că e inutil să se plătească retransportarea la Bucureşti a unui bloc de sare. Intenţia părţii româneşti era de a-l dona statului francez, ca să-l folosească dacă avea nevoie de el. Pentru asta trebuiau însă plătite taxe de vama, blocul nemaifiind exponat de muzeu, ci marfă importată clandestin. Am propus să donăm această sare cui o avea trebuinţă de ea. De pildă spitalelor. Nici această soluţie nu a fost primită astfel că blocul de sare a fost aruncat în Sena, unde s-a topit fără folos.

Mai important şi mai neplăcut a fost că din obiectele de interes etnografic şi artistic nu s-au putut lăsa, prin donaţie, muzeelor franceze. Astfel, o imensă şi splendidă poartă maramureşeană, în loc să fie dăruită unui muzeu, a fost readusă în ţară, dar despre urma ei nu se mai ştie nimic. Cît despre standul de la Porte Maillot, se luase hotărîrea ca să fie transportat la Londra şi montat acolo într-o nouă versiune. Demontarea şi transportarea la Londra s-a făcut de către o casă de expediţie franceză, în condiţii lamentabile, haotic şi cu o triere făcută de nespecialişti.

După închiderea acestei expoziţii, Victor Ion Popa şi cu mine ne-am pomenit din partea statului francez cu onoarea de a ni se fi acordat titlul de „cavaleri" ai „Legiunii de onoare".

După întoarcerea acasă, am primit, în 1938, sarcina de a monta standul Fundaţiei într-o expoziţie la Londra. Am plecat deci acolo din nou, împreună cu soţia, traversînd Austria în zilele „Anschlussului" şi prin Germania nazistă, în plină criză premergătoare catastrofei care urma să vie.

Sosiţi în Anglia am întîlnit o atmosferă încărcată. Cu oricine vorbeam, citeam aceeaşi îngrijorare faţă de ceea ce putea sa rezulte din acţiunile Germaniei naziste. Primeam sfaturi insistente să nu ne mai întoarcem în România, unde nu ne puteau aştepta decît zile de groază germană. Ne-am văzut totuşi de treabă, lucrînd de comun acord cu Alexandru Bădăuţă, care avea sarcina de comisar general al expoziţiei, montată într-un imobil din Grosvenor Square, în lunile aprilie şi mai din 1938, cu avînd calitatea de a fi unul din cei cinci „directori" ai expoziţiei.

Venisem la Londra împreună cu meşterul Iliescu cu care lucrasem şi la Bucureşti, unul din harnicii şi foarte dotaţii membri ai echipei regizorale cu care lucra Victor Ion Popa. Pînă la sosirea materialului de la Porte Maillot din Paris, precum şi a altora din ţară, am profitat pentru a vedea muzeele londoneze, în special Alberts, impresionant prin tehnica lui de prezentare a meşteşugurilor şi artei decorative. Mai puţin British Museum pentru care ar fi trebuit să am cu mult mai mult timp, ca să-i pot înţelege concepţia muzeologică.

Între timp, am angajat o echipă de muncitori englezi, prin intermediul arhitectului englez însărcinat cu expoziţia, alături de arhitectul Marcuson venit din România ca angajat al Ministerului Propagandei. Potrivit experienţei mele din ţară, am cerut şi un salariat care să aibă grijă de curăţenia standurilor. Ştiam, din ţară, dar şi din Paris, că montarea unor standuri se soldează zilnic cu maldăre de deşeuri, hîrtii, bucăţi de

scîndura, de ştofe, cu cuie răspîndite pe jos, adică cu o murdărie de nedrescris, ceea ce face necesar ca cineva să fie însărcinat cu grija continuă de a mătura şi curăţa. După cîteva zile de lucru, cel angajat la Londra pentru o astfel de treabă, a venit la mine şi a cerut să fie eliberat de sarcina aceasta. Mirat, l-am întrebat ce îl nemulţumeşte? Răspunsul a fost că nu poate primi salar pentru a nu face nimic. Căci într-adevăr, muncitorii englezi lucrau atît de curat, încît nu aveai ce curăţa după ei. Lucrau încet şi metodic, în cea mai desăvîrşită tăcere. Grăbit fiind, mă enerva faptul că lucrau cu migală pînă şi dosul standurilor, care după a mea părere puteau fi date „rasol", de vreme ce publicul nu le vedea. Am spus asta arhitectului englez, care foarte serios, fără umbră de umor în glas, mi-a spus că insist zadarnic, pentru că muncitorii aduşi de el sînt tîmplari de mobilă englezească şi nu pot lucra decît perfect finisat.

Cînd a fost să ridicăm poarta maramureşeană, grea de cîteva sute de kg, au stat de au chibzuit o zi întreagă, cercetînd parchetul şi poarta. Dar cînd au ridicat-o, poarta stătea în perfect echilibru, fără ancorări suplimentare.

Am construit şi faţa unei case ţărăneşti, ei mirîndu-se de chipul în care Iliescu construia spetezele, le întindea cu pînză, le ungea cu lipici şi le spoia cu var. Părţile de lemn ale pridvorului au fost însă construite de muncitorii englezi atît de perfect geometric încît păreau moarte. S-au uitat deci foarte miraţi la Iliescu care, după ce a fost totul gata, s-a apucat cu ciocanul să le strice geometria, dîndu-le viaţă, punînd pe lemn pecetea mîinii de om, care lustruieşte suprafeţele trase la rindea şi le face să vibreze.

Cît despre schelăria necesară plasării machetelor de case, problema era de a pune mai întîi stativele în picioare, la distanţe mici unele de altele. Cu planurile în mînă, lucrînd la milimetru, englezii au început a le aşeza. E singura dată însă cînd i-am văzut glumind: unul din stative căzînd, de necaz, lucrătorul cu pricina a dat brînci întreg şirului de stative, care au căzut, una antrenînd pe cealaltă, ca într-un castel de cărţi de joc care se prăbuşeşte. Ceilalţi lucrători s-au oprit din lucru, au surîs o clipă, după care s-au pus din nou, tăcuţi, la lucru. Fără îndoială că muncitorii englezi lucrau perfect, singurul repros ce li se putea face e că lucrau prea perfect, aşa că Iliescu avea mereu grijă, aşa cum îl învăţase Victor Ion Popa, să strice cu chibzuială ceva din rigiditatea englezilor.

Nu am stat însă la Londra atît cît aş fi vrut. Nici măcar pînă la deschiderea oficială a expoziţiei, profesorul Gusti rechemîndu-mă telegrafic, alte treburi, tot urgente, reclamînd prezenţa mea la Bucureşti. Dar am plecat din Anglia cu mult mai bună părere decît cea pe care o avusesem despre muncitorii francezi, mai fantezişti, mai gălăgioşi, totuşi mai asemănători cu noi, deci mai simpatici, prin însăşi neseriozitatea lor.

În acelaşi an, de data aceasta din nou în colaborare cu Victor Ion Popa, am avut sarcina de a monta şi la Belgrad o expoziţie, avînd astfel prilejul de a cunoaşte pe muncitorii sîrbi, semănînd cu ai noştri, pînă aproape de identitate. În terenurile în care se montau pavilioanele şi unde erau instalate şi ospătării populare, dacă nu erai atent, aveai impresia că te afli în ţară, pînă şi modul de a intona frazele fiind asemenea cu al nostru.

Într-o seară, cei de la Legaţia noastră ne-au dus să luăm masa într-un restaurant unde cînta un taraf de lăutari, ca să auzim muzică locală. Am ascultat, dar în afară de cîntecele dalmate, restul mi se părea a fi prea asemenea cu tarafurile din ţară. La plecare, am trecut pe la taraful sîrbesc şi am întrebat într-o doară: „Voi de unde sînteţi"? Răspunsul a fost „Din Oradia conaşule". Pur şi simplu! Muzica de la noi, puţin, foarte puţin schimbată, putea fi socotită la Belgrad drept autentic sîrbească. Dealtfel, acelaşi lucru îl poţi spune şi despre folclorul bulgăresc, cel puţin pentru urechea unui simplu amator, dacă nu şi pentru cei care ştiu să distingă aşa-numitul „ritm bulgăresc" de care vorbesc folcloriştii muzicali, cărturari, precum Brăiloiu. Muzeologic însă, la Belgrad nu am făcut decît să re-

petăm ceea ce mai făcusem, folosind materialul gata strîns cu alte prilejuri.

Totuşi, din această expoziţie am rămas cu dorinţa de a cunoaşte mai adîncit marea problemă a unui posibil substrat cultural comun, între toate neamurile din Carpaţi şi Balcani, care ar putea fi „trac", după părerea lui N. Iorga şi a altora şi care face ca, etnografic şi folcloric, să existe atît de multe asemănări între unii şi alţii. Ştiam că de-a lungul Dunării, pe o margine şi alta, populaţia este bilingvă, iar legăturile peste fluviu se fac curent, vara cu bărcile, iarna peste podul de ghiaţă, Dunărea fiind mai mult un drum de legătură între malurile sale, decît o graniţă. Ştiam că la sud de Dunăre, trăiesc sate de români fugiţi în vremuri grele cînd erau siliţi „să dea bir cu fugiţii", fără a mai socoti şi pe aromâni. După cum, dealtfel, şi la nord de Dunăre există sate de bulgari şi de sîrbi. În jurul mai tuturor oraşelor noastre, există cartiere, uneori chiar sate cu populaţie bulgărească. Unii veniţi mai de mult, alţii mai recent, specializaţi în „bulgării" adică grădini de zarzavat, atît de bine păstraţi în cultura lor, încît la Podul de Greci, de pildă, din jurul Tîrgoviştei nu am putut vorbi româneşte cu babele satului, ele neştiind decît limba lor de baştină. În multe alte sate, aceşti bulgari vorbesc româneşte, deşi n-au uitat bulgara; şi chiar dacă au uitat-o, mai li se poate cunoaşte originea prin diferite detalii etnografice, în port, unelte sau obiceiuri.

Faţă de problemele pe care le atacam în cursul campaniilor monografice a cîte unui singur sat sau cel mult a unei regiuni restrînse, problema care mă frămînta acuma era de cu totul altă amploare, ea neputînd fi soluţionată decît printr-o campanie organizată pe suprafaţa nu numai a ţării întregi, ci şi a întregii Peninsule Balcanice, campanie care nu ar putea fi realizată decît prin echipe mixte, formate din români, bulgari şi sîrbi, care să lucreze pe un plan comun, simultan, pe întreaga zonă carpato-balcanică.

Îmi dau seama cît de greu s-ar putea realiza o astfel de cercetare, care ar fi avut de rezolvat probleme

organizatorice extrem de grele şi mai ales de înfrînt prejudecăţi şoviniste, ajunse cu atît mai violente cu cît ne aflam în preajma unui nou război mondial, iar poziţiile fiecăreia din părţi nu era încă clar fixată, fiecare socotind posibil ca în viitorul conflict să se afle într-o tabără duşmană. Totuşi, din punct de vedere ştiinţific, o studiere colectivă multinaţională, nu numai multidisciplinară, a istoriei sociale şi a vieţii actuale a popoarelor trăind în aceleaşi condiţii greografice şi istorice, ar putea fi de un folos excepţional de mare, din toate punctele de vedere, chiar cele ale politicii de bună înţelegere între conlocuitorii unui aceluiaşi fragment din Terra. Dealtfel, în bună parte, tot aşa vedem şi chipul în care ar trebui studiată şi cultura comparată a naţionalităţilor conlocuitoare cu noi, atît maghiari cît şi saşi şi şvabi, fără a uita nici de tătari, de ţigani şi alţii.

In cadrul Fundaţiei, dealtfel, prof. Gusti a încercat să stabilească relaţii cu sociologii străini, avînd în special cu maghiarii, atît din Transilvania cît şi de la Budapesta, relaţii foarte strînse, precum şi cu saşii, problemă despre care voi mai vorbi.

Dar ce a putut face Fundaţia în această privinţă e prea puţin, astfel că am rămas cu idealul unei munci ştiinţifice care va veni cîndva la ordinea zilei; cu atît mai mult, regret că va fi prea tîrziu pentru mine ca să mai pot fi de folos.

COLABORATORII STRĂINI

Ducîndu-se vestea despre lucrările școlii românești de sociologie, au început a veni să colaboreze cu noi cercetători străini. Am pomenit numele cîtorva din cei care au participat la campania din satul Șanț, dar șirul lor e mai lung și despre ei sînt de povestit cîteva amintiri, care își au tîlcul lor.

Astfel, primul „student" venit să învețe la noi în țară sociologie, a fost tînărul maghiar Gavril Lukö, din Budapesta. Nimerind la Seminarul de sociologie, în 1932, a stat de vorbă și cu mine. Nu știa o boabă românească. Pe atunci nu existau cursuri de limbă anume organizate pentru studenții străini. Dar Lukö se considera „etnograf" și ca atare nu se încurca cu asemenea probleme. M-a întrebat: „În ce regiune se vorbește cea mai curată limbă românească"? Pe hartă, i-am arătat o zonă din județul Argeș. Lukö și-a luat rămas bun și a plecat, de unul singur, într-un sat din Argeș, dispărînd lungi luni de zile.

Zvonurile afirmau că nu se va mai întoarce, căci, îndrăgostindu-se de „fata popii a mai mare", a hotărît să se transforme în țăran român și să rămîie definitiv în sat. De fapt, s-a întors abia după ce a învățat destul de bine românește. L-am luat atunci cu noi, în diverse cercetări. Cu Brăiloiu, de pildă, am făcut cu el în satul Drăguș, diverse cercetări de folclor, etnografice și sociologice, Lukö avînd în special o pregătire filologică. Avea tehnicile lui de a învăța limba: punea degetul pe un obiect și întreba: „asta cum se

chiamă"? Şi nota, în carnetul lui, cu răbdare, toată nomenclatura de rigoare. A învăţat de la noi cum se fac fişele de informatori, cum se înregistrează un repertoriu folcloric, care sînt tehnicile interogărilor şi convorbirilor, adică tot meşteşugul anchetatorului de teren. Foarte stăruitor, în curînd şi-a însuşit cele necesare oricărui bun folclorist. Cînd s-a simţit în stare să procedeze la cercetări pe seamă proprie, a plecat în satele de Ciangăi din judeţul Roman, stînd acolo cîteva luni de zile, strîngînd material pentru o carte pe care a şi publicat-o mai tîrziu.

Erau atunci însă vremuri destul de încordate, în relaţiile noastre cu minorităţile maghiare. Astfel că a părut dubios organelor noastre poliţieneşti, care l-au bănuit de intenţii revizioniste; aşa că a fost arestat şi expulzat fără să mai aibă răgaz să reia contactul cu noi. Dar ne-a scris. Păstrez şi acum cîteva din scrisorile lui, din care voi extrage unele pasaje, ca să se vadă cît de mult poate pierde ţara, prin măsuri pripite şi nechibzuite. Desigur, expulzarea lui Lukö nu avea gravitatea expulzării unor savanţi, precum fuseseră M. Gaster sau Lazăr Şăineanu; totuşi Lukö era un om de valoare şi de bună-credinţă. Deşi expulzat din ţară, a rămas neclintit în atitudinea lui faţă de noi. Îmi comunica, de pildă, că închis fiind într-o odaie a jandarmeriei, a văzut pe fereastră hora satului. Dar spunea el: „din păcate nu aveam creion şi hîrtie la mine aşa că n-am putut înregistra repertoriul dansurilor", gravă abatere de la ceea ce învăţase el că e datoria cercetătorului, oricare ar fi împrejurările. Întors în ţara sa, s-a izbit de o atmosferă şovinistă care l-a mihnit, părerea lui fiind că „ai noştri sînt tot atît de proşti ca şi ai voştri". Dacă asta poate fi o consolare!

De fapt, Lukö urmărea un plan foarte clar şi interesant, de conlucrare culturală între naţionalităţile trăind pe un acelaşi teritoriu. Învăţase liceul într-o localitate unde existau şi români cărora însă nu li se da învăţămînt pe limba lor decît la cursurile de religie. Ceea ce i se părea o gravă greşeală, nu numai o nedreptate. Îmi scria: „Îmi place ideea popoarelor de

două limbi, cum sînt românii din Gyula și împrejur, ori ciangăii din Moldova, ori slovacii din Csaba, Szarvai etc., aproape de Gyula. Politica culturală trebuie să recunoască superioritatea culturală a țăranilor care știu de acasă două limbi. Dînșii formează o legătură între noi, între popoare străine și dacă le dăm ocazia să cunoască și lumea cultă din amîndouă țările, avem deja ceva siguranță pentru buna înțelegere între popoare, care nu mai ascultă la orice prostie a șoviniștilor noștri".

Sau în altă scrisoare: „Este un program negativ să înveți copiii de a nu mai vorbi altă limbă decît cea ungurească. Asta e un scandal, o rușinea cea mai mare pentru un stat cultural".

Opiniile lui mergeau însă mai departe, spunînd că „eu știu că poporul maghiar nu pierde nimic dacă nu trăiește sub conducerea boierilor noștri, care, cu cultura lor semigermană, se țin singurii buni și țăranul străin de cultura aceasta, îl socotește prost «paraszt» și spun că nu e nimic bun de făcut pentru poporul acesta".

Cîtăva vreme, Lukö a continuat a ține legătura cu noi, în special cu Golopenția, care știa ungurește, trimițîndu-ne cărți, dîndu-ne informații despre sociologia maghiară, cărțile apărute, revistele existente și cele plănuite, printre care ne semnala cea a lui Laszlo Nemeth, care mai tîrziu va trece și el prin România, luînd contact cu sociologia românească și cu echipele de teren, cerînd organizarea de schimburi, formarea de biblioteci, plănuind adică un întreg program de relații culturale între sociologii maghiari și români, traducînd chiar studiul lui Brăiloiu despre bocetul din Drăguș, propunînd să traducă și lucrarea mea *Tehnica monografiei sociologice* etc.

De la o vreme însă, schimbul de scrisori a încetat, fiind vina noastră că i-am pierdut urma, de atunci nemaiștiind care i-a fost cariera.

Foarte bune relații am avut și cu belgianul Guillaume Jacquemins, sociolog de mare reputație, fondatorul în țara lui a unui centru de sondaj a opiniei

publice, profesor la Universitatea liberă din Bruxelles și la Institutul Solvay, autor al unor studii privind „la vie sociale dans le Borinage huiller", precum și a cîtorva publicate în *Sociologia românească*. Îl interesau cercetările noastre, problemele și tehnicile noastre, participînd de aceea zece zile la campania de studiu a Nerejului din Vrancea, în 1938.

În preajma războiului, reîntors în Belgia, a lucrat la o vastă monografie a unei familii burgheze, prilej de a reconstitui istoria socială a țării, lucrare socotită fundamentală de către colegii lui, care, după decesul său, i-au închinat volume comemorative și ședințe academice de analiză a vieții și operei lui.

Cu germanul Helmuth Haufe, am avut personal mai puține legături. Era unul din studenții veniți în 1930 cu asistenul Klocke, la Runcu, dar revenit în țară pentru a face studii de sociologie. A reluat astfel monografia satului Rușețu; dar l-au interesat în special problemele de demografie, dînsul lucrînd nu numai cu Fundația ci în special cu Institutul Central de Statistică. La teren nu a lucrat decît o scurtă vreme în campania din satul Șanț.

Din toți străinii care au lucrat cu noi, cel mai de seamă a fost fără îndoială Philip Mosely. Printr-o scrisoare din 20 iunie 1935, Kittredge, directorul Oficiului European al Fundației Rockefeller, mă ruga să primesc și să am grijă de bursierul lor, Philip Mosely, care voia să studieze „evoluția economiei țărănești în Europa de est". Mosely se întorcea din U.R.S.S. unde își luase un doctorat în istorie. Știa deci rusește și era la curent cu gîndirea marxistă. Avînd un talent deosebit în învățarea limbilor, se descurca bine și în sîrbă și bulgară. În plus, știa curent franceza și germana, iar românește a învățat destul de repede, cu profesori buni.

De data aceasta am avut de a face cu un adevărat erudit; istoric în primul rînd, dar dornic să studieze istoria socială a țărănimii cu mijloacele sociologiei. Avînd deci cam aceleași preocupări și formație intelectuală ca și mine, ne-am putut înțelege lesne. Cu

C-da 5723 coala 23

atît mai mult cu cît, încă de la început, ne-a legat o simpatie reciprocă, repede transformată în reală prietenie.

L-am pus în curent cu bibliografia problemei şi cu întreg planul de lucru al sociologiei noastre. Desigur am stat îndelung de vorbă despre problema comunităţilor săteşti şi cu cele ce publicasem despre Vrancea, îndemnîndu-l ca în cercetările lui balcanice, să cerceteze „zadrugile" şi formele „tribale" de organizare socială supravieţuitoare în Albania.

După un scurt popas în România, a plecat în Serbia de unde, în 4 iulie şi apoi în 28 iulie îmi scria că a început să studieze zadruga adăugind: „în fond fac o încercare de a aplica metoda dv. genealogică pentru a studia dezvoltarea zadrugei, pe timp de 3—5 generaţii, studiind două sate în Macedonia şi patru în Bosnia, trecînd apoi în Serbia, Slavonia şi Croaţia".

A revenit apoi în ţară, şi-a luat un scurt concediu la Balcic, plecînd apoi din nou, prin Varna, la Sofia, studiind de asemeni cîteva sate, despre care îmi spunea că nici pe departe nu l-au mulţumit ca cele din Albania, unde afirma că găsise multe asemănări cu formele de organizare „de ocol" vrîncene. Reluînd din nou munca alături de noi, a fost încadrat de profesorul Gusti în echipa monografică din satul Şanţ, din 1935, în care a lucrat tot timpul, studiind nu numai un grup de şănţeni „americani" de curînd întorşi din emigraţie, dar interesîndu-se de toate problemele din sat şi de munca tuturor echipierilor.

Spunîndu-i că ar fi util să publicăm cercetările noastre în limba engleză, Mosely a venit cu o „sugestie", propunînd să preia sarcina de a da o redactare sintetică a tuturor cercetărilor noastre despre satul Şanţ, într-o formă care să poată fi acceptată de un editor, în Anglia sau America. În acest scop, a început să strîngă documentaţia necesară din dosarele noastre.

În 2 noembrie 1935 îmi scria că a făcut în seminarul lui Malinowcki o comunicare despre cele văzute de el la Şanţ şi că pregăteşte cîteva articole despre şcoala românească de sociologie, pe care de altfel le-a

şi publicat. S-a reîntors în ţară în anul următor, stînd acum mai mult timp, participînd la diversele noastre campanii de cercetare, mergînd în Banat cu Golopenţia, trecînd şi pe la Nerej, conlucrînd cu echipa pe care o conduceam acolo, în 1938.

Între timp, fusese încadrat profesor la Cornel University peste cîtva timp ajungînd a fi rectorul acestui important institut de învăţămînt, folosit fiind în timpul războiului ca expert în problemele sud-estului european, intervenţiile lui prin articole scrise în favoarea României dovedind cît de mult ajunsese a cunoaşte viaţa noastră şi istoria ei şi a le apăra cu toată puterea lui. Dealtfel, Mosely va fi şi personajul care va avea sarcina de a-l primi pe profesorul Gusti cu prilejul vizitei făcute acolo, la sfîrşitul celui de al doilea război mondial, cînd prezenţa sa în fruntea delegaţiei americane a fost de mare utilitate, în toate acţiunile întreprinse de profesorul Gusti.

De fapt, de la începerea războiului şi pînă tîrziu în 1965 nu am mai avut contact cu Mosely. L-am reîntîlnit la Paris cu un an înainte de decesul său. Întrebîndu-l ce a făcut cu materialul „Şanţ", mi-a spus că abia aşteaptă să iasă la pensie ca să aibe răgaz să-l redacteze; ceea ce din nefericire nu a mai apucat să facă.

Pierdere cu atît mai dureroasă cu cît şi materialul „Şanţ" din ţară s-a pierdut între timp.

REVISTA „SOCIOLOGIA ROMÂNEASCĂ"

O altă experiență a Fundației Culturale, în strînsă legătură cu munca echipelor studențești, a fost editarea revistei *Sociologia românească*.

Institutul Social Român dispunea de prestigioasa revistă *Arhiva pentru știința și reforma socială*, de la un moment dat ajunsă a fi și organ oficial al Asociației Internaționale a Sociologilor. Dar ea nu era deschisă cercetătorilor tineri, decît cu totul excepțional. Publicau acolo studii doar savanți români și străini, la un nivel științific foarte pretențios. Lipsea însă o publicație deschisă începătorilor, celor tineri, deseori mai interesanți decît „bătrînii".

Profesorul Gusti a avut multă vreme reticențe în ce privește publicarea rezultatelor obținute prin cercetările monografice, așteptînd redactarea unei „monografii model", care totuși întîrzia. Grupul Golopenția, Herseni, Neamțu și subsemnatul am stăruit deci să ne îngăduie să scoatem o revistă anume închinată muncii celor tineri, în care să se poată publica fragmente de monografii, studii pe probleme mărunte, opinii și dorințe ale echipierilor și diverșilor monografiști.

A fost pînă la urmă, în 1936, de acord cu scoaterea revistei *Sociologia românească*, plănuită a avea 12 numere pe an, într-un format care să îngăduie publicarea de hărți, fotografii și tabele statistice.

Revista, considerată organ al secției sociologice a Institutului Social Român, avea ca director pe profesor. De fapt, redacția ei era în Fundație și ceea ce o

caracteriza era că a început prin a nu fi o „redacție" propriu-zisă, de fiecare număr ocupîndu-se cînd unul cînd altul dintre noi, toate articolele nefiind plătite, munca tuturor colaboratorilor fiind benevolă. În fiecare număr era cuprins și un studiu al directorului ei, dar tot restul materialului aparținea exclusiv „școlii" lui, adică celor tineri, care asigurau și cronica, recenziile și comentariile. Tot în colectiv se făcea și munca de tipărire, reușindu-se în felul acesta să se mențină revista timp de patru ani de zile. Din anul 1937 Golopenția a luat în sarcina sa secretariatul de redacție, asigurîndu-se astfel o mai bună coeziune a fiecărui număr și o axare din ce în ce mai clară pe probleme de sociologie generală.

Cine urmărește colecția acestei reviste, nu se poate să nu rămînă surprins de bogăția de studii și informații care se pot găsi acolo, mulțumită unei munci colective, a zeci și zeci de cercetători, care își luaseră în serios menirea de oameni de știință, dornici să constituie dacă nu o „sociologie a națiunii", în tot cazul o „sociologie românească", axată pe marile probleme sociale ale României din acea epocă.

De ceea ce însă un cititor actual al revistei nu-și poate da seama, e atmosfera de entuziasm pe care apariția revistei a creat-o în jurul celor tineri, nici de felul în care se lucra la redactarea fiecărui număr, cînd, în discuții, uneori aprinse, toți participanții se trudeau să contribuie cu ceva la buna față a revistei. Și „participanți" erau toți cei care o doreau, revista fiind prin excelență colectivă, „devălmașă" cum îi spuneam eu, mereu priveghind să nu devie sectară, neadmițînd decît păreri oficiale, standardizate, ci dimpotrivă să lase liberă expresie oricărei păreri, cu condiția să fie informată și de bună-credință, așa cum, dealtfel, dorea și profesorul Gusti, de la care cu toții învățasem această etică a muncii în echipă.

Și astăzi sînt convins că o asemenea revistă colectivă deschisă tineretului este o formulă mai eficientă decît a celor organizate administrativ, cu funcționari, redactori și colaboratori plătiți. Un text prezentat de

unul sau altul era judecat în colectiv şi pe faţă, criticat şi respins dacă era cazul, în condiţii care nu permiteau naşterea de intrigi şi de tendinţe de acaparare, de către unii cu veleităţi prea „dominante".

O asemenea revistă a reuşit astfel să fie o şcoală de muncă ştiinţifică pentru un foarte mare număr de tineri, care au format astfel realmente o „şcoală", adică un curent cultural ştiinţific, care şi-a pus pecetea pe aceşti ani din imediata preajmă a războiului.

O COTITURĂ ÎN PLANUL NOSTRU DE MUNCĂ

În anul 1938 a fost dată o nouă direcţie a muncii echipelor Fundaţiei, datorită stăruinţelor lui Anton Golopenţia.

Întors din Germania cu un doctorat luat în 1936 cu teza *Die Information der Staatsführung und die überllierte Soziologie*, dînsul s-a arătat a fi în opoziţie cu maestrul său Gusti. Am stat îndelung de vorbă cu el şi mi-am dat seama că în adevăr ceea ce gîndea era temeinic, avînd la bază o critică justă a întregii noastre munci de pînă atunci şi o propunere de a imprima o nouă direcţie ca rezultat al însuşi faptului că „şcoala" se maturizase, luîndu-şi din ce în ce mai serios menirea îmbinării teoriei cu practica.

Golopenţia avea bune temeiuri să afirme că planul conceput iniţial de către profesorul Gusti era irealizabil. În repetate rînduri profesorul Gusti afirmase că este posibil ca prin monografierea celor peste 15 mii de sate din ţară să se ajungă la o cunoaştere mai completă a tuturor problemelor sociale din ţară, creîndu-se pe această cale o „sociologie a naţiunii". În realitate, era cu neputinţă să se elaboreze un număr atît de mare de monografii. Şi chiar de ar fi fost, nu era necesar, căci existau şi alte metode decît cele ale „monografiilor" alcătuite sat de sat, pentru a se ajunge la rezultatele dorite. Dînsul propunea folosirea masivă a metodelor statistice, gruparea informaţiilor pe schema unei „tipologii" a satelor şi oraşelor, avînd ca ultim scop alcătuirea unui „atlas social".

Ideea nu era însă străină de gîndul multora din noi. Traian Herseni pleda și el pentru ideea unui „atlas social"; eu însumi încercasem studierea unor „zone", nu numai a unor sate izolate și aplicasem și eu metoda tipologiilor, măcar în ce privește satele devălmașe, tot în dorința de a ajunge în final la o cartografiere a acestor tipuri, umblătoare și neumblătoare, în devălmășii-egalitare, plafonate, pe cote-părți egalitare și inegalitare etc. Numai că pentru Golopenția, înlocuirea monografiilor de sate izolate prin alte metode de investigare ajunsese a fi ideea directoare a întregii lui activități.

Dealtfel, însuși faptul că Fundația trimitea în țară un număr mare de echipe, în sate alese „tipologic", era o dovadă că prin însăși creșterea în amploare a muncii echipelor, ideea schimbării planului inițial de muncă se impunea de la sine. Aceste echipe nu puteau alcătui „monografii" exhaustive, după tipicul celor din vremea începuturilor, cînd scopul urmărit era constituirea experimentală a unei teorii sociologice, era evident că o asemenea sarcină nu putea fi rostul echipelor studențești. Ca atare, tot ce li se putea cere, era să alcătuiască „monografii sumare" axate pe doar cîteva probleme importante. Și în această privință aveam un antecedent pe care ne puteam bizui, dat fiind că Institutul Social Banat, în monografiile făcute în satele Belint și Sîrbova, axase întreaga cercetare pe grava problemă a „denatalității", foarte alarmantă în această regiune.

Golopenția pe un ton cam agresiv, ori de cîte ori era vorba de discutarea unor idei capitale, în ciuda blîndeții lui fundamentale, a avut darul să-l supere pe profesorul Gusti, care a început prin a-l socoti „apostat" și „rebel". Nu ne-a fost însă greu să aplanăm eventualul conflict, cu atît mai mult cu cît profesorul Gusti avea un spirit autocritic foarte viu, așa că foarte curînd s-a convins că ceea ce propunea Golopenția nu era decît o dezvoltare a propriei lui concepții, putînd da roade bune în ce privește munca echipelor Fundației, fără totuși a renunța la ideea monografiei integrale.

A dat deci mînă liberă lui Golopenţia, iar mie sarcina ca, în paralel cu munca „monografiilor sumare" şi „tipologice" studiate statistic, aşa cum dorea Golopenţia, să fac o monografie „clasică" a satului Nerej, înglobînd-o în problema întregii Vrance; şi lui Herseni, cea de a relua Drăguşul, ca fragment din complexul satelor din Ţara Oltului. Ceea ce, dealtfel, vom şi realiza în acel an 1938.

Dar gîndul lui Golopenţia mergea mai departe dînd drept sarcină tuturor echipelor Fundaţiei realizarea unei tematici comune, axată nu pe problemele locale ale fiecărui sat, ci pe cele avînd importanţă pentru ţara întreagă.

Cum în 1938, Fundaţia trimisese în 60 de sate un număr de 860 echipieri, de comun acord cu profesorul Gusti au fost alese următoarele teme generale: „Populaţia şi demografia rurală", „evoluţia şi starea economică a satelor"; „starea sanitară şi culturală", plus o încercare de stabilire a „tipologiei" localităţilor noastre rurale.

Profesorul Gusti, îmbrăţişînd ideea aceasta, a formulat-o cu claritatea lui obişnuită, spunînd că în 1938 echipele „au avut însărcinarea de a executa un număr de anchete, ce depăşeau cu mult cercetările întreprinse obişnuit, în vederea stabilirii programului de acţiune în sat". „Am vrut să verificăm în această campanie măsura în care astfel de echipe pot contribui la opera de lămurire a situaţiei satelor, parte atît de importantă şi puţin cunoscută a naţiunii. Fiecare echipă a primit atribuţii de *post de observaţie socială*, chemat să sondeze amănunţit starea economică, sanitară şi culturală a unui sat tipic, pentru cîte una din atît de variatele regiuni ale ţării". Fiind deci convins de seriozitatea unei asemenea încercări, Gusti a dispus redactarea a şapte formulare statistice, în colaborare lucrînd cu Golopenţia, H. H. Stahl, Traian Herseni, Al. Bărbat şi T. Ionescu.

Prelucrarea documentelor primite de pe teren de la echipe a fost asigurată de Institutul Central de Statistică, sub îngrijirea lui Anton Golopenţia şi D. C.

Georgescu, iar redactările finale, publicate abia in 1941 in seria *60 de sate româneşti, cercetate de echipele studenţeşti în vara 1938* a fost făcută de Athanase Georgescu şi I. Chibulcuteanu (Vol. I), I. Measnicof, P. Stănculescu şi C. Ştefănescu (Vol. II), D. C. Georgescu şi A. Golopenţia (Vol. III) şi pentru volumele IV şi V, privind tipologia satelor, de un colectiv mai mare, printre care semnalăm contribuţia lui Miron Constantinescu.

Seria celor „60 de sate" poate fi considerată ca cel mai temeinic document de care dispunem pentru cunoaşterea stărilor de fapt, alarmante, din preziua celui de al doilea război mondial şi ca atare a fost, şi este încă folosită de cercetători, în special numele lui Virgil Madgearu şi Lucreţiu Pătrăşcanu cuvenindu-se a fi subliniate. Dar gîndurile lui Golopenţia nu se opreau nici aici, ci mergeau cu mult mai departe, în sensul arătat încă în teza lui de doctorat, potrivit căreia ştiinţele sociale au datoria de a se pune în slujba administraţiei, în cadrul unei politici de stat. Şi de data aceasta, profesorul Gusti primind această idee, a formulat-o astfel : „Întreprinzînd această anchetă (a celor 60 de sate ; n.n.) am socotit să facem şi operă de creştere a tineretului în vederea unei acţiuni administrative. Nu credem că legile, oricît de bine chibzuite, sînt de ajuns pentru a organiza temeinic o ţară". „Am căutat întotdeauna să trasăm şi metoda pentru a forma generaţia nouă de administratori", necesară pentru „misiunea mare a României de acum şi din deceniile următoare".

Golopenţia, mergînd de fapt tot în dezvoltarea pe linia, mai accentuată şi mai precisă, a tradiţiei monografice, considera necesară o încadrare a problemelor noastre, în istoria socială, nu numai a României, ci şi a întreg sud-estului european. Cunoscător al limbilor maghiară şi germană, a ţinut, întocmai dealtfel ca şi Octavian Neamţu, strînse relaţii cu sociologii ţărilor învecinate, redactînd în acest sens studii de sociologie comparată, foarte utile susţinerii punctelor de vedere ale intereselor noastre. Cu acest mod de a judeca al lui Golopenţia eram de acord, cu atît mai mult cu cît accentul era pus pe „cercetare ştiinţifică", ca menire a echipelor, contrapondere la tendinţa de a se acorda întîietate problemelor vieţii de tabără şi de acţiune directă, lipsite de o prealabilă viziune globală a problemelor vieţii sociale.

Încercasem eu însumi în 1938 să repun în lumină interesul „sociologic" al acţiunii echipelor, organizînd şcoala de şefi de echipă de la Făgăraş. Dar Golopenţia a accentuat încă mai mult această acţiune, prevăzînd ca în şcolile de pregătire a echipelor învăţămîntul sociologic să figureze mult mai intens.

În cadrul Serviciului Social, de care ne vom ocupa de îndată, Golopenţia a prevăzut o săptămînă de instructaj sociologic, în 1939 publicînd o broşură de 39 de pagini *Îndreptar pentru instrucţia sociologică în şcolile de pregătire a Serviciului Social al tineretului*. Broşura a fost redactată exclusiv de către Golopenţia, deşi fără să-i poarte semnătura. Totuşi ea îi aparţine şi e drept să fie socotită ca operă a lui. Socotesc că această broşura este de o importanţă capitală pentru înţelegerea justă a Serviciului Social şi a modului cum gîndeam pe atunci rosturile sociale ale sociologiei.

Ideile de bază ale acestei broşuri au încă şi azi, cred, un interes deosebit, căci ceea ce se urmărea era educarea cetăţenească a tineretului, în sensul de a le da informaţia trebuitoare pentru cunoaşterea problemelor reale ale ţării, în aspectele lor istorice, actuale şi de perspectivă, deci de antrenarea lor conştienţi în acţiune. În afară de o bibliografie selectivă a problemelor, generală, dar şi diferenţiată pe regiuni, broşura cuprinde şi o schiţă sumară, totuşi clară şi sugestivă, a istoriei noastre sociale, aşa cum a fost ea înţeleasă de la Bălcescu încoace, o analiză demografică şi economică a ţării, a biologiei şi demografiei ei, a structurii social-economice, a claselor şi categoriilor sociale, a mişcărilor de tranziţie de la sate în oraşe, a proceselor de modernizare şi industrializare, toate formînd laolaltă un tablou unitar, document atît de valoros încît nu poate lipsi dintr-o istorie a vieţii

noastre culturale așa cum era ea văzută în preajma celui de al doilea război mondial, de școala de sociologie românească. Broșura mai cuprinde și elemente de metodologie și tehnică a cercetării sociologice, desigur folosind terminologia, chiar și unele idei directive ale concepției gustiene, depășind-o totuși prin interpretări care fac ca pînă și „voința socială", preconizată de Gusti, să piardă caracterul ei metafizic, devenind mai concretă, în sensul considerării ei ca fenomen politic.

Din acest punct de vedere, cei care urmăresc analiza critică a „monografiei" sînt datori să ție seamă și de acest document, deși el exprimă un punct de vedere care e mai mult al „școlii" gustiene decît al lui Gusti însuși.

ENCICLOPEDIA ROMÂNIEI

În acelaşi sens de depăşire a „monografierii sociologice" a unor sate răzleţe, se înscrie şi lucrarea publicată în patru mari volume sub titlul de *Enciclopedia României*.

Povestea ei e destul de încurcată. Iniţial, dr. Leonte Virgiliu avusese intenţia de a tipări o „enciclopedie", luînd în acest scop, încă din 1932, legături cu diverse personalităţi culturale ale ţării. Nu se poate spune că dr. Leonte ar fi fost el însuşi aşa ceva, era în schimb un bun administrator şi un abil strîngător de fonduri. A socotit pînă la urmă că e mai bine să puie întreaga lucrare sub egida Institutului Social Român.

Profesorul Gusti a fost de părere că era prudent, fiind vorba de o lucrare implicînd foarte importante cheltueli, să-i dea forma unei „Asociaţii ştiinţifice pentru «Enciclopedia României»" dotată cu personalitate juridică, avînd un comitet de direcţie, prezidat de el însuşi şi alcătuit din ing. Const. Orghidan, Mircea Vulcănescu şi Virgiliu Leonte, plus un comitet de redactare, un comitet de gestiune, un consiliu de administraţie şi un altul de cenzori, potrivit legii privind personalităţile juridice.

A intrat astfel în lucru un grup de vechi „monografişti" crescuţi la şcoala sociologiei româneşti, precum Mircea Vulcănescu, A. Golopenţia, dr. D. C. Georgescu, H. H. Stahl, ing. I. Measnicov, precum şi mulţi membri ai Institutului Social Român.

Ideea nouă a acestei Enciclopedii era de a nu înfățișa documentația în ordine alfabetică, ci potrivit unui plan corespunzător viitoarei lucrări de „sociologie a națiunii". Enciclopedia urma deci să înfățișeze situația socială a țării pe schema gustiană a „cadrelor și manifestărilor" socotită ca mod de inventariere și clasare a informațiilor, ușor de mînuit. În acest sens, enciclopedia era considerată ca o lucrare de prealabilă documentare pentru o viitoare analiză sociologică a țării, sinteză a tuturor informațiilor privind geografia, demografia, istoria, psihologia, manifestările economice, culturale, juridice și administrativ-politice.

La început plănuită în 3 volume, a ajuns a cuprinde mult mai multe, din care patru au fost tipărite, alte două fiind abia în lucrare. În afară de materialul necesar unei viziuni de ansamblu a problemelor privind țara întreagă, *Enciclopedia* a cuprins și o serie de „monografii" (tot pe schema cadrelor și manifestărilor) ale județelor și principalelor orașe ale țării.

Au fost tipărite, din 1938 pîn în 1943, volumele *„Statul" „Țara Românească"* și două volume privind *„Economia națională"*. Plănuite numai, dar duse pînă la precizarea amănunțită a studiilor și a autorilor, volumele V și VI trebuiau să cuprindă studii documentare asupra culturii noastre, atît populare cît și „culte".

Păstrez încă ciorna plănuitei table de materii a acestor două volume, cu însemnări manuscrise multiple, multe din ele făcute la sugestia profesorului Gusti, cu care problema a fost discutată în repetate rînduri. Regret în mod deosebit că nu s-au putut realiza în special capitolele privind cultura noastră populară, la care fusese antrenată toată grupa celor care, alături de Brăiloiu, studiaseră la teren, în multe cazuri împreună cu noi, folclorul și etnografia țării. Lipsa unei astfel de lucrări o resimțim și azi, căci nu dispunem încă nici măcar de monografiile prealabile unei sinteze finale, în afară de cîteva remarcabile monografii de probleme parțiale și unele bune bibliografii, ne lipsește un inventar complet al documentelor existente, cu semnalarea golurilor de informație, precum și o istorie a dezbaterilor de păreri și teze ivite în jurul acestor probleme. Desigur, asemenea lucrare se mai poate încă încerca; dar azi realitățile s-au schimbat atît de mult, încît e mult mai greu să reconstitui unele situații, care în 1939 erau încă în plină viață. Și în tot cazul, dacă am fi avut o consemnare a stărilor de fapt și de gînd de dinainte de al doilea război mondial, ar fi fost cît se poate de util.

Dovadă e faptul că materialele cuprinse în cele patru volume apărute sînt astăzi încă un izvor de informație de care nu se poate dispensa nici un cercetător, studiile tipărite în *Enciclopedie* fiind toate serioase, scrise de cei mai competenți oameni de atunci, iar documentația strînsă e de cea mai bună calitate. În plus, *Enciclopedia* prezintă o foarte bogată ilustrație folosind, din plin, colecția de fotografii a Institutului Social Român, astăzi în cea mai mare parte pierdută, neputîndu-se salva din ea decît stocul care s-a depus la Muzeul satului.

În tot cazul, analiștii culturii noastre, care socotesc că vechea școală a monografiilor sociologice nu s-a ocupat decît exclusiv de lumea rurală, se pot convinge că părerea lor e greșită, luînd în considerare volumele de *Enciclopedie a României* pe care „școala" le revendică, pe bună dreptate.

CONGRESUL INTERNAŢIONAL DE SOCIOLOGIE

Am arătat că în anul 1938 venise în ţară René Maunier, în pregătirea celui de al XI-lea Congres internaţional de sociologie organizat de „Institutul internaţional de sociologie", la Bucureşti, pe data plănuită de 29 august 1939.

Alegerea oraşului Bucureşti ca loc de întîlnire a sociologilor din toată lumea, nu fusese făcută la hazard, dat fiind că aci puteau lua cunoştinţă de o mişcare sociologică care nu avea echivalent în altă ţară, precum şi de o tematică originală. Nu ne propuneam să organizăm doar o serie de şedinţe de „comunicări şi dezbateri", ci un prilej de cunoaştere şi analizare critică a întreg modului cum erau concepute şi organizate — la noi — cercetările sociologice.

Dispuneam în acest scop de 5 „Institute Sociale" regionale, acoperind întreaga suprafaţă a ţării, filiale ale Institutului central din Bucureşti, de un „Muzeu al satului", de o „Expoziţie a metodelor şi tehnicilor de lucru a monografiilor sociologice", de filme documentare, de o serie de 5 echipe de cercetare la teren, organizate anume în satele Drăguş, Nerej, Şanţ, Runcu şi Clopotiva, la care congresiştii erau invitaţi să participe, de o monografie tipărită în limba franceză — *Nerej, un village d'une région archaïque* —, de revista *Archives pour la Science et la Réforme Sociale*, organ oficial al Institutului Internaţional de Sociologie, de revista *Sociologia românească*, precum şi de alte publicaţii, reviste, volume şi broşuri.

Apelul făcut către sociologii străini de a participa, trimiţînd din vreme textele comunicărilor lor, a fost ascultat, răspunzînd la chemarea noastră un număr de 250 sociologi din 21 de ţări. Comunicările sosite pînă la 10 august 1939, în ciuda amînării acestui congres, atingeau cifra de 82, tipărirea lor continuînd totuşi a fi făcută pînă în anul 1940, sub titlul *Travaux du XIVe Congrès International de Sociologie* cuprinzînd mai multe serii. Seria A *Unităţi sociale*, seria B *Satul* în două volume, seria C *Oraşul*. Nu au mai putut fi publicate seriile D *Satul şi oraşul*, seria E *Metodele sociologice*, seria F *Institutele de cercetări sociale*, seria G *Învăţămîntul sociologic* şi seria H de comunicări diverse. De asemeni nu au mai putut fi tipărite nici cele 60 comunicări ale sociologilor români.

E de la sine înţeles că pregătirea unui astfel de congres reprezenta un efort de muncă deosebit de mare, atît ştiinţific cît şi administrativ. Asupra lui sînt multe amănunte care merită a fi rememorate, constituind o experienţă de care pot ţine seama toţi cei care astăzi încă au asemenea sarcini de întîlniri internaţionale. De obicei se dă o importanţă de prim rang problemelor administrative, care sînt desigur reale, totuşi nu copleşitoare. Îmi aduc aminte că profesorul Gusti m-a luat cu dînsul în audienţă la primarul capitalei, ca să-l punem în gardă că vom avea vizita unui mare număr de străini care trebuiau neapărat să plece cu impresii bune din ţară. Primarul, foarte binevoitor, auzind că profesorul Gusti spunea ce greutăţi întîmpină în organizarea dezbaterilor ştiinţifice, l-a încurajat spunîndu-i „Dar nu vă face griji, domnule profesor, că le dau eu o masă, cum nu s-a mai văzut"! După a lui părere propaganda ştiinţifică se făcea cel mai bine prin organizarea unui chef cu lăutari, de proporţii gigantice.

Totuşi profesorul Gusti era de altă părere, aşa că a acordat întîietate pregătirii ştiinţifice a congresului. Ca de obicei, a organizat, din punct de vedere administrativ, seria de probleme care urmau a fi soluţionate. Folosind deopotrivă colaboratori atît din Institutul So-

C-da 3723 coala 21

cial cît și din Fundație, a alcătuit o echipă de șoc, cu o distribuție de sarcini foarte precise. Definitivarea „programului tematic" al acestui congres a fost dată lui Herseni și mie, cu grija de a stabili lista contribuțiilor românești și dispunerea pe secții a comunicărilor străine. Golopenția a avut sarcina de a asigura redacția și tipărirea tuturor comunicărilor, iar Neamțu, pe cea de a pune la punct lucrările echipelor anume organizate, demonstrativ, în cele cinci sate care urmau să primească vizita și eventual colaborarea străinilor care ar fi dorit-o. De întreg secretariatul urma a se ocupa Christine Galitzi-Brătescu, care își făcuse studiile de sociologie în America, era membră a Institutului Social Român și profesoară la Școala Superioară de Asistență Socială.

În plus, mi-a revenit sarcina de a monta o expoziție demonstrativă a metodologiei noastre de cercetare și a tuturor tehnicilor întrebuințate în campaniile noastre, treabă la care am lucrat destul de mult, soldată cu neplăcerea de a trebui să procedez la demontarea ei, înainte ca ea să fi fost văzută, nici măcar de cei din țară; cu excepția echipei de tineri cu care colaborasem.

Dar ceea ce îl interesa direct pe profesor era să poată înfățișa Congresului lucrări de mai mare amploare, în forma unor „monografii" reprezentative pentru modul cum concepea dînsul executarea lucrărilor sociologice la teren.

În ce mă privește, am ezitat cîtva vreme între Drăguș și Nerej, ca sat în care putea fi înfățișată cît mai credincios concepția sociologică a profesorului Gusti. Pînă la urmă s-a hotărît ca eu să pregătesc monografia Nerejului, iar Herseni pe cea a Drăgușului, Golopenția urmînd să prezinte experiența metodologică a celor „60 de sate", iar Conea să redacteze pentru tipar „monografia satului Clopotiva" pe care o alcătuise încă din 1935.

Făceam astfel un pas mai departe în munca noastră, dat fiind că ne aflam acuma în fața unei misiuni precise; cea de a încheia lucrările de pînă acum, aducîndu-le pînă la stadiul în care puteau fi înfățișate unui congres mondial.

Am fost deci puși în situația de a reflecta din nou, încă mai serios, asupra valorii „monografiilor" ca instrument de analiză sociologică a realităților sociale. Cel puțin pentru mine, monografia pe care am încercat-o la Nerej a fost un nou prilej de analiză autocritică, de schimbare a multora din punctele mele de vedere anterioare, dar și de revenire la toate gîndurile pe care le avusesem în Nerejul cel din 1927, privind problema acțiunilor sociale. Din amîndouă punctele de vedere, al cercetării și al acțiunii, m-am văzut silit să depășesc marginile concepțiilor folosite de către „școală" și de către Fundație.

Asupra acestei campanii monografice „Nerej 1938" voi avea deci mai multe explicații de dat, ele avînd pentru mine însemnătatea unui moment în care toată problematica veche urma să capete o altă direcție și un alt înțeles.

MONOGRAFIA SATULUI NEREJ (1938)

Dispuneam de o documentare mai veche, rezultat al monografierii din 1927, plus de dosarele a trei campanii succesive făcute în Nerej de către echipele de acțiune ale Fundației. Cîteva texte se aflau chiar gata publicate, așa că nu aveam de făcut decît o aducere la zi a celor deja știute, o confruntare între situația din 1927 și cea din 1938 și mai ales o completare a lipsurilor, astfel ca sistemul „cadrelor și manifestărilor" să poată fi prezentat complet, urmărind cît mai credincios schema dorită de profesor.

Am lucrat in Nerej timp de două luni, între 15 iulie și 15 septembrie 1938 cu o echipă a Fundației alcătuită din opt membri, unii foști elevi ai mei, precum Gh. Serafim și Ion Gh. Filip, cărora le-am adăugat un grup relativ mare de oameni de știință de reală valoare, precum Constantin Brăiloiu, venit cu muzicologul C. Bugeanu, astăzi repulat dirijor de orchestră, Victor Tufescu, eruditul profesor de geografie, Ion Butură, specialist in etnobotanică, Petre Stănculescu, inginer agronom, dr. D. C. Georgescu, secundant al meu fiind Constantin Ștefănescu.

Înainte de a descinde în Nerej, urmărit de ideea că fotografiile aeriene sînt o unealtă excelentă de cercetare sociologică, am rugat pe prietenul Gh. Țintă, care avea un avion personal, să facă cu mine un zbor deasupra întregii Vrance, ca să am astfel o viziune globală despre situația geografică a acestei „căldări" a Vrancei, a modului de distribuire a localităților în teritoriu,

a stării pădurilor, islazurilor și a petecelor de agricultură. Am zburat deci cîteva ceasuri deasupra Vrancei, regretînd lipsa aparaturii aerofotogrametrice.

Dealtfel, nu era prima oară cînd zburam în scopuri de documentare. Și deasupra Bărăganului am zburat cu un aparat al societății ARPA, ca să văd dacă pot identifica tumulusurile din stepă, care potrivit unei ipoteze în care cred și acuma, au și o altă semnificație decît cea pe care le-o acordă arheologii. Pe Gh. Țintă l-am luat cu mine și la Nerej. Fiind matematician l-am rugat să vadă dacă poate scoate ceva din analiza matematicilor populare.

Ne-am instalat în Nerej destul de bine, Victor Tufescu, T. Simionescu, întocmai ca și mine, veniți împreună cu soțiile. Am început să lucrăm asiduu, după o cît mai severă distribuție a sarcinilor, de data aceasta procedînd la redactări făcute la teren, potrivit unui plan de tipărire încă de la început precizat, astfel ca textele vechi să poată fi completate și intercalate la locul cuvenit in volumul final.

Pe Gheorghe Serafim l-am rugat să procedeze și la o analiză a dosarelor de constituire a obștilor existente la instanțele judecătorești locale. Serafim, care prezentase ca temă de licență o lucrare despre trupurile de moșie din satul său natal, din județul Mehedinți, a lucrat deci un șir de tabele de statistică judiciară. Împreună cu el am redactat apoi studiul *O situație intolerabilă: neorganizarea obștilor răzășești din Vrancea*, pe care am publicat-o în *Sociologia românească* și am intercalat-o apoi în monografia Nerejului. Tot dînsul, împreună cu Petre Stănculescu, la plecarea din Vrancea, au făcut o analiză a tîrgului din Vidra, de asemenea publicată în *Sociologia românească*.

Amintesc în mod deosebit pe Ion Gh. Filip, ca pe unul din colaboratorii care mi-au fost dintre cei mai dragi, datorită atît calităților lui intelectuale, cît mai ales celor morale, rari fiind cei care să aibe ca el atîta sensibilitate față de problemele onestității față de propria lui muncă și față de munca altora. Cu el, de-

altfel, voi mai avea de colaborat deseori, pînă la prematurul său deces.

Din cele cercetate la Nerej, țin să semnalez însemnătatea metodologică a studiului făcut pe problema morții și ritualului înmormîntării. Murise în sat un om în vîrstă, așa că de îndată am organizat o echipă specială, numeroasă, ai căror membri, potrivit unui orar precis, se succedau zi și noapte, ca să vadă și să noteze tot ce se întîmplă. Fotograful echipei, Stelian Dode, de asemenea era permanent prezent, toată ziua, dar și la priveghiul de noapte, ca să ia, dacă nu cinematografic, macar o serie de fotografii succesive, ale diverselor etape de îndeplinire a ritualurilor funebre. Ritualuri extrem de bogate în detaliile lor, culminînd cu priveghiul nocturn în care actorii principali erau tineri mascați.

Știam că priveghiul, la un foc făcut în curte, cu jocurile mascaților, exista la Nerej, de vreme ce îl apucasem în 1927 încă în plină vigoare. Dar în 1938 mascații și priveghiul fuseseră puse sub interdicție de către autoritățile religioase și civile, sub motiv că ar fi salbatice și pagine. Am obținut totuși dezlegarea necesară, astfel că nici preotul și nici jandarmii nu s-au amestecat. Am dat atunci veste în sat că sînt liberi să facă priveghiul așa cum cred ei de cuviință. Atît au așteptat tinerii și au și organizat un priveghi, în care s-au dezlănțuit pur și simplu prin costumație, mascare și jocuri, o noapte întreagă. Astăzi „măștile" au ajuns la modă. Amatori neavizați despre ce e vorba, au căutat în Vrancea „măști", iar vrîncenii, negustoroși fiind, dacă au văzut că se caută, au început a le fabrica în serie. Nu pentru a le folosi în priveghiu, ci pentru a le vinde, aceste obiecte ajungînd a fi artizanat de cel mai prost gust, fabricate în serie.

După terminarea înmormîntării acelui om, căruia satul îi spunea acum „Nea Niculae mortul", echipierii, în special Brăiloiu și cu mine, am pornit la interogarea tuturor actorilor care participaseră la înmormîntare, stabilind astfel, cred eu, un model de cum ar trebui studiate toate asemenea ritualuri, model pe care îl

avusesem în vedere și la cercetarea „cununii" din Șanț, dar de data aceasta amplificat și mult mai bine pus la punct.

Redactarea finală am făcut-o cu Brăiloiu, ceva mai tîrziu. Aveau părinții mei o casă în Brașov, foarte bine așezată în „După Iniști", în care ne-am instalat cu soțiile noastre, lucrînd în tihnă. La Brașov funcționa pe acea vreme la Liceul Meșota și Victor Tufescu, cu care am avut deci prilejul unor dese contacte pînă cînd și dînsul a dat gata redactarea „cadrului cosmologic" în iarna anului 1938.

O altă experiență avută în această campanie a fost „școala de bibliotecari" pe care am organizat-o la Bîrsești, a cărui monografie sumară a fost apoi alcătuită de Yolanda Nicoară și publicată în cele *60 de sate*.

Urmăream să capăt informații despre întreaga Vrance, în special cu privire la distribuția pe sate a munților Vrancei. Fundația m-a ajutat cu cele necesare ca să pot convoca în Bîrsești o școală de bibliotecari, la care am chemat învățători din toate satele Vrancei. Școala a ținut o săptămînă, în care am fost singurul profesor, ajutat de Constantin Ștefănescu pe care îl luasem cu mine. Am mers călări din Nerej la Bîrsești și cu sprijinul echipierei Yolanda Nicoară, ne-am putut instala în localul școlii de acolo și să organizăm o „tabără-școală" pe gustul meu, adică fără exerciții fizice și fără demonstrații sportive, expunînd nu numai tehnicile bibliotecilor sătești, dar și întreg planul de lucru al Fundației și mai ales scopul monografiei Nerejului, în cadrul general al Vrancei. O bună parte din timp a fost închinată ședințelor în care fiecare cursant a fost rugat să scrie o „monografie sumară" a satului lor. Am folosit tehnica „extemporalelor" succesive, pe teme mai întîi expuse și discutate în comun, ca să se înțeleagă bine de toată lumea ce anume căutăm să obținem. Metoda s-a dovedit a fi excelentă, ea fiind de fapt o dublare a tehnicilor de interogare colectivă, cu cea a dezbaterilor colective, urmate de lucrări scrise „extemporale", adică făcute de îndată, în clasă, citite și co-

mentate în comun. Materialul strîns a fost apoi cartografiat de către profesorul Victor Tufescu, în ceea ce priveşte hotarele munţilor, restul informaţiilor de diverse naturi, fiind ţinute în seamă în redactarea finală.

Drept odihnă mi-am îngăduit să mai fac loc şi zilelor de alergare prin coclauri, în căutarea de oameni cu care să pot sta de vorbă, ascultînd de la ei povestiri, multe din ele avînd darul să reînvie imaginea unei lumi şi a unor mentalităţi arhaice. Ajungînd odată în cătunul Săhastrului, am stat de vorbă cu o femeie bătrînă, despre trecutele vremi ale tinereţii. La plecare m-a întrebat:

— Nu vrei s-o vezi şi pe bătrînica?

— Ce bătrînică?

— Avem în casă o bătrînică.

— Mama dumitale?

— Da de unde! Cînd am cumpărat casa asta, am cumpărat-o cu bătrînă cu tot. Aşa ne-a fost învoiala cu vînzătorul: cît o trăi, s-o ţinem pe bătrînică într-o odaie; că şi el tot aşa făcuse.

Pe o rogojină întinsă pe pămîntul unei odăi curate, lîngă un foc care ardea, deşi eram în luna lui august, acoperită toată cu un cearceaf, stătea, aşezată turceşte, o bătrînă.

Gazda a tras cearceaful, a pus mîna pe umărul ei şi a trezit-o.

— Mătuşe, au venit nişte domni să te vază.

Bătrîna a deschis doi ochi mari, verzi, s-a uitat adînc la mine.

— Ce faci mătuşe, am întrebat-o.

Şi mătuşa a început să-mi spună o poveste lungă şi ciudată, în care apăreau şi nume pe care le cunoşteam din răsfoirea actelor vechi vrîncene, precum cel al lui Asanache Pamfil, de la începutul veacului trecut.

„— Sînt veselă, totdeauna, că mă duc pe picioare peste tot! Şi pe unde n-am umblat eu. Acum stau, să nu mă doară carnea. Nu! Nimic! Dacă sînt de 150 de ani!"

După care urma o înşiruire de amintiri a unei păţanii a ei, tînără fiind încă, la Odobeşti, cînd nu se ştie ce anume păcate făcuse, sau de care fusese învinuită, care o chinuiau şi acum, deşi plătise toate slujbele de dezlegare cuvenite. Descria însă vremea tinereţii sale, înfăţişînd o Vrance care nu semăna cu cea de azi ; ceea ce mă interesa. Reţin deci următorul pasaj din povestire (care nu e locul să o transcriu toată).

„A venit vremea de a murit şi mama mea. Cînd a murit mama mea, aveam tată de al doilea (că ăla ne-a crescut pe noi). Era unul Burlacu, alde Grofu, aşa îi zicea. Şi erau oameni stătuţi, oameni de 70 de ani, aşa zicea. Şi erau plini de avere, de vite. Pe atunci nu erau greutăţi ca acuma. Erau neamuri miloase. Şi avea talanguri de capre şi de oi, de capre, boi şi cai, ţelegari negri ca corbii".

Erau amintiri, dacă nu de peste o sută de ani, în tot cazul dintr-o Vrance care mai era încă pastorală, oamenii trăind numai din vite, nu din pădure şi ferăstraie.

Ceea ce mă făcea să nu uit că în Vrancea nu trebuia să ai numai preocupări ştiinţifice, ci şi altele privitoare la soarta viitoare a Vrancei, deci a unei acţiuni sociale de o mai largă perspectivă decît cea a practicismului imediat, ca cel al echipelor studenţeşti ale Fundaţiei.

Am căutat deci să înţeleg care ar putea fi soluţia ca întreaga Vrance să iasă din situaţia grea în care se afla. Să fac adică ceea ce azi se numeşte „viitorologie", în dublul sens al cuvîntului ; să văd aşadar ce s-ar putea întîmpla dacă lucrurile vor continua pe făgaşul pe care se aflau pornite şi ce s-ar putea face ca acest făgaş să fie părăsit, apucîndu-se alt drum şi în acest caz, care anume. Faţă de 1927, situaţia Vrancei se înrăutăţise considerabil. Exclusiva ocupaţie a sătenilor ajunsese a fi exploatarea pădurilor. Fierăstraiele şi comerţul cu scînduri în piaţa Odobeştilor, aduceau cu sine secătuirea pădurilor şi o mizerie generalizată. Pe de altă parte islazurile comune erau din ce în ce mai acaparate de chiaburii satelor, luptele sociale dintre ei şi cei săraci devenind grave.

Am regăsit, păstrat în dosarele lui Constantin Ştefănescu, un text din 1938, pe care îl stenografiasem stînd de vorbă cu Simion Temătoru de 80 de ani, pe care îl reproduc (minus înjurăturile) ca fiind nu numai semnificativ ci şi cît se poate de pitoresc. Întrebat ce e cu pădurile şi cu islazul, terenuri aflate în devălmăşie absolută, adică la libera folosinţă a tuturora, dînsul mi-a spus :

„Eh ! Tăia şi ei cîte un copaciu. Făcea şi ei cîte ceva. Dar acuş, taie pădurea. Acuş a închis şi pămîntul. A închis islazul, fără nici-un capăt. Atunci nu se tăia ! Să se închidă, cînd m-am trezit io pe pămînt ; din cîte erau, nici o grădină nu se lăsa. Dar mai încoace, au închis islazul. Au făcut case pe islaz. Io ştiu ce ar trebui : islazul să se măsoare şi care a închis, să dea acolo, să-i puie la foncieră, să plătească (...).

Primăria, este vina lor, că ei trebuie să oprească. Că, cînd m-am trezit io, aşa erea parii („parul" e semnul prin care un cetaş arăta dorinţa de a folosi un anume petec de pămînt n. n.) Nu suferea primarul să puie garduri decît unde fusese parul. Islazul era gol. Nu suferea primarul închizături.

Numai delniţele ereau închise. Islazul nu era închis. Mînca vitele slobode, de capul lor. Acuş, dacă a închis, a făcut şi uliţă.

Trebuie să scoată o comesie pentru islazuri. Atunci obştea se aduna şi cum făcea ei, după cum dregea ei, aşa rămînea. Oameni aceia bătrîni ! Înainte de război era altă socoteală. Unde este cum a fost atunci ! Va să zică, atunci erea obşte. Ea erea cu primăria. Ei erea cu islazurile, ori şi cu ce ; ei erea. Dar acum, mai încoace (...) ! Că acum a închis aşa.

Dacă s-ar scoate o comesie, atunci ar vedea comesia cum merge cu închizăturile. Înainte unde erea bătut parul, tot acolo trebuia să-l bată, mai încoace a făcut case pe islaz ; şi blăni de popuşoi.

Ascultaţi ce vă spun io ? De ce vă spun io ? Trebuie scoasă o comesie pentru treaba asta. Dacă se scoate o comesie, ar întreba : «cum stai tu pe islaz ?» «Şi ăsta tot pe islaz (. . . .) !»

Acum se cheamă că este fără stăpîn. Dar acum dacă ne vine o stăpînire, atunci se vede. «Tu cu ce plan ai închis ?» „Dar tu cu ce plan" ? Şi atunci, le dă la toţi la cap (. . . . .). Sau să fie ca la cîmp, să le împartă pe capete."

Dar în afară de acest abuz al chiaburilor din sat, care „închideau" din islaz bucăţi de teren cuprinse între garduri şi cu case pe ele, pentru Vrancea era încă mai mare primejdia exploatărilor făcute de societăţile anonime forestiere, care tăiau ras pădurea, astfel ca Vrancea se degrada prin alunecări de terenuri, zone întregi înainte pline de pădure, ajungînd a fi rîuri de noroaie curgînd de la deal spre vale.

Îngrijorat de această situaţie, nu prea aveam cu cine mă sfătui. Aşa că m-am dus din nou la Năruja, să stau de vorba cu părintele Neculai, cu care m-am sfătuit pe îndelete, asupra a ce era de făcut. Amîndoi vedeam problema în acelaşi mod : situaţia nu mai putea fi tolerată, ea ducînd la un dezastru iminent. Ceea ce trebuia făcut în Vrancea nu erau deci consultaţii medicale şi nici biblioteci populare. Bune şi ele, dar neducînd la rezolvarea problemelor de fond. În Vrancea ar fi fost necesară o acţiune de stat, foarte puternică, foarte necruţătoare, pentru a pune mai întîi capăt devastărilor forestiere a societăţilor anomine şi apoi şi a celor ale sătenilor.

Dar trebuiau în prealabil asigurate alte surse de venituri pentru mocanii vrînceni, decît cele ale pădurii. La agricultură nu se putea recurge, terenul şi clima fiind cu totul nepotrivite. În schimb, vechea ocupaţie a vrîncenilor, creşterea de vite, putea fi reluată ; nu însă la scara tradiţională, ci în chip modern, adică cu tehnici zootehnice ştiinţifice şi mai ales cu cooperative de creştere a oilor şi vacilor, de prelucrare a produselor lactate. Ceea ce însemna crearea de şcoli anume, de formare a crescătorilor de vite şi specializarea lor în prelucrarea laptelui, în plus de crearea de staţii-pilot zootehnice şi de industrie alimentară lactată, condiţiile naturale îngăduind transformarea Vrancei într-o Elveţie a României. Toate bune, dar la acea vreme nu exista

cine să realizeze un astfel de plan social. Statul, așa cum era el în 1939, nu era nici pe departe dispus să oprească acțiunea societăților forestiere și nici să investească fondurile și personalul necesar pentru cooperativizarea satelor și transformarea regiunii într-o Vrance zootehnică.

Imi întăream astfel convingerea că stilul de acțiune al Fundației era minor, fiind exclus ca pe această cale să se rezolve grave probleme locale, de felul celei vrîncene, consultațiile și acțiunile mărunte ale echipelor nu puteau fi decît paleative, fără consecințe substanțiale, în ceea ce privește diriguirea satelor spre un viitor altul decît cel prezent. O acțiune culturală de genul Fundației nu își poate avea deci rost decît în cadrul unui vast plan de stat, prin care să se rezolve marile probleme de fond, mai întîi cele derivînd din luptele sociale dintre țărani și capitalism și apoi cele ținînd de lipsa de organizare a comunităților sătești.

Speram ca în Vrancea, mai existînd încă o mentalitate devălmașe, ar fi fost ușor să se treacă la forme de organizare în cooperative. Însă totuși numai dacă mai înainte s-ar fi organizat o acțiune planificată la scară statală. Nici o acțiune culturală măruntă nu putea fi eficientă în lipsa unei asemenea politici de stat, nu de reformare, ci de revoluționare a stărilor de fapt, de anulare a puterii de exploatare a pădurilor și islazurilor de către societățile anonime și chiaburimea din sat. Numai în cadrul unei asemenea acțiuni, propaganda culturală măruntă putea fi de folos.

Arătam această părere a mea părintelui Neculai. El era însă sceptic, spunîndu-mi: „să știi că de acum încolo am intrat în vremuri cînd o să trăim cu lacătul la gură". Speriat fiind de acțiunea legionarilor și apoi de cea a dictaturii regale, nu credea că am putea convinge organele de stat să se ocupe de asemenea probleme și nici măcar să ne lase să ne ocupăm noi de ele. Trăiam în Vrancea, în acel an, o vreme în care preoți și intelectuali intraseră în rîndurile legionarilor, așa că nu aveai cu cine sta de vorbă. Doar cu părintele Neculai m-am putut sfătui și doar cu el m-am putut înțelege, visînd la un viitor al Vrancei.

Ajunsesem astfel la o concepție care nu mai avea nimic din felul meu cel vechi de a gîndi pe vremea cînd mai credeam încă într-un „sămănătorism" literar și un „narodnicism" politic. Nici măcar cu felul de a gîndi al activismului cultural întemeiat sociologic, cum îl organizase Fundația, nu mai eram acum de acord. Ajunsese pentru mine clar că acțiunea Fundației se dovedea în Vrancea cu totul zadarnică, neputînd aduce cu sine nici o soluție radicală. Nici măcar reîntoarcerea la „obștia" tradiționala nu putea fi temeiul unei îndreptări a situațiilor. Obștea aceasta, aflată în plină disoluție, aparținea unui trecut pentru totdeauna dispărut, procesul de pătrundere a capitalismului sub toate formele sale era în plină desfășurare și nu putea fi „ocolit" ci trebuia depășit prin depășirea însăși a orînduirii capitaliste. Cel mult, vedeam cu putință o transformare a vechilor obștii în forme cooperativizate, o folosire a lor în elaborarea unor cu totul alte forme de viață socială.

Mult mai tîrziu, în vremile de după 1944, profesorul Miron Constantinescu mi-a cerut un memoriu privitor la Vrancea, în care mi-am spus părerea, cît am putut mai clar; dealtfel, așa cum am făcut-o și față de Lucrețiu Pătrășcanu, cînd m-a desemnat președinte al unei Comisii de reglementare a situației obștiilor forestiere, care nu a dus la nici un rezultat, date fiind întîmplările ce se știu. Problema aceasta a Vrancei a fost apoi reluată, tot la sugestia lui Miron Constantinescu, de către o echipă condusă de N. S. Dumitru căruia i-am predat documentele ce-l puteau interesa, în așteptarea timpului în care problema zonelor necooperativizate a fost în sfîrșit inclusă în planul de stat, principala piedică în rezolvarea problemei, cea a situației juridice a pădurilor, fiind rezolvată odată cu suprimarea acțiunilor capitaliste de stil colonial și prin trecerea la sistemul socialist de organizare a statului. Înainte de a pleca din Nerej, într-o ultimă ședință, am expus întregii echipe întreaga problemă a viitorului Vrancei pe care cole-

gul Simionescu a avut bunăvoința să o stenografieze, astfel că am putut da lui N. S. Dumitru textul, care poate servi drept luare de dată certă despre felul în care vedeam necesară o soluționare a Vrancei, dincolo de programul Fundației.

Revenit la București, am început munca, foarte grea, de redactare a „monografiei", pe care am terminat-o în decurs de trei luni de zile, grație faptului că mi s-a pus la dispoziție un birou anume organizat în acest scop, cu o secretară dactilografă putînd scrie sub dictare texte franțuzești, într-o ortografie corectă. Am reluat deci toate textele, organizîndu-le astfel încît să formeze un volum cît de cît coerent, putînd fi citit ca o carte iar nu ca o antologie de texte diverse. Dispuneam și de un atelier de desen, de o arhivă fotografică, de calculatori statistici și, mai ales, de serviciul de tehnoredacție și tipărire de sub conducerea lui Golopenția. Textele franceze fiind revizuite de către specialiști francezi, au rezultat trei volume compacte, tipărite însă doar într-un număr de 2 000 de exemplare, ieșite destul de tîrziu ca să nu se mai poată face distribuția lor rațională. O bună parte din ele au și fost arse de legionari, așa că prea puține au putut ajunge unde trebuia.

Am aflat recent că în anticariatele străine monografia Nerejului se vinde cu 300 franci noi, socotită fiind o raritate, figurînd totuși în bibliografia obligatorie a studenților în sociologie a multor facultăți, ca una din cele dintîi și mai sociologic elaborate lucrări de acest gen. Ceea ce nu înseamnă că eu însumi am fost mulțumit de rezultatele obținute.

Respectînd dorința profesorului de a face o demonstrație a eficienței sistemului său sociologic, am întîmpinat serioase dificultăți în distribuirea materialului „pe cadre și manifestări", schemă care s-a dovedit arbitrară, de natură să interzică o viziune teoretic-sociologică a problemelor studiate.

De aceea mi-am îngăduit, spre a-mi liniști conștiința, să-mi fac autocritica, sub forma unei recenzii, publicate în *Sociologia românească* din 1942, ceea ce mai întîi l-a surprins pe profesor, dar cu care pînă la urmă s-a împăcat.

Autocritica aceasta a fost socotită destul de importantă pentru cunoașterea curentelor din sînul „școlii Gusti", ca Pompiliu Caraion, el însuși un eminent elev al profesorului Gusti și autor al unui studiu despre acea „școală" (pe care o socotesc a fi cea mai bună din cîte s-au publicat pînă acum) să creadă util să o reediteze, în volumul III din seria „sociologia militans". Spuneam atunci în acea recenzie că „idealul meu ar fi fost să arăt cum această perfectă societate în miniatură, întîrziind pînă în veacul nostru, își schimbă sensul și decade în mijlocul unei lumi dușmane: izolarea geografică ajunge a fi un blestem; tradiția, o povară moartă, inertă; autonomia economică, o pradă ușoară pentru capitalismul triumfător, mai ales pentru cel care, lucrînd în industria forestieră, a transformat Vrancea într-un adevărat rai al exploatării «coloniale»; obiceiul pămîntului, o armă asasină în mîna juriștilor moderni. Și odată cu destrămarea întregului sistem, urma să se vadă și decăderea culturală, slăbirea forței psihice, colective, moartea folclorului, boala și mizeria cruntă cuprinzînd o populație pe vremuri înfloritoare."

Că această schemă nu putea fi realizată într-o lucrare pregătită pentru a fi înfățișată străinilor, e lesne de înțeles. Cîteva pagini prea supărătoare au și fost de aceea „cenzurate", Emanoil Bucurța socotindu-le inoportune.

Făceam însă și o altă critică volumelor mele, pe care le acuzam a fi doar descriptive, iar nu sociologice. Spuneam „Părerea la care am ajuns este următoarea: o monografie trebuie să fie și una și alta. În primul volum, se înfățișează rezultatul sociologic propriu-zis, opera de sinteză, în care elementele de fapt să apară în ordinea necesității demonstrației, iar nu în aceea a culegerii. În altă serie de volume să prezinte, pe cadre și manifestări, materialul brut cu ajutorul căruia s-a elaborat sociologia respectivă."

Socotesc şi azi că o astfel de soluţie e raţională. Daca ar fi să reeditez monografia Nerejului, aşa aş proceda: aş redacta un volum în care aş face teoria proceselor de geneză şi dezagregare a comunităţilor devălmaşe săteşti, adăugîndu-i o anexă documentară.

Împrejurările nu au făcut însă posibilă o astfel de reeditare, aşa că ceea ce aş fi avut de spus în primul volum, am căutat a-l înfăţişa în lucrări ulterioare, precum în volumul *Sociologia satului devălmaş românesc* (1947), în cele tirei de *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe* (1958—1965) şi în cel de sinteză *Les anciennes communautes villageoises roumaines* (1969) care a avut parte de o ediţie italiană (1976) şi de o alta engleză (1980).

În ce priveşte însă problema anexelor documentare ale unei lucrări de teorie sociologică, dacă admitem că schema „cadrelor şi manifestărilor" nu este decît un sistem comod şi raţional de clasare a materialului, e o întrebare dacă nu s-ar putea folosi şi alte scheme, în cazul cînd acestea s-ar dovedi mai uşor de mînuit, fiind mai potrivite cu ipoteza de lucru pe care o are în vedere sociologul care face sinteza. Astfel, în 1946, reluînd monografia satului Runcu, am socotit că e mai bine să clasez documentarea pe o schemă mai potrivită unei interpretări marxiste, redistribuind „cadrele" şi „manifestările" pe schema impusă de necesitatea de a studia mai întîi „structura economică de bază" şi apoi „suprastructura".

Am publicat dealtfel această schemă în *Buletinul Administrativ al Consiliului Ştiinţific* de sub prezidenţia profesorului Gusti, pe atunci preşedinte al Academiei Române, fără ca profesorul să ridice vreo obiecţie.

Nici în cele două volume redactate de Ion Conea, *Clopotiva, un sat din Haţeg,* cu o documentare strînsă în 1935 cu ajutorul unei echipe a Fundaţiei, dar publicată abia în 1940, nu e respectată schema „cadrelor şi manifestărilor", volumele avînd mai mult caracterul unui studiu de antropogeografie, în ciuda faptului că se intitulează a fi „sociologie". Dată fiind însă calitatea ştiinţifică cu totul ieşită din comun a lui Ion Conea, a eruditiei sale, precum şi a multiplicităţii preocupărilor lui, mergînd pînă la studierea toponimiei, limbii, obiceiurilor şi credinţelor, precum şi mai ales a istoriei sociale, aceste două volume se pot citi cu mult folos şi mai ales cu multă plăcere, stilul lui Conea, atît de personal, avînd reale calităţi literare. Această culegere de studii diverse, fără altă legătură între ele decît că au fost făcute în aceeaşi localitate, a fost totuşi socotită de profesorul Gusti drept o contribuţie utilă adusă ştiinţei româneşti, deci primită şi publicată cu toate că nici pe departe nu era o demonstraţie de monografie sociologică gustiană.

Este din nou prilejul de a sublinia larga înţelegere a profesorului Gusti, care nu căuta să-şi impună cu orice preţ sistemul, bucuros fiind ori de cîte ori putea sprijini activitatea ştiinţifică a colaboratorilor lui, chiar dacă în primul moment avea o neplăcută surpriză cînd vedea că unii din elevii lui merg pe alte căi decît cele preconizate de el. Omul de ştiinţă din el copleşea însă orice veleitate egoist personală, repede dîndu-şi seama ca şi „rebelii" aparţin „şcolii", care se diversifica astfel, înglobînd pe toţi cei care, mai mult sau mai puţin gustieni, lucrau totuşi sub conducerea şi cu sprijinul său.

Constatam astfel din ce în ce mai clar, ceea ce mi s-a părut a-l caracteriza încă din primul meu contact cu dînsul, în 1926, anume că marea lui izbîndă consta în izbînzile colaboratorilor săi, mîndria lui fiind de a strînge în jurul unei munci comune pe cei mai buni dintre tinerii care se dedicau ştiinţelor sociale, mergînd cu sprijinul pînă la o discretă colaborare cu fiecare din noi, ba chiar pînă la arătarea unor sentimente de părintească dragoste. Îmi aduc aminte, cînd Ifrim, inspector al Fundaţiei, ridica obiecţii la unele măsuri luate de Gusti cu privire la organizarea „tineretului" din cadrul Fundaţiei, spunîndu-i: „Dvs. nu puteţi pricepe, pentru că nu aveţi copii", Gusti, drept răspuns, ne-a cuprins în braţe, pe mine şi pe Neamţu, care tocmai îi stam în preajmă, spunînd „dar aceştia nu sînt copiii mei?"

Dacă stai şi gîndeşti, era cu neputinţă ca un Ion Conea să fie altfel decît aşa cum era, să gîndească altfel

C-da 3193 coala 25

decît cum credea el, după cum nu ar fi fost cu putinţă nici să refuzi munca lui, pe motiv că judecă altfel decît judeci tu. Conea avea deseori intuiţii surprinzătoare, viziuni de o originalitate uneori stranie, în răspăr cu tot ceea ce era stabilit „definitiv" de către oamenii noştri de ştiinţă, îndrăznind să atace probleme socotite închise, precum sînt cele cuprinse în sugestivele lui *Corectări geografice la istoria românilor* (1938). M-am înţeles personal cu dînsul cu atît mai mult cu cît ne asemănam oarecum prin cîteva trăsături temperamentale, care m-au făcut şi pe mine să atac problema de „Controverse de istorie socială românească" cum e intitulată o lucrare a mea din 1969.

Comentarii asemănătoare se pot face şi cu privire la lucrarea din 1939, *Un sat dobrogean: Ezibei* redactată de către C. D. Constantinescu-Mirceşti, vechi monografist din generaţia de la 1925, care, profesor fiind la liceul din Bazargic, a avut iniţiativa de a alcătui studii monografice cu ajutorul elevilor din ultimele clase ale liceului şi a cîtorva din intelectualii dobrogeni. Nici acest volum nu respectă schema cadrelor şi manifestărilor, fiind tot o culegere de studii fragmentare. Ceea ce nu l-a împiedicat pe profesorul Gusti ca, în prefaţa volumului, să scrie: „Monografia satului Ezibei îndeplineşte două cerinţe care merită a fi subliniate. Ea dă o informaţie ştiinţifică bogată şi temeinică despre un sat dintr-o regiune interesantă a ţării", fiind „cea dintîi cercetare sociologică pe care o publică un profesor cu elevii săi de liceu şi deci cea dintîi împlinire a unei serioase metode de educaţie şi învăţămînt, care constă în aplicarea intuitivă a celor învăţate şi îmbinarea lor în studiul unei realităţi complexe, precum şi în închegarea unei strînse comunităţi de muncă între profesori şi elevi, pe un teren de iniţiativă, inteligenţă şi perseverenţă".

Folosirea cercetării sociologice de teren, ca metodă de învăţămînt, este pe drept cuvînt lăudată în această prefaţă. Adoptînd acest punct de vedere, deseori expus de profesorul Gusti, am încercat eu însumi în multe din prelegerile mele, să arăt că învăţarea geografiei, a istoriei, a economiei politice, a literaturii, a zoologiei, precum şi a tuturor disciplinelor prevăzute în învăţămîntul liceal se poate face în legătură directă cu cercetările de teren. În excursii dirijate cu grijă, elevii pot lua contact cu unele realităţi, ceea ce permite profesorului să arate că dezlegarea problemelor concrete nu se poate face decît de către cei care ştiu mînui disciplinele ştiinţifice, învăţînd astfel pe elevii lui, trecînd nu de la învăţarea teoriei la punerea ei în practică, ci invers de la punerea lor faţă în faţă cu anumite probleme reale, la ridicarea apoi pînă la studierea sistematică a disciplinelor care permit înţelegerea lor ştiinţifică.

În această formulă didactică „învăţămîntul", „practica" şi „cercetarea" nu formează trei faze succesive, ci o singură acţiune, de du-te vino, de la realitate la teorie şi invers, intermediate necontenit prin calea practicii.

De fapt, aceasta e ideea de bază a lui Dimitrie Gusti, care l-a făcut să preţuiască lucrarea lui Constantinescu-Mirceşti; dar nu am avut norocul ca cineva să elaboreze amănunţit procedeele pedagogice necesare pentru a realiza un astfel de învăţămînt.

MONOGRAFIA DRĂGUŞULUI

Cit despre lucrarea lui Traian Herseni care îşi luase sarcina să ducă la bun capăt monografia Drăguşului, ea a avut parte de greutăţi mult mai mari, dat fiind că Herseni dorea să procedeze la o cercetare a întregii Ţări a Oltului.

Lucrînd într-un sat, ai posibilitatea să organizezi o viaţă comună a unei echipe, mereu prezentă la faţa locului, sub conducerea ta, aşa cum am avut norocul să mi se întîmple la Nerej. Cînd pui însă tema studierii unei întregi zone, în mod firesc colaboratorii tăi se împrăştie, fiind cu neputinţă să te deplasezi cu întreg grupul de cercetători, din sat în sat, pe un program care să se potrivească cu nevoile de cercetare ale fiecăruia în parte. Cercetătorii de zone lucrează deci individual, doar la răstimpuri putînd fi adunaţi în şedinţe comune, de control şi îndrumare.

Ceea ce face ca din cercetările elaborate în Ţara Oltului să nu se fi putut publica decît broşuri separate, pe măsură ce una sau alta dintre probleme era redactată în formă finală. Au apărut astfel, foarte tîrziu, între 1944 şi 1947, un număr de 6 volume toate de reală valoare, totuşi prea puţine pentru ca schema, riguros păstrată, a „cadrelor şi manifestărilor" să poată fi împlinită. Cit despre studiul întregii regiuni, deşi s-a lucrat mult şi în această direcţie, nu a apărut decît un singur volum aparţinînd unei anchete personale mai vechi, prezentată ca teză de doctorat în sociologie în 1940, de către Ion Ionică şi tipărit în 1943 sub titlul *Dealul Mohului, ceremonia agrară a cununii în Ţara Oltului.*

Ion Ionică, de care am mai vorbit, ca fiind singurul pe care îl preţuiam din grupul la care din păcate a sfîrşit prin a se alătura legionarilor, fusese în 1931 elevul, la Paris, al lui Marcel Mauss. Fiind foarte la curent cu cercetările de antropologie, foarte inteligent şi harnic, a reuşit să scrie această lucrare pe care o socotesc un model al genului, măcar că nu este „sociologică" ci pur folcloristică. Totuşi, şi ea aparţine, de drept şi de fapt, „şcolii" gustiene.

Despre monografiile alcătuite de Institutul Social din Banat, nu am a face comentarii, dat fiind că nu am avut prilejul să lucrez cu acea harnică echipă, de sub conducerea lui C. Grofşoreanu, de care s-au ocupat în special Golopenţia şi cu Neamţu.

Monografia Nerejului dă însă prilej şi unei alte probleme, în legătură cu istoria curentelor de gindire care frămîntau „şcoala" de sociologie românească în fazele ei finale.

Profesorul Gusti a redactat pentru cele trei volume *Nerej* o *„prefaţă"* anume adresată sociologilor străini, în care deci îşi expune teoria în ultima ei formă, aşa cum ajunsese a fi ea în 1940. Textul este de aceea util pentru cei care vor să urmărească gîndirea lui Gusti, ţinînd seama că între 1910 şi 1940 trecuseră 30 de ani astfel că nimic nu era mai normal ca o evoluţie să fi avut loc. Este deci necesar să fie comparate textele iniţiale cu cele finale, pentru a se surprinde această evoluţie. Dar fiind vorba de o prefaţă la o monografie, e tot atît de interesant să se analizeze dacă cele spuse în prefaţă sînt efectiv realizate în volumele prefaţate. Desigur, teoria „voinţei sociale" este în continuare susţinută. Ceea ce e şi firesc, Gusti neputînd renunţa la ea, dat fiind funcţiunea de cauză determinantă pe care i-o acordase încă din primele sale texte. Dar în această prefaţă, „voinţa socială" ne e prezentată mai ales ca o capacitate psihologică a unor colectivităţi sociale, de a fi mai mult sau mai puţin dotate cu spirit de iniţiativă creatoare. În cele trei volume ale Nerejului însă despre

„voința socială" nu se va găsi nimic, nici măcar la capitolul cadrului psihologic. Ceea ce, bine înțeles, nu este lipsit de semnificație.

În prefața sa, profesorul Gusti admite teoria mea cu privire la „arheologia socială", deși ea nu are mai nimic comun cu teoria „cadrului istoric". Gusti recunoaște astfel că „Dl Stahl a creat o tehnică specială de arheologie socială a cărui cunoaștere va constitui pentru cetitorul avizat, una din atracțiile prezentei lucrări". Prefața mai integrează în sistem o serie de teze care acuma formau ideea directoare a întregii activități a lui Golopenția, precum teza că studiul pe întreaga națiune trebuie făcut „tipologic", în scopul final al unui „atlas sociologic" (teză susținută și de Tr. Herseni) de asemeni și aceea că participanții la o monografie socioolgică trebuie să fie specialiști în științele sociale particulare, sinteza fiind a fi făcută între tehnicile de lucru elaborate de diversele științe sociale particulare (cum susțineam și eu). Dar evident, toate aceste idei noi, alcătuind laolaltă o nouă „direcție" de gîndire și de cercetare, odată primite de Gusti, au fost ca de obiceiu exprimate de dînsul cu o logică internă cu totul deosebită, astfel că textul prefeței sale poate fi socotit ca reprezentînd faza ultimă și deplin matură a „școlii" gustiene.

Imensa muncă depusă pentru organizarea congresului internațional de sociologie a fost însă zadarnică, congresul trebuind să fie amînat datorită războiului mondial. Între timp, în paralel cu pregătirea congresului, a intervenit, în această epocă, o altă problemă, cea a Serviciului social care, dealtfel, era și ea sortită unui dezastru final, așa cum voi arăta.

SERVICIUL SOCIAL

Cînd în 1938 profesorul Gusti a primit încuviințarea să organizeze „Serviciul social" am avut însărcinarea de a redacta ciorna unui prim proiect al legii. Am plecat deci, cu Octavian Neamțu, pentru a avea liniștea necesară, la Buzău, în casa părinților soției mele. Ne-am instalat, am discutat pe îndelete problema, am fixat cîteva principii generale și în trei-patru zile am redactat o „expunere de motive" și un text cuprinzînd o serie de articole care urmeau să intre în legea Serviciului social.

Păstrez și acuma originalul acestei ciorne, scris de mîna lui Octavian Neamțu. Prezentat profesorului, rediscutat și ameliorat, proiectul a fost dat pe mîna juriștilor, care i-au dat redactarea finală și au făcut cele necesare ca, în octombrie 1938, legea să capete formă legală. Ideea de bază a profesorului Gusti, cînd a gîndit organizarea Serviciului social, era complexă. Așa cum am înțeles din discuțiile purtate cu dînsul, gîndul lui era de a generaliza experiențele de pînă acum, pe dubla linie a cercetării și acțiunii. În primul rînd, urmărea un scop pedagogic. Era convins că practicienii noștri, medici, umani și veterinari, economiștii, agrari și industriali, profesorii ieșiți din facultățile de litere și filozofie, ba chiar istoricii și psihologii, avea o pregătire livrescă ruptă de realitățile noastre sociale, neavînd informații despre situațiile și problemele reale ale țării. Munca lor profesională nu putea da deci roade, nici pe tărîm științific și nici pe cel al practicii. Pune-

rea lor în contact direct cu viața socială, printr-o perioadă de muncă în mijlocul satelor și orașelor, putea deci constitui un remediu la această situație. Serviciul social era astfel socotit ca un instrument de pedagogie socială, potrivit căruia toți intelectualii ieșiți din universitățile noastre urmau a căpăta o formație de „activiști sociali", o conștiință a îndatoririlor lor ca cetățeni ai țării, la curent cu existența unei serii de probleme sociale grave, care trebuiau studiate și soluționate. Plasarea tuturor pe o platformă comună de cunoaștere a țării și a problemelor ei, în lumina triplei idei a „sociologiei, eticii și politicii" puteau fi chezășia unei acțiuni realiste, de formare a unei noi generații de cărturari, legați de „Țara nouă" pe care aveau să o construiască.

În al doilea rînd, Serviciul social putea fi folosit ca instrument de cunoaștere științifică a problemelor țării. Răspîndind pe teritoriu „echipe" de cercetare și de acțiune, era posibil să se organizeze campanii de cercetare monografică, la scară națională. În acest scop, vechiul Institut Social Român, cu filialele sale trebuia transformat într-un „Institut de cercetări sociale" organ de stat, cu însărcinare precisă de a proiecta și realiza un vast sistem de documentare pe întreg teritoriul țării.

În al treilea rînd, acțiunea directă a unui mare număr de echipe repartizate în diversele zone ale țării, ar fi avut menirea de a elabora și tehnicile necesare pentru organizarea unor „centre model", în sate și orașe, a căror acțiune să poată fi extinsă în zona înconjurătoare, grație unor procedee de acțiune pe tipicul deja creat al echipelor Fundației, ale căminelor culturale și școlilor țărănești superioare.

Ca justificare a efortului cerut tinerei generații prin Serviciul social, profesorul Gusti aducea argumentul următor: întocmai după cum toți cetățenii țării, prin însuși faptul că sînt „cetățeni" au datoria să presteze serviciul militar pentru apărarea țării, tot astfel toți intelectualii care, grație jertfelor întregii națiuni, au putut să învețe cele necesare exercitării unor profesiuni de înalt nivel tehnic, rămîn datori față de societate cu obligația de a-și pune profesia în slujba unui efort colectiv, anume organizat în vederea edificării unei societăți mai bune.

În sfîrșit, Serviciul social ar fi avut menirea să coordoneze într-un singur sistem toate institutele de cercetări sociale existente, precum și toate instituțiile de acțiune socială, unele din ele avînd o lungă tradiție și experiență care trebuia valorificată.

Întreaga această organizare era menită astfel să capete un caracter statal, serviciile administrative ale țării avînd sarcini și răspunderi în sprijinirea și diriguirea întregii mișcări. Nu se poate nega că idealul urmărit de Gusti nu ar fi fost înalt și demn de a fi luat în considerare. Astăzi însă, după patruzeci de ani, ne putem da seama că era în mare măsură utopic, atît structura social-politică a țării cît și circumstanțele de politică mondială ducînd la un eșec sigur al întregii acțiuni.

În toamna anului 1938 războiul mondial putea fi considerat ca început, avalanșa lui năprasnică fiind declanșată. În acel an regele Carol II a instituit în țară un regim de dictatură personală, desființînd partidele politice, abrogînd regimul parlamentar, creînd partidul unic al Frontului Renașterii Naționale, reorganizînd teritoriul administrativ al țării pe ținuturi, conduse de rezidenți regali. Între timp, mișcarea legionară lua o dezvoltare din ce în ce mai amenințătoare, asasinatele, de o parte și de alta succedîndu-se. În 15 martie 1939 Germania hitleristă atacînd Cehoslovacia, România declară mobilizarea generală a țării. Urmează apoi conferința de la München, cucerirea Cehoslovaciei, a Poloniei și deci declanșarea războiului mondial. Apoi regele Carol fiind izgonit din țară, guvernul a fost preluat de către legionari și de generalul Antonescu, după care în 1941 a urmat rebeliunea legionară și instalarea la cîrma țării a dictaturii lui Antonescu și pînă la urmă antrenarea noastră în război.

E lesne de înțeles de ce în asemenea împrejurări, externe și interne, realizarea unui Serviciu social cu ca-

racter de stat nu putea fi decît iluzoriu. Cu atît mai mult cu cît, chiar dacă aceste evenimente externe și interne nu ar fi avut loc, însăși structura noastră socială constituia o piedică de netrecut pentru orice „reformă" cuprinsă într-un plan de stat. Se știe că orice acțiune organizată statul capătă caracterele înseși ale statului respectiv. Ori, statul nostru era la acea vreme un stat „burghezo-moșieresc", stăpînitoare fiind o clasă socială care nu avea nici pe departe interesul de a-i schimba structura social-economică, ci doar de a-și asigura puterea, în continuare.

Nici măcar, într-o acțiune de simple „reforme", statul burghez nu putea depăși anume limite. Admitea cel mult o acțiune sanitară, mărunte îmbunătățiri a tehnicilor economice, dar atîta tot. Nici măcar planul de reorganizare a învățămîntului propus de Gusti, cît fusese ministru, nu putuse fi realizat. Cu atît mai puțin nu puteau fi tolerate studiile și acțiunile în legătură cu problema de capitală importanță a structurii proprietăților noastre funciare, a latifundiilor practicînd încă moduri de exploatare de caracter neoiobag, în fond deci probleme în legătură cu luptele de clasă a căror rezolvare cereau acțiuni revoluționare, iar nu simple reforme culturale. Nu am nici o îndoială că profesorul Gusti era conștient de toate aceste greutăți. Desigur, nu putea uita felul în care proiectul său de reformă a învățămîntului fusese sabotat de către toate partidele politice. Era deci în situația de a ști că, atîta vreme cît există partide politice care se luptă pentru cucerirea puterii, folosind mijloace demagogice pentru a capta voturile marilor mase, amestecul unor acțiuni de tipul celor organizate de Fundație și cu atît mai mult cele ale unui „Serviciu social" statal, nu putea fi considerat decît ca inoportune, dacă nu chiar contraindicate, ca un amestec în treburi socotite a forma domeniul exclusiv al luptelor politice. De asemeni nu putea să nu-și dea seama că sub un regim de dictatură regală, o Fundație, ea însăși „regală", risca să devie o unealtă de „politică" personală a dictatorului regal. De ce totuși, profesorul Gusti a încercat, în asemenea

grele condiții, să înfăptuiască un Serviciu social, menit fatal să-i scape din mînă? Din convorbirile avute cu el în acea epocă, am rămas cu impresia că socotea că, în ciuda împrejurărilor, era cazul să concretizeze concepția sa despre cultura poporului, astfel ca, orice s-ar întîmpla, tentativa Serviciului social să nu mai poată fi ștearsă din istoria țării. În ce măsură a avut sau nu dreptate rămîne să o judece alte generații, care au altă experiență, trăind în alte condiții sociale, în care statul a încetat să aibe caracterul de clasă, antebelic. Dar chiar admițînd că aceasta ar fi fost gîndul profesorului Gusti, e o întrebare dacă forma instituțională de organizare dată unei acțiuni de cultură a maselor era cea mai potrivită, denotînd dacă nu o ignorare a realităților sociale, în tot cazul un optimism exagerat. Cei din „vechea gardă" a „monografiștilor", obișnuiți cu prestarea unor munci benevole, se îndoiau că obligativitatea va putea duce la rezultate bune. Cu un tineret dezorientat, prins în frigurile evenimentelor catastrofale ale vremii, era greu să se formeze echipe care să nu aibe alt scop decît cel al muncii culturale.

Faptul că li se cerea să presteze și o muncă „științifică" era de asemeni o credință iluzorie, știut fiind că munca științifică nu se poate realiza decît prin oameni de știință, prea puțini fiind aceia care acceptă să-și jertfească zilele unei cercetări științifice. Dacă tineretul universitar mai putea fi considerat apt a face asemenea cercetări, masa celor care activau în cămine culturale era exclus să fie de prea mare folos în asemenea treburi, „monografiile" sătești încercate de localnici nefiind decît rareori valabile, lipsite fiind de colaborarea interdisciplinară a unor oameni de înalt nivel profesional.

Am avut prilejul ca în cadrul Fundației, imediat după abrogarea legii Serviciului social, să-i fac analiza critică din acest punct de vedere, socotind că antrenarea în cercetare a marilor mase implică o organizare de cu totul altă natură decît fusese cea preconizată de Serviciul social. În tot cazul, echipele cele

vechi, în care un profesor lucra cu studenții săi, au fost înlocuite, prin Serviciul social, cu un întreg minister, cu funcționari și state de plată, ideea inițială a cercetării-acțiune ajungînd a muri sufocată prin „gigantism" birocratic. Dacă în primii ani ai muncii noastre la Fundație aveam de luptat cu vechii activiști culturali de „tip haretist", de data aceasta grupul celor proveniți din echipele monografice, a fost complet copleșit de năvala unei mase de funcționari, cu totul străini de orice preocupare culturală. Cu excepții, desigur. Astfel ca subdirector al Serviciului social a fost numit dr. G. Banu, profesor de medicină socială la facultatea din București, vechi membru al Institutului Social Român, permanent colaborator al profesorului Gusti. Dr-ul Banu, prin însăși specialitatea sa, avea multe contingențe cu „sociologia", precum și cu acțiunile culturale. *Revista de igienă socială* pe care o tipărea, bucurîndu-se de prestigiu internațional.

Cu dînsul am avut deseori prilejul de a colabora, pînă la urmă legîndu-ne sentimente de reciprocă simpatie. Cînd în 1940 a publicat numărul 1—6 din seria a X-a a *Revistei* sale de *igienă socială*, într-un volum de 1826 de pagini, pe tema *Problemele sanitare ale populației rurale din România*, dînsul a cerut colaborarea monografiștilor, precum a lui A. Golopenția, D. C. Georgescu și a mea.

E interesant modul în care lucra dr-ul Banu. Dispunea de două apartamente alăturate. Unul îi servea drept locuință, al doilea fiind rezervat redacției revistei sale, de fapt organizată ca un centru de cercetări de specialitate, în care un grup de medici lucrau, folosind un fișier foarte complet și bine ținut la zi, conținînd bibliografia problemelor pe care dr-ul Banu și-o putuse procura. Ședințele lui de redacție, realizate prin apel la munca benevolă a colaboratorilor lui, avea loc în forma unor mese comune, la dînsul acasă, problemele discutîndu-se și hotărîrile redacționale fiind luate cu acel prilej.

În Serviciul social, în afară de rosturile lui administrative, înlocuindu-l pe profesorul Gusti cînd acesta

lipsea din ţară, dr-ul Banu a avut meritul unei idei valoroase, îmbrăţişată de îndată de Golopenţia şi de mine. Ideea era următoarea. Ministerul Sănătăţii încercase organizarea unor „plăşi sanitare model", centre „pilot" de cercetare şi acţiune. Aceste plăşi din „sanitare model", puteau fi însă uşor transformate în „plăşi sociale model", lărgind preocupările sanitare cu cele din programul Fundaţiei, economice şi de învăţămînt.

Dr-ul Banu a organizat deci, în cadrul Serviciului social, un birou al plăşilor model, în care a strîns sistematic informaţii şi documente privind această problemă. Golopenţia alegînd 9 plăşi „model" date în sarcina echipelor Fundaţiei pentru a le realiza. M-am amestecat mai puţin în această treabă, deşi am făcut o investigaţie în Maramureş pe văile Izei şi ale Marii, încercînd din nou realizarea unei monografii „zonale", aşa cum voisem să fac încă din 1927 cînd am cercetat „regiunea arhaică" a Vrancei, ulterior în Valea Doamnei, apoi pe toată zona de nord a judeţului Gorj şi în întreg judeţul Năsăud. Ce am lucrat în Maramureş a fost de fapt prima mea luare de contact cu problema sistematizărilor teritoriale de care, după război, urma să mă ocup, profesional, cîţiva ani de zile.

Cu dr-ul Banu, am păstrat bune relaţii pînă în anul decesului său, în ultima vreme lucrînd cu dînsul la o istorie a epidemiilor din ţara românească, pe materialul documentar din arhivele noastre. Îi păstrez o credincioasă amintire, avînd şi acuma în biblioteca mea cărţile pe care mi le-a donat, în clipa cînd a ştiut că zilele îi sînt numărate, bolnav fiind de cancer.

În cadrul Serviciului social, întreaga grijă a organizării echipelor a fost lăsată în seama lui Octavian Neamţu, ca director al direcţiei Serviciului social al tineretului, fiind şi delegat secretar general, dr-ul Iacob Mihăilă, comandant al echipelor Serviciului social al tineretului fiind desemnat a-l înlocui în lipsă. În ce mă priveşte, am avut sarcina direcţiei de studii şi documentare, iar Golopenţia pe cea a direcţiei publicaţiilor. Traian Herseni a fost de asemeni încadrat ca

director al direcţiei cercetărilor sociologice, lucrînd de fapt în Institutul de Cercetări Sociale a României.

De data aceasta, echipa Neamţu-Mihăilă a procedat la organizarea unor „şcoli de comandanţi" la Valea Vinului, Petriş şi Broşteni, la care nu am participat decît prin cîteva conferinţe, fiind din ce în ce mai neplăcut impresionat de caracterul prea milităresc dat echipelor. Am cerut însă profesorului Gusti să mă autorize sa deschid la Făgăraş o şcoală axată în special pe aspectele ştiinţifice ale cercetărilor monografice, fără să pot totuşi să determin o reconsiderare a caracterului dat echipelor. Aşa că, m-am mărginit, în continuare, sa organizez un serviciu statistic şi să public un *Buletin al Serviciului social* care a apărut în 4 numere, din martie 1939 pînă în august al acelui an, ajutat pentru a expune într-o sală specială graficele necesare, de către C. Ştefănescu, detaşat şi el în Serviciul social.

Buletinul Serviciului social constituie un document de bază pentru istoricul acestei instituţii; dar pentru mine a fost doar prilejul de a intra mai adînc în lucrările de evidenţă statistică cu ajutorul unei aparaturi moderne, de păstrare a dosarelor şi de fişare a lor, ceea ce îmi va servi mai tîrziu, cînd voi fi încadrat în Institutul de Statistică, pentru organizarea serviciului exterior. Dar majoritatea timpului am folosit-o pentru a redacta cele trei volume ale monografiei Nerejului, precum şi pentru a publica o scurtă broşură *Cîteva lămuriri despre Serviciul social, pentru tineretul universitar* (1939).

Cum aveam în grija mea atelierul de arhitectură prin care se pregăteau proiectele tip, ale diverselor clădiri necesare în modernizarea satelor, am urmărit activ ce se făcea la Dioști, sat în care s-a încercat prima oară edificarea unui „centru civic" model, sub diriguirea lui Gh. Focşa şi în care în 1933 am plasat şi o echipă, de care nu m-am putut ocupa personal, lăsînd-o în grija vechilor mei colaboratori, Petre Stănculescu şi Ion Gh. Filip, cu care lucrasem la Nerej, dar

trimiţînd acolo şi pe fiul meu Paul, cu gîndul de a continua astfel formarea lui ca viitor „monografist".

În anul 1940 am fost apoi timp de aproape 6 luni mobilizat şi trimis într-un sat de pe malul Dunării, lîngă Giurgiu, ca să particip acolo la construirea unor fortificaţii, muncă tot atît de zadarnică pe cît de ridicolă. De acolo, am fost chemat pentru a-mi da doctoratul, Traian Herseni, făcînd fără ştirea mea, toate demersurile necesare, prezentînd ca teză un fragment din cercetările mele din Nerej şi obţinînd din partea autorităţilor respective îngăduinţa unei absenţe de cîteva zile din regimentul de pioneri în care eram mobilizat. Doctoratul l-am dat, cum era obiceiul pe vremuri, în faţa unei comisii foarte largi, în care, preşedinte fiind profesorul Gusti, figurau şi Al. Rosetti, P. P. Panaitescu, Alexandru Claudian, Petre Cancel şi N. Cartojan, obţinînd menţiunea „summa cum laude".

Anul 1940 se arăta însă a fi din ce în ce mai negru. După dictatul de la Viena, guvernul fiind preluat de C. Argetoianu, acesta a dispus suspendarea Serviciului social. Într-o bună dimineaţă, ne-am pomenit cu localul Fundaţiei invadat de agenţi de siguranţa, atenţi ca nu cumva să se provoace tulburări şi mai ales pentru a preveni o eventuală reorganizare a echipelor în cadrul Fundaţiei. Am admirat „eleganţa" cu care vodă Carol s-a descotorosit de propria lui Fundaţie, dezinvoltura cu care a făcut dovada că idealurile lui culturale fuseseră totuşi politice, astfel că, atunci cînd a socotit că nu îi mai erau de folos, le-a aruncat brutal peste bord, fără prealabil aviz, prin surprindere.

Profesorul Gusti şi-a dat atunci demisia din postul de director al Fundaţiei, cedînd locul lui Octavian Neamţu, care, în acele grele împrejurări a lucrat cu un tact şi o cuminţenie deosebită, graţie căreia Fundaţia a putut continua, modest şi tăcut, reluînd numele de „Fundaţia Regele Mihai" după abdicarea regelui Carol. Neamţu a avut de furcă însă cu unii din inspectorii Fundaţiei, precum Ifrim, care s-au dovedit abia atunci a fi fost „legionari", grăbindu-se să vină, de a doua zi, cu portretele „căpitanului", pe care totuşi nu le-a putut agăţa pe pereţii Fundaţiei, dată fiind opo-

ziția fermă a lui Neamțu și a altora dintre noi. Foarte mulți și-au dat atunci demisia, Golopenția, eu însumi, C. Ștefănescu, I. Gh. Filip, G. Serafim, Pompiliu Caraion, încadrîndu-ne în Institutul Central de Statistică unde C. D. Georgescu funcționa încă mai de mult ca director. Momentul de maximă criză a fost cel al fazei în care legionarii au pus efectiv mîna pe putere, procedînd la asasinarea lui Nicolae Iorga și a lui Virgil Madgearu, Gusti fiind obligat să se ascundă, dormind mereu pe la alte gazde, căutat fiind la domiciliu de poliția legionară.

Am avut și eu neplăcerile mele. Mai întîi am fost dat afară de la Universitate, pe motiv că nu eram decît asistent „onorific" și în plus, nu eram bine văzut de legiune. A fost suficientă o scurtă vizită a cîtorva dintre studenții mei, cei cu cămașa verde, ca să mi se pună în vedere că, ținînd foarte mult la mine, mă sfătuiesc să nu mai îndrăznesc a călca pe la facultate, viața fiindu-mi în pericol. Am avut apoi dificultăți și cu obligația de a face dovada că nu sînt evreu, ceea ce m-a silit să port o întreagă corespondență cu locurile natale ale strămoșilor mei, în speță cu Ingoldstadt din Bavaria, pe linia strămoșului și la Caen și Argentan, din Normandia, pe cea a bunicei și a mamei, precum și să obțin de la bisericile catolice din București dovezile necesare despre căsătoria bunicilor, părinților și a botezului meu.

Și cu aceasta s-a terminat, în dezastru, întreaga străduință a școlii românești de sociologie, cu părerea de rău că masa cea mare a tinerilor sociologi, care ajunseseră abia a se forma, au încetat activitatea de cercetare sociologică, exact la vîrsta de 30—40 de ani, cînd abia puteau da rezultate în adevăr utile, în crearea unei sociologii românești, ca instrument de cunoaștere a vieții noastre sociale. Ce a mai urmat de aci încolo nu au mai fost decît, pe ici pe acolo, încercări de salvarea a ce se mai putea, din preocupările noastre științifice.

V

PERIOADA DE DUPĂ SUSPENDAREA SERVICIULUI SOCIAL

C-da 3723 coala 26

PERIOADA DE DUPĂ SUSPENDAREA SERVICIULUI SOCIAL

CONTINUAREA CERCETĂRILOR SOCIOLOGICE ÎN INSTITUTUL CENTRAL DE STATISTICĂ

Directorul General al Institutului de Statistică dr-ul Sabin Manuilă, cu care colaborasem încă din 1929, atît în echipele monografice cît și în Școala de Asistență Socială, era convins de utilitatea cercetărilor sociologice, cărora le da însă un caracter predominant statistic.

Pe Golopenția l-a numit în postul de director al Oficiului de studii, în care calitate dînsul a putut duce mai departe întreg gîndul de punere a științelor sociale în slujba unei politici de stat, de foarte mare anvergură. E suficient a urmări lista celor publicate de el pentru a ne da seama că urmărea într-adevăr o linie de acțiune foarte clară, constînd în repunerea pe linia de plutire a unor lucrări aparținînd istoriei cercetărilor sociale, precum sînt cele ale lui Leonida Colescu privind recensămîntul din 1899 și 1910, antologie de texte privind *Românii din Timoc* în trei volume (1943), republicarea *Notițelor statistice asupra Moldovei* a lui N. Sutzu, documente ale lui Ionescu de la Brad și D. P. Marțian cu privire la recensămîntul din 1859. De asemeni a participat la editarea unei reviste *Geopolitica și istoria* pentru studiul sud-estului european. Toate aceste lucrări erau opera și a unui colectiv de tineri cercetători, condus și format de Golopenția, printre care, ca avînd un deosebit merit, trebuiesc citați. T. A. Stoianovici, bun cercetător al istoriei noastre sociale, din păcate mort de tînăr, M. Tiriung (și acesta mort în război), G. Retegan și mulți alții. În

paralel, dînsul a continuat a face investigaţii de teren, cu echipe alcătuite din colaboratorii săi din direcţia de studii, dar folosind şi sprijinul Fundaţiei şi a unor colaboratori din afara Institutului, vechi membri ai echipelor Gusti.

Organizate potrivit felului lui de a înţelege rostul monografiilor sociologice, căutînd a depăşi sistematic faza monografiilor săteşti, a luat în cercetare zone întregi, cu „monografii sumare" făcute sat de sat, dar şi cu studii de ansamblu, comparative de la sat la sat, în vederea fixării unor tipologii sociale. Sînt de citat în primul rînd monografia lui asupra plăşii Dîmbovnicului din jud. Argeş, condusă în colaborare cu Mihai Pop, dar avînd şi sprijinul unor investigatori de talia unui Roman Moldoveanu ca şi a, pe atunci tînărului Miron Constantinescu. Ar fi de adăugat anchetele făcute în plasa Hodac şi cîteva altele.

Cum însă nu am participat la aceste campanii organizate de Golopenţia, nu am prea mult de spus despre ele, decît că reprezintă faza finală de dezvoltare a monografiilor sociologice, mergînd desigur pe linia Gusti, dar depăşind-o cu mult. Ele fac totuşi parte din „şcoală", fiind o continuare a ei în forme noi.

Personal, am fost însărcinat cu organizarea serviciului exterior al Institutului şi al statisticei administrative, pe care Mănuilă le concepea ca un sistem de documentare socială acoperind întreg teritoriul ţării. Iniţial, în fiecare judeţ funcţiona un „referent statistic" însărcinat cu strîngerea datelor statistice din toate domeniile în care se puteau obţine informaţii numerice. Ceea ce îmi revenea de făcut, era extinderea acestui sistem, prin formarea, în fiecare plasă, a cîte unui „cenzor statistic" şi în fiecare comună a unui „oficiant statistic".

Programul era ispititor, căci ar fi permis organizarea unui oficiu de documentare centrală, organizat ierarhic, în aşa fel încît datele de teren obţinute să fie de bună calitate, iar arhivarea lor centrală să poată duce la ceea ce în limbajul de azi l-am putea numi o „bancă de date". Era de fapt vorba de o intenţie de a

organiza administrativ o reţea de stat, graţie căreia trebuia să se obţină informaţie completă şi la zi, asupra tuturor statisticilor existente.

Pentru aceasta, personalul necesar trebuia format în aşa fel încît să fie în măsură să înţeleagă sociologic fenomenele sociale asupra cărora purtau informaţiile statistice. Ca atare, am organizat o serie de „şcoli de cenzori statistici" în care s-au predat lecţii nu numai de statistică, dar şi de „sociologie" în sensul de cunoaştere a istoriei sociale a ţării, a problemelor ei de astăzi, în toate aspectele lor geografice, demografice, economice şi de stare culturală, mergînd pînă la cunoaşterea acţiunilor de sistematizare, echipare şi amenajare a teritoriului. Cu aceşti cenzori de plasă au fost făcute şi demonstraţii la teren, unele din ele purtînd pe probleme speciale, cum de pildă cele în legătură cu comasările şi construirea centrelor civice.

Pînă la intrarea noastră în război, a putut fi astfel format numărul de cenzori necesari pentru a acoperi toate plăşile din ţară; în ce priveşte pe secretarii statistici comunali, nu am mai apucat a organiza decît o singură şcoală, instalată la Ocna Sibiului, fără totuşi ca implantarea lor la teren să mai fie posibilă. Pentru a pune la punct oficiul cenzorilor de plasă, am făcut de unul singur, o campanie de lucru experimentală într-o plasă din judeţul Argeş, elaborînd la faţa locului un sistem de evidenţă şi o schemă de arhivă documentară. Rezultatul a fost organizarea unor birouri de cenzori de plasă standard, pe care Institutul le-a putut dota cu echipamentul necesar; masă de lucru, maşină de scris şi de calculat, mobilă pentru arhivă şi pentru o bibliotecă dotată cu tipăriturile necesare.

Greutatea cea mare a fost însă de a norma întreaga muncă a cenzorilor, elaborînd modele tip de evidenţe şi un calendar de lucru, astfel ca să se obţină pe întreaga ţară executarea unei munci uniformizate pînă la ultimul detaliu, pe dosare şi pe grafice tip, care trebuiau ţinute la zi şi afişate în fiecare birou de plasă. Sistemul era atît de minuţios elaborat, încît fiecare lucrare trebuia depusă în anume dosar, aflat în anume

sertar al mobilierului, pe principiul că „fiecare lucru trebuie să aibe un loc şi fiecare lucru trebuie să fie la locul lui", în aşa fel încît un inspector venit de la centru, să poată verifica toate lucrările chiar în lipsa cenzorului, dacă acesta se afla plecat pe teren, dator fiind în acest caz să lase în scris, în anume loc al biroului, localitatea unde se află şi în ce scop. O organizare paralelă a fost pusă la punct şi în ce priveşte biroul central, în cadrul secţiei de statistică administrativă.

Marea problemă care se mai cerea rezolvată era de a face accesibilă toată informaţia existentă cu privire la o comună oarecare, fără să fie nevoie de a compulsa diversele documente figurînd în multiple dosare. Trebuia deci alcătuită o fişă de sinteză, în care să figureze toate datele privind comuna, cuprinzînd mai întîi situaţia ei administrativă, componenţa ei în sate, apoi toate datele statistice disponibile, demografice, economice, culturale etc.

Cum Institutul dispunea de maşini Hollerith, această fişă sinteză trebuia codificată astfel încît să poată fi transcrisă pe cartele perforate, fişa servind deci şi ca document individual pentru cunoaşterea situaţiei locale a oricărei comune în parte dar şi ca instrument de prelucrare globală, pe orice problemă ar fi fost necesar. Asemenea operaţii de codificare nu erau uşoare. În primul rînd ne izbeam de greutatea provocată de instabilitatea componenţei comunelor. Deşi legile ţării prevedeau că orice schimbare administrativă trebuia făcută pe baza unei legi, în fapt aceste schimbări erau permanente, fără nici un plan precis. Satele treceau de la o comună la alta, dispăreau din nomenclator sau apăreau sub numiri diverse, oficiile de stare civilă mutîndu-se de la un centru la altul; ceea ce provoca greutăţi de netrecut în compulsarea datelor.

Sistemul la care s-a oprit Institutul de statistică a fost de a se înlocui numele comunelor şi satelor printr-un cod, ca să se permită astfel ţinerea la zi a componenţei comunelor precum şi a schimbărilor intervenite. Ca punct de plecare a fost luat recensămîntul din

1941, din păcate cuprinzînd numai teritoriul „ciuntit", aşa cum rezultase în urma dictatului de la Viena.

Migălosul statistician care era Traian Birăescu a procedat atunci la codificarea tuturor satelor înregistrate prin acel recensămînt, numerele lor de cod fiind publicate într-un volum aparte, care conţinea şi o încercare de restabilire a corespondenţei dintre situaţia din 1941 cu cea din 1930 şi a celor anterioare din 1910 pentru Muntenia şi Moldova şi din 1912, pentru cele din Transilvania. Codificarea tuturor celorlalte date statistice, fiind numerice, a fost mai uşoară. În felul acesta, fişa sinteză finală putea fi folosită ca depozit de date pe cartele perforate. De fapt, din cîte am lucrat în cadrul Institutului de statistică, acest formular de sinteză este cel care mi-a dat cel mai mult de lucru, într-o vreme cînd „informatica" şi maşinile electronice de calcul nu erau încă apărute. Totuşi, în formă încă rudimentară, am urmărit alcătuirea unei „bănci de date" ceea ce cred că e încă posibil de reluat şi pus la punct, sistem de documentare pe care am căutat să-l justific în volumul al doilea din *Teoria şi practica investigaţiilor sociale*, închinat anume problemei cercetărilor interdisciplinare zonale.

Cum în organizarea recensămîntului din 1941 am avut şi secretariatul lucrărilor, am propus să se introducă un formular cu scop sociologic, sub forma unui „Recensămînt al satelor" prin care se cereau o serie de informaţii fără caracter statistic, pe schema unei monografii sumare, în anexă cerînd şi schiţele topografice ale fiecărui sat în parte, în scopul unei viitoare lucrări de elaborare a atlasului social.

Lucram deci în acord cu Golopenţia asupra acestor probleme care depăşeau limitele stricte ale statisticei. În colaborare cu I. Gh. Filip şi Pompiliu Caraioan a putut fi pusă la punct şi tipărită, seria completă a judeţelor ţării cu precizarea limitelor dintre trupurile de moşie ale fiecărui sat în parte, obţinînd astfel „blanchete" care au putut fi folosite ulterior pentru cartografierea multor serii de date, nu numai statistice ci şi de altă natură. În acelaşi scop am reconstituit şi situaţiile admi-

nistrative trecute, reprezentîndu-le cartografic, la datele de 1910, 1930 care de asemeni au putut fi folosite pentru a recalcula şi cartografia situaţii ulterioare, precum, pe harta administrativă din 1910, datele extrase din *Statistica răzeşilor* alcătuită de Petre Poni. Regret că recensămîntul satelor din 1941 nu a fost prelucrat şi că munca de cartografiere nu a fost dusă mai departe, iar statistica administrativă, publicată regulat, nu a fost continuată.

Ceea ce pot reţine ca concluzie din această ultimă etapă a preocupărilor noastre sociologice, e că Institutul de Statistică reprezenta un alt tip decît cel al Institutului de cercetări sociale, cu mult mai eficient, dat fiind că dispunea de o reţea de teren formată din tehnicieni şi tindea a fi un sistem de strîngere şi coordonare centrală de documente, statistice şi nestatistice, putînd fi de folos pentru elaborarea atlasului social şi, în final, al „sociologiei naţiunii".

Dar şi acest plan de lucru a eşuat, pentru că, imediat după terminarea recensămîntului din 1941, ţara a intrat în război, Institutul primind alte sarcini, legate direct de evenimentele războiului, birourile şi arhiva fiind trimise în dispersare, în diverse locuri, spre a fi ferite de bombardamente, astfel că întreaga noastră străduinţă a fost părăsită, spre marea noastră părere de rău. Tot ce am putut face, a fost, în satul Copaciu, din Vlaşca, unde fusesem trimis în dispersare, împreună cu I. Gh. Filip, să studiez sistemul „dijmei la tarla" care funcţiona din plin, practicat nu numai de boierul local, ci şi de chiaburii satului.

RELUAREA ACTIVITĂŢII CATEDREI DE SOCIOLOGIE

Am putut reîncepe munca în catedra de sociologie, abia în 1942 cînd am fost încadrat bugetar în postul de asistent, în 1943 ocupînd prin concurs conferinţa de Sociologie rurală. Am organizat acest curs în felul următor: am stabilit un plan de lecţii pe o durată de şase ani, în fiecare an expunînd pe larg un capitol, iar pe celelalte doar în rezumat, astfel ca pînă la urmă să am posibilitatea de a redacta o „sociologie rurală" cuprinzînd întreaga problematică a istoriei sociale a ţărănimii şi a formelor ei actuale.

Rezultatele obţinute astfel, aveam de gînd a le publica într-o serie de volume, din care însă nu am reuşit a tipări decît un prim volum, intitulat *Sociologia satului devălmaş românesc*, cuprinzînd tema „Organizarea economică şi juridică a trupurilor de moşie" (1944). Aveam însă gata pregătit materialul şi parţial şi redactarea volumelor următoare, care ar fi trebuit să cuprindă: „Populaţia satului şi organizarea ei spirituală", „Subunităţile sociale ale satului", „Viaţa psihică şi spirituală", „Problemele actuale ale satelor devălmaşe" urmat de un volum de „sinteză sociologică". De fapt, abia mult mai tîrziu am putut relua acest plan, la îndemnul lui Miron Constantinescu, care urmărise prelegerile mele pe cînd era student şi care a socotit util să-mi dea un „concediu de creaţie" în timpul căruia am redactat cele trei volume de *Contribuţii la cunoaşterea satelor devălmaşe româneşti*, un al patrulea fiind încă în manuscris.

O ultimă încercare de a deprinde pe studenţii mei cu tehnicile cercetării directe a fenomenelor sociale am putut-o întreprinde abia în 1946, cînd am reluat cercetarea Runcului din Gorj. Profesorul Gusti lipsea din ţară, aşa că nu m-am putut sfătui cu dînsul. Dar am avut sprijinul Fundaţiei, care, sub direcţia lui Neamţu, mai dispunea încă de fondurile necesare pentru întreţinerea unei echipe de cercetare la teren.

Am alcătuit deci o grupă de studenţi în sociologie, căreia i-am adăugat mai mulţi colaboratori externi, unii mai vechi precum Petre Stănculescu, Gh. Cojocaru, Ion Gh. Filip, alţii mai noi, precum Ion Donat, Radu Mircea, Eugen Biro, Paul Petrescu şi alţii. De data aceasta lucrările de recensămînt a satului au fost asigurate de cenzorii de plasă din judeţul Gorj, obţinut prin bunăvoinţa Institutului Central de Statistică, veniţi împreună cu inspectorul lor statistic, D. Prejbeanu, el însuşi din grupul vechilor monografişti.

Plănuisem executarea acestei monografii in două etape: într-un prim an urma să studiez structura economica de bază a satului, în toate elementele lui componente, adică natura, tehnicile de lucru, procesele şi relaţiile sociale de producţie, urmînd ca într-un al doilea an să reiau problemele suprastructurale, ale creaţiilor folclorice, ale psihologiei şi filozofiei populare, a formelor de organizare administrativă.

N-am reuşit a face însă decît o primă campanie, în care totuşi au fost strînse documentele necesare în cantitate suficientă pentru o redactare finală. Cu acest prilej, am pus la punct şi cîteva tehnici de lucru noi, în special în legătură cu marea problemă a sărăciei satului care silea plecarea, din mai toate casele, a unor emigranţi spre oraşe, sau a unor ambulanţi în căutare de lucru. Situaţia constatată în 1930, cînd satul era prins în criza conversiunii datoriilor agricole, se afla acum primejdios de agravată, astfel că analiza proceselor de sărăcire şi de migraţie s-a dovedit a fi de covîrşitoare importanţă.

Am adăugat însă acestei campanii încă o nouă tehnică: după terminarea campaniei „pilot" am stabilit

un plan de cercetare a întregii zone, trimiţînd în fiecare localitate dimprejurul Runcului echipe restrînse a cîte doi monografişti, cu sarcina de a redacta acolo, pe modelul învăţat în cercetarea Runcului, cîte o monografie sumară, cuprinzînd datele statistice necesare unei ulterioare cartografieri. Dar şi această tentativă a eşuat, în 1947, fiind destul de greu bolnav, iar în 1948 învăţămîntul sociologic desfiinţîndu-se.

Cum în perioada 1946—1948 profesorul Gusti a lipsit din ţară mi-a revenit sarcina ca, în afară de cursul de sociologie rurală, să suplinesc şi pe cel de sociologie generală. Ceea ce am făcut cu mare plăcere, în special pentru că aveam astfel prilejul de a expune punctul meu de vedere cu privire la legăturile dintre sociologie şi istorie. Am ales ca temă expunerea unei istorii a doctrinelor sociale, o istorie însă „sociologică" în sensul că nu urmăream doar expunerea teoriilor sociologice, ci şi o analizare sociologică a lor, căutînd adică a arăta felul în care fiecare sociolog îşi elaborează doctrina ţinînd seama de două condiţii: existenţa unor probleme sociale, mereu altele de la o generaţie la alta, fiecare doctrină avînd deci rădăcini sociale care le explică; şi în al doilea rînd fiecare doctrinar căutînd să lege doctrina sa de doctrinele trecute, pe un fir de logică internă, de natură dialectică, prin imitaţie, contraimitaţie, adeziune sau opoziţie polemică.

Intr-un prim an am parcurs în 1947 doctrinarii cei vechi, de la Platon pînă la revoluţia franceză; iar în 1948 pe cei de la revoluţia franceză pînă la *Manifestul Partidului Comunist* al cărui centenar tocmai se împlinea. Cursul a fost de fapt lucrat în grabă, pe ce ştiam mai de mult, dar şi pe ce mai puteam strînge, de la o prelegere la alta. Totuşi am convingerea că ideea de a face o istorie sociologică a doctrinelor sociologice este utilă şi fecundă, astfel că în tot cazul, textele de atunci, multiplicate litografic, se pot citi şi acuma cu folos, fiind la cunoştinţa mea una din cele mai vechi încercări de „sociologie a sociologiei".

Dar odată cu acest curs, s-a mai încheiat încă o etapă din istoria sociologiei româneşti, dat fiind că, aşa cum se ştie, în toamna anului 1948 a intervenit legea de reformă a învăţămîntului, sociologia dispărînd dintre disciplinele universitare, pentru a nu fi reluată decît în 1965, în cu totul alte condiţii sociale, pe alte baze ideologice şi avînd cu totul alte scopuri şi rezultate ; despre care însă nu voi vorbi, analiza lor meritînd a fi făcută în alt context decît cel pînă acum avut în vedere.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Întrerup, cu anul 1948, șirul amintirilor mele, pentru că, de aci înainte am fost prins, cu rosturi încă actuale, într-o lume cu totul nouă, care nu poate fi descrisă prin „amintiri" și față de care nu pot avea nici măcar atîta obiectivitate cît m-am străduit să am față de evenimentele de acum 50 de ani. Mă întreb chiar dacă și față de acestea am reușit să fiu nepărtinitor, ferindu-mă de a cădea victimă psihologiei specifice celor de anume vîrstă, care ajung să creadă că singura viață adevărată a fost cea trăită în vremea tinereții lor. Nu zadarnic latinii vorbeau de „laudator temporis acti" !

Ceea ce îmi aduce aminte de o glumă, cu tilc, a profesorului C. Daicoviciu : într-o ședință în care istoricii noștri analizau critic, foarte aspru, procesul de destrămare a Imperiului habsburgic, dînsul a afirmat că, totuși, acest Imperiu a avut meritele sale și, ca atare, nu-l poate ponegri. Întrebat ce argumente are, a răspuns : „pentru că în timpul imperiului austro-maghiar, eram tînăr". Ceea ce, fără îndoială, era un argument împotriva căruia nimeni n-a mai avut a obiecta. Totuși această glumă cuprinde și o latură dramatică, mai de adînc, care nu ține de psihologia bătrîneții, ci constă în faptul că pregătirea pe care ți-ai făcut-o în tinerețe poate deveni caducă față de o problematică socială schimbată brusc, în timpul vieții tale.

Între cele două războaie mondiale, problema copleșitoare a vieții noastre sociale fusese cea a pătrunderii

capitalismului în agricultura noastră. Întreaga mea învățătură, toată experiența de teren, tot felul meu de a judeca le-am centrat deci pe această problemă. Dar după război, ea a dispărut, topindu-se în fața ochilor mei, ca zăpada cînd dă primăvara. În locul ei a apărut o nouă serie de alte probleme, constînd în „industrializare", „urbanizare", „cooperativizare a agriculturii" etc. adică cele, atît de complexe, ale edificării unei societăți socialiste. Astfel, toată vechea mea pregătire științifică nu mai îmi era utilă pentru studierea noilor fenomene sociale. Dacă voiam totuși să continui meseria de „sociolog", trebuia să o iau de la capăt, strîngind altă informație, altă experiență, alt mod de a gîndi și alte tehnici de cercetare și acțiune.

Asemenea răsturnări totale sunt greu de realizat, pentru că, așa cum spunea Nicolae Iorga — și nu numai el — toate gîndurile creatoare ale unui om de știință prind chip pînă la vîrsta de 25 de ani, în restul vieții el nemaiputînd face decît să adîncească ce a gîndit pînă atunci. Înțeleg de aceea pe profesorii care nu acordă doctorate celor care au depășit vîrsta de 25 de ani. Ce înveți după aceea, nu mai este decît „învățătură", iar nu „creație".

Problema devine dramatică mai ales pentru oamenii de știință socială, dacă o epocă revoluționară îi prinde după ce au trecut de vremea tinereții. Este ca și cum ți-ar fugi terenul de sub picioare, ca și cum, din om cu puteri creatoare, pe o idee a ta personală, ai fi fost transformat într-un simplu „belfer", care repetă ce au spus alții, fără să mai poată spune ce avea el de spus. Pregătit pentru a purta un „dialog" cu societatea ta, rămîi mut față de cea ulterior ivită. E ca și cum te-ai fi pregătit cu arcuri și săgeți și te trezești în fața armelor de foc. Ceea ce explică de ce mulți sociologi în vîrstă au renunțat a fi „sociologi", refugiindu-se în „istorie socială", singurul chip de a lega totuși gîndurile tale cu viața socială în care te-ai născut, ai crescut și ți-ai făurit gîndurile.

Dar schimbarea vremurilor este însă și un prilej de analiză autocritică, căci, stînd acum pe o poziție

alta decît cea veche, îți poți pune întrebarea dacă în tinerețe ai făcut tot ce trebuia și în ce măsură ai reușit să realizezi ceea ce îți puseși în gînd.

„Amintirile" sunt în acest sens o unealtă utilă, ele fiind de fapt rezultatul unui proces de sedimentare a ce ți se mai pare a fi fost esențial. Amintirile selecționează, din tot ce a fost, numai ce ți se mai pare a fi de interes actual. De fapt, ar fi tot atît de semnificativ să poți reconstitui și ce ai uitat, adică ce ți-a pierit din amintire, ca nemaiavînd semnificație. Din păcate, cele uitate sînt uitate. Cum spun țăranii: „faptele ce s-au făcut, s-au dus toate în pămînt"!

Dacă arunc acum o privire asupra a ce s-a păstrat în amintirea mea, despre viața de acum 50 de ani și de mai încoace, constat cu părere de rău că, din tot ce mi-am propus să fac, cele mai multe s-au soldat cu eșecuri. Eșecuri ale planurilor urmărite de „școala" din care am făcut parte și eșecuri ale propriilor mele planuri.

Le-aș putea inventaria astfel:

Ne-am propus să elaborăm o „sociologie științifică" originală, pe calea experimentării directe a realităților sociale. O astfel de sociologie nu s-a realizat, profesorul Gusti rămînînd credincios teoriilor pe care le formulase înainte de a începe experiențele sale „monografice", teorii la care nu am adeřat decît în alt sens decît cel văzut de profesor, în ciuda faptului că, pe ici pe colo, unele modificări au putut fi înregistrate. Ne-am propus să alcătuim o „sociologie a națiunii" românești, prin elaborarea unui „Atlas social al României"; dar n-a fost vorba decît de dorinți nerealizabile. Am vrut să punem la punct un „Institut de cercetări sociale", cuprinzînd întreg teritoriul țării, măcar sub forma unei „bănci de date" constituită prin rețeaua Institutului Central de Statistică; ceea ce de asemeni nu a dus la nimic. Am vrut să creăm un „Muzeu social" dar n-am reușit să facem decît un „Muzeu al satului". Am vrut să facem cunoscut, într-un congres internațional de sociologie, modul de gîndire și

de acțiune a „sociologiei românești" ; dar și această strădulnță a fost stearpă.

În ce mă privește, aș fi vrut să am parte de o perioadă de învățătură în universități străine, să pot cerceta pe îndelete bibliotecile marilor centre culturale ; ceea ce nu mi-a fost dat. Aș fi dorit să am sprijinul unor colaboratori cu care să pot duce pînă la capăt studiul satelor devălmașe, cartografierea lor, stabilirea teoriei generale a comunităților rurale prinse în procesul de dezagregare sub impactul pătrunderii capitalismului. Dar elevi pasionați de această problemă, nu am avut darul — sau poate doar prilejul — să formez. Aș fi vrut să elaborez mai temeinic teoria mea despre „arheologia socială", folosind și tehnicile aerofotogrametrice. După cum și teoria despre „obștia pe bază de tradiții difuze" ; dar nici una nici alta nu au depășit stadiul planurilor de viitor, abia fiind schițate în prea sumare pagini. Aș fi vrut să redactez măcar o monografie, așa cum credeam eu că trebuie să fie o lucrare de „sociologie" ; dar nu am reușit decît să public volume cu care m-am declarat de îndată a nu fi complet de acord.

Înseamnă oare, cu alte cuvinte, că n-am înregistrat decît insuccese ? Da și ba. Pentru că în toate aceste dorințe ale noastre, deși ne depășeau puterile, noi am crezut cu pasiune, dînd maximum din ce puteam da. Efortul colectiv și individual depus în tot acest timp a fost un fapt de viață trăită din plin, care ne-a dat permanent sentimentul că nu am trăit doar pentru a face umbră pămîntului. Spuneam deseori, celor cu care lucram, mai tineri decît mine, că se cade a ne purta astfel încît să nu ne fie mai tîrziu rușine de noi înșine. Spuneam că nu e nimic mai de prețuit decît „frumoasa nebunie culturală", chiar atunci cînd ai conștiința că urmărești scopuri utopice. Ce trage în cumpănă nu sînt rezultatele la care ajungi, ci noblețea străduințelor tale puse în slujba „idealului".

Am tipărit cîndva, într-un manual de tehnică a investigațiilor sociologice, un apolog despre steaua polară, pe care îmi place să-l repet : orice ideal social

e ca steaua polară luată ca îndreptar ca să-ți arate direcția în care trebuie să mergi, măcar că la steaua polară nu vei ajunge niciodată. Nu să ajungi la steaua polară e important; ci să depui toate stăruințele tale spre a merge în direcția ei.

Idealurile, chiar utopice, au în viața omului rosturi mai reale decît scopurile imediat realizabile. De la Platon încoace pînă la utopiștii moderni, creatorii de „cetăți ideale" sînt cei care oferă cele mai fecunde prilejuri de gîndire. Căci utopiile nu sînt decît extrapolări ale realităților, cu care, nefiind de acord, le proiectezi în viitor, într-o lume mai bună.

Orice utopie rămîne un document sociologic de mare utilitate pentru a înțelege realitățile sociale care au dat naștere utopiei. Întreaga generație a „narodnicilor", a „sămănătorismului", a „poporanismului" și, în ultima lor formă, a „sociologismului" ca bază de plecare pentru o acțiune reformistă-culturală, constituie documente extrem de importante pentru reconstituirea istorică a societății care le-a dat naștere. Sînt interpretări greșite, fără îndoială, dar totuși interpretări dătătoare de seamă ale unor „realități".

În acest sens, „școala românească de sociologie" reprezintă o interpretare a unor anume situații sociale care ar fi mai greu de înțeles dacă ar lipsi documentul acestei interpretări contemporane, făurită de un grup mare de oameni care s-au străduit să înțeleagă critic propria lor societate, formulînd și soluții, de asemeni semnificative, prin mărginirea lor. Pe de altă parte, în lunga această perioadă de străduințe spre înțelegerea critică a realităților sociale și de făurire a unor soluții practice, au putut fi realizate multe progrese certe.

Astfel, în domeniul disciplinei sociologice, e clar că formula cercetărilor interdisciplinare, dorința de a fundamenta experimental o teorie sociologică sînt aporturi cu care știința românească se poate mîndri. De asemeni faptul că au putut fi antrenați într-o muncă științifică sute și sute de oameni rămîne un fapt pozi-

tiv, el insuşi simptomatic pentru diagnosticarea vieţii noastre sociale din perioada dintre cele două războaie mondiale.

Cred, în tot cazul, că „amintirile" mele vor putea fi de folos celor care, mai tîrziu, vor proceda la studiul istoriei noastre sociale. Şi poate că nu numai lor, căci am o vagă speranţă că cei care au încă şi vor avea în continuare, mereu, datoria de a munci, pe căile ştiinţelor sociale, la făurirea unei societăţi din ce în ce mai bune, vor avea cîte ceva de învăţat din experienţa unei generaţii trecute. Tot ce le-aş putea dori este ca nu cumva, în străduinţele lor, să se teamă de a fi „utopişti", adică de a se feri să viseze realităţile dintr-un punct de vedere etic idealist.

Viitorul prinde întotdeauna chip mai întîi în gîndul nostru, ca un ideal care se realizează apoi, de bine de rău, cam aşa cum l-am visat. Şi chiar în cazul unor infrîngeri personale, singura justificare a sociologului rămîne, în tot cazul, aceea ca a făcut tot ce i-a stat în putinţă, în slujba „utopiei" sale.

INDICE DE NUME

A

B

C

D

E

F

G